

HEEMKUNDIGE KRING
DE VIERSCHAAR vzw
Wachtebeke & Sint-Kruis-Winkel

JAARBOEK

47

2014

Dit jaarboek wordt uitgegeven met de steun van de gemeente Wachtebeke en Heemkunde Oost-Vlaanderen.

Het lidmaatschap van de heemkundige kring De Vierschaar vzw bedraagt € 12 per jaar, eventueel verhoogd met de verzendingskosten van het jaarboek. Voor dit bedrag ontvangt men 3 tijdschriften (maart, juni en september) en het jaarboek (december). Het lidmaatschap wordt vooraf betaald, en vernieuwd bij levering van het jaarboek. Losse tijdschriftnummers kosten € 1, het jaarboek € 12. Lidmaatschap geeft ook recht op gratis ontlening van boeken en heemkundige tijdschriften uit het documentatiecentrum.

Rekeningnummer van De Vierschaar vzw: IBAN BE09 4482 5943 2157.

Het praatcafé van de heemkundige kring, genaamd De Dhust, is gelegen in de oostelijke vleugel van het oude rusthuis De Mey (zijingang) en is toegankelijk elke eerste zondag van de maand, tussen 10 en 13 uur. Tijdens deze periode zijn ook het documentatiecentrum en de tentoonstellingsruimte toegankelijk.

Het werkgebied van de heemkundige kring De Vierschaar vzw bestrijkt de gemeente Wachtebeke en de Gentse deelgemeente Sint-Kruis-Winkel.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden gekopieerd of op een andere wijze worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt zonder de schriftelijke toestemming van de auteur(s).

De auteur(s) is (zijn) verantwoordelijk voor de door hen geschreven teksten.

/2014/

© 2014 Heemkundige Kring De Vierschaar vzw

INHOUD

Pagina 5

**Het bestuur van de gemeente Wachtebeke
tijdens de Eerste Wereldoorlog**

Luc. De Maesschalck

Pagina 161

**Het bestuur van de gemeente Sint-Kruis-Winkel
tijdens de Eerste Wereldoorlog**

Luc. De Maesschalck

Pagina 271

**1914-1918: Sint-Kruis-Winkel en Wachtebeke
onder de Duitse bezetting**

Luc. De Maesschalck

1

**Het bestuur van de gemeente Wachtebeke
tijdens de Eerste Wereldoorlog**

Luc. De Maesschalck

Met dank aan...

- **Gemeentebestuur Wachtebeke**, voor het verlenen van vrije toegang tot het Wachtebeekse gemeentearchief;
- OCMW secretaris **Hubert Van Kerckhove**, voor het verlenen van vrije toegang tot de OCMW archiefzolder van Wachtebeke;
- **Karin Vandermeersch**, voor haar hulp bij de opzoekingen in het Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen;
- **Albert De Clercq, Eddy Van Acker, Chris Scheire en Paul Hesters** voor geleverd fotomateriaal;
- **Luc Dullaert**, van de HK Stekene, voor zijn gegevens m.b.t. de vluchtelingen toegewezen aan Wachtebeke;
- **Guy Hoebeke en Wies Creve**, voor het nalezen van de tekst;
- en aan al degenen die ik eventueel nog vergeten ben...

INHOUD

Inleiding

Deel 1: Wachtebeke aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

- p. 11 De bevolking
- p. 13 Het gemeentebestuur
- p. 16 Het Bureel van Weldadigheid en het Burgerlijk Godshuis
- p. 21 Openbare werken

Deel 2: Het begin

- p. 26 Oorlogsdreiging
- p. 27 Mobilisatie
- p. 30 Oorlog!
- p. 33 De val van Antwerpen en de aftocht van het leger

Deel 3: De bezetting

- p. 45 Indeling van het land
- p. 46 Het Wachtebeekse gemeentebestuur tijdens de oorlog
- p. 49 “...deze misdadigers...”
- p. 53 Het ‘Armbureau’ en het Burgerlijk Godshuis tijdens de oorlog
- p. 55 Honger!
- p. 64 De elektrische draad op Overslag
- p. 69 Opeisingen
- p. 77 De gemeentefinanciën
- p. 85 Nieuwe belastingen
- p. 90 Het onderwijs
- p. 103 De laatste oorlogsdagen

Deel 4: En toen was het vrede

- p. 111 De bevolking
- p. 111 Het gemeentebestuur
- p. 112 De belastingen
- p. 117 Duurtetoelagen
- p. 119 Openbare werken
- p. 120 Oorlogsherdenking
- p. 123 Onderwijs

Bijlagen

- p. 128 1. Jaarrekeningen Arbureel 1913 - 1918
- p. 132 2. Jaarrekeningen Burgerlijk Godshuis 1913 - 1918
- p. 135 3. Vluchtelingenlijst
- p. 136 4. Arbureel: bewijsstukken 1916
- p. 138 5. Burgerlijk Godshuis: bewijsstukken 1916
- p. 140 6. Jaarrekeningen van de gemeente 1914 - 1918
- p. 149 7. Kohieren van de hoofdelijke omslag, jaren 1914 en 1918
- p. 151 8. Oorlogsverslag van pastoor A. Vanderstée,
parochie St. Catharina
- p. 154 9. Oorlogsverslag van pastoor L. Raes, parochie O.L.Vrouw Ge-
boorte

Bibliografie - p. 158

Inleiding

Het hiernavolgende artikel over de Eerste Wereldoorlog – *De Grootte Oorlog* - is zeker niet het eerste hierover dat door onze heemkundige kring wordt gepubliceerd. We denken hierbij aan de jaarboeken 1984, 1985, 1987 en 1988 waarin uitgebreide artikels verschenen over dit onderwerp¹. Het betrof toen voor het merendeel – maar niet uitsluitend – interviews met mensen die de oorlog nog meegemaakt hadden, of die er over hoorden vertellen door één of ander familielid. Dit waren waardevolle bronnen, die ondertussen alle verdwenen zijn. Wat zij ons schetsten, was het beeld van ‘*de kleine man in de grote oorlog*’, zoals dat wel eens uitgedrukt is. Ook al wijken de verhalen soms in details van mekaar af, het is verbazend vast te stellen hoe, zeventig jaar na de feiten, sommige geïnterviewden er zo uitgebreid konden over vertellen.

Wat nog nooit behandeld is, is hoe onze gemeente bestuurd werd tijdens deze oorlog, van augustus 1914 tot de bevrijding in november 1918. Dit hiaat proberen we met dit artikel te dichten. Daartoe werd in eerste instantie gebruik gemaakt van materiaal gevonden in het gemeentearchief van Wachtebeke. Helaas is er in dit archief weinig bewaard over deze periode. Het blijkt dat de documenten die met deze oorlog te maken hadden vrijwel alle zijn vernietigd bij de inval van de Duitsers in 1940, uit schrik dat deze er eventueel materiaal zouden vinden dat tot represailles kon leiden. Wat wel teruggevonden is, zijn de notulen van de gemeenteraadszittingen en de jaarrekeningen uit die tijd. Wat jammer genoeg ontbreekt, is misschien wel het belangrijkste document: de notulen van het college van burgemeester en schepenen. Verder geen jaarverslagen, geen correspondentie, geen Duitse *Verordnungen*,... niets van dit alles. Er kon wel enige bijkomende informatie gevonden worden in het Provinciaal Archief van Oost-Vlaanderen en in het archief van het O.C.M.W., maar doorgaans betrof dit enkel details. Verder waren er nog de naoorlogse verslagen van de pastoors van de twee parochies die Wachtebeke telt. Dit alles betekent dat we ons geen beeld hebben kunnen vormen van (het gedrag van) de Duitse overheid in Wachtebeke.

1. HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek “Oud Wachtebeke”, 1984, pg. 5-101.

HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek “Oud Wachtebeke”, 1985, pg. 4-165.

BUYLE M. en HOEBEKE G.: *De Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek “Oud Wachtebeke”, 1987, pg. 67-139.

BUYLE M. en HOEBEKE G.: *De Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek “Oud Wachtebeke”, 1988, pg. 6 -76. Enkele van deze boeken zijn nog steeds verkrijgbaar en/of ter inzage in het documentatiecentrum van de heemkundige kring.

Zelfs geen Duitse naam is teruggevonden. En hoe de relaties verliepen tussen bezetter en gemeentebestuur is ons evenmin bekend. Wel is het zo dat nog bijkomende informatie gevonden werd in het archief van onze buurgemeente Sint-Kruis-Winkel, waar wel (een deel van) de Duitse instructies teruggevonden werd. En deze golden duidelijk niet voor deze gemeente alleen, zodat daar af en toe naar verwezen kan worden².

Ondanks de vermelde beperkingen is er naar gestreefd een zo getrouw mogelijk beeld te geven van de activiteiten van het gemeentebestuur tijdens de vier jaren van de oorlog. Dit betekent, onder andere, dat er eveneens op het toenmalig onderwijs wordt ingegaan, ook al heeft dit rechtstreeks met de oorlog niet veel te maken. Om ons verhaal in te leiden worden beknopt de militaire feiten van de eerste oorlogsmaanden beschreven, want, ook al zou het nog een paar maanden duren na het oorlogsbegin vooraleer Wachtebeke effectief geconfronteerd werd met de bezetter, de gemeente onderging al vlug de gevolgen van de eerste oorlogsactiviteiten, zoals het opvangen van talrijke vluchtelingen die er tijdelijk een toevlucht zochten. De beschrijving van deze oorlogsfeiten zijn merendeels gebaseerd op boekpublicaties. Een overzicht van deze wordt gegeven in de bibliografie op het eind van dit artikel.

In de voetnoten komen volgende afkortingen voor:

GAW: gemeentearchief Wachtebeke;

PAOV: provinciaal archief Oost-Vlaanderen;

SAG: stadsarchief van Gent;

RAG: rijksarchief Gent.

De notatie *op. cit.* wijst erop dat het aangehaald werk al in een vroegere voetnoot volledig omschreven werd. Indien verwezen wordt naar een auteur die meerdere werken gepubliceerd heeft, dan wordt de notatie gevolgd door het jaar van publicatie van de betreffende tekst. Een volledig overzicht wordt gegeven in de bibliografie.

In de tekst aangebrachte cursiveringen betreffen citaten uit de originele raadsverslagen.

2. Het archief van Sint-Kruis-Winkel, voor zover het de twintigste eeuw betreft, wordt bewaard in de zogenaamde Zwarte Doos te Gentbrugge, het stadsarchief van Gent en kan worden opgevraagd. De bevolkingsregisters echter zijn in het bezit van de Dienst Bevolking en kunnen niet vrij worden geraadpleegd.

Deel 1:

Wachtebeke aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

De bevolking

Aangezien er geen jaarrapporten teruggevonden zijn over de toestand van de gemeente, zijn de teruggevonden gegevens over de bevolking vrij schaars. Aan de vooravond van de oorlog, op 31 december 1913, telde Wachtebeke 5.621 inwoners³. Er waren dat jaar 45 huwelijken geweest. Men telde 134 geboorten en 80 overledenen. Bovendien waren er 183 inwijkelingen, maar anderzijds waren er ook 205 inwoners vertrokken naar andere oorden. Alles samengeteld bleek, ten opzichte van het jaar voordien, de bevolking met 32 eenheden gegroeid te zijn. Uit een genomen steekproef blijkt dat elke woning gemiddeld 5,9 inwoners telde⁴, wat betekent dat er in Wachtebeke toen een kleine duizend huizen stonden.

Uit diverse bronnen weten we dat een groot aantal inwoners in de landbouw werkzaam waren, meestal als knecht, maar het kon ook een ander beroep zijn dat ermee te maken had, zoals smid, wagenmaker en dergelijke. Van andere beroepen (aardewerker,..) kunnen we vermoeden dat ze tijdelijk in de landbouw werkzaam waren, bijvoorbeeld tijdens de zaai- en planttijd, of tijdens de oogst. Uit de beschikbare bronnen blijkt ook dat er nogal eens van beroep gewisseld werd, al naargelang het paste. Een landbouwwerkman of dagloner kon ook zandmijnontginning of houtzager worden, of meerdere beroepen tegelijk uitoefenen. Als tweede beroep, of beroep van de echtgenote, wordt dikwijls 'herbergier' vermeld. Zo zijn in het bevolkingsregister terug te vinden: een brouwersgast / herbergier, een kleermaker / herbergier, een bakker / herbergier, een aardewerker / herbergier, een beenhouwer / herbergier en nog diverse andere. Ook landbouwers durfden wel eens als bijberoep herbergier spelen. Sommige hadden trouwens niet genoeg aan één bijberoep. Zo vinden we op de Oudenburgse Sluis een landbouwer / herbergier / kolenhandelaar terug. Kortom, een man die altijd een bezigheid had.

Zonen bleven lang bij hun ouders inwonen. In dergelijk geval staat in de bevolkingsregisters slechts uitzonderlijk een beroep vermeld naast hun naam. De militiedossiers uit het begin van de twintigste eeuw vermelden wel een

3. GAW, doos 520.9: Demografische statistieken.

4. Er werden hiervoor uit het bevolkingsregister 1910-1920, 59 woningen genomen, in totaal bewoond door 349 personen.

beroep. Nemen we bijvoorbeeld de militie van 1914 die 57 namen telde⁵, dan vinden we daarin (onder andere) volgende beroepen: landbouwer, landbouwdienstbode, landbouwwerker, fabriekswerker, schipper, schippersknecht, vuurstoker⁶, melkerijwerker. Maar ook zelfstandige beroepen als suikerbakker, spekslachter, timmerman komen voor, alhoewel, gezien de leeftijd van de opgeroepen miliciens (20 jaar), in werkelijkheid de toevoeging ‘helper van’ in veel gevallen een nauwkeuriger omschrijving zou gevormd hebben. Zelfs een student treffen we aan, die in aanmerking kwam voor *service humanitaire* en die ingedeeld werd bij de brancardiers. Waaruit we menen te mogen besluiten dat het een seminarist was. In totaal waren 24 van deze 57 twintigjarigen betrokken bij de landbouw. Zolang ze geen inkomen hadden waren deze jongemannen niet in staat te huwen. En het lijkt erop dat een eigen inkomen verwerven niet zo eenvoudig was als al deze opgegeven beroepen laten uitschijnen. Dit valt af te leiden uit het feit dat diverse jongelui de ouderlijke deur achter zich dichttrokken om hun geluk te beproeven in den vreemde. Alhoewel dit ‘vreemde’ volgens hedendaagse normen in de meeste gevallen niet zo ver gelegen was: meestal bleef dit beperkt tot Wallonië, eventueel Frankrijk⁷. Grotere avonturiers vertrokken naar Noord-Amerika: naar Canada of de Verenigde Staten. Er kan echter vastgesteld worden dat het geluk ook elders moeilijk te vinden was: dikwijls stonden onze gelukzoekers na een jaar al terug in Wachtebeke, soms na bijkomende omzwervingen. Wie meer zekerheid wilde, koos voor het leger. Zo stellen we vast dat onder de 57 namen van de militie 1914 er niet minder dan zes beroepsmilitairen te vinden zijn, die dus voor de wettelijke militieleeftijd al dienst genomen hadden.

Een groot deel van de bevolking was ongeletterd. Uit de controle van een dertigtal geboorteakten, de meeste daterend uit de periode 1885-1895, bleek dat een derde van de vaders zijn handtekening niet kon zetten: *verklarende niet te kunnen naamtekenen door ongeleerdheid*. Daar was nochtans een vader bij die als beroep ‘koopman’ opgaf, niet bepaald een beroep dat men van een ongeletterde verwacht. Wat de anderen betreft, kan bovendien vast-

-
5. De originele lijst telt 58 namen, waarvan er één geschrapt werd wegens overlijden. PAOV, register M1 1281.
 6. Dit toch wel eigenaardig beroep heeft vermoedelijk te maken met de zogenaamde ‘zwartselfabriek’, opgericht in 1898 door A. Mathieu en, na verkoop in 1926, beter bekend onder de naam ‘Usines Paul Madou’. Br. LEOPOLD: *Adieu Usines Paul Madou Wachtebeke*. Sint-Laurensklok, jaargang 53 (1980-1981) nr. 1
 7. Een gedetailleerd onderzoek werd hier niet gevoerd; dit valt buiten het bestek van dit artikel. We baseren ons hierbij op de gevonden gegevens van de 46 militaire slachtoffers van Wachtebeke en Sint-Kruis-Winkel die tijdens de oorlog gevallen zijn. Deze vormen het onderwerp van een volgend artikel.

gesteld worden dat ze niet altijd hun naam foutloos konden schrijven. In het algemeen blijkt trouwens uit het priegelige handschrift van diegenen die dit wel konden, dat de meesten onder hen beter met een spade konden omgaan dan met een pen. Of we daaruit werkelijk mogen besluiten dat een derde van de Wachtebeekse (mannelijke) bevolking ongeletterd was, is niet zeker. Men heeft nagegaan dat er rond 1900 achttien procent van de Oost-Vlaamse dienstplichtigen analfabeet was. In West-Vlaanderen was dit slechts dertien procent⁸. Natuurlijk konden er lokaal grote verschillen optreden. In deze situatie zou pas verandering komen door het invoeren van de wet op de leerplicht van 19 mei 1914 die, als gevolg van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kort daarop, pas effectief zou worden begin jaren twintig.

Zoals verder in dit artikel nog zal aangetoond worden, was ruim de helft van de bevolking arm. Dit neemt niet weg dat er in Wachtebeke ook een betere burgerij aanwezig was. Uit ons verdere verhaal blijkt immers dat het Wachtebeekse gemeentebestuur in de loop van de oorlog diverse leningen aanging bij eigen volk. Er woonden dus wel degelijk kapitaalkrachtige personen in de gemeente.

Wat de gezondheid van de bevolking betreft, zijn de gegevens eveneens schaars. Er werden jaarlijks inentingen tegen de koepokken uitgevoerd, waarvoor de gemeente een budget voorzag. Wat blijkbaar ook veelvuldig voorkwam, waren (lies-)breuken, waarvoor een breukband diende te worden aangeschaft. Niet iedereen bleek daartoe de nodige financiën te bezitten, want enkele hiervan dienden door het Armbureau te worden betaald. Uit door de overheid in 1916 opgestelde instructies in verband met medisch toezicht op school, kan ook min of meer een beeld worden verkregen van de gezondheidstoestand van de bevolking. Deze zullen in het hoofdstuk 'Onderwijs' worden besproken.

Het gemeentebestuur

Het gemeentebestuur waarmee Wachtebeke de oorlog zou intrekken was het resultaat van de gemeenteverkiezingen van 20 oktober 1907 en van 15 oktober 1911. In 1895 werd een nieuwe kieswet ingevoerd die het meervoudig stemrecht voor mannen invoerde⁹. Tevens werd bepaald dat de gemeente-

8. SCHRAUWEN G.: *De waanzinnige 20e eeuw. Alle kinderen moeten leren*. Weekblad Knack, 1998 nr. 4, pg. 42-48.

9. In 1914 stonden er 1097 kiezers op de kieslijst voor de wetgevende kamers, goed voor 1853 stemmen. PAOV: *Verhoog van den bestuurlijken toestand der provincie Oost-Vlaanderen voor het jaar 1914*.

raadsverkiezingen om de vier jaar zouden plaats grijpen, waarbij telkens de helft van het bestuur – raadsleden, schepenen en burgemeester – (her-) verkozen diende te worden. Een bestuurslid werd dus verkozen voor een periode van acht jaar. Wachtebeke had, wegens zijn bevolkingsaantal, recht op elf bestuursleden. Hiervan werden er in 1907 vijf verkozen, en in 1911 zes. Normaal diende vier jaar later, in 1915, de raadsleden verkozen in 1907 vervangen (of herverkozen) te worden, maar, gezien de toenmalige oorlogsomstandigheden, is dit niet doorgegaan. Na elke verkiezing waren er opnieuw elf raadsleden, waaruit de burgemeester en de schepenen werden verkozen.

Als gevolg van de verkiezingen van oktober 1907 werden er op 16 januari 1908 vier - in principe vijf - gemeenteraadsleden (her-)verkozen die een mandaat kregen van acht jaar. Dit waren:

- Van Hecke Petrus Aldolphus, bloemist, geboren te Zaffelare op 12 juni 1832, wonende Meersstraat 15;
- De Caluwé Petrus¹⁰;
- Scheire Theophilus, geboren te Wachtebeke op 8 augustus 1867, melkerijbestuurder, wonende op de Walderdonk nr. 3;
- Alexander Leo, geboren te Wachtebeke op 17 januari 1856, landbouwer / graanhandelaar, wonende Sint-Elooiopolder 3;
- David Leonardus, geboren te Wachtebeke op 15 april 1860, landbouwer, wonende Ramonshoek 40.

Als gevolg van de toenmalige kieswetgeving gold de aanstelling van Scheire slechts voor vier jaar. Dit had vermoedelijk te maken met de indeling van de kandidaten in reeksen, waarbij Scheire de enige kandidaat van de tweede reeks was. Deze details hebben we echter niet volledig kunnen achterhalen.

Vier jaar later, op 5 januari 1912, werd het gemeentebestuur opnieuw aangepast als gevolg van de verkiezingen van oktober 1911. De hierboven genoemde raadsleden bleven hun functie behouden, Scheire inbegrepen, want die was herverkozen. Nieuw - of herverkozen - waren de volgende zes personen:

- Fermont Désirée Joseph, ridder in de Leopoldsorde, geboren te Wachtebeke op 28 mei 1840, landbouwer, wonende Dorp 51. Deze was voordien

10. Er komen in het bevolkingsregister drie personen voor met deze naam. Eén was opgenomen in het Godshuis De Mey en komt dus hoogstwaarschijnlijk niet in aanmerking als gemeenteraadslid. De andere waren: De Caluwé Petrus, geboren te Wachtebeke op 21 september 1843, suikerbakker / winkelier van beroep, wonende Dorp 90; ofwel De Caluwé Petrus, geboren te Wachtebeke op 21 februari 1852, landbouwer, wonende in Peene nr. 40.

reeds burgemeester en werd per Koninklijk Besluit van 21 december 1907 herbenoemd in deze functie.

- Creve Felix Aloïs, geboren te Wachtebeke op 14 februari 1864, landbouwer, wonende op de Langelede nr. 102;
- Poullier Stéphane Eduard, geboren te Rijsel op 31 januari 1880, landbouwer (!) / grondeigenaar, wonende in Peene nr. 5;
- Steenput Charles Norbertus Eduard Marie, geboren te Wachtebeke op 8 maart 1855, bakker, wonende Overslag 13;
- De Smaele Auguste Cesar, geboren te Ledeberg op 18 februari 1860. Hij werd te Wachtebeke ingeschreven op 23 mei 1881. Hij was negociant (handelaar), wonende Smishoek 9;
- De Letter Theophilus, geboren te Wachtebeke op 22 oktober 1858, landbouwer, wonende Ramonshoek 16.

Van Hecke was eerste schepen, een functie die hij trouwens al bezat sedert de vorige verkiezing. Volgens het bevolkingsregister was hij geboren op 12 juni 1832, wat betekent dat hij bij de aanstelling van de nieuwe gemeenteraad al 79 jaar oud was. Wat toen toch een zeer respectabele leeftijd was, zeker om nog een schepenambt op te nemen. Als tweede schepen werd Poullier verkozen. De Smaele zou vrij kort na zijn aanstelling, op 4 juni 1912, overlijden. Uit de vermelde aanwezigheden in de verslagen van de gemeenteraad kan niet worden afgeleid dat in een vervanging werd voorzien. Blijkbaar was het de bedoeling deze plaats pas in te vullen bij de volgende verkiezingen, maar, zoals gezegd, deze gingen niet door. De gemeenteraad zou bijgevolg al van bij het begin van de oorlog één lid te weinig tellen.

Gemeentesecretaris was Alphonse Bauwens, als gemeenteontvanger fungeerde Jules Van Assche. Beide zouden dit blijven tot na de oorlog¹¹.

11. Bauwens Alphonsus, geboren te Massemen-Westrem op 24 oktober 1857, ingeschreven in Wachtebeke op 4 februari 1880, wonende Dorp 69. Na zijn oppensioenstelling keerde hij op 31 december 1920 terug naar Massemen alwaar hij ging wonen in de Lumbroeckstraat 44.

Van Assche Julius Josephus Maria werd geboren te Rupelmonde op 9 oktober 1874. Zijn ouders verhuisden naar Wachtebeke, waar ze ingeschreven werden op 4 maart 1878, Dorp nr. 79. Julius huwde te Wachtebeke met Audenaert Marie op 21 mei 1912 en stierf op 3 augustus 1921.

Het Bureel van Weldadigheid en het Burgerlijk Godshuis¹²

De gemiddelde bevolking had het zeker niet breed. Wat daarom niet wil zeggen dat er algemene armoede heerste, ook al waren er wel degelijk mensen die voor een kortere of langere periode hulp nodig hadden. Zoals alle steden en gemeenten bezat ook Wachtebeke daartoe zijn Bureel van Weldadigheid, ook nog het Armbureau genoemd of, zoals de man in de straat het noemde, 'den Arme'. Dit kan de voorloper van het huidige OCMW worden genoemd. De oorsprong ervan gaat terug tot de tijd van de Franse bezetting, eind achttiende eeuw. Zoals de (populaire) naam het zegt, diende deze organisatie in te staan voor de nodige sociale hulpverlening aan de armen¹³. Ze had een eigen bestuur, dat in hoofdzaak bestond uit vijf armmeesters, waarvan er één fungeerde als voorzitter voor een periode van één jaar. Ze kregen elk een bepaalde wijk toegekend en stonden in voor de bedeling van geld en levensmiddelen waar nodig. Een gedetailleerde omschrijving van de vijf wijken werd niet gevonden, maar uit de woonplaatsen van de benoemde armmeesters kan worden afgeleid dat het ging om de omgevingen van Kalve, Walderdonk, Ramonshoek / Overslag, Dorp en Langelede. Wel te verstaan diende de betrokken armmeester niet exact in de genoemde straten te wonen: zo kon de verantwoordelijke voor de wijk Walderdonk ook in de Groenstraat wonen, of deze voor Overslag in de Achterhoek of Sint-Elooiptolder. Het lijkt erop dat de wijk Ramonshoek / Overslag de meest uitgebreide was.

De armmeesters werden verkozen door de gemeenteraad, per geheime stemming. Dit gebeurde normaal in de maand december. De functie ging in op 1 januari van het jaar daarop. Een armmeester werd verkozen voor een periode van vijf jaar. Om de continuïteit te bevorderen werd er echter elk jaar één vervangen. Dit betekende dat de nieuw verkozenen uit dezelfde wijk afkomstig moest zijn als zijn voorganger. In 1914 was het bestuur als volgt samengesteld.

- Augustinus Van Bastelaere, geboren te Sint-Kruis-Winkel op 28 december 1856. Hij werd te Wachtebeke ingeschreven op 30 mei 1891. Landbouwer, wonende Groenstraat 24. In 1913 was hij (vermoedelijk) voorzitter¹⁴, functie die hij opnieuw opnam in 1916.

12. Van het Bureel van Weldadigheid en van het Burgerlijk Godshuis zijn enkel de rekeningen en bijhorende bewijsstukken teruggevonden.

13. Een uitgebreide beschrijving over het ontstaan en de werking is te vinden in: VERVAET A.: *Sociale hulpverlening van de gemeente Wachtebeke 1830-1925*, jaarboek HK "Oud Wachtebeke", Wachtebeke, 1990.

14. De namen van de opeenvolgende voorzitters werden ontnomen aan VERVAET A., *op. cit.*, pg. 153. De andere gegevens komen uit de verslagen van de gemeenteraad en het bevolkingsregister periode 1910-1920.

- Joannes Baptiste De Letter, geboren te Wachtebeke op 18 november 1861, landbouwer, wonende Kalve 14. Hij was voorzitter in 1915.
- Marcellus De Waele, geboren te Wachtebeke op 27 januari 1854, landbouwer, wonende Kerkstraat 28. Hij vervulde de rol van voorzitter in 1918.
- Augustinus Gillis, geboren te Wachtebeke op 23 juni 1864, landbouwer, wonende Achterhoek 7. Hij was voorzitter in 1917.
- Bernard Van Pottelberghe, geboren te Wachtebeke op 11 maart 1865, landbouwer, wonende Langelede 86 (1900-1913) of 90 (1913-1920). Hij vervulde de rol van voorzitter in 1914.

Het is tekenend voor de gemeente dat alle armmeesters toen landbouwer waren.

Het Arbureau had ook nog een secretaris en een ontvanger. Gedurende de ganse periode van de oorlog fungeerde gemeentesecretaris Alfons Bauwens als secretaris en gemeenteontvanger Jules Van Assche als ontvanger.

Een groot deel van de ontvangsten van het Arbureel kwam voort uit de jaarlijkse toelage van het gemeentebestuur. Voor 1913 ging het om een bedrag van 6.600 frank, iets meer dan de helft van het totale inkomen (zie bijlage 1). Tijdens de oorlog zou dit enigszins dalen. Andere bedragen waren afkomstig van de opbrengst van inzamelingen door de armmeesters en giften. In de praktijk was dit laatste hoofdzakelijk de opbrengst van de armenschaal¹⁵, een bedrag dat doorgaans 700 à 800 frank bedroeg en vrijwel niet beïnvloed werd door de oorlog. Het verpachten van landgoederen en intresten van schuldbekentenissen vormden verder nog een belangrijk deel van de inkomsten. In totaal beliepen deze jaarlijks rond de 12.500 frank, met een uitschieter in 1916: toen bedroegen de ontvangsten niet minder dan 14.300 frank.

Ontvangen facturen van leveranciers dienden betaald via een door de secretaris opgesteld betalingsmandaat, dat door de vijf armmeesters diende ondertekend te worden ter goedkeuring. De bewijsstukken van 1914 laten ons zien aan welke zaken het Arbureau zijn geld besteedde het jaar van het oorlogsbegint¹⁶. In totaal zijn er facturen ten belope van 7.926,58 frank

15. De armenschaal was één van de schalen waarmee men 's zondags rondging tijdens de mis. Het ging dus om giften, opgehaald in de kerk en die overgemaakt werden aan de gemeente.

16. Archief OCMW, doos C.O.O. nr. 475.1. Alle bewijsstukken voor rekeningen van de oorlogsjaren zijn in deze doos te vinden. De reden dat voor ons artikel meer gebruik werd gemaakt van bewijsstukken (facturen, betalingsmandaten...) dan van de rekeningen zelf, ligt in het feit dat beide niet altijd met elkaar overeenstemmen.

verzameld¹⁷. Het totaal aan uitgaven zou trouwens in de loop der volgende jaren weinig veranderen: het bleef schommelen rond de 8.000 frank.

De grootste uitgavenpost in het genoemde jaar werd gevormd door de verstrekkingen van geld en levensmiddelen door de armmeesters, ingeschreven voor een bedrag van 3.300 frank¹⁸ of 41,6 %, wat tenslotte de kernactiviteit was van het Armbureel. De kost van deze verstrekkingen hing sterk af van de wijk die de armmeester onder zich had. Een voorbeeld hiervan wordt gegeven door de verdeling zoals ze in de bewijsstukken van 1914 werd teruggevonden.

Wijk	Bedrag (frank)
A. Van Bastelaere	135,00
J. B. De Letter	921,75
B. Van Pottelberghe	806,00
A. Gillis	1.264,48
M. De Waele	97,00

Tabel 1: Verstrekkingen door de armmeesters, jaar 1914

In totaal dus voor 3.325,23 frank. Wordt de verdeling meer in detail bekeken, dan blijkt daaruit dat er in het algemeen geen uitgesproken verschil bestond tussen zomer- en wintermaanden. Het is wel zo dat aankoop en levering van kolen gedurende de winter in de tabel niet opgenomen is, wat dat jaar (1914) goed was voor 389,22 frank (4,9 %).

Een volgend groot percentage, namelijk 35 % of 2.784,49 frank, werd uitgegeven aan bestedingskosten van kinderen waarvan de ouders overleden waren, of de onderhoudskosten voor lange of korte duur niet konden dragen. Daarvan ging het grootste bedrag (840 frank) naar kloosteroverste Marie

17. Er wordt hier moedwillig gesproken over ‘verzameld’. Het pakket bewijsstukken 1914 bevat zowel documenten uit 1914 als 1915. Sommige van deze laatste slaan inderdaad op kosten gemaakt in 1914, maar werden pas maanden later uitbetaald – soms meer dan 6 maand. Andere uitgaven slaan wel degelijk op 1915. Het vermelde totaalbedrag slaat op de som van de bundel bewijsstukken zoals deze gevonden werd en stemt, wat 1914 betreft, overeen met de rekening zoals opgemaakt door ontvanger Van Assche en goedgekeurd door de gemeenteraad op 13 september 1915.

18. In werkelijkheid ging het om 3.305,52 frank, bedrag door de armmeesters uitgegeven. Het mandaat van deze betaling is pas gedateerd op 24 07 1915. Hieruit menen we te mogen afleiden dat de armmeesters zelf deze som moesten voorschieten, net zoals met leveranciers wel eens gebeurde. Dit bedrag staat nogmaals geboekt in de rekening 1915!

Verschraegen, die met dit bedrag 6 kinderen gedurende het ganse jaar ondersteunde. In de rekening werd ook al het bedrag geboekt voor het eerste semester van 1915, ten bedrage van 420 frank. Verder waren er ook nog privé-personen aan wie kinderen waren uitbested, waarbij de kosten door het Arbureau werden betaald. In 1914 ging het telkens om een periode van een jaar; tijdens de oorlog zouden ook bestedingen voor kortere periodes voorkomen. Een derde grote post werd gevormd door betalingen aan hospitalen en godshuizen waarin Wachtebekenaren waren opgenomen die blijkbaar zelf voor de kosten niet konden instaan. Dit betrof een som van 991,49 frank (12,5 %). Het jaar daarop zou dit bedrag verdubbelen en het zou de ganse oorlog zo hoog blijven¹⁹. Te vermelden zijn nog de jaarwedden betaald aan de dokters Dutordoir en De Coninck²⁰ die instonden voor de verzorging van de behoeftigen (samen 500 frank). Beide kregen ook nog een vergoeding voor de *vroedkundige dienst*, samen met vroedvrouw Clemence Poppe (totaal 150 frank). Ook gemeenteontvanger Van Assche werd betaald voor zijn werk ten behoeve van het Bureel van Weldadigheid: 85 frank per jaar. En secretaris Bauwens kreeg 35 frank voor zijn schrijfkosten. Gestichte *fondatiën*²¹, ten laste van het Bureel en die dienden betaald te worden aan de kerkfabriek, waren goed voor 439,04 frank kosten, een bedrag dat de ganse oorlog trouwens constant zou blijven, net als de vernoemde jaarwedden. Verder waren er nog enkele andere, minder belangrijke kosten.

Ondanks al deze uitgaven slaagde het arbureau er toch in om jaarlijks een batig saldo te boeken. Zo bedroeg dit voor 1913 een bedrag van 3.410 frank en in 1914 was het nog hoger: 4.094 frank. Deze bedragen werden steeds

-
19. In 1918 dienden rekeningen te worden betaald aan de Burgerlijke Godshuizen van Gent (Bijloke), Brugge en Brussel; aan het ooglijdersgesticht te Gent (Nederpolder 1); aan het Geneeskundig Gesticht te Gentbrugge (Sint-Jozef; het betrof hier acht personen, aan 2,50 frank per dag); aan het Genees- en Heelkundig gesticht H. Familie te Gent, ook Het Gesticht der Fabrieksplaats genoemd; aan het Gesticht der Coupure te Gent (Toevlucht van Maria).
 20. Dutordoir Stanislas Désiré Joseph Marie, geboren te Sint-Kruis op 16 maart 1859. Hij werd te Wachtebeke ingeschreven op 19 augustus 1888, wonende Dorp 67.
De Coninck Fredericus Josephus, geboren te Oostakker op 22 maart 1866. Hij werd te Wachtebeke ingeschreven op 3 november 1895 en woonde eveneens in het Dorp, nr. 94.
 21. Een zogenaamde *fondatie* is een stichting die erin bestond dat een bepaalde persoon een bedrag en/of goederen schonk aan – in dit geval – het Arbureau. Dit kon ook aan de Kerkfabriek zijn. Met de opbrengst hiervan dienden, na de dood van de schenker, missen te worden gecelebreerd gedurende een bepaald aantal jaren of zelfs eeuwigdurend. Na verloop van tientallen jaren werden de opbrengsten van dergelijke stichtingen echter te klein, zeker als het om geldbedragen ging. Het bisdom heeft daarom diverse stichtingen afgeschafte of samengevoegd.

overgeboekt naar het daaropvolgend jaar, waar ze als inkomen werden genoteerd.

Naast de officiële Burelen van Weldadigheid bestonden ook nog de zogenaamde Burgerlijke Godshuizen. In Wachtebeke was dit het Godshuis De Mey, dat sedert 1866 operationeel was²². Volwassenen die voordien uitbesteed werden bij particulieren, werden van dan af opgenomen in het nieuwe godshuis. Armburelen en godshuizen moesten een onderscheiden bestuur hebben. Voor het laatstgenoemde was dit de Commissie der Burgerlijke Godshuizen. Dit was door de wet bepaald, maar in feite waren beide groten-deels afhankelijk van het gemeentebestuur, al was het maar door de subsidie die ze van de gemeente kregen. Het bestuur was als volgt samengesteld:

- Voorzitter (vanaf oktober 1914): Theofiel Ferdinand Vervaet, geboren te Sint-Kruis-Winkel op 16 april 1854, landbouwer, wonende Kalve nr. 40. Hij was voorheen gemeenteraadslid;
- Ontvanger: Petrus Johannes Van Laere, geboren te Wachtebeke op 17 oktober 1876, landbouwer, wonende Molenhoek 11;
- Secretaris: Alfons Bauwens.

Alfons Bauwens was dus zowel gemeentesecretaris als secretaris van het Armbureau en het Burgerlijk Godshuis, wat de band tussen gemeente en beide laatste nogmaals onderstreept. Wat de andere bestuursleden betreft²³, kan men vaststellen dat deze blijkbaar meer dan één mandaat - periodes van vijf jaar dus - konden vervullen. Alhoewel hierover geen gegevens werden teruggevonden, werden ze blijkbaar regelmatig opnieuw verkozen.

Net zoals voor het Armbestuur gold, was een groot gedeelte van het inkomen van het godshuis afkomstig van de jaarlijkse dotatie van het gemeentebestuur. In 1913 bedroeg dit 6.000 frank, zijnde ongeveer 50% van het globale inkomen (zie bijlage 2). De jaren nadien daalde deze subsidie: in 1914 en 1916 bedroeg ze het absolute minimum van 3.500 frank. Aan het godshuis was echter ook een boerderij gekoppeld die voor enig inkomen zorgde, ook al waren deze aan schommelingen onderhevig. Vooral de verkoop van melk zorgde voor een niet te versmaden opbrengst. Zo bedroeg deze in 1913 ca. 1350 frank en het jaar daarop 994 frank. Ook de verkoop van koeien en runderen zorgde voor een inkomen. In 1913 was dit 550 frank, in 1914 meer

22. Voor alle details m.b.t. de stichting van dit godshuis, zie: VERVAET A., *op. cit.*, pg. 128-148.

23. Voor een lijst van de diverse bestuurleden, die loopt tot in de jaren 20 van de twintigste eeuw: zie VERVAET A., *op. cit.*, pg. 178-183.

dan 822 frank. Bovendien had het godshuis nog een kapitaaltje van 26.600 frank uitstaan, wat jaarlijks 798 frank intrest opbracht. Gezien de variatie in de opbrengst van de diverse inkomens kon ook het totale jaarlijkse inkomen van het Burgerlijke Godshuis sterk schommelen. Zo bedroeg dit in 1913 11.196 frank, in 1914 echter was dit beperkt tot 8.958 frank.

De uitgaven van het Burgerlijke Godshuis betroffen voornamelijk twee grote posten: onderhoud van de (opgenomen) armen en onderhoud van de boerderij. Er zijn geen gegevens teruggevonden over het aantal kostgangers die er een onderkomen vonden. Er dienden natuurlijk levensmiddelen, brandstoffen (kolen), klederen en slaping, voor te worden aangekocht, samen goed voor een vrijwel constant bedrag van rond de 3.500 frank. Voor de verzorging van de opgenomen personen stonden vier zusters in, die daarvoor een gezamenlijke jaarwedde van 600 frank ontvingen.

Het onderhoud van de boerderij – waar alle aankopen met betrekking tot dierenvoeding bij inbegrepen zijn – vertoonde sterkere fluctuaties: in 1913 bedroeg dit 4.491 frank, het jaar daarop 3.546 frank. De totale uitgaven beliepen 9.506 frank in 1913, 8.474 frank in 1914. Dit betekent dat het godshuis, net zoals het Armbureau, er elk jaar in slaagde een overschot te boeken dat naar het volgende jaar werd overgedragen.

Openbare werken

Naast de klassieke jaarlijkse onderhoudswerken, zoals het reinigen van de waterlopen en onderhoud van de duikers, waren er voor de oorlog nog enkele grotere openbare werken gepland in de gemeente.

Al in 1904 was er sprake van een bijkomende brug te bouwen over de Langelede, ter hoogte van de Heidestraat²⁴. Om één of andere reden was dit voortdurend uitgesteld, vermoedelijk wegens de kosten. Op 28 november 1913 werd echter een brief ontvangen van de Provinciale Technische Dienst, die vrij nauw bij de mogelijke uitvoering was betrokken. Volgens deze brief zouden de kosten voor de brug de 15.000 frank niet overschrijden en zouden deze voor één derde worden betaald door de provincie en voor een tweede derde door de staat. Voor Wachtebeke zou dus een maximale uitgave van

24. De naam 'Heidestraat' bestaat nu niet meer. De straat is grotendeels een onverharde aardeweg, gelegen ten westen van de Langeledevaart. Ze ligt in het verlengde van het gedeelte van de Langelede (straat) begrepen tussen Melkerijstraat en de Langeledevaart. Het is de toegangsweg tot de vroeger wel bekende Witte Heuvel.

5.000 frank te voorzien zijn. Onder deze voorwaarden kon de gemeenteraad zich akkoord verklaren²⁵. Er werd bijgevolg aan de Provinciale Dienst gevraagd om een ontwerp op te maken. Een paar maand later werd het project echter opgeschort, dit wegens het wegvallen van de voorziene staatssubsidie. De staat wenste namelijk prioriteit te geven aan het kasseien van de westelijke trangel, die blijkbaar toen nog een aardeweg was²⁶. Daarmee is het verhaal echter nog niet ten einde. Op de daarop volgende gemeenteraad van 2 juni wordt een nieuwe brief van de Provinciale Dienst besproken die handelt over de brug en het kasseien van de westtrangel. De ingenieur van dienst laat weten dat de provincie *waarschijnlijk* zal tussenkomen in één derde van de kosten. De tussenkomst van de gemeente zou ongeveer 10.000 frank bedragen. De staat had dus zijn positie gewijzigd. Niettemin besliste de raad het brugontwerp te laten doorgaan, ten laste van de gemeente. Het is het laatste wat in de raadsverslagen 1914-1918 over deze zaak te vinden is. Het zal voldoende bekend zijn dat genoemde brug er nooit gekomen is. Alhoewel: in de loop van 2010, bijna honderd jaar later, is toch het besluit genomen – en uitgevoerd – om een brug op deze plaats te bouwen, zij het in afgeslankte versie: enkel voor voetgangers en fietsers.

Op de gemeenteraad van 20 april 1914 werd nog een tweede project besproken. De gemeente Zelzate had een voorstel voorgelegd aan zijn buurgemeente om de weg Oudenburgse Sluis – Canisvlietpolder te kasseien. De gemeente kon zich wel vinden in dit voorstel, maar er is verder niets meer over te vernemen. Klaarblijkelijk heeft de op handen zijnde oorlog roet in het eten gegooid.

Een derde project, dat niet door Wachtebeke zelf zou uitgevoerd worden, kwam van de Nationale Maatschappij der Buurtspoorwegen. Het was eveneens een ontwerp dat al enkele jaren aan het sudderen was, zeker al vanaf 1912. De Maatschappij wou namelijk een nieuwe buurtspoorweg aanleggen, namelijk van Lochristi naar Zuiddorpe, via Zaffelare en Wachtebeke. Dit maakte ze duidelijk in een brief gedateerd 27 januari 1914. De lijn zou via Overslag lopen. Oorspronkelijk zou ook de Kruisstraat worden aangedaan. Wachtebeke verklaarde zich enkel akkoord indien het niet opdraaide voor de kosten²⁷. Ook dit project blijkt als gevolg van de oorlog ter ziele te zijn gegaan.

Het is het vermelden waard dat in 1914 al een gedeelte van de gemeente, meer bepaald het centrum, van elektriciteit voorzien was. Wanneer de eerste

25. Raadszitting van 9 december 1913.

26. Raadszitting 20 april 1914.

27. Raadszitting 13 februari 1914.

leidingen door de ‘Centrales Electriques des Flandres’ werden aangelegd is ons niet bekend, maar er zijn wel meer gegevens gevonden wat betreft de installatie van de eerste verlichting in de gebouwen van het burgerlijk godshuis, zeg maar Godshuis De Mey. Volgens de bewijsstukken horend bij de godshuisrekeningen van 1914 werd in september door de elektriciteitsmaatschappij een *compteur* geïnstalleerd. De noodzakelijke leidingen werden aangelegd door de firma Werner De Backer – Bytebier²⁸, voor een bedrag van 370 frank. De verbruiken werden maandelijks opgenomen en gefactureerd. Hieruit blijkt dat het wel degelijk enkel verlichting betrof, de zogenaamde *drijfkracht* was er niet bij²⁹. In september werd enkel 8 kWh verbruikt, aan 0,5 fr./kWh. Vanaf december zakte de prijs naar 0,25 fr./kWh; het verbruik schommelde toen rond de 30 kWh/maand. Tijdens de zomermaanden was dit natuurlijk lager: zo bedroeg dit in juni 1915 amper 1 kWh.

Wat we uit de behandeling van deze projecten kunnen afleiden, is dat de zelfstandigheid van de gemeente – en dat zal niet alleen voor Wachtebeke gegolden hebben – geringer was dan de dag van vandaag. Dit zal trouwens nog uit andere zaken in ons verder verhaal blijken. Hogere besturen, vooral de provincie, waren veel nauwer bij het lokale bestuur betrokken en keken ook veel nauwkeuriger toe op het reilen en zeilen ervan. Zo diende bijvoorbeeld tijdens de oorlog elke belastingverhoging en elke aangevraagde lening door de hogere instanties te worden goedgekeurd, ook al werden die leningen aangegaan bij plaatselijke particulieren. Het provinciale burgerlijke bestuur speelde daar een grote rol in.

28. De factuur van De Backer dateert van 15 december 1914. Er waren toen bijkomende lampen gekocht en een paar herstellingen bleken ook noodzakelijk.

29. Voor de verlichting is een monofasig net voldoende; onder drijfkracht dient een driefasig net te worden verstaan. Elektrisch aangedreven apparatuur was toen nog zeldzaam!



Wachtebekedorp in 1903 (foto archief HK)



Smishoek 1914. Waar links de gemetste palen staan, ligt nu het dr. Jules Persynplein. (foto archief HK)



SOUVENEZ-VOUS DANS VOS PRIÈRES

de l'âme de
MONSIEUR

Stéphane POULLIER

époux de Madame Bertha LITZ

né à Lille le 11 janvier 1880

pieusement décédé à Wachtebeke

le 18 février 1951.



Je meurs, mais mon affection ne meurt pas ; au Ciel
je vous aimerai et vous serai plus utile encore que sur
la terre.
(St Jean Berchmans).

Je quitte cette demeure terrestre sans regrets y
laissant une famille unie qui perpétuera mon souvenir.

Chère épouse, chers enfants, ne pleurez pas : ce
n'est qu'un au revoir !

Sa simplicité, sa serviabilité désintéressée, la droi-
ture de son caractère l'ont fait aimer de tous ceux qui
l'approchèrent !

Miséricordieux Jésus, donnez-lui le repos éternel.
(7 ans, 7 quad. d'ind.)

Doux cœur de Jésus, soyez mon amour.
(300 j. d'ind.)

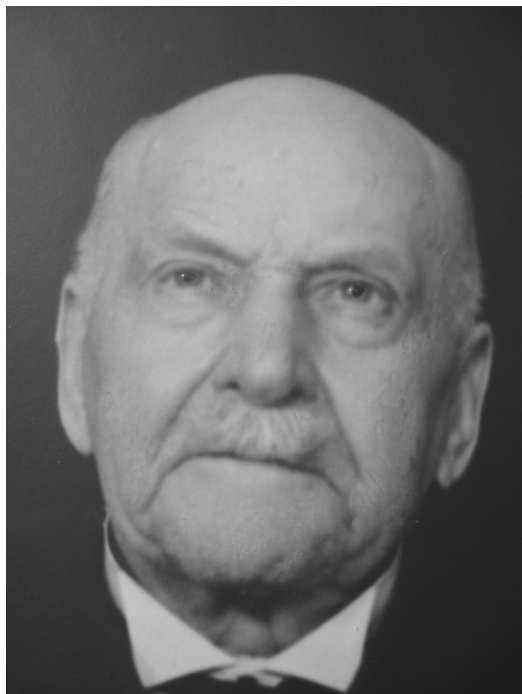
Doux cœur de Marie, soyez mon refuge.
(300 j. d'ind.)

Vierge Sainte, au milieu de vos jours glorieux n'ou-
bliez pas les tristesses de la terre. Jetez un regard de
bonté sur ceux qui sont dans la souffrance, qui luttent
contre les difficultés et qui ne cessent de tremper
leurs lèvres aux amertumes de cette vie. Ayez pitié de
ceux qui s'aimaient et qui ont été séparés. Ayez pitié
de l'isolement du cœur. Ayez pitié de la faiblesse de
notre foi. Ayez pitié des objets de notre tendresse.
Ayez pitié de ceux qui pleurent, de ceux qui prient, de
ceux qui tremblent. Donnez à tous l'espérance et la
paix. Ainsi soit-il !
(Abbé Perreyve).

Mon Jésus Miséricorde. (100 j. d'ind.)

CREVE-CHEYSN - WACHTEBEKE

*Bidprentje van schepen en tijdens de oorlog dienstdoend burgemeester
Stéphane Poullier (verzameling A. Creve).*



*Theofiel Scheire
(verzameling Chris Scheire).*

Deel 2: Het begin

Oorlogsdreiging

Dat er een oorlog aankwam, was reeds lang geweten³⁰. En dat het in eerste instantie tussen Frankrijk en Duitsland zou gaan – althans in West-Europa³¹-, eveneens. De Frans-Duitse oorlog van 1870 had niets wezenlijks opgelost. Frankrijk had Lotharingen en de Elzas verloren en zon op wraak. Ook Duitsland was nog niet tevreden: het wenste een uitbreiding van koloniën en trapte daarmee op de tenen van Frankrijk. Het resultaat was dat beide landen aanvalsplannen opstelden. Probleem hierbij was dat de legers sedert 1870 in omvang flink toegenomen waren. Toen was het nog mogelijk de troepen te ontplooiën langs de gemeenschappelijke Frans-Duitse grens en langs daar aan te vallen. Nu ging dat niet meer: er was meer ruimte nodig. Dit betekende dat de aanvaller, wie van beide partijen het ook was, doorheen België moest. Maar België had een gegarandeerde neutraliteit, waarvoor zowel Frankrijk als Duitsland (oorspronkelijk: Pruisen), Engeland en Rusland borg stonden. Dit verdrag zou dus geschonden worden. Bovendien trachtte elke partij zich door middel van allianties in te dekken. Frankrijk zocht steun bij Rusland en Groot-Brittannië, Duitsland ging een alliantie aan met Oostenrijk-Hongarije.

Dat België in geval van conflict in het vizier kwam, was in ons land niet onbekend. Niet te verwonderen: de Duitse keizer Wilhelm II maakte daar absoluut geen geheim van. De zaak was alleen, dat België niet teveel weerstand mocht bieden, want dat zou de Duitse opmars kunnen vertragen. En ze hadden, volgens het fameuze Schlieffen-plan, maar zes weken om Frankrijk op de knieën te krijgen, want daarna zouden de Russische troepen, als bondgenoten van de Fransen, klaar zijn voor de oorlog tegen Duitsland. Dus besloot

30. Het is natuurlijk niet de bedoeling de ganse voorgeschiedenis van de W.O. I uit de doeken te doen. Wij willen enkel de hiernavolgende feiten in hun context plaatsen. Voor meer details, zie bijvoorbeeld TUCHMAN B.: *De kanonnen van Augustus*, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1976. Dit beschrijft de aanloop naar de oorlog gezien door de vier voornaamste belligerente partijen: Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland. Het boek wordt nog regelmatig herdrukt. Zie ook: DE SCHAEPDRIJVER S., *De Grote Oorlog*, Atlas, Amsterdam / Antwerpen, 1999. Het verhaal blijft hier beperkt tot België.

31. Het wordt wel eens vergeten dat de oorlog niet enkel aan de IJzer en in Noord-Frankrijk uitgevochten werd. Ook in het Oosten voerden de Duitsers oorlog, tegen Rusland. De strijd duurde daar drie jaar, tot 1917. En dan hebben we het nog niet over de gevechten in de Balkan en in Noord-Italië. Ook Afrika ontsnapte niet aan de oorlog.

‘der Kaiser’ om Leopold II eens aan te pakken. In 1904 werd de koning uitgenodigd in Berlijn. Wilhelm sprak met hem over het oude Bourgondische rijk. Hij zou dit voor de koning opnieuw uit zijn as doen herrijzen. Althans in deze zin door het Belgisch grondgebied uit te breiden met Artois, Frans-Vlaanderen en de Franse Ardennen. Wat trouwens maar een klein stukje was van het oorspronkelijke Bourgondische rijk. Leopold II was door deze boodschap totaal uit zijn lood geslagen. Dit betekende, om te beginnen, een verbreking van de vroeger gesloten verdragen. “En daarbij”, wist Leopold te zeggen, “mijn ministers en het parlement zouden er zelfs niet willen aan denken”. Wat bij Wilhelm, die nogal wat absolutistische trekjes vertoonde, totaal in het verkeerde keelgat schoot. Kortom, Leopold verliet het paleis met een strenge berisping van de keizer³².

In november 1913 was het de beurt aan koning Albert om schrik te worden aangejaagd. Hij kreeg vooreerst een vorstelijk diner aangeboden. De keizer duidde hem een generaal aan – Von Kluck - met de woorden: “die man zal de opmars naar Parijs commanderen!”. En de Duitse troepen zouden onweerstaanbaar zijn: niets zou bestand zijn tegen hun “Teutoonse woede”, zoals stafchef Von Moltke er nog aan toevoegde³³. De hint was duidelijk: leg ons niets in de weg, want anders zult u deze woede zelf ondervinden! En ondervonden heeft België deze zeker.

Mobilisatie

België was het laatste land in Europa dat de loting voor de militaire dienstplicht afschafte. Duitsland bijvoorbeeld had dit al vijftig jaar eerder gedaan. Koning Leopold II ondertekende de desbetreffende wet op 14 december 1909, nauwelijks 3 dagen voor zijn dood. Volgens deze wet diende één zoon per gezin dienstplicht te vervullen. Het hoefde niet noodzakelijk de oudste te zijn. Wat de duur betreft, waren deze opgeroepen het gelukkigst die een administratieve functie toebedeeld kregen: ze kwamen er van af met 12,5 maand. Het spreekt vanzelf dat dit voor de simpele man in de straat niet weggelegd was. Wat de infanterie betreft, werd de dienstplicht bepaald op 15 maand. Wie bij de bereden artillerie terecht kwam, had minder geluk: daar diende men 21 maand te dienen. Maar het kon nog erger: het ‘paardenvolk’ – de cavalerie – werd voor 24 maanden opgeroepen! Toch was het voor iedereen een verbetering: een paar jaar voordien bedroeg de dienstplicht voor iedereen nog drie jaar.

32. TUCHMAN B., *op. cit.*, pg. 33.

33. TUCHMAN B., *op. cit.* pg. 127-128

Over de noodzakelijke sterkte van het leger grepen nogal wat discussies plaats. Het eindigde ermee dat in 1913, de dienstplicht veralgemeend werd: alle jonge mannen, gezond van lijf en leden, dienden op twintigjarige leeftijd het leger te vervoegen.

Een ander punt van onenigheid waren de mobilisatieplannen: waar moesten de opgeroepen soldaten naartoe? De meningen waren sterk verdeeld. Dit kwam gedeeltelijk doordat België zijn neutraliteit wenste te verdedigen: een aanval kon in principe zowel uit het zuiden (Frankrijk) als het oosten komen (Duitsland). In juli 1914, toen de oorlogsdreiging toch wel zeer acuut werd, waren de garnizoenssteden, waar de diverse regimenten hun thuishaven hadden, aangeduid als verzamelaarsplaats³⁴, maar in feite was men er nog niet aan uit. Wat te doen met vrijwilligers, die nog nooit dienst gedaan hadden? Het is pas na de ontvangst van het Duitse ultimatum, op 1 augustus, dat koning Albert zelf de knoop doorhakte: het leger diende stellingen in te nemen aan de Maas, wat in feite neerkwam op de verdediging van Luik en Namen. Ook de logistiek liet zeer te wensen over. Zo werd pas op 29 juli, nauwelijks een week voor het uitbreken van de oorlog, met de spoorwegen contact opgenomen om te spreken over het nodige transport ten behoeve van de mobilisatie³⁵.

De eigenlijke mobilisatie verliep in twee stappen. Op 29 juli werd het leger op 'versterkte vredesvoet' gebracht. Dit betekende dat de dienstplichtigen van de jaren 1910, 1911 en 1912 werden opgeroepen, dus de eersten die onder de nieuwe militiewet vielen. De lichte 1913 was nog onder de wapens. In de late namiddag van 31 juli werd tot de algemene mobilisatie overgegaan. In het totaal werden toen de dienstplichtigen van de laatste 15 jaar opgeroepen. De militieclassen 1906 – 1913 (117.000 man, waarvan 85.000 infanteristen) vormden het zogenaamde veldleger, de overige (1899 – 1905, goed voor 65.000 man) het vestingleger, dat instond voor de bemanning van de diverse forten en bijhorende verdedigingswerken. Daarbij kwamen nog een 20.000 vrijwilligers³⁶. In september 1914, toen het land dus al deels bezet was, werd ook (een deel van) de klas 1914 opgeroepen, ongeveer 18.000 man. Daar zou het niet bij blijven. Door de wet van 1 maart 1915 werden alle

34. Voor de Jagers te Voet bijvoorbeeld was dit Charleroi.

35. GOOSSENS P. & MEIRESONNE L.: *Vlaanderen Niemandland 1914*, Davidsfonds/Leuven, 2009, pg. 386-388.

36. (Zonder auteursvermelding): *Guldenboek der Vuurkaart*, J. Rozez NV, Brussel, 1936-1937, pg. XVI. Diverse bronnen geven echter uiteenlopende cijfers. Doorgaans neemt men aan dat het aantal opgeroepen ca. 200.000 bedroeg, met daarboven nog een 20.000 vrijwilligers. Meer gedetailleerde cijfers, met een uitsplitsing per divisie en cavalerie, is te vinden in DE VOS L. e.a.: 14-18. *Oorlog in België*, Davidsfonds/Leuven, 2014, pg. 33 - 38.

mannelijke Belgen tussen 18 tot 25 jaar opgeroepen om in militaire dienst te gaan, tenzij ze voor 15 november 1914 gehuwd waren. Dit gold voor Belgen die zich in het onbezette deel van België bevonden, in Frankrijk of in Engeland. Vluchtelingen in Nederland ontsnapten aan de wet: Nederland was een neutraal land. Het aantal Wachtebekenen dat opgeroepen werd bedroeg, volgens toenmalig pastoor Vanderstée van de parochie St. Catharina, 232, waarbij nog 14 vrijwilligers dienden te worden geteld³⁷. Bij degenen die in het verleden hun dienstplicht al voltooid hadden verliep de oproeping tamelijk vlot, maar bij degenen die nog een opleiding dienden te krijgen, zoals de vrijwilligers, was het grotendeels een chaos. Het kwam er op neer dat vele naar Frankrijk werden getransporteerd, dikwijls onder de meest benarde omstandigheden, waar ze nog enkele maanden opleiding kregen vooraleer aan het front te worden ingezet³⁸. Anderen kregen een spoedopleiding in België zelf, wat vermoedelijk van hen niet de beste militairen maakte gezien het recordtempo waarop dit diende te gebeuren. Wat niet belette dat ze spoedig de leeggekomen plaatsen in de regimenten mochten invullen³⁹.

Alleen al het feit dat er zoveel mannen vrijwillig dienst namen – en ze moesten tekenen voor de ganse periode van de oorlog –, betekent dat de doorsnee Belg niet bang was van een partijtje vechten. De mentaliteit was toen nog gans anders dan vandaag! Zin voor avontuur kwam er zeker aan te pas. Ook de soldij kan een rol gespeeld hebben, evenals patriottische gevoelens. Natuurlijk, men wist dat de Fransen en Engelsen ter hulp zouden komen en samen met hen zouden de Duitsers snel terug de grens over gejaagd worden. In het najaar zou de klus wel geklaard zijn. Van hun kant dachten de Duitsers trouwens hetzelfde wat de duur van de oorlog betrof. Wat anders kon de Wachtebeekse vrijwilliger Alfons Migom motiveren, vader van drie kinderen waarvan het jongste nauwelijks vier weken oud was? Natuurlijk had niemand enig vermoeden van wat hen te wachten stond en dat de oorlog vier jaar zou duren – als ze hem al overleefden⁴⁰! Migom sneuvelde reeds de derde dag van de oorlog.

37. RAG: VANDERSTEE A.: *Oorlogsverslagen W.O. I, verslag van de parochie Wachtebeke St. Catharina, 1919*. Dergelijk verslag werd, op aanvraag van de hogere kerkelijke overheid, door alle parochies opgemaakt in het voorjaar 1919. Zie bijlage 8 voor het volledige verslag.

38. Een typisch voorbeeld van de chaos die er heerste wordt beschreven door de oudstrijder Edward Verbruggen. BUYLE M. & HOEBEKE G., *op.cit.* 1987, pg. 84-85.

39. Zie bijvoorbeeld DEAUVILLE M.: *Tot aan de IJzer*, Roularta Books, Roeselare, 2011, pg.35 en 66.

40. Getuigenis van Gerard Van Kwikkelberghe over zijn vader. HOEBEKE G., *op.cit.* 1984, pg. 83. Soldaat Van Kwikkelberghe heeft blijkbaar de oorlog overleefd, want hij is niet opgenomen in de lijst van de 32 Wachtebeekse gesneuvelden.

Het mobiliseren van de talrijke jongemannen kwam voor de talrijke landbouwers of landbouwerszonen wel zeer ongelegen: de oogst stond immers voor de deur. De provinciegouverneur van Oost-Vlaanderen, baron de Kerchove, zag dat ook wel in. Op 3 augustus richtte hij daarom een brief aan de burgemeesters van zijn provincie. Hij vroeg daarin na te denken *naar zekere gedachten (...) waarvan de verwezenlijking zou beantwoorden aan de noodwerkelijkheid uwer plaatselijkheid* om dat probleem op te lossen⁴¹. Het komt ons voor dat de heer gouverneur zelf dergelijke gedachten niet had. Of de Wachtebekenaren deze wel hadden is ons niet bekend.

Oorlog!

Op 4 augustus viel het Duitse leger België binnen. Het merendeel van de bevolking was er van overtuigd dat de Duitsers spoedig afgestraft zouden worden. Niet alleen werden de forten van Luik en Namen beschouwd als zo goed als niet in te nemen, de Fransen en Engelsen zouden bovendien spoedig ter hulp komen en de Duitse troepen terugsturen van waar ze gekomen waren. Deze overtuiging werd door de toenmalige media – zeg maar de kranten – de bevolking ingelepeld. Ze stonden vol van dergelijke hoopvolle – maar helaas weinig betrouwbare en onwaarschijnlijke – informatie. In feite waren de Belgen nuchter genoeg om na enkele dagen deze berichten te wantrouwen. Een typisch voorbeeld wordt gegeven door de Brusselse krant *Le Soir*, die wist te melden, twee weken na het begin van de vijandelijkheden, dat de Duitse troepen nog altijd vast zaten bij Luik. Wat geen enkele Brusselaar nog geloofde, aangezien ze die dag en *masse* Brussel binnentrokken⁴²...

In Wachtebeke lag men niet direct wakker van de aanval. Op 5 augustus, de dag na het begin van de oorlog, werd een gemeenteraadsvergadering gehouden. Het is aan te nemen dat de oorlogssituatie een uitgebreid gespreks-onderwerp moet geweest zijn, maar in de notulen is daar niet veel van te merken. De eerste punten op de agenda betroffen de goedkeuring van de rekening van het armbestuur en de jaarrekening van de gemeente over 1913. Beide sloten af met een batig saldo. Daarna werd nog een budget van 1.530 frank voorzien voor het onderhoud van de buurtwegen voor het komende jaar 1915: 630 frank voor de aardewegen, 900 frank voor de kasseiwegen. Pas in zijn laatste besluit verwijst de raad naar de inval van de Duitsers, *waardoor het land in een zeer pijnlijken toestand verkeert*. Om die reden

41, Voorwaar een mooi staaltje van ambtenarentaal! PAOV, bestand 0/744/1.

42, DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 76.

werden muziekfeesten, danspartijen en alle luidruchtige of rustverstorende vermaken verboden. En dat was nog niet alles: de komende jaarmarkt van de daaropvolgende maand september, mocht eveneens niet doorgaan. De plaatselijke politie (twee veldwachters) en de burgemeester moesten toezien op het naleven van deze verordeningen.

Daarna verzinkt de gemeenteraad in diep stilzwijgen, vier maanden lang. Pas op datum van 7 december vinden we in het register de notulen terug van de volgende vergadering.

Het zou nochtans nog duren tot oktober voordat de eerste Duitse soldaat zijn voet op Wachtebeeks grondgebied zette. De reden van dit stilzwijgen is niet achterhaald. Er kan alleen verondersteld worden dat het schepencollege op zijn eentje de zaken beredderde.

Voor de Duitse troepen was België in eerste instantie een doorgangsland. De ware vijand was immers Frankrijk. Daarom bogen de Duitse troepen, eens Brussel voorbij, af naar het zuiden. De zone tussen Dender en Schelde werd hierbij een soort niemandsland. Dit betekende dat Oost- en West-Vlaanderen – voorlopig althans - van bezetting gespaard bleven, evenals het noorden van het land. Wel stuurden de Duitsers talrijke patrouilles uit, die soms zeer ver doordrongen. Bijvoorbeeld tot tegen Oostende, om na te gaan of daar geen Engelse troepen waren geland. Deze verkenners werden op de hielen gezeten door de Belgische burgerwacht, die er dikwijls slag mee leverde.

Het reguliere leger kwam daar voorlopig niet in tussen, het had zijn handen meer dan vol. De aanvaller had voor de doortocht door België op niet al teveel tegenstand gerekend, hoogstens wat symbolisch verzet, maar dat viel tegen. Nu was het Belgische leger wel geen partij voor de goed geoefende en uitgeruste Duitse troepen, maar het wist de Duitse opmars wel te vertragen en deze dienden daardoor meer troepen in ons land achter te laten dan gewenst.

Tijdens de cruciale gevechten in Frankrijk, zoals aan de Marne, dienden ze zelfs eenheden terug te halen van het front, vooral om de vesting Antwerpen onder controle te houden, van waaruit tweemaal een uitval van het Belgisch leger plaats vond. En door deze onverwachte tegenstand kwamen hun oude Teutoonse gewoonten weer boven, zoals von Moltke aan koning Albert voorspeld had: ze wreekten zich op de burgerbevolking, vooral daar waar de weerstand het hevigst was.

Visé, Luik, Namen, Dinant (waar 665 burgers werden vermoord, waaronder een kind van drie weken) en Leuven zijn daarvan de meest gekende voorbeelden. Maar diverse andere kleinere steden, zoals Aarschot en Dendermonde bijvoorbeeld, werden eveneens voor een groot deel, soms vrijwel

totaal, verwoest⁴³. Het resultaat was dat vanaf het begin van de oorlog een gigantische vluchtelingenstroom op gang kwam, die zich naar het westen en noorden verplaatste, richting Nederland. Men schat dat half oktober één miljoen vluchtelingen de grens waren overgestoken! Niet dat ze daar alle gebleven zijn: velen keerden terug. In december waren er nog ca. 200.000, in mei 1915 ca. 100.000. Een groot aantal was ook vertrokken naar Frankrijk en Engeland. Geschat wordt dat ruim een half miljoen Belgen tijdens de oorlog in het buitenland verbleven⁴⁴. Degenen die in Vlaanderen bleven werden door de provincie aan de diverse gemeenten toegewezen. Het zal niemand verbazen dat de meeste gemeentebesturen deze last liever kwijt dan rijk waren, zodat het Oost-Vlaams provinciebestuur het nodig vond aan alle burgemeesters van de provincie een brief te sturen, gedateerd 4 september 1914, om hen op hun plichten te wijzen⁴⁵:

Er wordt te mijner kennis gebracht dat zekere gemeenten aan welke vluchtelingen zijn toegezonden trachten er zich van te ontmaken op bedektelijke, zelfs op openlijke wijze, b.v. met hun vrij vervoer op spoorwegen te geven. Dat is niet aannemelijk; de verdeling dier ongelukkigen is tusschen de gemeenten van Oost en West-Vlaanderen geschied op de rechtmatigste wijze mogelijk en het behoort aan de gemeentebesturen niet, zich van hunne menschlievende plichten te ontlasten. De Gemeentebesturen moeten daarenboven zorgen dat aan de vluchtelingen de noodige onderhoud gegeven worde en er desnoods zelf in voorzien. Getekend: Baron de Kerchove⁴⁶.

In feite wendte de hogere overheid de problematiek van de vluchtelingen - en de kosten - dus af op de gemeenten. Genoemde brief hebben we in het Wachtebeekse archief niet teruggevonden, maar de gemeente kreeg wel degelijk haar deel vluchtelingen te verwerken. Rond 1 september waren

43. Een beklijvende beschrijving van de misdaden begaan door de Duitse troepen is te vinden in: DE SCHAEPDRIJVER S.: *op. cit.*, pg. 77-87. Een verklaring geeft ze eveneens: zie pg. 90-92. De grote oorzaak, volgens haar, lag hem in de mentaliteit van de Duitse officierenkaste. België was slechts een lilliputterland, dat zijn plaats moest kennen en de nodige eerbied opbrengen ten opzichte van het machtige Duitsland. Deed het dit niet, zoals het geval was, dan moest het passend gestraft worden. Dat deze mentaliteit heerste tot in de hoogste kringen, blijkt uit de hoger beschreven gesprekken van koning Albert met de Duitse keizer en zijn entourage. Voor een vrijwel volledig overzicht van de wandaden van het Duitse leger - voor zover mogelijk, zie: VERLEY-EN M. & DE MEYER M.: *Augustus 1914. België op de vlucht*, Manteau, Antwerpen, 2013.

44. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 104-105.

45. GOOSSENS P. & MEIRESONNE L., *op. cit.*, pg. 56.

46. Volgens een document in het stadsarchief van Gent, aangehaald in GOOSSENS P. & MEIRESONNE L., *op. cit.*, pg. 56.

er dat 317, toch een behoorlijk aantal (zie bijlage 3). Uit deze lijst blijkt dat, op enkele uitzonderingen na, alle vluchtelingen uit Mechelen kwamen. Half september waren er ook afkomstig uit Aalst en Lokeren⁴⁷. Hoe lang deze vluchtelingen in Wachtebeke verbleven is niet gekend. Half oktober waren ze wellicht allemaal uit de gemeente verdwenen, aangezien toen de Duitse troepen hier hun opwachting kwamen maken (zie verder). De begroting 1915, door de gemeenteraad goedgekeurd in december 1914, vermeldt nochtans nog een budget van 2.900 frank ten behoeve van eventuele vluchtelingen.

Het kan hier vermeld worden dat Wachtebeke op het einde van de oorlog, toen de Duitsers zich in West-Vlaanderen aan het terugtrekken waren, opnieuw met ontheemden zou geconfronteerd worden. In dit geval waren het West-Vlamingen. Geen vluchtelingen, maar opgeëisten. Alle mannen die tot werken in staat waren en de oprukkende legers konden versterken, werden door de Duitsers uit hun gemeenten weggevoerd⁴⁸.

De val van Antwerpen en de aftocht van het leger

In de negentiende eeuw werd beslist de stad Antwerpen uit te bouwen als vestingstad, het zogenaamde ‘Nationaal Reduit’. Tegen de zin van de Antwerpenaren, maar die kregen dit keer niet het laatste woord. In geval van nood kon het Belgisch leger zich in dit Reduit veilig terugtrekken. Althans, dat was de bedoeling. Daartoe werd – onder andere – ten zuiden en ten oosten van de stad een eerste fortengordel gebouwd, bestaande uit 8 forten, die vandaag nog bestaan, op fort 1 na: daar ligt nu het shoppingcenter Wijnegem. Deze versterkingen moesten ver genoeg van de stad zelf liggen opdat deze door vijandelijke artillerie niet zou kunnen beschoten worden. Rond 1865 was deze verdediging klaar, maar voldeed niet lang aan de vereisten. De artillerie maakte immers grote vorderingen, waardoor haar reikwijdte steeds toenam. In 1878 werd een plan ontworpen voor een nieuwe gordel, verder van de stad gelegen. Hij bestond uit vier grote forten en niet minder dan zestien kleinere. Kortom, de zogenaamde buitenlinie. Het zou tot het begin van de twintigste eeuw duren voor alles voltooid was. En nog hield het niet op. De uitbreiding van de stad en niet in het minst de verbeterde artillerie – met onder andere de brisantgranaat - vereiste de bouw van nieuwe, zwaar gepantserde forten. In 1907 werd tenslotte een wetsontwerp goedgekeurd

47. Vermeld in brief van Alfons Creve. HOEBEKE G., *op. cit.* 1985, pg. 65.

48. De Grootte Oorlog, pg. 1588. Het waren grotendeels inwoners van Brugge en Kortrijk. De meeste van deze opgeëisten zaten verzameld in het Land van Waas. Verdere details zijn niet teruggevonden.

dat tot de bouw van een 100 km lange fortengordel zou leiden. De reeds gebouwde buitenlinie zou daar, gemoderniseerd, deel van uitmaken (maar dan als binnenste verdedigingsgordel) en vijftien nieuwe forten – die de nieuwe buitengordel zouden vormen - werden er aan toegevoegd⁴⁹. Breendonk is daar wellicht het meest bekende van.

Het mocht allemaal niet baten. Na de nederlaag van de Belgische troepen bij de Gete (18 augustus 1914) diende het zo goed als verslagen Belgisch leger zich in de vesting Antwerpen terug te trekken. De regering wist dit op 21 augustus keurig via een krantencommuniqué te melden: *Het Belgisch leger, zich in goede orde terugtrekkende, heeft stelling genomen rond Antwerpen. Er is aan onze soldaten een welverdiende rust toegestaan*⁵⁰. Verdiend of niet, de rust was eerder beperkt. Zo deed het leger nog drie uitvallen, om de druk op de Franse troepen aan de Marne te verlichten. Eens deze slag voorbij, waardoor de Duitse opmars naar Parijs gestopt werd, kwam Antwerpen in het vizier van de Duitsers. En net zomin als de forten van Luik, Namen en het Franse Maubeuge weerstonden deze van Antwerpen aan het zware Duitse belegeringsgeschut. Op 2 oktober was een grote bres geslagen in de buitenste fortengordel. Het doorbreken hiervan, waardoor tenslotte de stad Antwerpen zelf onder vuur kwam te liggen, samen met het feit dat het Duitse leger erin geslaagd was de Dender en de Schelde te overschrijden, noodzaakte de terugtrekking van het Belgische leger uit de stad. De enkele duizenden Britse hulpstroepen konden het tij niet meer keren. Op 6 oktober nam de koning het besluit het veldleger uit de stad terug te trekken, naar het westen⁵¹. In de nacht van 6 op 7 oktober en de dag nadien stak het veldleger, op de tweede legerdivisie na, de Schelde over. Deze terugtocht verliep grotendeels via Temse, richting Gent, en verliep vrij gedisciplineerd⁵². Koning Albert verliet eveneens de stad en nam zijn intrek in Sint-Niklaas. Het vestingleger, samen met de tweede legerdivisie en de Britse versterkingen, verdedigden nog een tijdlang de binnenste fortengordel⁵³, maar op 10 oktober kwam definitief het einde.

49. Op de rechteroever waren dit: Berendrecht, Stabroek, Ertbrand, Kapellen, Brasschaat, Schoten, 's Gravenwezel, Oelegem, Broechem, Kessel, Lier, Koningshooikt, St.-Kathelijne-Waver, Walem, Breendonk, Liezele, Bornem. DE VOS L.(red.): *Burchten en forten en andere versterkingen in Vlaanderen*. Davidsfonds/Leuven, 2002, kaart pg. 211.

50. PAOV, bestand 0/744/1.

51. VANDEWEGHE L.: *De Eerste Wereldoorlog. Koning Albert en zijn soldaten*, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 2005, pg. 81 en 98.

52. Voor wat de terugtocht van de zesde divisie bijvoorbeeld betreft: zie DEAUVILLE M., *op. cit.*, pg. 81-92.

53. De tweede legerdivisie had als garnizoensstad Antwerpen, vermoedelijk de reden dat deze aangeduid werd om het langst stand te houden.

De legerleiding had er wel rekening mee gehouden dat een terugtocht via Temse afgesneden kon geraken. Om, in dergelijk geval, toch een terugtrekken van het leger mogelijk te maken, waren er al begin augustus een viertal pontonbruggen geslagen over de Schelde, waarvan deze bij het Steen, die op de Linkeroever uitkwam op het zogenaamde Vlaams Hoofd, voor ons de meest belangrijke is⁵⁴. Tunnels onder de stroom waren er toen immers nog niet. Verder waren er enkele belangrijke spoorlijnen (zie foto p. 42). Een eerste lijn vanaf de Linkeroever naar Gent (die nog bestaat, maar nu via een tunnel onder de Schelde doorloopt tot het Centraal Station), en de zogenaamde Waaslandlijn die van eerstgenoemde aftakt in Sint-Niklaas en verder via Sint-Gillis-Waas, Zelzate en Eeklo verbinding gaf met Oostende. Dit is dus de lijn waarvan de roestende rails tot een paar jaar geleden nog te zien waren in Wachtebeke. Deze lijnen hadden één nadeel: ze liepen dood op de linkeroever van de Schelde, het zogenaamde Vlaams Hoofd. Er was nog een derde, rechtstreekse lijn naar Gent, maar deze maakte een omweg via Temse omdat pas daar de eerste spoorwegbrug over de Schelde lag. Ze werd door Duitse patrouilles gesaboteerd, maar terug hersteld. Temse en zijn brug kwamen inderdaad binnen het bereik van de Duitse artillerie te liggen, maar toch slaagde men erin o.a. gewonden bij nacht af te voeren via deze lijn.

Het is zeker dat ook de route over Wachtebeke voor aanvoer van materiaal en versterkingen naar Antwerpen werd gebruikt. Een deel van de Britse hulptroepen, die in Oostende aan land gekomen waren en aangevoerd werden om Antwerpen te versterken, hebben deze effectief gebruikt⁵⁵. En ze gebruikten ze ook tijdens de aftocht, zoals verder nog zal blijken.

Op 7 oktober hadden de Duitsers een bruggenhoofd gevormd over de Schelde te Schoonaarde, waarna ze doorstootten naar het noorden. Pogingen om ze nog op te houden aan de Durme hadden maar een gering effect. De spoorlijnen naar Gent dreigden daardoor in Duitse handen te komen. Er zat niets anders op dan het veldleger, voor zover het nog niet via Temse ontkomen was, uit Antwerpen terug te trekken tot achter het kanaal Gent-Terneuzen. De corridor waarlangs het leger hierbij kon ontsnappen, in het noorden bepaald door de Nederlandse grens en in het zuiden door de oprukkende Duitse troe-

54. DE VOS L. e.a.: 14 - 18. *Oorlog in België*. Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2014, pg. 151.

55. Burgerwacht Rafaël Waterschoot uit Sint-Niklaas zag dergelijke trein op 30 september voorbij rijden te Stekene. Hij zag ook terugkerende treinen, geladen met soldaten en vluchtelingen. Zijn groep burgerwachten was twee dagen voordien van Stekene naar Wachtebeke getrokken. SERRIEN P., *Oorlogsdagen*. Manteau, Antwerpen, 2013, pg. 62 en 77.

pen, werd immers steeds smaller. Deze beslissing om de stad te ontruimen werd door de generale staf genomen op 6 oktober. Dezelfde dag reeds kwam het hoofdkwartier aan in Zelzate, evenals de koning en koningin. Ze bleven overnachten in het huis van César De Clercq op de Westkade⁵⁶. Eén van de belangrijkste taken bleef het bewaken van de spoorlijn door het Waasland, naar Zelzate, althans zolang het leger zich niet volledig uit Antwerpen had kunnen terugtrekken. Deze aftocht was chaotisch. De bevoorrading was niet ter plaatse. De manschappen hadden nauwelijks of geen eten en niet meer munitie dan dat ze op dat ogenblik bij zich hadden. Het leek meer, volgens een getuige, op een bende zwervende bedelaars dan op een leger⁵⁷. In de vroege ochtend van 9 oktober werden de pontonbruggen over de Schelde opgeblazen. De meeste Britse troepen en de Belgische tweede divisie hadden zich nog kunnen terugtrekken. Heel wat militair transport en personeel kwam door Wachtebeke, en niet enkel per trein: veel militairen waren te voet. Een deel van de Britten kon te Sint-Gillis nog de trein nemen⁵⁸. Niet alle troepen ontsnapten aan de Duitsers. Volgens sommige bronnen bleef niet minder dan 60.000 man achter in Antwerpen, hoofdzakelijk vestingtroepen. De helft daarvan vluchtte naar Nederland, de rest werd gevangen genomen⁵⁹. Gedurende de namiddag van 9 oktober en de daaropvolgende nacht kwamen nog verspreide eenheden van de tweede divisie en vestingtroepen door Wachtebeke: de laatste ontsnapte verdedigers van Antwerpen.

Bij de troepen die terugtrokken via Wachtebeke waren ook eigen inwoners. Van sommige weten we dat ze van de gelegenheid profiteerden om kortstondig naar huis te komen. Tenslotte waren ze toen al meer dan twee maanden van huis weg, dikwijls zonder nieuws. En het was vermoedelijk een goede gelegenheid om hun voedselvoorraad wat aan te vullen. Het pleit voor het plichtsbef van deze soldaten dat ze niet deserterden, mogelijke uitzonderingen daargelaten, maar daarna terug hun eenheid vervoegden. Ondanks alles was hun moreel duidelijk nog niet gebroken.

Niet enkel militairen trokken zich terug: de wegen zaten eveneens vol met vluchtelingen. Op vrijdag 9 oktober, rond 19 uur, bereikten de Duitse troepen Eksaarde, waar iedereen op de vlucht geslagen was. Een wielrijderspatrouille werd voorop gestuurd naar Moerbeke, waar op dat ogenblik nog

56. GOOSSENS & MEIRESONNE, op. cit., pg. 343. Mijn moeder Maria Beaval, toen 7 jaar oud en wonende in het begin van de Molenhoek, heeft altijd verteld dat ze de koning en zijn gevolg heeft zien voorbijrijden.

57. DE SCHAEPDRIJVER S., op. cit., pg. 97.

58. *De Grootte Oorlog*, pg. 485.

59. DE SCHAEPDRIJVER S., op. cit., pg. 98.

een trein uit Antwerpen passeerde. De patrouille kreeg versterking van een bataljon onder leiding van een majoor en uitgerust met artillerie. Deze kwam aan om ca. 20.45 uur. Genoemde trein zou de laatste zijn die kon ontsnappen. De volgende, om 22.45 uur, werd beschoten. Door het bruuske remmanoeuvr, uitgevoerd door de geschrokken machinist die blijkbaar nog geen Duitsers verwacht had, ontspoorde drie wagons, waardoor de spoorweg definitief was geblokkeerd. Er bleken niet minder dan 1250 militairen op de trein te zitten: ongeveer 1000 Britten en 250 Belgen. Ze werden allen gevangen genomen. Bovendien waren er nog een achthonderdtal vluchtelingen, die aan de burgemeester werden overgedragen⁶⁰. Het overmeesteren van de trein en de gevangenneming van de soldaten duurde tot 3 uur 's nachts.

Sint-Niklaas werd op zaterdag 10 oktober bezet door de troepen van Generalleutnant Von Meyer, de bevelhebber van de 37e gemengde Landwehr brigade. Ze waren van oordeel dat de inname van deze stad, die samenviel met de val van Antwerpen, een feestje waard was. Twee dagen lang deden ze daarover. Waarom ook niet, het Belgisch leger was toch verslagen? Op dat ogenblik was dat ook zo: pas na de hergroepering in West-Vlaanderen was het nog in staat slag te leveren, weliswaar met ondersteuning van geallieerde, vooral Franse, troepen. In elk geval heeft Von Meyer niet lang van zijn overwinning kunnen genieten: hij sneuvelde een paar weken later, op 26 oktober, bij de gevechten rond Passendale en Zonnebeke⁶¹.

Het is niet helemaal duidelijk wanneer de eerste 'Pickelhauben' (pinhelmen)⁶² Wachtebeke bereikt hebben. Gezien het vorige, moet dit eveneens op zaterdag 10 oktober geweest zijn, gezien de dag voordien de laatste Belgische troepen er nog gepasseerd waren. Dit komt niet overeen met de informatie opgenomen in het Liber Memorialis van de parochie, ingevuld door

60. GOOSSENS & MEIRESONNE, op. cit., pg. 345-349. Het verhaal is duidelijk gebaseerd op Duitse documenten.

61. Vrijwel alle vermelde details zijn ontleend aan GOOSSENS & MEIRESONNE, op.cit., pg. 345-350 en pg. 362.

62. Het gros van de Duitse soldaten droeg een 'Pickelhaube': een helm met afschroefbare pin in het midden. Niet alle soldaten droegen deze echter: zo hadden de ruitereenheden doorgaans een speciaal hoofddekse. Wat de Ulanen betreft die meestal als verkenner fungeerden: deze droegen een hoofddekse met bovenop een vierkante schijf, waardoor ze gemakkelijk te herkennen waren. Sommige getuigen noemden het 'een pinhelm met een vierkante plaat erop', maar dit is niet juist. Dit hoofddekse was gebaseerd op de Poolse sjapska. Te vermelden is dat de Belgische lansiers deze eveneens droegen, maar voor hen werd deze afgeschafte na een maand oorlog om verwarring met de Ulanen te vermijden. VAN THUYNE D.: 1914. *De Duitsers komen*, Lannoo, Tielt, 2010, pg.173.

toenmalig pastoor Vanderstée, die daarin de datum van 9 oktober vermeldt⁶³. In zijn naoorlogse verslag daarentegen, spreekt hij van 11 oktober. Blijkbaar wist meneer pastoor het ook niet juist meer. Gezien de voorafgaande gebeurtenissen te Moerbeke, lijkt genoemde 10 oktober een nauwkeuriger datum. Alhoewel. Door de bezetting van Moerbeke was in feite de omsingeling van Antwerpen voltooid. Op 9 oktober had de stad zich officieel nog niet overgegeven. De troepen in Moerbeke kregen dan ook bevel zich in eerste instantie richting Antwerpen te begeven, om de lus nauwer te maken. Het is mogelijk dat er nog een deel opgerukt is tot Wachtebeke (communicatie verliep toen niet zo vlug als vandaag!), maar toen hielden ze in elk geval halt. Pas op 12 oktober werd het bevel gegeven verder op te rukken, de Belgen achterna⁶⁴. De Duitsers zouden dan twee dagen in Wachtebeke gebleven zijn. Ze bleven in elk geval lang genoeg om hun doortocht niet onopgemerkt te laten voorbijgaan. Deze eerste troepen drongen niet door tot Overslag: pastoor Louis Raes vermeldt in zijn oorlogsverslag dat de parochie *is gevrijwaard gebleven van den eersten inval der woeste vijandelijke plunderaarsbenden*⁶⁵. Blijkbaar waren ook de meeste Wachtebekenaren naar Nederland gevlucht: de achtergebleven mannen konden, aldus opnieuw pastoor Vanderstée, geteld worden op de vingers. Het gezin waar Robert Vandevelde, stichter van onze heemkundige kring, deel van uitmaakte, was één van de weinige dat thuis gebleven was⁶⁶. Alhoewel de intocht van de soldaten, volgens de pastoor, *vreedzaam* verliep, belette dit de Duitsers niet in de gemeente vrijwel alles wat hun nuttig leek te roven: huizen, winkels en *bijzonderlijk* de kelders. Hun Teutoonse gewoonten, ge weet wel! Pastoor Vanderstée heeft er in het kort iets van vermeld in zijn Liber Memorialis⁶⁷ en in zijn hoger vermeld oorlogsverslag. En hijzelf zelf kreeg het eveneens hard te verduren: zijn ganse wijnkelder zou zijn leeggeroofd en dat betrof niet minder dan 2.000 flessen! Zouden de Duitse veroveraars die op twee dagen uitgedronken hebben? Op 13 oktober trok Duitse infanterie en cavalerie te Zelzate over het kanaal Gent - Terneuzen, waarna ze de richting Eeklo insloegen, dat dezelfde dag nog werd ingenomen⁶⁸.

63. CREVE A.: *De materiële zorgen van onze plaatselijke pastoors (...)*, in: Jaarboek 2011, Heemkundige Kring De Vierschaar, 2012, pg. 52.

64. DE VOS L. e.a., 2014, *op. cit.* pg. 152.

65. RAES L.: *Oorlogsverslagen W.O. I, verslag van de parochie Wachtebeke O.L.V. Geboorte*, 1919. RAG. Zie bijlage 9 voor het volledige verslag.

66. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 50.

67. CREVE A.: *De twee oorlogen...* Tijdschrift De Vierschaar, nr. 2005/1, pg. 14.

68. HUYSMAN S. & VAN DEN BROECK E.: *De eerste Wereldoorlog in het Meetjesland*, rapport opgemaakt in opdracht van Comeet, Eeklo 2011, pg. 20-21.

Het Belgisch leger was toen al op weg naar Oostende. Een groot gedeelte ging via Gent. Deze terugtocht was mogelijk gemaakt door de hardnekkige verdediging van de stad door Britse en vooral Franse (Bretoense) troepen, tot alle Belgische soldaten weg waren. Toen, eveneens op 10 oktober, gaven ze de strijd op, althans diegenen die het overleefd hadden en dat blijken er, zeker onder de Fransen, niet veel te zijn geweest. De terugtrekkende Belgen reisden naar Oostende per trein. Althans, zo was het gepland. De legerleiding had een schema opgesteld, waaruit blijkt dat de opstapplaatsen voor de vijfde divisie Zelzate en Assenede waren⁶⁹. Maar, zoals hoger gezegd, het waren niet enkel deze troepen die bij hun terugtocht via Wachtebeke kwamen.

Pas anderhalve maand later, op 24 november, kwamen de bezettingstroepen aan in Wachtebeke. Eén van hun opdrachten bestond er in de Nederlandse grens te bewaken. Meestal waren dit oudere mannen: de jongeren mochten hun kunde tonen aan het front. Vermoedelijk waren de meeste Wachtebeekse vluchtelingen toen al teruggekeerd. Tot daar pastoor Vanderstée, die daarna gedurende vier jaren geen pen meer op papier zette.

69. De vijfde divisie (het Belgisch leger telde er toen zes) had vrij zwaar geleden tijdens de verdediging van Antwerpen.

PROVINCIAAL BESTUUR
VAN OOST-VLAANDEREN

Gent, den 7 Oogst 1914

Cabinet.
N° 14055
Eetwaren
Vaststelling van den prys.

Mijnheer de Burgemeester,

Met het doel de bloem op eene meer eenvormige wijze te verdeelen en het speculeeren te vermijden, verzoek ik U, overeenkomstig de onderrichtingen der Regeering mij bij hoogdringendheid de hoeveelheid tarwe en bloem te doen kennen bestaende bij de molenaars & de bakkers uwer gemeente en ze te verwittigen dat zij van af 8n dezer maand er niet meer mogen over beschikken zonder eene voorafgaandelijke toelating van mijnentwege.

Gelief, anderzijds aan de bakkers te laten weten dat zij geenen nieuwen voorraad zullen mogen ontvangen dan met mijne toelating. Die vraag tot toelating zal mij moeten worden door uwe tusschenkomst en vergezeld van uw advies.

De molenaars zullen TOT NADER ORDER voor hunne bloem, geen hooger prijs mogen eischen dan frs:28 per honderd kilos netto ruwe aan 20% gebuiide tarwebloem en frs:30 voor de bloem dubbele zero op wagon; de andere kwaliteiten aan de gewoone conditien der markt. Het vervoer per spoorweg zal kosteloos zijn tot de standplaats van bestemming. De prijs van het GEBAKKEN BROOD zal de 32 centiemen niet mogen te boven gaan.

Het zal behooren de molenaars te doen opmerken dat de bestaande voorraad tarwe en bloem EIGENDOM VAN DEN STAAT ZIJN en dat zij zich aan zeer strenge vervolgingen kunnen bloot stellen weigerden zij de hoeveelheid van hunnen voorraad te laten vaststellen of dezen gebruikten mits andere voorwaarden dan die hier boven aangeduid.

De
Le
Baron de KERCHOVE

Aan de Heeren Burgemeesters der
Steden en Gemeenten der Provincie

GOVERNEMENT PROVINCIAL
DE LA FLANDRE ORIENTALE.

Gand, le 7 août 1914

Cabinet.
N° 14055.
Denrées Alimentaires.
Fixation du prix.

Monsieur le Bourgmestre,

Dans le but de répartir la farine d'une façon plus uniforme et d'éviter la spéculation je vous prie conformément aux instructions du Gouvernement de me faire connaître d'URGENCE, la quantité de froment et de farine existant chez les meuniers et les boulangers de votre localité et de les informer qu'à partir du 8 courant ils ne pourront plus en disposer sans une autorisation préalable de ma part.

Veillez, d'autre part, informer les boulangers qu'ils ne pourront recevoir de nouveaux approvisionnements que moyennant mon autorisation. Cette demande d'autorisation devra me parvenir par votre intermédiaire avec votre avis.

Les meuniers ne pourront exiger, JUSQU'A NOUVEL ORDRE, de leur farine, un prix supérieur à frs 28 les 100 K. nets de farine brute blutée à 20 % sur wagon & frs:30 farine double zero; les autres qualités aux conditions ordinaires du marché.

Le transport par chemin de fer sera gratuit jusqu'à la gare destinataire. Le prix du PAIN BLANC CUIT ne pourra dépasser les 32 centimes le kilo.

Il y aura de faire remarquer aux meuniers que les stocks de froment et de farine constituent UNE PROPRIÉTÉ DE L'ÉTAT et qu'ils s'exposeraient à des poursuites très sévères, s'ils refusaient de laisser constater l'importance de leur dépôt ou s'ils en usaient dans des conditions autres que celles indiquées di-dessus.

A Messieurs les Bourgmestres des
Villes et Communes de la Province.

*Brief van de gouverneur van augustus 1914 i.v.m. voedselprijzen
(Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen - foto L. De Maesschalck)*

PROVINCIAAL BESTUUR
VAN OOST-VLAANDEREN.

Gent, den 24 September 1914.

2e Afdeling.

Nr 17.255B.

Milicie.

Inlijving klas van 1914.
1 bijlage.

Mijnheeren,

Op uitnodiging van den Heer Burgemeester van Mechelen verzoek ik aan de vluchtelingen van Mechelen zich in uwe gemeente bevindende milicianen der klas van 1914, bevel te geven onmiddellijk te vertrekken naar het legerdepot van St Bernard, te Eemixem om bij het leger ingelijfd te worden.

Gij zult desgevallend aan die milicianen een schrift door U onderteekend ter hand stellen waaruit hunne hoedanigheid en bestemming vloeit.

De Gouverneur,

B. de Kerchove

176
26000/1/1014

Aan de Heeren Burgemeester en Schepenen van

Bouchtebeke

**Ook (Mechelse) vluchtelingen ontsnapten niet aan de mobilisatie
(Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen - foto L. De Maesschalck)**



Kaart van het Waasland rond 1914 (DE LOOZE H., Toen den Duitsch kwam. Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, deel 116, 2 (2013), kaart op achterflap)



Smishoek 1914.

De foto moet genomen zijn in december: bemerk de wegwijzer naar de lokale Ortskommandantur (foto archief HK).

Wachtebeke — Ortskommandantür.



*De Ortskommandatur te Wachtebeke
(verzameling Albert De Clercq).*

Deel 3: De bezetting

Bestuurlijke indeling van het land

Eens het front meer of min gestabiliseerd was, begonnen de Duitsers aan de organisatie van de bezetting van België. De man die het vanaf eind november voor het zeggen kreeg, was Moritz Freiherr Von Bissing, de militaire gouverneur-generaal, die zetelde in Brussel. Hij was enkel aan de Duitse keizer verantwoording verschuldigd, wat in de praktijk betekende dat hij hier kon functioneren als een soort onderkoning. Grosso modo werd het land in diverse gebieden ingedeeld. Ongeveer tweederde van België werd beschouwd als bezet gebied (*Okkupationsgebiet*), bestuurd door het door de Duitsers opgerichte Generaal-Gouvernement en waar min of meer een ‘normale’ bezetting heerste, zonder al te veel invloed van de militairen. Dit was niet het geval voor de andere gebieden, waartoe West-Vlaanderen en het grootste deel van Oost-Vlaanderen behoorden. Hier waren het integendeel wel de militairen die de plak zwaaiden. Aan de kust had men het zogenaamde marinegebied, dat zich noordwaarts uitstreekte van Oostende tot ongeveer Maldegem. Het grootste gedeelte van beide provincies vormde het zogenaamde etappengebied, waar het Duitse Vierde Leger, via hun *Kommandantüre*, de plak zwaaide. Dit gebied was bezaaid met militairen. De diverse gemeenten waren er ingedeeld in districten (*Kreise*), onderworpen aan een zogenaamde *Hauptkommandantur* onder leiding van een kolonel. Lokaal was er dan nog de *Ortskommandantur*, die in feite de tussenschakel was tussen de *Hauptkommandantur* en de gemeente. De bedoeling was dat het etappengebied diende in te staan voor de bevoorrading in voedsel en materiaal van het leger. De *Hauptkommandant* was daar verantwoordelijk voor, althans wat zijn district betreft. Naast de gewone bezettingstroepen was het bovendien nog een voortdurend komen en gaan van fronttroepen die voor enkele weken in rust kwamen. Verder werden er ook voorraden bewaard⁷⁰. Buiten de genoemde zones had men tenslotte nog het zogenaamde *Operationsgebiet*, zeg maar de frontzone. Het hoeft geen betoog dat ook daar de militairen de dienst uitmaakten; het regime was daar nog strenger dan in het etappengebied⁷¹. Zo dienden op bevel diverse dorpen te worden ontruimd die dicht bij de frontlijn lagen.

Wachtebeke, Sint-Kruis-Winkel en Mendonk behoorden tot het etappengebied. De vaste bezetting bestond er uit oudere troepen, die deel uitmaakten

70. HUYSMAN S. & VAN DEN BROECK E., *op. cit.*, pg. 28-29.

71. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 131-132.

van de zogenaamde Landwehr. De gemeente viel onder de Hauptkommandantur gevestigd in Ertvelde; de lokale Ortskommandantur was gevestigd in het gemeentehuis. En de Ortskommandant van Wachtebeke had voor zichzelf natuurlijk een passende plek uitgezocht: hij had zijn intrek genomen in het vroegere kasteeltje op het huidige Persynplein. Er waren trouwens wel meer huizen in beslag genomen door de Duitse troepen. Zo wordt in de raadsvergadering van 4 januari 1916 melding gemaakt van een brief van Leo Van de Calseyde, waarin hij vraagt om een vergoeding voor zijn huizen die door de Duitse soldaten worden gebruikt. De brief werd enkel voorgelezen als mededeling, van enige discussie hierover wordt niets vermeld.

Wat het etappengebied betreft, was er een beperkte samenwerking tussen het leger en het meer burgerlijke generaal-gouvernement, althans gedurende de eerste oorlogsjaren. De Duitsers wisten eigenlijk niet goed wat met België aan te vangen. Het was immers niet voorzien dat de oorlog lang zou duren (*thuis met Kerstmis!*). In feite streefde Von Bissing er naar, op lange termijn, de Belgen Duitsgezind te maken. De Duitse organisatie moest een voorbeeld zijn voor de Belgen. Soms was dit wel zo, maar algemeen gezien werd het land overgeorganiseerd, bijvoorbeeld door het oprichten van de talloze centrales (daar wordt verder op teruggekomen). Dit resulteerde in een vrij logge organisatie. Daarbij werd het Generaal-Gouvernement, vooral in het etappengebied, sterk gehinderd door de militairen, die aan lange termijnplanning geen boodschap hadden maar directe resultaten wilden zien. In het algemeen zouden trouwens, vanaf eind 1916, de eisen van de militairen het winnen van het generaal-gouvernement, wat voor gans België een nog veel zwaardere bezetting betekende. Vooral het etappengebied zou het zwaar te verduren krijgen. Daar wordt verder nog op teruggekomen.

Nu mocht Von Bissing nog de beste bedoelingen hebben – gezien vanuit zijn standpunt tenminste, het Duitse – en doen wat hij wilde, zijn haring braadde niet bij de Belgen. Verbazend kan dit niet genoemd worden. Tenslotte waren ze de gruweldaden van de eerste oorlogsmaanden niet vergeten. En een bezetter was en bleef een bezetter, een vijand, en daar had men alleen maar slechte ervaringen mee. Kortom: de Belgen bleven hardleers. Waardoor Von Bissing tenslotte tot de conclusie kwam dat de Belgen gewoon niet wisten wat goed voor hen was.

Het Wachtebeekse gemeentebestuur tijdens de oorlog

Het nieuwe gemeentebestuur dat op 5 januari 1912 aantrad zou langer aanblijven dan het kon vermoeden. Volgens de geldende kieswetgeving moes-

ten de volgende verkiezingen plaats grijpen in 1915, de daaropvolgende in 1919. Daar zou de oorlog anders over beslissen. De oorlogsomstandigheden lieten deze van 1915 niet toe. Blijkbaar was men kort na de oorlog ook nog niet in staat verkiezingen te organiseren, want deze van 1919 werden eveneens opgeschort. Het zou nog tot 1921 duren voordat de kiezers zich opnieuw mochten uitspreken.

Wat niet kon beletten dat het gemeentebestuur geen veranderingen onderging gedurende de oorlog. Burgemeester Fermont overleed op 24 december 1914, een week na zijn laatste gemeenteraad. Eerste schepen Van Hecke voelde zich door zijn hoge ouderdom onbekwaam het ambt van dienstdoend burgemeester op te nemen. Daarom bekwam schepen Poullier deze functie. Er diende bijgevolg een tijdelijke dienstdoend schepen te worden aangesteld. Daarvoor kwam raadslid De Caluwé wettelijk in aanmerking, maar deze weigerde de functie te aanvaarden. Er diende bijgevolg een geheime stemming te worden gehouden onder de aanwezige leden om het probleem op te lossen. Hierbij bekwam dhr. Scheire zes stemmen. Theophilus Scheire, melkerijbestuurder, geboren 8 augustus 1867, werd bijgevolg tot dienstdoend schepen verkozen ter vervanging van dhr. Poullier, zolang deze de functie van dienstdoend burgemeester zou waarnemen. De functie van Scheire zou in elk geval een einde nemen op 31 december 1919. Althans zo was het voorzien; zoals gezegd zou de praktijk anders zijn.

Zoals uit ons verder verhaal zal blijken, zorgde de door de Duitsers geplaatste elektrische afsluiting op Overslag er voor dat twee gemeenteraadsleden, Alexander en Steenput, in moeilijkheden kwamen om de gemeenteraadszittingen bij te wonen. Zij woonden immers aan de Nederlandse zijde van *den draad*. Vanaf de raadszitting van 18 maart 1916 waren beide niet meer in staat de vergaderingen bij te wonen. Pas op de eerste zitting na de oorlog, in december 1918, zouden ze opnieuw opduiken. Hier wordt verder meer in detail op ingegaan.

Het bleef daar niet bij. Raadslid De Smaele was reeds kort na de laatste verkiezingen overleden. Schepen Van Hecke overleed op 14 oktober 1915. Hij was 34 jaar, zonder onderbreking, lid van de gemeenteraad geweest. Zijn mandaat zou afgelopen zijn op 31 december 1915. Een brief met rouwbericht zou aan de familie worden gezonden. Er moest bijgevolg een nieuwe schepen worden verkozen. Per geheime stemming werd opnieuw Theophilus Scheire verkozen, ditmaal dus als volwaardig schepen. Van de zeven aanwezigen stemden er immers zes voor Scheire, één voor De Caluwé. Toch bleef de beperking gelden dat zijn mandaat op 31 december 1915 zou aflo-

pen - dat jaar moesten er immers nieuwe gemeenteraadsverkiezingen plaats vinden -, tenzij de *hogere overheid* er anders zou over beschikken. Wat de hogere overheid er van dacht komen we niet te weten, maar het is een feit dat Scheire ook de volgende jaren schepen bleef, en wel als enige. Het gemeentebestuur was toen duchtig uitgedund: van de oorspronkelijke elf bestuurleden bleven er nog zes over: burgemeester Poullier, schepen Scheire en de raadsleden De Caluwé, De Letter, Creve en David.

Gemeentesecretaris Alfons Bauwens bleef zijn functie uitoefenen tijdens de oorlog. De komst van de Duitsers zorgde ervoor dat het gemeentebestuur heel wat meer werk kreeg, wat onder andere te maken had met de Duitse eisen. Al in december 1914 wordt vastgesteld dat de gemeentesecretaris *in de tegenwoordige omstandigheden overbelast [is] van bezigheden*. Daarom wordt het door de gemeenteraad toegestaan een tijdelijke hulpsecretaris / bureelbediende aan te werven. Gekozen wordt voor de gemeenteontvanger, dhr. Van Assche. Er wordt hem hiervoor een (bijkomende) jaarwedde van 400 frank toegekend. Zoals het nog wel eens gaat, duurde dat ‘tijdelijke’ in de praktijk toch een paar jaar. In 1917 was het Joseph Hamerlinck die deze taak verrichtte, voor 500 frank per jaar. Het gemeentebestuur was van oordeel dat deze wedde *klaarblijkelijk te gering [was] in evenredigheid met de diensten welke hij aan de gemeente bewijst, en van de duurte der levensbehoeften*. Per geheime stemming, tijdens de raadszitting van 23 juni 1917, werd hem een verhoging tot 1.000 frank per jaar toegekend. Begin 1918 werd Hamerlinck echter ziek en diende te worden vervangen. Er waren niet minder dan vijftig kandidaten om zijn job over te nemen. De gemeenteraad koos voor een bekend gezicht: aangesteld werd August Hillaert, tot dan onderwijzer in de gemeentelijke jongensschool van het Dorp (Rechtstro). Hij was geboren op 4 augustus 1883, dus toen 35 jaar oud en was woonachtig in het Rechtstro nr. 11. Oorspronkelijk was het voorzien dat de zieke Hamerlinck kon terugkeren – Hillaert werd voorlopig aangesteld voor 6 maand – maar in de praktijk draaide het uit op een vaste job. Zijn wedde werd bepaald op 1.800 frank⁷² per jaar. Dit blijkt 100 frank minder te zijn dan zijn toenmalige jaarwedde als onderwijzer, maar het bleek een goede gok: hij zou na de oorlog nog benoemd worden als gemeentesecretaris, als opvolger van Bauwens. Het feit dat hij trouwens ook de wedde opstreek als beambte van de burgerlijke stand (450 frank) zorgde ervoor dat hij geen verlies leed, integendeel.

Het provinciebestuur was er blijkbaar na enkele jaren eveneens van overtuigd geraakt dat de gemeentesecretarissen tijdens de oorlog veel meer werk

72. Raadszitting van 22 mei 1918.

hadden dan voordien. Bovendien was de levensduurte als gevolg van de oorlog sterk toegenomen. Op 25 januari 1918 – dus ruim laat! – stuurde het een brief naar de gemeente die handelde over de activiteiten van de secretaris onder de oorlogsomstandigheden en de gevolgen voor (de verhoging van) zijn wedde. Secretaris Bauwens deelde echter mee dat de toestand van de gemeentefinanciën geen verhoging van de jaarwedde of een gratificatie toeliet⁷³.

Het kan nog worden vermeld dat de overleden burgemeester Fermont een le-gaat naliet van 2.000 frank ten voordele van het Armbureel. Dit werd in dank aanvaard. Voorwaarde was wel dat *ten eeuwige dage* jaarlijks in de maand januari een broodbedeling van 25 frank moest worden uitgevoerd⁷⁴. Ook de kerkfabriek kreeg nog een legaat. Dit betrof een partij zaai- en hooiland, gelegen te Wachtebeke, sectie D, nummers 4, 5 en 6. Het was 13 aren en 20 ca groot en werd verpacht aan 14,25 frank per jaar. Met dit geld diende een eeuwigdurende jaarlijkse mis te worden bekostigd⁷⁵. Genoemde percelen vormen één geheel. Ze grenzen alle drie aan de gemeente Moerbeke, waarbij het meest zuidelijke (perceel 6) ook aan de Moervaart grenst.

“...deze misdadigers...”

Reeds vanaf het begin van de bezetting bleek duidelijk dat Wachtebeke geen prijs stelde op de nieuwe heersers. Dat blijkt al uit het verslag van de buitengewone raadszitting van 17 december 1914. Hieruit blijkt dat de gemeente zwaar beboet is door de Duitse overheid wegens aangebrachte beschadiging aan telefoon- en telegraaflijnen⁷⁶. Volgens de notulen voerden deze *misdadigers* – het woord staat letterlijk in de tekst – hun activiteiten hoofdzakelijk ’s nachts uit. Om dit in de toekomst te vermijden, dienden nachtwakers te worden aangeworven. De raad was van oordeel dat dit geen volstrekte zekerheid zou geven tegen alle beschadigingen, maar niettemin zou bewijzen dat de gemeente bereid was al het mogelijke te doen om alle daden, door de Duitsers als vijandig aanzien, te voorkomen. Er moest al navraag gedaan zijn naar mogelijke vrijwilligers, want op dezelfde raadszitting werden reeds de namen vermeld van vier personen die bereid waren als nachtwaker op te

73. Raadszitting van 4 april 1918.

74. Raadszitting van 5 januari 1915.

75. Raadszitting van 20 augustus 1915.

76. De grootte van de boete komen we pas later te weten. Het raadsverslag van 8 januari 1915 vermeldt een bedrag van 3.000 mark, wat overeenstemde met 3.750 Belgische franken van toen.

treden. Kandidaten waren Bauwens Petrus, Bontinck Petrus Augustus, Bontinck Victor en Haeck Aloïs. Laatstgenoemde was fietsenmaker, de andere werklieden. Per nachtdienst zouden ze twee frank uitbetaald krijgen. Een afschrift van dit besluit werd gestuurd naar de Duitse majoor Hildebrand te Ertvelde, de toenmalige etappencommandant. Hoe lang deze bewaking duurde is ons niet bekend. Deze uitgavenpost is in elk geval niet terug te vinden in de jaarrekeningen van de volgende jaren⁷⁷.

Men kan zich toch vragen stellen bij de omschrijving “misdadigers”. Het is op zijn minst, langs de kant van het gemeentebestuur, een nogal harde classificatie! Dat ze door de bezetter gezien werden als misdadigers – tegenwoordig zou men van terroristen spreken – is begrijpelijk, maar dat dit woord wordt gebruikt in een goedgekeurd verslag van een gemeenteraadszitting, ondertekend door de burgemeester, is minder begrijpelijk. Misschien had het gemeentebestuur schrik dat de notulen zouden nagelezen worden door de Duitse overheid, maar dat neemt niet weg dat ze dit woord hadden kunnen vermijden.

Kort daarop komen we trouwens opnieuw een vrij dubieuze notering tegen. In mei 1915 ontstonden problemen met de keuring van het slachtvlees. Deze keuring werd normaal uitgevoerd door veearts Hamerlynck van Zelzate. Dit bleek echter niet langer mogelijk, om de eenvoudige reden dat dhr. Hamerlynck door de Duitsers voor zes maanden achter slot en grendel was gedraaid, volgens het gemeenteraadsverslag *om redenen die wij niet te beoordelen hebben*. We hebben deze “redenen” niet kunnen achterhalen, maar, aangezien de veroordeling blijkbaar door de Duitsers was uitgesproken, kunnen we veronderstellen dat ze op één of andere manier op hun teen getrapt waren. De vraag is opnieuw waarom in het raadsverslag dergelijke uitdrukking is opgenomen. Men zou kunnen verwachten dat de leden van het gemeentebestuur, als goede Belgen, wel een persoonlijke mening hadden over deze veroordeling, een mening waarmee ze officieel beter niet naar buiten konden komen. Maar daar past de vermelde zinsnede niet bij.

77. De gemeente is er vermoedelijk nooit achter gekomen wie deze feiten op zijn geweten had. Enige duidelijkheid wordt echter gegeven door bakker Richard Verplancke, tijdens zijn interview met Guy Hoebeke (jaarboek 1985, pg. 47-48). Het ging om de telefoonlijn tussen Wachtebeke en Sint-Kruis-Winkel. Richard en zijn compagnon Gustaaf Ceriez (‘Staf Serie’, later beter gekend onder zijn bijnaam Gutt) vonden er niets beter op dan de pas gelegde draad – hij was zelfs nog niet aangesloten – te stelen. Dat moet dus in 1914 geweest zijn, bij het opzetten van het Duitse communicatienetwerk. Het was, gezien de lengte van de draad, een loodzware rol! Richard was geboren in 1899 en dus 15 jaar oud in 1914, leeftijd die hij, volgens zijn getuigenis, had op het ogenblik van de diefstal. Het verband met de boete die de gemeente opliep is niet moeilijk te leggen...

We kunnen hier nog vermelden dat de gemeenteraad besloot, bij geheime stemming, dhr. De Crits, eveneens uit Zelzate, aan te stellen als tijdelijk vervangende veearts. Dat het tijdelijk zou zijn, gebeurde voornamelijk op aandringen van mevrouw Hamerlynck, die wenste dat haar man na zijn gevangenschap zijn oude functie terug zou opnemen. Een definitieve beslissing hieromtrent werd nog niet genomen en komt in latere raadsverslagen ook niet voor, maar in het register van de jaarrekeningen is wel nog iets terug te vinden. Toch blijkt met de wens van mevrouw Hamerlynck rekening te zijn gehouden. Zo blijkt in januari 1918 een betaling te zijn uitgevoerd aan veearts Hamerlynck. In december 1918, dus na de oorlog, is het echter terug De Crits⁷⁸ die de vergoeding mag opstrijken.

Wat boetes betreft was dit wel de eerste maar niet de laatste die Wachtebeke opliep. Begin april 1917 was aan de Duitsers een bedrag betaald van niet minder dan 10.000 mark (12.500 frank), dit wegens het in beslag nemen van reisduiven⁷⁹. Reisduiven waren immers verboden: ze konden immers gebruikt worden – en werden ook gebruikt – om boodschappen over te brengen, vooral naar Nederland. De duiven werden in beslag genomen bij beenhouwer Coppens, maar volledige duidelijkheid hierover bestaat er niet⁸⁰. Voor 1918 werd nog een uitgave begroot van 2.250 frank, wegens de ontsnapping van enkele gevangenen en wegens het feit dat er een fout gemaakt was in het opstellen van lijsten van paarden. Dit laatste had vermoedelijk te maken met mogelijke opeising van deze dieren. Volgens de gemeenteraad ging het om een misverstand, maar daar hadden de Duitsers geen oren naar. Verdere boetes zijn ons niet bekend. Enkel deze besproken – en genotuleerd – op de gemeenteraadszittingen, of deze opgenomen in de jaarrekeningen, konden achterhaald worden.

Zoals gezegd heersten in het etappengebied andere – militaire - regels dan in het ‘gewone’ bezette gebied. In feite waren de burgers gevangenen in een beperkt gebied. Hoe groot dit was, is niet helemaal duidelijk. In het *Okku-*

78. Louis Firmin Valeer De Crits, gewoonlijk aangesproken als ‘Meneer Valeer’, was in 1910 aangesteld als rijksveearts voor onze grensstreek. Zo diende hij o.a. het uit Nederland ingevoerde vee te controleren op tuberculose, waartoe het tien dagen werd in quarantaine gezet in gebouwen die zich bevonden in de Warandestraat te Zelzate (Debbautshoek). Deze quarantainestallen werden tijdens de oorlog door de Duitsers in beslag genomen. Of dit laatste verband houdt met de aanhouding van Hamerlynck is niet duidelijk. Br. Leopold, *Debbautshoek II*, Sint-Laurensklok jaargang 37 (1964/1965), pag.30-31.

79. *De Grootte Oorlog*, pg. 118.

80. HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de eerste Wereldoorlog. 28 teruggevonden reisduiven* [...], De Vierschaar, 2011/2, HK De Vierschaar, Wachtebeke, 2011, pg 7-8.

pationsgebiet, bij het front, was dit beperkt tot de eigen gemeente. Niemand mocht deze verlaten zonder speciale toestemming. Anders gezegd: wie werkelijk de gemeente diende te verlaten moest voorzien zijn van een te betalen pas. Wat betreft het etappengebied was deze regeling mogelijk anders; in elk geval spreken de diverse verzamelde getuigenissen, wat Wachtebeke betreft, elkaar tegen. Het komt ons voor dat het betrokken gebied hier beperkt was tot het district van de *Hauptkommandantur*, de zogenaamde *Kreis*, wat sommige getuigen bevestigen en wat ook logisch lijkt omdat er nogal wat verkeer was tussen de gemeente en – in ons geval – Ertvelde, waar deze *Hauptkommandantur* gevestigd was⁸¹. Wat niet betekende dat – bijvoorbeeld - de Wachtebekenaren altijd gehoorzaam in hun gemeente of hun *Kreis* bleven. Er zijn meerdere getuigenissen bekend die beschreven hoe men in verboden gebied geraakte, zelfs tot in Gent. Daartoe werden niet de gewone wegen gebruikt, maar trok men grotendeels door het veld⁸².

Een nieuwigheid voor de Belgen was de invoering van de ‘Duitse tijd’, meer bepaald het uur van Berlijn. Dit gebeurde al in november 1914. De klok werd een uur vooruit gezet. Ook weer een maatregel die door niemand werd aanvaard: men bleef rekenen met het vooroorlogse uur. In het geval van officiële documenten was dit natuurlijk niet altijd mogelijk. In de Wachtebeekse gemeenteraadsverslagen, de paar keren waar een uur vermeld wordt, wordt er telkens bijgezegd dat het om ‘Duitse tijd’ ging. Na de oorlog werd deze maatregel opnieuw afgeschaft, later weer ingevoerd omdat het tenslotte gemakkelijker was voor de economie, vooral het treinverkeer. De dag van vandaag is dit nog zo.

En de bezetting bracht nog andere zaken met zich mee, zoals Wachtebeke al spoedig zou ondervinden. Onze gemeente kreeg tijdens de Eerste Wereldoorlog nogal wat Duitsers over de vloer. Niet alleen in verband met de grensbewaking, maar ook soldaten in rust. Deze laatste bleven meestal niet lang, getuigenissen spreken van een drietal weken. Al deze soldaten dienden te worden ingekwartierd bij burgers. Wie geluk had, kreeg te maken met Beiers of Elzassers: deze waren gemakkelijker in de omgang dan bijvoorbeeld de Brandenburgers. Zo werden bijvoorbeeld over gans de Langelede, op alle hoven, soldaten ingekwartierd. Deze moesten echter geen eten krijgen van de burgers, daar zorgde het leger zelf voor. Duitse keukens stonden bij één of

81. De echtgenote van Emiel Brys diende zich in 1917 buiten de gemeente te begeven ten behoeve van medisch onderzoek. Ze betaalde 1,75 frank voor een paspoort. Het is echter niet bekend waarheen haar reis ging; mogelijk was dit Gent.

82. Getuigenis Bertha Creve. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 62.

andere boer. De soldaten waren zelfs behulpzaam bij diverse activiteiten, zoals het maken van aardappelbloem⁸³. Althans, zo was het in het begin van de oorlog. Naarmate deze langer duurde begon ook aan Duitse zijde de schaarste toe te nemen. Uit diverse getuigenissen blijkt dat de soldaten er toen ook alles aan deden om hun voedselvoorziening wat uit te breiden. Wat dit allemaal met zich meebracht is reeds vroeger vrij uitvoerig gepubliceerd door onze heemkundige kring, zodat er hier niet verder zal worden op ingegaan⁸⁴.

De soldaten hadden ook een ‘Heim’ nodig, waar ze zich samen konden ontspannen. Daartoe werd het huis opgeëist in het Dorp waar zich nu het Rozenhof bevindt. Bepaalde feesten werden er duchtig gevierd, zoals bijvoorbeeld Kerstmis. Bij die gelegenheid blijken ook de kerstbomen in Wachtebeke geïntroduceerd te zijn⁸⁵. Aan hun Heim hadden de Duitsers trouwens niet genoeg. De gemeente diende ook ruimte te voorzien voor een lazarret, werkplaatsen, opslagruimtes, stallen voor paarden en wagens. Eventueel diende ze deze ruimten te huren. Ook de kosten voor verlichting en verwarming werden door de gemeente betaald. Cijfers hierover zijn, wat Wachtebeke betreft, niet teruggevonden⁸⁶.

Het ‘Armbureau’ en het Burgerlijk Godshuis tijdens de oorlog

Het komt ons voor dat, zeker op het financieel vlak, het Armbureau net als het Burgerlijk Godshuis ‘De Mey’ weinig last had van de oorlogsjaren. Wat niet betekent dat beide niet door de oorlog beïnvloed werden. Daar wordt verder op teruggekomen.

Wat het bestuur betreft van het Armbureau kwam er gedurende de oorlog geen verandering in wat de voorzitter (dienstdoend burgemeester Poullier, als opvolger van de overleden Fermont) en secretaris Bauwens betreft. Zoals hoger gezegd gold dit niet voor de armmeesters, waarvan er elk jaar één werd vervangen. Zo komen we in 1918 tenslotte volgende namen tegen:

83. Getuigenis Josephine Bruggeman. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 60.

84. Zie de artikels van HOEBEKE G. & BUYLE M. in de jaarboeken 1984, 1985, 1987 en 1988.

85. GALENS O.: *Een blikje in het verleden*. Tijdschrift van de heemkundige kring “Oud Wachtebeke”, 1990 nr. 1, pg. 2.

86. Voor Sint-Kruis-Winkel liepen deze kosten in juli 1917 reeds op tot bijna 18.000 frank. SAG, reeks SKW nr. 62: correspondentie 1914 - 1917.

- Petrus De Bruyne, geboren te Wachtebeke op 24 januari 1856, landbouwer, wonende Langelede 47⁸⁷. Hij werd eind 1914 verkozen ter vervanging van Bernard Van Pottelberghe;
- Petrus Leonardus Van Pottelberghe, geboren te Wachtebeke 7 november 1866, landbouwer, wonende Peene 9, verkozen op 30 11 1915 ter vervanging van Jan Baptist De Letter;
- Charles Van Pottelberghe, geboren te Wachtebeke op 17 juni 1857, landbouwer, wonende Walderdonk 24, verkozen op 11 december 1916 ter vervanging van Augustinus van Bastelaere⁸⁸;
- Th. De Causmacker, geboren te Wachtebeke op 5 mei 1874, landbouwer, wonende Hoogstraat 41, verkozen op 12 december 1917 ter vervanging van Augustinus Gillis;
- Armmeester Marcellus De Waele (wijk Dorp) vervulde in 1914 zijn eerste dienstjaar en bleef zijn functie vervullen tot 31 december 1918. Zoals vermeld was hij dat jaar voorzitter. Zijn opvolger werd verkozen op 23 december 1918. Dit was Joseph Bal, geboren te Wachtebeke op 2 november 1868, grondeigenaar zonder beroep, wonende Dorp 51.

Verder valt het nog te vermelden dat dokter De Coninck op 26 januari 1915 kwam te overlijden; zijn taak werd kort daarop overgenomen door de ingeweken dokter Martens⁸⁹.

In tegenstelling met wat men zou verwachten, stegen de uitgaven van het Arbureau niet tijdens de oorlogsjaren (zie bijlage 1). De reden daartoe komt verder nog ter sprake. Alles samen slaagde het Arbureau er zelfs in om ook nu jaarlijks een batig saldo te boeken. In 1915 was het zelfs even hoog als in 1914: 4.005 frank en in 1917, ondanks de zeer strenge winter, bedroeg het niet minder dan 4.238 frank. Deze bedragen werden, zoals gewoonlijk, naar het volgende boekjaar overgedragen. Wat de uitgaven betreft, zie bijlage 4 voor een gedetailleerd overzicht van de bewijsstukken - dus de uitgaven - voor het oorlogsjaar 1916.

87. Er komen in het bevolkingsregister 1910-1920 twee personen met deze naam voor. De andere is De Bruyne Petrus, geboren te Zaffelare op 2 augustus 1838, landbouwer en wonende op Overslagdijk 12. Aangezien het om een vervanger voor de wijk Langelede ging, komt hij niet in aanmerking.

88. VERVAET A. vermeldt Aloïs Van Pottelberghe i.p.v. Charles. Volgens het verslag van de gemeenteraad van 11 december 1916 is het Charles.

89. Martens Julianus Antonius Ghislenus Benedictus, geboren te Stekene op 13 juni 1878. Op 22 juli 1915 werd hij te Wachtebeke ingeschreven. Hij kwam toen van Moorslede, een twaalf kilometer van Ieper. Dit was toen volop frontgebied, waar de Duitsers vrije handen wensten te hebben en daartoe ganse dorpen ontruimden. Dit heeft wel eens geleid tot de verklaring dat hij door de Duitsers verdreven werd uit zijn gemeente, wat dus best mogelijk is. Hij woonde in de Kerkstraat nr. 11.

Wat het Burgerlijk Godshuis betreft, dit slaagde er eveneens in om jaarlijks nog een overschot te boeken, dat zelfs nog steeg naar het einde van de oorlog toe: in 1916 bedroeg dit 2.251 frank en in 1917 2.772 frank (zie bijlage 2). Dit kan – vermoedelijk, want een directe bevestiging is niet gevonden – veroorzaakt zijn door de Duitse opeisingen. Het Godshuis had immers een boerderij, met dieren, en deze waren voor de Duitse bezetter zeker niet veilig. Zo bracht de verkoop van koeien en runderen in 1914 en 1915 respectievelijk 822 en 735 frank op. Vee mocht door de landbouwers niet verkocht worden: het werd immers opgeëist door de Duitsers, die er normalerwijze voor betaalden, zij het met vertraging. Genoemde cijfers stijgen nog naar 1.333 frank in 1916 en naar 1.072 frank in 1918. In de bewijsstukken staat daar expliciet de vermelding *opgeëist* bij. In 1917 vinden we in de rekening de droge mededeling *Verkoop van het paard*. Paarden blijken eveneens door de Duitsers te zijn betaald, en wel contant, bij de regelmatig voorkomende keuringen te Ertvelde⁹⁰. Dit lijkt erop dat er toen maar één paard meer ter beschikking was, en het is weinig waarschijnlijk dat men dit vrijwillig zou verkopen, ook al bracht het 1.587 frank op. Over aankoop van een ander paard wordt niets gemeld. Hoe de boerderij zich verder uit de slag trok is niet bekend. Bijlage 5 geeft een gedetailleerd overzicht van de bewijsstukken van het jaar 1916.

Over het aantal opgenomen armen tijdens de oorlog is evenmin iets bekend. Wel is vast te stellen dat de kosten geboekt voor levensmiddelen, brandstoffen en *slaping* vrijwel constant zijn, behalve in 1918. Gezien het feit dat de prijzen tijdens de oorlog sterk stegen is dit wel enigszins verbazend. De sterke stijging van 1918, waarbij de kost van de brandstoffen bijna verdubbelde, is wellicht te wijten aan de strenge winter van 1917/1918. Uit de diverse bewijsstukken is ook op te maken dat het Burgerlijk Godshuis (betaalde) steun kreeg van het opgerichte Voedselcomité, waar we het in volgend hoofdstuk zullen over hebben. Zie bijlage 4, waarin het overzicht van de bewijsstukken van het oorlogsjaar 1916 is opgenomen.

Honger!

‘Veel honger gehad, jongen!’. Dat was de voornaamste herinnering die mijn moeder had aan de Eerste Wereldoorlog, die ze als kind meemaakte. Verbazend was dit niet. België kon, al sinds onheuglijke tijden, niet zelfstandig

90. Althans zo staat het vermeld op de teruggevonden Duitse verordeningen in het archief van Sint-Kruis-Winkel. SAG, reeks SKW nr. 62: correspondentie 1914-1917.

voorzien in al zijn voedselbehoeften. Alleen uitbaters van een landbouwbedrijf konden nog leven van het land. Driekwart van de voedselbehoefte diende uit het buitenland te komen: koffie, goedkoop vlees, vet, suiker, tachtig procent van alle graan en nog heel wat andere etenswaren vereisten een jaarlijkse invoer van 2,8 miljoen ton⁹¹. Alhoewel er geen direct bewijs van gevonden is, is het vrijwel zeker dat de bevolking aan het hamsteren sloeg van zodra de oorlog in zicht kwam. Dit kan worden afgeleid uit een brief, gedateerd 7 augustus 1914, die het provinciaal bestuur richtte aan de burgemeesters van de provincie. Hierin werd verordend dat de hoeveelheden tarwe en bloem in het bezit van bakkers en molenaars diende te worden geregistreerd. Het werd hun verboden verder over deze voorraden te beschikken zonder toelating van de gouverneur. Bovendien werd een maximum prijs opgelegd voor de bloem en gebakken brood. Deze laatste mocht niet meer dan 32 centiemen bedragen⁹². Waarom de tekst geen melding maakt van mogelijke tarwevoorraden bij de boeren, is een vraagteken.

Door de oorlog waren alle buitenlandse voedselbronnen afgesloten: leveringen over land en over zee waren niet meer mogelijk. Eens het land bezet was, kwamen daarbij nog de talrijke Duitse opeisingen, die de aanwezige voorraden naar Duitsland stuurden. Voor zover deze door het leger zelf niet werden gebruikt, en voor zover het niet tot plundering overging. Zoals gewoonlijk in dergelijke gevallen ontstond er al snel een zwarte markt. De Belgische regering stond vrijwel machteloos. Ze gooide trouwens al vrij snel de handdoek in de ring: op 14 augustus, na nauwelijks 10 dagen oorlog, verscheen een koninklijk besluit dat bepaalde dat de 'lokale besturen' - zeg maar: de gemeentebesturen - zelf moesten instaan voor de bevoorrading van het volk. Voor plattelandsgemeenten was dit enigszins doenbaar, maar voor de steden stelde dit wel een probleem. De hulp zou komen van wat historica De Schaepdrijver *het informele netwerk van Brusselse-heren-met-connections* noemde, die het gewoon waren van goede zaken te doen met elkaar⁹³. Het moet echter gezegd worden dat de eerste *heer* geen Brusselaar was, maar een Amerikaan, van Duitse afkomst dan nog wel: Dannie Heineman, die in Brussel verbleef en tot de bevinding kwam dat de hoofdstad diende te worden geholpen. Hij contacteerde daartoe eveneens de schatrijke industrieel Ernest Solvay en Emile Franqui, topman bij de bank Société Générale. Het was al spoedig duidelijk dat niet enkel Brussel hulp nodig had, maar het ganse land. Het eindigde ermee dat er een *Nationaal Hulp- en Voedings-*

91. NATH G., *Brood willen we hebben!* Manteau, Antwerpen, 2013, pg. 45.

92. PAOV, bestand 0/744/1.

93. DE SCHAEPDRIJVER S., op. cit., pg. 108.

comité werd opgericht, beter bekend als *Het Comité* of *Het Komiteit*⁹⁴. Het was wel duidelijk dat de hulp van het buitenland moest komen, oorlog of niet. Op Duitsland moest men natuurlijk niet rekenen. Maar men stootte op een Britse weigering. De Britten waren er immers van overtuigd dat in België ingevoerd voedsel in de handen van het Duitse leger zou terecht komen. Het Duitse Gouvernement-Generaal in Brussel verzekerde dat dit niet zou gebeuren, en heeft inderdaad woord gehouden, al kon het plunderingen door soldaten niet volledig voorkomen. Toch bleven de Britten halsstarrig weigeren. Het was dank zij de contacten van Heineman dat tenslotte de Amerikaanse president Wilson tussenbeide kwam en de Britten bakzeil haalden, zwaar tegen hun zin. Het kwam erop neer dat een tweede organisatie werd opgericht, de *Commission for Relief in Belgium*. De leiding over deze neutrale organisatie - Amerika was toen nog niet in oorlog - werd aan een Amerikaan toevertrouwd: de latere president Herbert Hoover, die vanuit Londen de zaak in handen nam. Het was de *Commission* die de voedselhulp aankocht en ze via een neutraal land - Nederland - leverde aan het Nationaal Comité. Reeds op 1 november 1914 liep het eerste schip binnen: een lading meel, rijst en bonen, naar verluidt 2.500 ton. En, ondanks alle moeilijkheden, want de Britten bleven tegenstribbelen, zouden er nog veel volgen. In totaal, over de vier oorlogsjaren, werd er niet minder dan vijf miljoen ton voedsel aangevoerd, te verdelen over België en Noord-Frankrijk⁹⁵! Wat veel is, maar gezien de vermelde vooroorlogse jaarlijkse import van 2,8 miljoen ton toch onvoldoende.

In sommige gemeenten was al vroeg, van zodra tekorten ontstonden, een gemeentelijk Comité opgericht om de nood in de mate van het mogelijke te lenigen. Dit werd spoedig omgevormd als gevolg van het oprichten van het Nationale Comité. Het is duidelijk dat dit laatste de plaatselijke verdeling zelf niet kon verzorgen. Het richtte daarom Provinciale Comités op, die op hun beurt per gemeente de Plaatselijke Comités stichtten of, indien er al een opgericht plaatselijk hulpcomité bestond, dit overnamen. Dit laatste kan eigenaardig lijken, aangezien er in alle gemeenten, zoals hoger beschreven, een 'Bureel van Weldadigheid' bestond. In feite kwam het erop neer dat het nieuwe steuncomité een gedeelte van de taken van dit Arbureau overnam. Uit de bewijsstukken bij de rekening van het Arbureau over 1915 blijkt zelfs dat dit steuncomité voedingsmiddelen leverde aan het Arbureau zelf! Controle van de rekeningen van het 'Bureel van Weldadigheid',

94. Voor een gedetailleerde uitleg over de stichting van dit Comité en de verder vermelde perikelen, zie NATH G., *op. cit.*, pg. 48 en volgende.

95. DE SCHAEFDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 108-110.

of beter: van de bewijsstukken ervan, maakt anderzijds duidelijk dat het Comité maandelijks, vanaf februari 1915, van de gemeente 200 frank steun kreeg (zie bijlage 4). Tussen deze rekeningen en bewijsstukken is er echter een anomalie vast te stellen. Genoemde stortingen aan het Comité (2.200 frank in 1915) zijn niet terug te vinden in de jaarrekeningen van het Arm-bureau, maar de betreffende betalingsmandaten bevinden zich wel bij de bewijsstukken. Anderzijds staan in de rekening van 1915 betalingen door de armmeesters vermeld ten bedrage van 3.382,25 frank die niet terug te vinden zijn in de bewijsstukken (enkel 25,23 frank). Beide totalen komen dus niet overeen. Een reden voor dit verschil is niet gevonden. Mogelijk heeft het iets te maken met het feit dat het rekeningbedrag van 3.382 frank voor 3.305 frank bestond uit achterstel uit 1914. Of diende de bezetter om de tuin te worden geleid? De maandelijks betalingen van 200 frank gingen in elk geval door tot en met 1917. Wat 1918 betreft, werd slechts één dergelijke betaling teruggevonden. Genoemde bedragen werden uitbetaald aan notaris/brouwer Edmond Van Damme, die penningmeester van het Comité was⁹⁶. In feite vormde deze steun voor de gemeente nauwelijks een meerkost. De werking van het Comité had immers als gevolg dat de bedelingen door de armmeesters bijna tot nul werden herleid, althans indien we ons baseren op de bewijsstukken. Zo gezegd is voor 1915 enkel een geboekt bedrag van 25,23 frank terug te vinden voor wat betreft de verstrekking van geld en levensmiddelen dat jaar. In 1918 was dit opgelopen tot ongeveer 300 frank en het jaar daarop, toen de activiteit van het steuncomité eindigde, tot 2.280,50 frank.

Aanvoer van buitenlandse hulp was natuurlijk niet voldoende. Wat in België nog te vinden was, moest zo goed mogelijk worden benut en daar dienden in de eerste plaats de gemeenten voor te zorgen. Al eind december 1914 begon men te vrezen voor hongersnood. Het tarwemeel werd zeldzaam en ook de voorraad roggemeel was sterk geslonken zodat voor een tekort werd gevreesd. Of dit uitsluitend veroorzaakt werd door de Duitse opeisingen is niet zeker. Zoals het gaat bij dreigende schaarste, begon men dergelijke levens-

96. Edmond Van Damme, was, volgens de hoofding op een teruggevonden factuur hem uitbetaald op 07 02 1916, nog geen volwaardig notaris maar wel kandidaat-notaris. Bovendien baatte hij samen met Arthur Despierre de brouwerij – mouterij De Gouden Leeuw uit. Dit volgens een tweede factuur hem uitbetaald op 01 10 1917. Eerstgenoemde factuur betrof een levering van brandstoffen (vermoedelijk kolen) voor een bedrag van 40 frank. Uit bepaalde details in de notulen van de gemeenteraad menen we te mogen afleiden dat het praktisch beleid met betrekking tot het steuncomité grotendeels in handen was van zijn echtgenote Louise Marie Dhondt, geboren te Ertvelde op 15 mei 1867.

middelen achter te houden. Het moet worden gezegd dat de provincie zich daar al vroeg van bewust was, wat blijkt uit het hoger vernoemde schrijven.

Of de verplichtingen opgesomd in genoemde brief veel opbrachten, kan sterk worden betwijfeld. Dit kan in elk geval worden afgeleid uit de maatregelen die de gemeente Wachtebeke zelf nam op de raadszitting van 17 december 1914. Elke landbouwer werd verplicht voldoende hoeveelheden rogge ter beschikking van de gemeente te stellen. Aangezien het niet bekend was hoeveel deze het voorbije oogstseizoen geproduceerd had, werd een toch wel eigenaardige norm aangenomen om de te leveren hoeveelheid te bepalen. Elke landbouwer met niet meer dan twee koeien diende maximum 50 kilogram te leveren. Voor wie er meer had, was de eis: 50 kg per koe. Levering diende te gebeuren volgens schriftelijke opeising van de burgemeester, aan de prijs van 0,26 frank per kilogram. De gemeente bezorgde de verzamelde rogge aan de behoeftigen aan dezelfde prijs, dus eveneens 0,26 frank per kilogram. Er werden bijgevolg geen kosten aangerekend.

Wat we uit bovenstaande regeling kunnen leren, is dat alle landbouwbedrijven toen gemengd waren: ze deden zowel aan veeteelt als aan het telen van gewassen. De zogenaamde ‘gespecialiseerde bedrijven’ waren nog verre toekomst. Daarbij lijkt het erop dat het telen van gewassen, zoals rogge, rechtstreeks in verband stond met de grootte van hun eigen veestapel. Althans de gemeente blijkt van dit principe te zijn vertrokken. Of dit een algemene regel was, is twijfelachtig: de boeren, zeker de grotere, produceerden ook voor verkoop.

De oogst van rogge en tarwe van 1915 werd bijna volledig door de Duitsers opgeëist. Het was blijkbaar nog niet genoeg. Uitvoer van graan over de gemeentegrenzen werd streng verboden. De gemeente dreigde *met grote boet bestraf te worden* indien de opgeëiste leveringen achterwege bleven. Het was daarom *noodzakelijk den uitvoer van graan uit de gemeente met alle middelen te beletten*. Het vervoer met om het even welk voertuig van deze goederen werd verboden tussen 7 uur 's avonds en 7 uur 's morgens (Duitse tijd), tenzij mits speciale machtiging⁹⁷. De brieven met nummers 2255 en 2361 van kolonel Keppel, toenmalig *Hauptcommandant* te Ertvelde, betreffende de opeising van rogge en tarwe, werden door de burgemeester uitgedeeld aan de gemeenteraadsleden. Schepen Scheire stelde daarop volgende maatregelen voor, die goedgekeurd en bij de vorige maatregelen gevoegd werden:

97. Raadszitting van 6 september 1915.

- *Het graan dat bedrieglijk uit de gemeente gevoerd wordt, blijft aangeslagen, zonder enige vergelding;*
- *Geen graan zal gemalen worden dan onder toezicht van de gemeente;*
- *Iedereen is gehouden viermaal zoveel graan te leveren als hij er doet malen.*

Om dit mogelijk te maken werden *de molens en andere graanbrekers* stilgelegd en dit vanaf de komende 8 september. Ze mochten pas beurtelings, om de zes weken aangezien er zes molens waren, in werking gesteld worden, telkens voor een week en onder toezicht. Er werd daartoe een eerste beurtrol opgemaakt:

- Chalmet, week 8 -12 september;
- David: 13 - 19 september;
- De Beule (?): 20 - 26 september
- Hesters: 27 september - 3 oktober;
- L'Ecluse: 4 - 10 oktober;
- Verlackt: 11 - 17 oktober.

De molenaars dienden schriftelijk mee te delen hoeveel graan zij van ieder een ontvangen hadden. Het was hun verboden meel naar andere gemeenten te brengen, *zonder de aanbrengrst van het graan ten gemeentehuiuze getoond te hebben en zich bij de terugvoering van het meel opnieuw aan te bieden*. Hielden de molenaars zich niet aan deze voorschriften dan riskeerden ze 4 maand *van hun bedrijf beroofd te worden*. De persoon belast met de controle op de uitvoer, werd beloond met de waarde van 25% van het aangeslagen graan indien hij niet toegelaten uitvoer vaststelde.

Deze reglementering, of althans een deel ervan, bleek niet haalbaar, wat goed te begrijpen valt. Men kon elke molen niet zomaar voor vijf weken aan één stuk stilleggen. Dit betekende immers bijkomend transport voor de landbouwers, die meestal niet de dichtstbij gelegen molen konden gebruiken om hun graan gemalen te krijgen, maar hun zakken eventueel naar de andere kant van de gemeente dienden te vertransporteren, heen en terug. Het resultaat was dat al een week nadien, op de raadszitting van 13 september 1915, de maatregel *na langdurige bespreking* werd ingetrokken. Boeren zouden trouwens geen boeren zijn moesten ze niet trachten onder deze maatregelen uit te komen. Er werd dan ook heel wat in het zwart gemalen. Met een windmolen was dit moeilijk verdekt uit te voeren, maar er bleken ook kleine handgedreven molens te bestaan, o.a. op de Langelede. En die werden duchtig – 's nachts – gebruikt⁹⁸.

98. Getuigenis van Victor Creve. HOEBEKE G., *op.cit.* 1984, pg. 55.

Een onvermijdelijk gevolg van de oorlog was dat het economisch leven vrijwel volledig plat lag. Machines en grondstoffen werden immers opgevoerd door de bezetter en vertrokken naar Duitsland. Het gevolg was dat de werkloosheid zienderogen toenam. Het is in dit verband dat voor de eerste maal de naam van het hoger vermelde Nationaal Hulp- en Voedingscomité in de notulen van de raadsvergaderingen opduikt. Op de vergadering van 20 augustus 1915 werd vastgesteld dat dit Comité (dat, gezien het vorige, in Wachtebeke zeker al bestond begin 1915) onvoldoende of geen steun verleende aan de werklozen. Bijgevolg kwam de onderhoudslast vrijwel uitsluitend op de rekening van het Arbureel te rusten. Toch poogde genoemd Comité de zaken wel in handen te nemen, wat blijkt uit hun vraag aan de gemeente om een tiende van de *onderstand* van de werklozen op zich te nemen, wat de gemeenteraad billijk vond. Er werd daarom een krediet van 3.000 frank in de begroting van het volgende jaar 1916 voorzien.

Ondanks alles was de nood in de gemeente groot. Volgens één van de ons bekende getuigenissen werd er op een bepaald ogenblik – wanneer is niet vermeld – overgegaan tot een melkbedeling. Elke inwoner kreeg een halve liter melk per dag, kinderen inbegrepen. Deze bedeling gebeurde blijkbaar door het gestichte Comité⁹⁹.

Op 9 februari 1916 werd opnieuw een brief ontvangen van het plaatselijke Hulp- en Voedingscomité. Het *Comiteit, bestatigende dat de nood van week tot week vermeerdert, voorzag bijgevolg dat zijne gelden ontoereikend zullen zijn om den noodigen onderstand te verlenen*. Nu waren veel van de uit de Verenigde Staten – maar ook uit Argentinië, China, Spanje en zelfs uit Frankrijk¹⁰⁰ - geleverde voedingswaren van giften afkomstig, maar dat betekende niet dat het Nationaal Comité geen kosten had, denk maar aan de transportkosten. Maandelijks ontving het 25 miljoen frank van de Belgische overheid. Bovendien mocht het rekenen op massale steun: zo stelde de industrieel Solvay 1 miljoen goudfrank ter beschikking¹⁰¹. Ook in het buitenland werden miljoenen opgehaald: in de Verenigde Staten alleen al werd gedurende de oorlog ongeveer 30 miljoen frank ingezameld en ook andere landen droegen bij¹⁰².

Het was allemaal nog niet voldoende: de steden en gemeenten dienden ten slotte zelf bij te springen. Zo wenste het lokale Comité van Wachtebeke,

99. Getuigenis van Maria De Letter. HOEBEKE G., *op.cit.* 1984, pg. 39.

100. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 110.

101. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 108.

102. NATH G., *op.cit.*, pg. 65-67.

per genoemde brief van 9 februari 1916, van de gemeente een maandelijkse toelage van 200 frank te bekomen. Dit moest dan een bijkomende toelage zijn, aangezien het al, sedert februari 1915, 200 frank per maand kreeg via het Arbureau. Verwijzend o.a. naar de beraadslaging van 15 augustus 1915 betreffende de gemeentelijke bijdrage in het werklozenfonds, gaat de gemeente akkoord om een maandelijkse bijdrage van 150 frank te verlenen. Deze toelage werd afgehouden van het voorziene budget van 3.000 frank 'Onderhoud van de onvrijwillige werklozen'¹⁰³. Voor de gemeente was dit dus gewoon een broekzak/vestzak operatie. Genoemde post is echter in de rekeningen niet teruggevonden.

Genoemde maatregelen waren zeker niet voldoende om de onrust onder de bevolking weg te nemen in verband met de voedselschaarste. Dit bleek al tijdens de zomer van 1915, toen de veldgewassen begonnen te rijpen. De gemeente kende toen een diefstallenplaag. Veldvruchten en ook houtgewassen verdwenen van het land. De gemeente plakte daarom op 19 augustus, bij hoogdringendheid, een politieverordening aan die de dag nadien door de gemeenteraad werd goedgekeurd. Deze hield in dat het voor 6 uur 's morgens en na 9 uur 's avonds verboden was in de velden en *landstraten* te verkeren, tenzij mits hoogdringendheid. Vanaf 15 september zou dit laatste 8 uur 's avonds worden. Er werd bij vermeld dat het om *Duitsche tijd* ging. Het besluit ging onmiddellijk in.

Blijkbaar waren genoemde maatregelen niet voldoende, zodat tenslotte de velden werden bewaakt. Door wie en wanneer dit inging is niet achterhaald. Feit is dat op de raadszitting van 28 juli 1917 een lijst van personen werd medegedeeld, die, overeenkomstig het besluit 3.582 van de Hauptkommandantur te Ertvelde, gedateerd 14 juli 1917, twee frank per hectare dienen te betalen *voor het bewaken der veldvruchten des nachts*. Dit geeft de indruk dat de bewaking door Duitse soldaten werd uitgevoerd.

Ook diefstal van kleinvee kwam voor, en het waren niet enkel de Duitsers die daarbij betrokken waren. Wel werkten de soldaten dikwijls samen met Belgen waardoor ze ook een deel van de buit konden bemachtigen, zeker in de tweede helft van de oorlog, toen ook zij de voedselschaarste duidelijk begonnen te voelen. Een voorbeeld vinden we in de getuigenis van Jozefien van Hecke, die op de Nederlandse Koewacht woonde. In dit geval ging het om Belgen die in Nederland biggen en kippen kwamen stelen om naar België over te brengen, met medewerking van de Duitse grenswachten¹⁰⁴.

103. Raadszitting van 18 maart 1916.

104. HOEBEKE G., *op. cit.* 1985, pg.46

Het had wellicht ook te maken met de heersende armoede en het tekort aan voedsel dat we in de jaarrekening van 1916 een nieuwe uitgavenpost zien verschijnen. Er was dat jaar 600 frank begroot ten behoeve van *onderhoudskosten van ontuchtige vrouwen*, waarvan 574,05 frank effectief werd uitgegeven. In 1917 werd een bedrag van 487,65 frank geboekt, in 1918 was het al aanzienlijk minder: 137,60 frank. Nog voor 1919 was 1.450 frank gebudgetteerd, maar, volgens de rekening, werd daar geen frank meer aan uitgegeven. Er staat wel gespecificeerd dat deze vrouwen *van syfilis waren aangedaan*. Het zal wel niemand verbazen dat hier geen verdere gegevens werden over gevonden...

Tenslotte werd het beruchte systeem van de ‘zegeltjes’ ingevoerd, iets wat in de Tweede Wereldoorlog zou herhaald worden. Aan de inwoners werd een hoeveelheid zegels toegekend, voor brood, boter, vlees,... Deze konden worden omgeruild voor het werkelijke product, als het beschikbaar was tenminste. Het waren trouwens niet alleen de gewone burgers die honger hadden: de Duitse soldaten kenden ook geen overdreven luxe, zeker niet naarmate de oorlog vorderde. Ze gingen over tot het slachten van koeien, waarvan het vlees, voor zover ze het zelf niet opgebruikten, aan de bevolking verkocht werd¹⁰⁵.

Het plaatselijk voedingscomité richtte vanaf 1917 voor de kinderen van de lagere en bewaarscholen een gratis morgenmaal in. Ze vroegen wel dat de gemeente een derde van de kosten zou betalen. De gemeente stelde vast dat er *feitelijk een groot gebrek aan voedsel bestaat, vooral in de familiën met een groot aantal kinderen onder de werkende klas*. De tussenkomst van de gemeente zou ongeveer 40 frank per dag bedragen. De gemeente besloot een bedrag ten haren laste te nemen, doch beperkt tot 15.000 frank per jaar¹⁰⁶.

Dat de voedselvoorziening ondanks alles een precair geval bleef, bleek nog maar eens in oktober van hetzelfde jaar. De gemeenteraad stelde vast dat *in de tegenwoordigheid der huidige omstandigheden* aan de burgerlijke bevolking de vereiste levensbehoeften en hulpverdelingen moesten worden verzekerd. Het nationaal hulpcomité leverde nog slechts bloem en andere eetwaren wanneer deze goederen vooraf werden betaald. De raad besloot daarom een som van 62.843 frank te besteden aan het kwijten van alle uitgaven, dit om de bevoorrading te verzekeren. Een vijftigste hiervan (1.256,86 frank) diende onmiddellijk in de kas van genoemd Comité te worden gestort. Daartoe werd volmacht verleend aan schepen Theophiel Scheire om in naam en

105. Getuigenis Richard Verplancke. HOEBEKE G., *op.cit.* 1985, pg. 49.

106. Raadszitting van 23 juni 1917.

plaats van de gemeente deel te nemen aan de buitengewone algemene vergadering van de samenwerkende maatschappij “Comité Provincial de Secours et d’Alimentation pour la Flandre Orientale” (de provinciale afdeling van het Nationaal Comité) en de nodige stortingen te doen¹⁰⁷. Bijkomende details werden besproken op de raadszitting van 20 november 1917. Daaruit blijkt dat de gestorte bedragen meer als een lening werden beschouwd, want ten laatste 3 maand na ontbinding en vereffening van de maatschappij diende dit bedrag te worden terugbetaald. In geval van verdere kapitaalsverhogingen behield de raad zich het recht voor te beslissen of verder voorschot zou verstrekt worden of niet.

De elektrische draad op Overslag

Een direct gevolg van de diverse tekorten, vooral van levensmiddelen, was het ontstaan van smokkelen. Zolang het enigszins mogelijk was werd graan gehaald in Nederland. Ook de boeren drukten, ondanks alle genomen maatregelen, wel één en ander achterover. Aangezien dit alles eveneens in vroegere jaarboeken beschreven is, wordt er hier niet in detail op ingegaan¹⁰⁸.

De Duitse bezetter kon dit smokkelen niet tolereren. En ze hadden bovendien een bijkomend probleem, dat in hun ogen nog gevaarlijker was: ze konden het personenverkeer tussen Nederland en België moeilijk volledig beletten, ook al was het verboden. Want de Belgen gingen in Nederland niet in eerste instantie op familiebezoek. Men ging de grens over om, naast het smokkelen, brieven over te brengen die afkomstig waren van soldaten aan het front of brieven van thuis die de omgekeerde weg volgden. En niet te vergeten: om inlichtingen over te brengen die nuttig konden zijn voor de geallieerde troepen, want naast smokkelaars waren er ook talrijke spionnen actief.

De Duitsers besloten een radicaal middel toe te passen. Er werd een draadversperring opgericht die min of meer de grens volgde, van Knokke tot Vaals. Op deze draad werd elektrische hoogspanning geplaatst van een paar

107. Raadszitting 15 oktober 1917.

108. Zie de artikels van HOEBEKE G. en BUYLE M. in de jaarboeken 1984, 1985 en 1988. In dit laatste komt een speciaal hoofdstuk voor over het smokkelen van dieren. Zie ook VANNESTE A.: *De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens*, en: HOEBEKE G.: *De elektrische draad te Wachtebeke en omstreken*, beide in het Jaarboek 2002 van de Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”. Ook in indertijd afgenomen interviews wordt er meermaals over gesproken.

duizend volt. Aanraking had onvermijdelijk de dood tot gevolg. De versperring volgde niet overal perfect het tracé van de grens, maar uitspringende gedeelten werden dikwijls gewoon afgesneden. Dit was onder andere het geval voor de Sint-Elooiopolder. Het zou fout zijn te veronderstellen dat de personen aan de ‘goede’ kant van de afsluiting - de Nederlandse - vrije Belgen waren. Dat was absoluut niet het geval: ze behoorden eveneens tot bezet België, met alle nadelen eraan verbonden, zoals de opeisingen. De boeren die in de Sint-Elooiopolder woonden dienden eveneens graan en beesten te leveren aan de Duitsers, net zoals deze aan de andere zijde van de draad¹⁰⁹.

Volgens getuigen begon de bouw van de versperring, of tenminste de voorbereiding ervan, gedurende de winter van 1914-1915¹¹⁰. Het duurde echter tot 31 augustus 1915 vooraleer het laatste stuk bij Knokke onder spanning werd gezet¹¹¹. Wat Wachtebeke - Overslag betreft, vermeld het oorlogsverslag van pastoor Raes zeer nauwkeurig dat op 8 december 1914 zijn Hollandse parochianen voor de laatste maal naar de parochiekerk mochten gaan. Dit was ook het geval voor 14 Belgische huisgezinnen die op de grens woonden en 23 huisgezinnen in de Sint-Elooiopolder. Dit zou op de aanwezigheid van de versperring kunnen wijzen, maar de vraag rijst toch of pastoor Raes zich niet vergist heeft. Tenslotte waren de bezettingstroepen pas op 24 november in Wachtebeke gearriveerd! Bovendien is er nog het feit dat gemeenteraadslid Alexander, die in de Sint-Elooiopolder woonde, pas vanaf 23 juni 1915 niet meer op de raadszittingen verscheen, dit tot het einde van de oorlog. Op 27 mei was hij nog wel aanwezig. Dit zou er eerder op wijzen dat de draadversperring pas effectief werd begin juni 1915. Mogelijk werden genoemde parochianen *manu militari* verhinderd de kerkdiensten bij te wonen, maar waarom dit ook voor de inwoners van de Sint-Elooiopolder het geval was blijft toch een vraagteken.

Zeker in het begin was deze afscherming niet perfect. Mettertijd zouden de Duitsers deze verbeteren door, langs Belgische zijde, een bijkomende strook af te bakenen die niet mocht betreden worden en waar Duitse patrouilles liepen. Dit laatste werd ingevoerd omdat vastgesteld werd dat smokkelwaar gewoon over de oorspronkelijke versperring werd gegooid. Honderd procent effectief is de afsluiting echter nooit geweest, niet in het minst omdat de Duitse bewakers dikwijls met Belgen en/of Nederlanders samenwerkten om

109. Getuigenis Victor Creve. Jaarboek 1984, pg. 56.

110. Getuigenis van Bertha Creve. HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*. Jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, Wachtebeke, 1984, pg. 57. Het was, volgens andere bronnen, begin 1915.

111. SAKKERS e.a.: *De Holland Stellung*, Witsand Uitgevers, Antwerpen 2011, pg. 20.

het smokkelen mogelijk te maken. Het werd tenslotte een handeltje: er werd vlas gesmokkeld met ganse balen, tegen producten uit Nederland¹¹². En ook al ging het moeilijker, er werden nog steeds brieven uitgewisseld.

Wat de hierboven vermelde ‘verboden zone’ aanging, weet pastoor Raes echter nog meer te vertellen. Deze zone blijkt oorspronkelijk tachtig meter breed geweest te zijn. Huizen die zich binnen deze afstand van de elektrische afsluiting bevonden, dienden te worden ontruimd en er mocht in deze strook ook geen land bebouwd worden. En het bleef daar niet bij: de afstand werd nog verhoogd tot tweehonderd meter, wat betekende dat ook het klooster en de meisjesschool van Overslag in deze zone vielen en moesten verlaten worden. De zusters werden opgevangen in de pastorie van Wachtebeke Centrum. Hun school konden ze niet meer bereiken, maar ze hebben toen onderwijs gegeven in de school van Ramonshoek, waar ze ook jongens in de klas hadden.

Bovendien dook nog een ander probleem op. Uit het verslag van pastoor Raes blijkt dat de grensafsluiting in Overslag Centrum oorspronkelijk vrijwel de grenslijn volgde. Begin maart 1916 werd dit gewijzigd: de afsluiting werd verplaatst tot achter de kerk en de pastorie. Op zichzelf geen probleem, ware het niet dat de Nederlanders, om welke reden dan ook, het niet beter vonden langs hun kant een nieuwe draad te plaatsen op de grens. Of daar ook spanning op stond, wordt niet vermeld, maar het resultaat was wel dat op een oppervlakte van ongeveer 200 x 300 meter 60 huisgezinnen met 196 leden volledig opgesloten zaten. En blijkbaar was meneer pastoor daar ook bij, die alles behalve opgetogen was met deze Nederlandse maatregel: *Hierdoor werd een toestand geschapen die de mensen hier nooit zullen vergeten, en die ten eeuwigden dage tot schande zal strekken van Hollandsche beschaving*. Het verder verslag is echter niet geheel duidelijk, maar het lijkt erop dat in deze Hollandse draad toch een poort voorzien was. Het openen van de poort gebeurde immers volgens Amsterdams uur en bovendien werd ze tenslotte eerst driemaal, tenslotte vijfmaal per dag een uur open gezet. Het is weinig waarschijnlijk dat de Duitsers, die hier de Duitse tijd verplicht opgelegd hadden, volgens Amsterdams uur zouden werken en bovendien de poort vijfmaal per dag zomaar zouden open zetten. Hoe dan ook, in de praktijk hing alles af van de willekeur van de bewakers, vermoedelijk troepen die niet van Overslag afkomstig waren. Een massa pesterijen moest men erbij nemen. Een half uur of een vol uur wachten om doorgang te krijgen voor wie naar zijn werk wou, was geen uitzondering. Wie op verplaatsing moest,

112. Getuigenis M. Chalmet, A. en M. Misseghers. Jaarboek 1984, pg. 22.

moest maar zien dat hij op het juiste ogenblik terug was, of hij kon de nacht doorbrengen aan de draad. Ook het bijwonen van de kerkelijke diensten, wat dus binnen de omheinde zone gebeurde, werd sterk belemmerd. En het eten dat men er kon verkrijgen, was beperkt tot *slecht meel, bedorven haring, één of twee keeren in het begin wat spek en vet, wat slechten smaakloozen en taaien kaas en veel aardappelbloem*. Over brood en aardappelen wordt niet gesproken. Maar, aldus de pastoor, *de menschen hebben zich voorbeeldig, kalm en moedig weten te gedragen, met pijn en leed, zeker, in het hart maar met onderwerping en gelatenheid*.

In het nieuw afgesloten gedeelte woonde ook raadslid Steenput, die bijgevolg, vanaf 18 maart 1916, de zittingen van de gemeenteraad niet meer kon bijwonen. Hij en zijn collega Alexander zouden pas op de eerste raadszitting na de oorlog terugkeren, meer bepaald op 23 december 1918, waar ze geestdriftig door de burgemeester werden onthaald, die verklaarde dat ze de voorbije jaren *verhinderd waren door de Duitschen*.

Ook de bewoners van de Oudenburgse Sluis die aan de Nederlandse kant van de versperring woonden, maar nog ten zuiden van de grens, werden door de Duitsers verplicht hun hoven verlaten. Deze werden door de Duitsers ingenomen. Volledig van hun land afgesneden werden ze niet: ze mochten wel door de poort op Overslag of Oudenburgse Sluis gaan om hun land te bewerken in Nederland of Sint-Elooiopolder¹¹³.

Ook het gemeentebestuur diende bepaalde voorzieningen te treffen als gevolg van de afsluiting. Zo leverde deze moeilijkheden op voor het opvolgen van de burgerlijke stand van het afgesloten gedeelte. Er konden geen aangiften meer gebeuren van geboorten en sterfgevallen, aangezien er geen vrij verkeer van personen meer mogelijk was. Na raadpleging van de procureur des konings te Gent door waarnemend burgemeester Poullier, ambtenaar van de burgerlijke stand en gezien zijn afkomst het best beslagen in de Franse taal - het gerecht te Gent was nog hoofdzakelijk Franstalig – werd besloten aan raadslid Steenput, die in de afgesloten zone woonde, vier registers te overhandigen. Twee zouden moeten dienen om de geboorten te noteren (in dubbel), de andere twee waren bestemd voor de sterfgevallen. Dhr. Steenput bleek daartoe *de nodige zedelijke en verstandige waarborgen* te bieden, aldus het verslag. Op welke manier die registers moesten bezorgd worden, wordt in het verslag niet vermeld. Mogelijk werden daartoe afspraken met de Duitsers gemaakt. Zoals gezegd waren er in de draadversperring een paar

113. Getuigenis Bertha Creve, echtgenote Van den Hende. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 53.

doorgangen voorzien, afgesloten met een poort. Wie dus over de gepaste documenten beschikte kon aan de overzijde geraken.

Aangezien de Schoolstraat eveneens tot het ‘vrije België’ behoorde (indien dat zo mag uitgedrukt worden), was de gemeentelijke jongensschool van Overslag eveneens van het centrum van de gemeente afgesneden. Voor de plaatselijke jeugd was het een geluk (of ongeluk?) dat ook de twee bijhorende leerkrachten in de betrokken zone woonden. Dit waren Gustaaf De Maesschalck, de hoofdonderwijzer die in het schoolhuis woonde, en hulp-
onderwijzer Cesar De Landtsheer¹¹⁴. Als gevolg van de afscheiding konden hun voorziene jaarwedde, huisvestingsvergoeding en bestuursvergoeding niet volledig worden uitbetaald¹¹⁵. Aldus, zo staat het vermeld in het raadsverslag, maar de werkelijke reden was waarschijnlijk dat de toelagen door de staat niet volledig werden uitbetaald. En de gemeentekas was al zeer spoedig akelig leeg. Dit laatste was vermoedelijk de voornaamste reden om de onderwijskrachten niet volledig uit te betalen, want alle leerkrachten hadden af te rekenen met achterstallige betalingen. Daar wordt verder uitgebreider op ingegaan.

De gemeente dreigde trouwens nog zwaar in de kosten te komen door de elektrische draad. Door de Duitsers waren twee wachtlokalen opgericht ten behoeve van het bewakingspersoneel: één op Overslag en één op de Oudenburgse Sluis. Eind 1916 lieten de Duitsers weten dat de gemeente elektrische verlichting diende te installeren in deze barakken. Wachtebeke had toen nog niet overal elektriciteit. In het begin van de oorlog was er enkel elektrische verlichting in het centrum van de gemeente. Dit net werd in 1916 wel uitgebreid, *van den kant van Walderdonk tot in de Groenstraat, en van den kant van de Molenhoek door Kalve tot in Peene*¹¹⁶. De gemeenteraad was immers van oordeel dat elektriciteit het goedkoopste verlichtingsmiddel was. Dit neemt niet weg dat grote delen van de gemeente, zoals de Langelede en Ramonshoek bijvoorbeeld, deze voorziening niet hadden. In de opeenvolgende begrotingen is bovendien te merken dat de gemeente in de loop van de oorlog ook bezuinigde op de openbare verlichting.

114. Gustaaf Benedict De Maesschalck, geboren te Zaffelare op 15 maart 1867, hoofdonderwijzer. Hij woonde op Overslag, Schoolstraat 3. Cesar Augustinus De Landtsheer, geboren te Belsele op 24 augustus 1862. Hij werd te Wachtebeke ingeschreven op 24 juni 1899, komende van Merchtem en woonde Overslag 14.

115. Raadszitting van 20 november 1917. De onderwijskrachten werden betaald via het consulaat in Terneuzen.

116. Raadszitting van 31 juli 1916.

De gemeente had op 9 december 1913 een nieuw contract afgesloten met de Centrales Electriques des Flandres, wat impliceerde dat deze de door de Duitsers vereiste verlichting diende te installeren, maar ze lieten weten niet over de financiële middelen daartoe te beschikken¹¹⁷. Het was oorlog voor iedereen! De gemeente had deze middelen evenmin: de kosten werden immers geraamd op niet minder dan 60.000 frank. Er moest bijgevolg een lening worden aangegaan om aan de eis van de Duitsers te kunnen voldoen. Gezien genoemd contract, diende genoemde Centrales deze terug te betalen aan de gemeente. Overeengekomen werd dit uit te voeren in maximum zes schijven, waarbij de eerste diende gestort te worden het tweede jaar na het einde *van den tegenwoordigen oorlog*. De andere aflossingen dienden jaarlijks de daarop volgende vijf jaar te gebeuren. De gemeenteraad was wel van oordeel dat vooraf door de dienstdoende burgemeester contact moest opgenomen worden met dhr. Pussemier, lid van de bestendige deputatie, om zijn mening te vragen. Een afschrift van deze beraadslaging werd naar de Etappenkommandant te Ertvelde gestuurd. Van deze zaak is tijdens de oorlog verder niets meer te vernemen. In de jaarrekeningen is ook niets terug te vinden van genoemde lening. Zoals verder zal aangetoond worden kregen de Duitsers hun elektriciteit niet.

Opeisingen

Het gemeentebestuur kreeg ondertussen nog andere katten te geselen. De zwaarste dobber zou gevormd worden door de reeds vermelde Duitse opeisingen¹¹⁸. Het eerste dat aangeslagen werd, maar pas later effectief opgeëist werd, waren de telefoontoestellen¹¹⁹. En dat gebeurde ook in Wachtebeke. Zo vinden we in de jaarrekening van 1915 wel een voorzien budget terug van 400 frank als abonnement op de telefoondienst, maar het uitgegeven bedrag is nul¹²⁰. Kort daarop, half november, waren de duiven aan de beurt. Of dit order toen al in Wachtebeke geraakte is onzeker, aangezien, volgens de bekende bronnen, de bezettingstroepen pas eind november toekwamen.

117. Raadszitting van 13 november 1916.

118. De opeisingen zullen nog in een ander artikel gedetailleerd worden besproken, maar we kunnen het niet nalaten van er hier ook op in te gaan, aangezien deze het gemeentebestuur een massa werk bezorgden.

119. SCHEPENS L.: 14/18. Een oorlog in Vlaanderen, Lannoo, Tielt/Weesp, 1984, pg. 59. De foto toestellen dienden in bewaring gegeven te worden bij de gemeente. Effectieve opeising greep slechts plaats in 1916 (verordening van 10 april 1916). Wie na 17 november nog in het bezit was van een niet aangegeven toestel, kon beboet worden met een bedrag van 10.000 mark (verordening van 13 november 1916).

120. GAW: Register van de jaarrekeningen, periode 1908-1919.

Reisduiven waren immers een ideaal middel om boodschappen over te brengen – wat inderdaad gebeurde – en dat kon de bezetter natuurlijk niet hebben.

Alhoewel de notulen van de gemeenteraad er nooit veel over vermelden, was de gemeente zelf ook verantwoordelijk voor opeisingen, zeker in het begin van de oorlog. Zoals hoger al gemeld, kregen de lokale besturen deze opdracht al toegespeeld op 14 augustus. Dat Wachtebeke dit ter harte nam, blijkt bijvoorbeeld uit de al hoger besproken beslissing van 17 december 1914, in verband met de levering van rogge aan de gemeente. Bovendien is uit andere bronnen bekend dat dergelijke opeisingen ook in andere gemeenten gebeurden¹²¹. Uit het verhaal van de rogge is af te leiden dat de alzo verkregen levensmiddelen aan de boeren betaald werden. Het mag echter als zekerheid worden aangenomen dat het merendeel van de bevolking niet in staat was om voor deze voedselverstrekkingen te betalen. Dit moet de reden zijn dat de gemeente zo vroeg in de schulden geraakte. Men zou logischerwijze veronderstellen dat dergelijke maatregelen, met de eraan gekoppelde financiële gevolgen, op de gemeenteraad besproken werden, maar daar is geen spoor van te bekennen. Hoelang het gemeentebestuur deze taak uitvoerde, is bijgevolg niet te achterhalen. Het lijkt erop dat deze later overgenomen werd door het lokale voedingscomité, maar ook hier is nergens een document gevonden dat daar zekerheid over verschaft. Uit andere (Winkelse) bronnen is bovendien bekend dat men sterk kreeg af te rekenen met de door de Duitsers opgelegde beperkingen, die tot de laatste kilogram graan en vlees bepaalden wat onder de bevolking mocht worden verdeeld.

Veruit de meeste opeisingen kwamen van de kant van de Duitsers, die trouwens zouden evolueren tot wat men beter ‘plunderingen’ zou noemen. Begin januari 1915 hadden deze in totaal, wat Wachtebeke betreft, al een bedrag van 12.000 frank opgeslorpt. Zoals gezegd maakten wellicht ook de door de gemeente gemaakte kosten hier deel van uit. Het zou daar niet bij blijven. De Duitsers maakten het zich hierbij wel erg gemakkelijk. De gemeente werd vanuit de Kommandantur in Ertvelde op de hoogte gesteld van hun eisen. Dit gebeurde per brief, een zogenaamde *Verordnung*. Het gemeentebestuur diende dan maatregelen te nemen om het nodige te verzamelen, waar soms weinig tijd voor voorzien werd. Uit de teruggevonden Duitse verordeningen in het archief van de gemeente Winkel blijkt dat deze opeisingen wel

121. Dit blijkt in elk geval wel het geval te zijn geweest in andere gemeenten. Zie het verhaal over de gemeente Aartrijke in West-Vlaanderen, in: NATH G., *op. cit.*, pg.115-212.

werden betaald¹²², maar of dit van in het begin het geval was en hoe lang dit gebeurde is niet vast te stellen. Er moet immers aan toegevoegd worden dat geen dergelijke betalingsberichten meer teruggevonden werden die dateren van na midden 1916.

Bovendien kan aangenomen worden dat de gemeente nog steun betaalde aan de familie van opgeroepen militairen. Van al deze financiële transacties zijn echter geen documenten teruggevonden: de jaarrekeningen vermelden hierover geen details en zoals gezegd, werd de gemeenteraad er blijkbaar niet bij betrokken, althans niet officieel. Zodat hier talrijke vraagtekens blijven bestaan. In elk geval geraakte de gemeente zwaar in de schulden, zoals uit ons verder verhaal zal blijken.

Het moet hier vermeld worden dat de opeisingen niet beperkt waren tot levensmiddelen alleen. De Duitsers kenden nog wel andere voorwerpen die ze konden gebruiken. In feite legden ze beslag op alle landbouwproducten en alle vee, later nog op alle mogelijke metalen en andere stoffen die voor hen bruikbaar waren. Wat ze nodig hadden, werd opgeëist; de overschot werd aan de bevolking gelaten. Merries mochten, zonder toelating van de Duitsers, niet meer gedekt worden. Vanaf april 1916 moest alle vee geteld en gemerkt worden. Maandelijks moest de toestand van het vrouwelijk vee meegedeeld worden¹²³. Bovendien dienden de boeren met hun paarden naar de Hauptkommandantur in Ertvelde te gaan, om ze daar te laten keuren. Ze werden er gebrandmerkt met de letter E plus een nummer¹²⁴. Niemand ontsnapte aan de opeisingen, zoals hoger gezegd ook de boerderij van het Godshuis niet. Zoals vermeld diende de gemeente in te staan voor de praktische uitvoering van de opeisingen. Uit teruggevonden documenten blijkt dat de gemeente tenslotte met een pak schulden stond bij de boeren. Of dit enkel te wijten was aan eigen acties, of ook door achterstallige en / of niet-betaalde opeisingen door de bezetter, is weeral niet te achterhalen. Het lijkt er wel op dat de gemeente de boeren betaalde voor hun leveringen, waarbij de gemeente de terugbetalingen door de Duitsers in ontvangst nam. Uit het Winkelse archief blijkt immers dat deze betalingen via de gemeente verliepen.

En er waren nog andere zaken. Zo deelt op de raadsvergadering van 18 maart 1916 plaatsvervangend burgemeester Poullier mee dat de 4e Cie van het Landsturm Infanterie Bataillon Dortmund II de rijtuigen van Mme Van

122. Zie het desbetreffende artikel elders in dit jaarboek met betrekking tot het leven onder de bezetting.

123. SCHEPENS L., *op. cit.*, pg. 62.

124. Getuigenis door Maria Colpaert, jaarboek 1984, pg. 29.

Pottelberghe en M. Despierre en Van Damme opgeëist had en verscheidene maanden voor eigen gebruik had aangewend. Deze waren daardoor *grootelijks beschadigd*. Ze werden te Gent hersteld door J.C. Bauwens – Waegeneire, Botermansstraat 4, voor het bedrag van 605,87 frank. De voorzitter was van oordeel dat de gemeente in deze kosten moest tussenkomen. Blijkbaar hadden de raadsleden daar een andere mening over, vermoedelijk met de toestand van de gemeentekas in gedachten. Er werd geen definitief akkoord bereikt. Men wilde wel in een deel van de kosten tussenkomen, maar zeker niet voor het ganse bedrag. Mogelijk is een definitief besluit daarover in stilte genomen door het schepencollege, want in de latere raadsverslagen is hierover niets meer te ontdekken. Het is trouwens duidelijk dat de gemeente niet alle toegebrachte schade kon betalen. Ingekwartierde Duitse soldaten namen, zeker op het einde van de oorlog, bij de boeren ook al eens een koe of een varken mee, zonder vergoeding wel te verstaan.

De Duitsers hadden een gigantische organisatie opgezet in verband met de opeisingen. Om dit vlot te laten verlopen – althans, dat was de bedoeling – hadden ze zogenaamde ‘centrales’ opgericht. Er waren centrales voor alles en nog wat: voor graan, aardappelen, groenten, steenkolen, paarden, ... noem maar op! Alles kon immers worden opgeëist. Als boer mocht men één varken slachten per jaar, wat niet belette dat het toch meerdere keren gebeurde¹²⁵. De zwarte markt tierde immers welig! De Duitse organisatie beperkte zich niet tot opeisingen alleen. Vanaf het voorjaar 1915 bepaalden ze ook hoeveel er mocht gezaaid en geplant worden, wanneer men mocht beginnen met de oogst, het slachten van het vee, en zo verder¹²⁶. Wat tenslotte tot een overorganisatie leidde: de maatregelen schoten hun doel voorbij. Het vereiste een massa personeel, dat bijna volledig uit Duitsland diende aangevoerd, want de Belgen waren niet te vertrouwen. Het systeem bleek tenslotte weinig werkzaam, ook al omdat de boeren allerhande trucs uithaalden om onder de voorschriften uit te komen. Zo was er nogal wat nachtelijk verkeer, waarbij met een kruiwagen bij de boeren rondgereden werd om graan op te halen dat duidelijk niet voor de Duitsers bestemd was¹²⁷. De Duitsers zouden het systeem van de centrales in de Tweede Wereldoorlog niet herhalen.

Het is duidelijk dat genoemde centrales hun inlichtingen moesten krijgen van de gemeenten. En dat betekende een massa werk. Alles moest op papier worden gezet: alle voorraden, alle vee. En dat moest alles actueel gehou-

125. Getuigenis Bertha Creve, echtgenote Van den Hende. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 54.

126. SCHEPENS L., *op. cit.*, pg. 81.

127. Getuigenis Josephine Bruggeman. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 60.

den worden. De inzet van een hulpsecretaris in Wachtebeke, zoals bij de samenstelling van het gemeentebestuur beschreven, was dan ook geen luxe. Het vereiste ook heel wat correspondentie tussen de Hauptkommandatur te Ertvelde en de gemeente. Volgens een getuigenis was het de vader van de vroegere dokter Van Overstraeten die hier dagelijks voor instond. Hij had daartoe zijn rijtuig mogen behouden¹²⁸. Hoelang hij dit deed, is niet bekend. Zijn naam is in de jaarrekeningen niet teruggevonden. De eerste bekende uitgekeerde vergoeding is trouwens pas in 1917 genoteerd. Ze bedroeg niet minder dan 2.380,25 frank en werd uitgekeerd aan ‘fietsenmaker’ Aloïs Haeck, die in het Dorp woonde in de huizenrij afgebroken bij de aanleg van het Jules Persynplein¹²⁹.

De gemeente probeerde de opeisingen zo goed mogelijk over de bevolking te verdelen. Een voorbeeld hiervan is te vinden betreffende het opeisen van aardappelen. Om dit zo rechtvaardig mogelijk te spreiden – en boetes te vermijden – dienden alle aardappelvelden te worden opgemeten. Bovendien zou de opbrengst ervan bij het rooien worden geschat. De kosten van dit alles zouden voorlopig door de gemeente worden gedragen en later op de leveranciers worden verhaald¹³⁰.

Berokkende al het vorige de bevolking al veel miserie, het kon nog veel erger. Vanaf 1916 werden niet alleen goederen, maar ook personen opgeëist. Dit had alles te maken met een verharding van de houding van de Duitse regering, waar het standpunt van de militairen meer en meer begon door te wegen. De langdurige oorlog, waar niemand op gerekend had, eiste steeds grotere aantallen soldaten op, met als gevolg een gebrek aan werklieden die de Duitse fabrieken draaiend moesten houden. Met lede ogen werd daarom gekeken naar België, waar een massa werklozen rondliep, door de Duitsers gewoon klaplopers genoemd. Wel had men gepoogd om deze op vrijwillige basis naar Duitsland te halen, maar dat lukte slechts gedeeltelijk, in elk geval zeer onvoldoende. Ook werden talrijke producten schaarser, die in België nog wel te vinden moesten zijn. De militairen hadden al lang aangedrongen om doortastender in te grijpen en in het najaar van 1916 haalden ze hun slag thuis. België moest maar eens leren wat oorlog betekende! Dit had als eerste gevolg dat de militairen in het etappengebied meer te zeggen kregen. In feite konden zij ook goederen opeisen, en of deze ook betaald werden, is maar de vraag. De bevolking, die altijd voorgehouden was dat zij niets aan Duitsers mocht leveren zonder dat deze een volmacht konden tonen, werd de nieuwe regels kenbaar gemaakt door het schrijven van de Hauptkommantur

128. Getuigenis M. Chalmet e.a. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 23

129. Met dank aan A. Creve voor de informatie.

130. Raadszitting 22 mei 1918.

gedateerd 20 oktober 1916. Ook al was deze niet in het beste Nederlands opgesteld, de inhoud was wel duidelijk.

Aan de persoonlijke of schriftelijke opeischingen der troepenbevelhebbers in Ertvelde, Cluysen en Oost-Eecloo tot stellen van rijtuigen met of zonder bespanning, materiaal, arbeiders e.z.v. aan de gemeenten in het Kommandanturgebied Ertvelde is onmiddellijk gevolg te geven. Ieder opeisching is als een bevel der Kommandantur aan te zien en zal ik bij iedere nietuitvoering der van de troepenbevelhebbers gegeven aanvorderingen en opeischingen, den burgemeester der betr. gemeente met geldboete tot 500 Mark straffen, indien bestaande reglementen geen hoogere straffen bepalen.

get. Wendt, Hauptkommandant

De opeising van werklozen werd vergemakkelijkt doordat de Duitsers de bevolking al maanden voordien geïnventariseerd hadden. De nacht van 9 op 10 februari 1916 was een volkstelling doorgevoerd, die gepaard ging met het uitreiken van een (nieuwe) identiteitskaart. Een beambte op het gemeentehuis, belast met de identiteitsbewijzen, kreeg daartoe in 1917 400 frank uitbetaald. Vanaf oktober moesten alle werklozen zich laten inschrijven op de Kommandantur¹³¹. Mannelijke Wachtebekenaren, tussen de zestien en vijfendertig jaar, moesten maandelijks naar Ertvelde om te worden gecontroleerd¹³². En toen kwamen de opeisingen.

Op 29 november 1916 was het raak. Dienstdoend burgemeester Poullier riep op 30 november een speciale raadszitting bijeen waarop hij meedeelde dat hij de vorige avond telefonisch bevel had gekregen van de Etappen-Kommandantur van Ertvelde, om vijf personen, *bij naam, voornaam en woonplaats aangeduid*, ter beschikking te stellen van de Duitse militaire overheid, dit op 7 december om 7 uur. Ze dienden naar Zelzate te worden gebracht om van daaruit naar een onbekende bestemming te vertrekken, per spoor. Deze personen dienden voorzien te zijn van: hoofddekseel, vest, broek, schoenen of laarzen, twee hemden, twee paar kousen, twee onderbroeken, mantel of jas, handschoenen, een stuk zeildoek als beschutting tegen de regen, handdoek, twee dekens (*sargiën*), eetkom, lepel, mes en vork. Er was de burgemeester bovendien, net voor de vergadering plaatsvond, meegedeeld – eveneens

131. SCHEPENS L., *op. cit.*, pg. 67.

132. Getuigenis van Theofiel Van de Vaert uit Sint-Kruis-Winkel. In deze gemeente, die ook van Ertvelde afhing, golden dezelfde regels als voor Wachtebeke. HOEBEKE G. & BUYLE M., *op. cit.* 1988, pg. 55. Deze controle gebeurde in eerste instantie om na te gaan of geen mannen ontsnapt waren om zich bij het Belgisch leger te voegen.

telefonisch – dat hem *binnen één uur* een tweede lijst van opgeëisten zou toegezonden worden. Hij vreesde trouwens dat na deze tweede lijst er nog verdere zouden volgen. De burgemeester verklaarde dat hij *alleen de volle verantwoordelijkheid van dezen tegenwoordigen noodlottige toestand niet kon dragen*, reden waarom hij de gemeenteraad bij *dringendheid* had samengeroept om te onderzoeken *hoever en op welke wijze de opgeëisten kunnen geholpen worden*. De raad stelde vast dat alle opgevorderden *in staat van behoeftigheid verkeren en dat het geringste uitstel van het gevraagd onderzoek gelijk zal staan met de berooving van alle hulp of onderstand*. Daarom werd besloten dat aan alle opgeëisten, op kosten van de gemeente, *zoo mogelijk*, twee dekens en een som van ten minste 25 frank ter beschikking zou worden gesteld. Bovendien werd het college van burgemeester en schepenen belast met het beoordelen der noodwendigheden van de personen die in het vervolg werden opgeroepen, *en met de zorg die noodwendigheden zoo goed mogelijk te lenigen*. Op het ogenblik dat de zitting wordt gesloten, was genoemde tweede lijst nog niet toegekomen¹³³. In latere gemeenteraadsverslagen wordt geen melding meer gemaakt van opvordering van personen, maar het is zeker dat er meer waren. En of aan de goede intentie van *het lenigen van de noodwendigheden* voldaan werd, is uit de jaarrekeningen niet af te leiden. Het is echter niet uit te sluiten dat deze ondersteuning ingerekend is in het bedrag uitgetrokken voor de onvrijwillig werklozen. Daar werd in 1916 een bedrag van 2.918 frank aan uitgegeven, en in 1917 nog 1.950 frank. Verder vinden we deze post niet meer terug¹³⁴.

Zoals vermeld werden de eerste bevelen met betrekking tot het opeisen van werklozen in Wachtebeke gegeven op 29 november 1916. Dit was blijkbaar niet overal het geval. Dit blijkt uit de informatie die te vinden is in de brief gericht aan de Mendonkse soldaat Edward Dieleman, woonachtig op het Groot Hof in de Mendonkse dreef (de huidige Oostdonkstraat), gedateerd 5 november 1916. Edward zat toen in een Nederlands gevangenenkamp. De brief is dus duidelijk over de grens gesmokkeld. Er werd hem in de betrokken brief gemeld dat op 18 oktober een 130 werklozen, jong en oud, moesten vertrekken naar Lokeren¹³⁵. Niet bepaald een klein aantal, voor

133. Raadszitting van 30 november 1916.

134. Opgeëiste arbeiders, zoals vermeld in eerste instantie werkloze arbeiders, bleken het na hun terugkeer nog steeds moeilijk te hebben. In 1920 werd hen nog 1.880 frank hulpgeld uitgekeerd.

135. Dat de opgeëisten naar Lokeren dienden te vertrekken komt wel eigenaardig over. Mendonk viel immers ook onder het gezag van Ertvelde, net als Wachtebeke. Men zou dus eerder Zelzate als opstapplaats verwachten. HUYSMAN S. en VAN DEN BROECK E., *De Eerste Wereldoorlog in het Meetjesland*, Comeet, Eeklo 2011, pg. 36.

een gemeente als Mendonk, een duidelijk bewijs van de toenmalige grote werkloosheid. Van deze groep was het grootste gedeelte teruggekeerd, maar van een vijftientig was men nog steeds zonder nieuws. De opeisingen – vermoedelijk de eerste – hadden in Mendonk blijkbaar al een zestal weken vroeger plaats gevonden dan in Wachtebeke. Maar in Wachtebeke moest men bijgevolg wel op de hoogte geweest zijn van wat komen ging.

Het spreekt vanzelf dat genoemde maatregelen een storm van protest ontke-
tenden, niet alleen in België zelf, maar ook in het buitenland. Er werd langs
alle kanten druk uitgeoefend op de Duitsers om de maatregel in te trekken.
En dat deden ze tenslotte ook, maar alleen in het zogenaamde gebied van
het generaal-gouvernement. In het etappengebied, waartoe onze streek be-
hoorde, bleven de militairen hun wil doordrijven en ging de opvoeding van
personeel door, tot aan het einde van de oorlog.

De opgeëisten hadden het niet onder de markt. Ze werden niet allen naar
Duitsland gestuurd: de militairen moesten eveneens hun deel hebben, dit
vooral voor het uitvoeren van werken in de frontstreek. Ze werden daarbij
ingedeeld in de zogenaamde *Zivil Arbeiter Batallionen*, afgekort tot Z.A.B.
Maar om het even waar ze terecht kwamen: de behandeling liet, om het
zacht uit te drukken, sterk te wensen over. In Duitsland werden de arbei-
ders behandeld als slaven. Eén en ander had er ook mee te maken dat velen
onder hen gewoon weigerden aan het werk te gaan, met straffen als gevolg.
En die waren niet mals. Werkweigeraars werden stelselmatig mishandeld
en kregen nauwelijks te eten. Velen bezweken, onder hen ook talrijke die
toch, na de nodige dwangmaatregelen, aan het werk waren gegaan. Niemand
keerde na de oorlog terug in dezelfde gezondheidstoestand als toen hij ver-
trok. Dikwijls waren het menselijke wrakken, waarvan er nog stierven na
hun thuiskomst. De arbeidersbataljons die in de frontstreek werden ingezet,
in Noord-Frankrijk of aan de IJzer, hadden het niet beter. Ze werden ver-
plicht schuilplaatsen en loopgraven in te richten, soms onder het vuur van
de tegenstander. Schuilen was daarbij niet toegestaan. Net zoals in Duitsland
waren de hygiënische omstandigheden verschrikkelijk, de voeding totaal
ontoereikend. In totaal waren er – bijvoorbeeld - in Lokeren en het Waasland
650 mannen afgevoerd naar deze bataljons, waarvan er 250 invalide terug-
keerden. Enkelen wogen bij hun thuiskomst niet meer dan 35 kilogram¹³⁶.

Wachtebeke kende ook zijn slachtoffers. Er is geen document gevonden
waaruit blijkt hoeveel mannen werden afgevoerd, maar er is wel een do-

136. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 229-233.

cument waarop alle slachtoffers vermeld staan. Het lijstje is niet beperkt tot weggevoerden. De eerste vermelde persoon is Gustaaf Marquenie, die door de Duitsers werd gefusilleerd te Gent wegens spionage. Daarover is al uitvoerig bericht in vroegere jaarboeken¹³⁷, zodat er hier niet verder op ingegaan wordt. Dan volgen volgende namen:

- Alfons De la Ruelle, geboren te Wachtebeke op 23 februari 1896; overleden te Zelzate op 2 december 1917;
- V. Verhoeve, geboren te Wachtebeke op 15 maart 1898; overleden te Sedan in Frankrijk, op 13 april 1918;
- F.J. De Rycke, geboren te Wachtebeke op 11 augustus 1893; overleden te Pulle op 16 november 1918;
- R.S. Goethals, geboren te Wachtebeke op 30 maart 1899; overleden te Houtem op 25 juli 1918;
- P. Michiels, geboren te Wachtebeke op 18 juli 1891; eveneens overleden te Pulle op 14 november 1918.

Dat De la Ruelle te Zelzate overleden is, komt eigenaardig over. Volgens zijn overlijdensakte, opgemaakt op 4 december 1917 door Joseph De Tillox, toenmalig burgemeester van Zelzate, werd Alfons op 2 december om drie uur in de namiddag dood gevonden in de Sint-Franciscuspolder. Hij was 21 jaar oud. Getuigen waren zijn vader Edmondus en zijn geboortebuurtgenoot Alfons Bauwens, de Wachtebeekse gemeentesecretaris¹³⁸. Verdere gegevens zijn hier niet over gevonden. Misschien het leven gelaten bij het overschrijden van de grens¹³⁹? De andere vier zijn duidelijk opgeëisten. Uit het feit dat twee ervan, namelijk De Rycke en Michiels, te Pulle overleden zijn na de wapenstilstand, wijst erop dat zij ziek waren, te zwak om zich naar huis te begeven.

De gemeentefinanciën

In bovenstaande hoofdstukken werd meermaals gesproken over geldtekorten, schulden en leningen, maar uitvissen hoe alles precies in zijn werk ging is geen eenvoudige zaak. Op het vlak van financiële documenten zijn alleen de jaarrekeningen van de betrokken periode teruggevonden (zie bijlage 6).

137. HOEBEKE G., *op. cit.* 1984, pg. 40-46.

138. Met dank aan Guido Van Kerckhove die deze info bezorgde.

139. Volgens bepaalde verhalen, afkomstig van twee achternichten, zou De la Ruelle een zender in zijn bezit gehad hebben, waarmee hij contact legde met de geallieerden.

En die geven geen duidelijke informatie. Alhoewel eind 1914 al besloten wordt een lening aan te gaan, is pas in de rekening 1916 een eerste spoor te vinden van dergelijke inkomsten. Idem wat betreft de uitgaven: pas in 1916 blijken de opeisingen, volgens de rubriek ‘buitengewone uitgaven’, de gemeente 39.956,50 frank gekost te hebben. Hetzelfde jaar staat ook de boete geboekt die de gemeente eind 1914 opgelopen had wegens de diefstal van de telefoondraad. Het lijkt echter weinig waarschijnlijk dat de Duitsers meer dan een jaar zouden gewacht hebben op de betaling van deze boete. Hieruit kan men enkel concluderen dat (sommige) boekingen een jaar te laat verschenen in de jaarrekening. Anders gezegd: de besluiten genomen door de gemeenteraad op financieel vlak en de weergave ervan in de jaarrekeningen komen, chronologisch gezien, niet met elkaar overeen. Hoe de gemeente ertoe kwam de jaarrekening 1914 af te sluiten met een bonus van niet minder dan 10.000 frank, gezien al het gejammer op de gemeenteraad, is maar de vraag.

Hoe de financiering van de talrijke opeisingen in zijn werk ging, is evenmin duidelijk. Zoals hoger al aangestipt, blijkt uit de teruggevonden correspondentie met betrekking tot Sint-Kruis-Winkel¹⁴⁰ dat de Duitse overheid op zijn minst een deel van de opeisingen betaalde. Bovendien werden bepaalde zaken zelfs contant betaald¹⁴¹. Dit was bijvoorbeeld het geval met paarden die opgeëist werden, maar ook voor eieren, boter en andere landbouwproducten. Opgeëist vee diende verzameld te worden op een vastgestelde plaats (*de Viehstelle*). Voor de geleverde waren werd een genummerde schuldbekentenis opgemaakt, waar hoeveelheid en/of gewicht op vermeld stond. Deze zogenaamde opeisingsbrieven dienden ten laatste drie maanden *na de dag hunner opmaking* ingeleverd te worden. Regelmatig, zowat maandelijks, werd aan de gemeente bericht gelaten dat ze aan de hand van deze documenten geld mocht gaan ophalen te Gent, bij een door de Duitsers opgerichte kas voor bedrijven. Wat betreft het jaar 1915 was deze organisatie blijkbaar nog niet optimaal, want medio mei 1916 werd bericht dat brieven van het jaar 1915 nog diezelfde maand moesten ingediend worden, deze van februari 1916 voor 10 juni¹⁴². Hoe de gemeente Wachtebeke dan aan genoemde schuld van bijna 40.000 frank kwam ten gevolge van opeisingen, is niet in detail uit te maken.

140. SAG, reeks SKW nr. 62: Briefwisseling 1914-1917.

141. Dit blijkt uit teruggevonden briefwisseling afkomstig van de Kommandantur te Ertvelde en gericht aan de gemeente Sint-Kruis-Winkel. Veel van deze brieven werden naar alle gemeenten van het district Ertvelde gezonden. SAG, Reeks SKW nr. 62: Correspondentie 1914-1917.

142. Verordening 16 05 1916.

Ondanks de hierboven opgesomde moeilijkheden, werd toch een poging ondernomen om het financieel reilen en zeilen van de gemeente tijdens de oorlogsjaren zo goed mogelijk weer te geven en te achterhalen hoe de gemeente zwaar in de schulden geraakte.

De jaarrekeningen uit de oorlogsperiode geven een overzicht van het verloop van de financiële toestand van de gemeente. Wachtebeke – en alle andere gemeenten – haalde een groot gedeelte van zijn inkomsten uit stortingen van de hogere overheid, meer bepaald het gemeentefonds en een bijkomend ‘afzonderlijk fonds’. Voor 1914 was hiervoor samen ongeveer 31.000 frank gebudgetteerd, op een totaal gemeentebudget van ongeveer 83.600 frank. Verder kreeg de gemeente ook nog steun voor het gemeentelijk en aangenomen lager onderwijs, in 1914 voorzien voor een bedrag van ca. 11.500 frank. Verder waren er nog talrijke kleinere inkomsten die samen de zogenaamde gewone middelen uitmaakten, plus een overschot van 13.900 frank op de rekening van het jaar ervoor.

De gemeente inde ook haar eigen belastingen. De voornaamste waren de hoofdelijke omslag (3.000 frank)¹⁴³, de opcentiemen op de grondlast (9.000 frank), belasting op de bedienden (4.600 frank) en de belasting op het zogenaamde patentrecht¹⁴⁴. Ook de openbare danspartijen werden belast, deze waren goed voor een opbrengst van 1.500 frank. Samen vormden deze inkomsten de zogenaamde buitengewone middelen.

Genoemde ‘hoofdelijke omslag’ zou tijdens de oorlog meermaals een punt van discussie worden omdat de gemeente zelf uitmaakte wie wat zou betalen. Bij het begin van de oorlog waren de inwoners daartoe ingedeeld in vijftien categorieën (zie bijlage 7.1). Wie tot categorie 1 behoorde – en dat waren er

143. De hoofdelijke omslag was een belasting die geheven werd op de bezittingen en/of vermogen van een persoon. Er is geen lijst teruggevonden van personen die aan deze belasting onderworpen waren. In de praktijk kwam dit meestal neer op een belasting voor het ganse gezin.

144. Het patentrecht of patentbelasting was begin 19e eeuw ingevoerd als heffing ten laste van beroepen en bedrijven. Dit was gebaseerd op de ambachtelijke activiteiten zoals ze bestonden in het begin van die negentiende eeuw. Men hield daarbij rekening met het aantal arbeiders in dienst, de grootte van de productie, waarde van de bedrijfsgebouwen e.d.m. Door de jaren heen was dit niet aangepast aan de industriële ontwikkeling, met als gevolg dat het – bijvoorbeeld – mogelijk was dat een slager meer patentrecht moest betalen dan een staalbedrijf. In Nederland werd in 1894 dit patentrecht afgeschaft en vervangen door een echte bedrijfsbelasting (belasting op de reële inkomsten). België volgde pas later: de patentbelasting bleef er bestaan tot 31 december 1919.

in 1914 zestien – werd belast op een grondslag van 4.000 frank. Voor categorie 15 daarentegen, die amper zes belastingplichtigen telde, bedroeg deze grondslag slechts 75 frank. Eerstgenoemden dienden in 1914 een belasting van 31,48 frank te betalen, laatstgenoemden 0,59 frank. Het hoogst aantal belastingplichtigen telde de categorie 14: dit waren er negentig, die elk 1,18 frank dienden op te hoesten. In totaal mocht deze jaarlijkse belasting niet meer dan 3.000 frank opbrengen, wat, voor een gemeente zoals Wachtebeke, de wettelijk vastgelegde norm moet zijn geweest. Op welke basis iemand in een bepaalde categorie werd ingedeeld, is ons niet bekend. Mogelijk baseerde men zich op andere belastingen, zoals bijvoorbeeld deze op het kadastraal inkomen ('grondlast'). In totaal stonden er het eerste oorlogsjaar 451 belastingplichtigen (dus gezinnen) op de rol van de hoofdelijke omslag. Deze rol werd jaarlijks door de gemeenteraad goedgekeurd en daarna gepubliceerd. De betrokkenen hadden dan een maand tijd om bezwaar in te dienen, en dit zou tijdens de oorlog ook gebeuren. Nemen we aan dat een gemiddeld gezin toen vier of vijf kinderen telde, wat neerkomt op ongeveer 1.000 gezinnen in de gemeente, dan blijkt hieruit duidelijk dat er nog een zestiende belastingcategorie bestond, de grootste trouwens, namelijk van deze die te arm waren om hoofdelijke belasting te moeten betalen.

De oorlog zorgde er spoedig voor dat Wachtebeke financieel in ademnood raakte. Alhoewel in de jaarrekening 1914 er geen spoor van teruggevonden werd, werden er zeker kosten gemaakt om de vluchtelingen tijdens het begin van de oorlog onderdak en voeding te verlenen. Er staat wel een dergelijk bedrag geboekt in de rekening 1915. Vermoedelijk werd er ook steun verleend aan de gezinnen van de gemobiliseerde soldaten zoals elders het geval was, maar ook hier zijn geen gegevens over gevonden. Bovendien bleven de ontvangsten sterk onder de gebudgetteerde bedragen. De te betalen bedragen konden in elk geval door de gemeentekas niet lang worden gedragen. In feite kon ze deze helemaal niet betalen zonder bijkomende financiering. Alhoewel de begroting voor 1915 slechts een bedrag ten behoeve van deze opheffingen voorzag van 3.500 frank, wat besproken werd op 17 december 1914, besloot de gemeente reeds tijdens dezelfde zitting kasbons ten bedrage van 5.000 frank uit te geven¹⁴⁵. Een poging om een lening aan te gaan bij de stad Gent mislukte: de stad had zelf geld te kort en was daarom verplicht eigen biljetten (zogenaamd oorlogsgeld) uit te geven¹⁴⁶. Gent kon enkel dit ersatzgeld leveren en eiste bovendien nog borg van *enige notabele burgers*.

145. Dit blijkt uit de notulen van de raadszitting van 2 december 1915. Err was toen nog geen toestemming gevraagd om deze kasbons uit te geven!

146. Het was niet enkel Gent die zogenaamd 'oorlogsgeld' uitgaf: dit werd door diverse steden nagevolgd.

De gemeenteraad, die maar weinig kon aanvangen met de Gentse biljetten, verkoos een lening van 9.000 frank aan te gaan bij *bijzonderen*¹⁴⁷. De intrest zou 4% bedragen. De geldschietters zouden hun bedrag niet kunnen terug-eisen voor 1 januari 1916 (dus 1 jaar later). Bovendien diende het gemeen-tebestuur drie maanden op voorhand schriftelijk te worden verwittigd van dit terug-eisen. Genoemde intrestvoet en bijhorende voorwaarde zouden een constante worden bij alle volgende leningen door de gemeente aangegaan.

De financiële toestand van de gemeente bleef allesbehalve rooskleurig, de al aangegane leningen ten spijt. Het bleek al spoedig dat de voorziene leningen veel te klein zouden zijn. Op de raadsvergadering van 27 mei 1915 werd expliciet over geldnood gesproken. De toelagen aan de liefdadige besturen – de Burgerlijke Godshuizen en het Armenbureau - werden ingekrompen. Ook leveranciers dienden op hun geld te wachten. De raad stelde daarom voor dat, in een volgende zitting, het schepencollege voorstellen zou formuleren om aan de nodige geldmiddelen te geraken, dit door het aangaan van een nieuwe lening of het uitgeven van nieuwe gemeentebons. Tijdens deze zitting, die plaats vond op 23 juni, werd als bijkomende handicap vastge-steld dat de gemeente diverse ontvangsten moest missen die in de begroting waren voorzien, zodat de gewone jaarlijkse uitgaven niet konden worden gefinancierd. Over welke ontvangsten dit ging, blijkt uit de jaarrekening van dat jaar. Het betrof voornamelijk de toelage uit het gemeentefonds, waarvan maar 12.635 frank ontvangen was in plaats van de gebudgetteerde 26.945. Dit kwam bovenop het bedrag van 13.215 frank dat het jaar voordien, 1914, al was achtergehouden. Verder waren er nog een aantal kleinere posten waar-van het voorziene inkomen niet was gehaald. Op de vergadering werd ook vermeld dat een groot deel van de jaarwedden van onderwijzers en ander gemeentepersoneel niet volledig kon worden uitbetaald¹⁴⁸. De gemeentere-keningen van 1915 tonen echter aan dat dit niet zo een vaart liep: enkel voor de jaarwedde van de schepenen werd minder uitbetaald dan voorzien in het budget, en dit had meer te maken met het feit dat er maar één schepen meer was (Scheire) in plaats van de normale twee. De onderwijskrachten werden wel slachtoffer van de benarde toestand, wat te wijten was aan het feit dat

147. Raadszitting 8 januari 1915. Alhoewel het woord *bijzonderen* in meerdere documen-ten van die tijd kan worden aangetroffen, is een nauwkeurige verklaring niet gevon-den. Het blijkt wel te gaan om personen die financieel goed voorzien waren.

148. Alhoewel het in geen enkel raadsverslag wordt vermeld, moet al eind 1914 het besluit genomen zijn een deel van de wedde van het gemeentepersoneel in te houden. Dit was dus blijkbaar een beslissing van het schepencollege. Vooral de onderwijskrach-ten blijken daar het slachtoffer van geweest te zijn. Bij latere besprekingen van ach-terstallen zijn het in elk geval enkel leerkrachten die concreet ter sprake komen. Dit wordt verder nog behandeld.

de staat zijn verplichtingen met betrekking tot de onderwijsstoelagen niet kon nakomen. Bovendien wilde men een bedrag van 5.000 frank in reserve houden voor komende opeisingen, wat zeker niet teveel was. Het college van burgemeester en schepenen werd daarom gemachtigd een lening uit te schrijven van maximaal 35.000 frank. Dit geld diende in schijven te worden geleend, naargelang de noodzaak zich voordeed en zou opnieuw opgehaald worden bij 'bijzondere personen', onder de gewone voorwaarden¹⁴⁹.

Er diende dus bespaard te worden, en niet enkel op de wedden. Een ander middel bestond erin de openbare werken tot een minimum te beperken, zo niet te schrappen. De buurtwegen en de duikers waren daar het slachtoffer van. In 1914 werden de uitgaven voor de buurtwegen beperkt tot ongeveer een derde van het voorziene bedrag. Ook in 1915 werd deze uitgave beperkt. Deze beslissingen vielen echter in geen goede aarde bij de provinciale overheid, die dit liet weten in een brief gericht aan het gemeentebestuur. Zodat men toch diende over te gaan tot een minimum aan onderhoud. In de begroting voor 1916 werden daarom toch bedragen voorzien voor de nodige herstellingen: 510 frank voor de aardewegen en 1.030 frank voor de gekasseide wegen. Deze begroting werd goedgekeurd. Deze uitgaven zouden gefinancierd worden met de *gewone geldmiddelen der gemeente*. Een afschrift van dit besluit zou aan de voorzitter van het burgerlijk bestuur van de provincie worden toegezonden¹⁵⁰. Wat niet belette dat van dit bedrag er maar een derde werd uitgegeven, namelijk 416 frank.

Ook de zogenaamde *onbevaarbare en onbevlotbare waterlopen* – die dus enkel voor afwatering dienden – werden verwaarloosd: na 1914 vinden we daar geen enkele uitgave meer voor terug. Toch is het zeker dat ze gereinigd werden, want de Duitsers eisten een jaarlijkse lenteschoonmaak van deze waterlopen. Mogelijk paste de gemeente hetzelfde principe toe als buurgemeente Sint-Kruis-Winkel en werden deze werken uitgevoerd door de werklozen. Voor de duikers bleek nog een minimum aan geld beschikbaar, behalve in 1916. Het jaar daarop, in 1917, werd een schamele 24 frank uitgegeven van de gebudgetteerde 200.

De gemeente geraakte niet zo gemakkelijk aan geleend geld als ze wel zou wensen. Zo vereiste de uitgifte van kasbons ten bedrage van 5.000 frank, goedgekeurd door de gemeenteraad op 17 december 1914, een jaar nadien nog de instemming van de Bestendige Deputatie¹⁵¹. Dit bedrag komt pas voor in de jaarrekening van 1916, evenals het bedrag van 35.000 frank

149. Raadszitting van 23 juni 1915.

150. Raadszitting van 20 augustus 1915.

151. Raadszitting van 2 december 1915.

voortvloeiend uit het besluit van 23 juni 1915. Alles samen werd in 1916 een bedrag van 49.000 frank geleend. Op welke datum deze gelden precies binnen kwamen is niet achterhaald.

De uitgegeven gemeentebons ten bedrage van 5.000 frank (beraadslagingen van 17 december 1914 en 2 december 1915) dienden voor 1 juli 1916 te worden terugbetaald. De toestand van de gemeentekas liet dit echter niet toe: terugbetaling zou uitgifte van nieuwe bons noodzakelijk maken. Kortom: schulden maken om schulden af te lossen, een techniek die toen blijkbaar nog niet in zwang was. Verder bleek *het merendeel der dragers van die bons (te) begeren in het bezit er van te blijven en ze later ten gelde te maken*. Bijgevolg wordt het college van burgemeester en schepenen gemachtigd *de uitbetaling te verschuiven naar 1 juli 1917, of tot het tijdstip dat de gemeenterekening over het dienstjaar 1916 moet voorgelegd worden*¹⁵². Er kunnen hier twee zaken uit worden afgeleid. Ten eerste, dat op deze bons gretig werd ingetekend, door wie de nodige financiën had natuurlijk. En ten tweede, dat de gemeente duidelijk van oordeel was dat ze haar schulden spoedig zou kunnen afbetalen. Dit blijkt uit de korte looptijd van deze bons: ze waren duidelijk bedoeld als een soort overbrugging.

Wat het jaar 1916 betreft, is een overzicht teruggevonden van (een deel van?) de bedragen van de opeisingen. Het ging in totaal 39.956,50 frank, uit te betalen aan de rechthebbers. Het ging om 88 opeisingen, voor de meest uiteenlopende bedragen. Het kleinste genoteerde bedrag in de rekeningen bedraagt 2 (twee!) frank, het grootste niet minder dan 5.788 frank. Het is niet duidelijk door wie deze som betaald werd (als ze betaald werd): de gemeente of de bezetter.

In december 1916 bedroegen de opeisingen, volgens de notulen van de gemeenteraad, al 70.000 frank, *opgeslorpt uit de gemeentekas*. Daarbij kwamen nog diverse uitgestelde betalingen *wegens gebrek aan geldmiddelen*. Bovendien konden de jaarwedden van het onderwijzend personeel niet uitbetaald worden *wegens gebrek aan beschikbare fondsen*. Bijgevolg zat er voor de gemeente niets anders op dan een nieuwe lening aan te gaan. Zoals in de begroting voorzien, werd overgegaan tot een lening van 40.000 frank aan te gaan bij *bijzonderen*, aan de gewone intrest van 4 % en volgens de gewone voorwaarden. Er diende voor deze lening wel een onderzoek van *commodo et incommodo* uitgevoerd te worden. Werden geen bezwaren gemeld, dan diende nog de goedkeuring gevraagd te worden van de Bestendige Deputatie en de Algemene Gouverneur van België¹⁵³.

152. Raadszitting van 19 juni 1916.

153. Raadszitting van 27 december 1916.

Het aangaan van leningen zou een jaarlijkse gewoonte worden, en voor steeds grotere bedragen. In april 1917 was het weer zover. De gemeente had toen opnieuw vers geld nodig, voor een bedrag van niet minder dan 106.000 frank. Volgende oorzaken staan in het raadsverslag vermeld:

- Buitengewone uitgaven ten gevolge van de staat van oorlog (niet gespecificeerd);
- Achterstallige jaarwedden van de leerkrachten (13.650 frank);
- Het plaatselijk Voedingscomité eiste een som van 30.000 frank, voor de aankoop van voedingsmiddelen voor de bewoners;
- Er was voor 15 februari een boete van 12.500 frank betaald aan de Duitsers wegens het in beslag nemen van reisduiven;
- De opeisingen, grotendeels van het Duitse leger, bedroegen reeds in totaal 94.000 frank, waarvan slechts 44.000 frank gedekt was door vorige leningen.

De gemeente besloot daarop genoemde lening aan te gaan. Het geld zou opnieuw geleend worden bij bijzonderen, aan 4% intrest. Het besluit werd door *den Algemeenen Gouverneur in België* goedgekeurd op 11 augustus 1917. De goedkeuring nam dus nogal wat tijd in beslag¹⁵⁴!

Zoals hoger vermeld werd een bedrag van 39.956,50 frank ingebracht in de gemeenterekening van 1916 wegens uitgevoerde opeisingen. De leningen aangegaan in 1915 waren ontoereikend om dit bedrag te dekken. Andere kosten waren: de boete van 12.500 frank op ontdekte reisduiven; een boete van 2.000 frank wegens het ontluchten van civielarbeiders; een boete van 250 frank voor *misopvatting van vragen nopens den ouderdom van paarden*. Het bedrag van de opeisingen die door de gemeente niet konden betaald worden wegens gebrek aan middelen, beliep al meer dan 100.000 frank. Daarvan kon slechts 49.250 frank gedekt worden door de lening toegestaan op 11 augustus 1917. De voorziene verhoging van de gemeentebelastingen beliep 16.400 frank, onvoldoende om de gemeentebegroting van 1918 in evenwicht te houden. De raad besloot dat nogmaals een lening noodzakelijk was *tot het dekken der loopende inkwartieringskosten en opeisingen*. Deze lening zou 70.000 frank bedragen, te ontlenen aan *bijzonderen* en onder de gewone voorwaarden en volgens de gewone procedure. De interest bedroeg nog steeds 4%¹⁵⁵.

154. Raadszitting van 2 april 1917.

155. Raadszitting van 7 februari 1918.

Nieuwe belastingen

Behalve het aangaan van leningen, begon de gemeente ook de eigen belastingen te verhogen. Zoals vermeld was één van de bronnen van inkomsten de hoofdelijke omslag.

Op de raadszitting van 28 juli 1917 besloot men de bedragen gevoelig te verhogen. Het bedrag dat de hoofdelijke omslag moest opbrengen, werd verdubbeld: van 3.000 naar 6.000 frank. Daartoe werd een nieuwe klasse ingevoerd, van 8.000 frank. Dit bracht met zich mee dat een aangepaste rol – met daarop vermeld de namen en de nieuwe indeling van de belastingplichtigen - werd opgemaakt en ter kennisname aan de bevolking gedurende twee weken werd uitgehangen. De notulen van de gemeenteraad maken er geen gewag van, maar de gemeente kon de opbrengst van deze belasting niet verhogen zonder toelating van hogerhand, zoals verder zal blijken. Het aantal belastingplichtigen was met 33 toegenomen en vermoedelijk werden er velen geconfronteerd met een hogere aanslagvoet. Het spreekt vanzelf dat dit niet zonder klachten werd aanvaard. Toch komt er in de raadverslagen slechts één ter sprake. Hector Plasschaert, nijveraars woonachtig in het Dorp, voerde bezwaar aan. Hij wenste van de eerste naar de tweede klas te worden verplaatst, die nu gebaseerd was op de grondslag van 4.000 frank. Als reden gaf hij op dat zijn handel sterk achteruit gegaan was door de oorlog en dat hij pachter was van het huis dat hij bewoonde. Het antwoord dat de gemeenteraad formuleerde was niet mis. Deze stelde daar tegenover: *dat de reclamant in zijn handel waren verhandelt die hij niet noemt maar die hem grote oorlogswinsten hebben opgeleverd; dat het door hem bewoonde huis, evenals de voormalige letterfabriek, hem voor één vijfde toebehoort; dat hij eigenaar is van de helft van de fabriek der constateurs en enregistreertstellen; dat hij eigenaar is van een partij grond aangekocht voor ongeveer 6.000 frank; dat zijn leeftrant en die van zijn huisgezin laat vermoeden dat de grondslag van zijn fortuin op 8.000 en niet op 4.000 frank moet berekend worden; dat hij in vergelijking met de andere belastingsschuldigen der eerste twee klassen zeker niet overschat is.* Per geheime stemming, die unaniem bleek te zijn, werd zijn bezwaar verworpen¹⁵⁶. Uit dit verhaal kan wel de indruk worden opgedaan dat de indeling in klassen mogelijk gebaseerd was op concrete cijfers betreffende het inkomen van de inwoners, maar zeker ook op wat veel later genoemd werd *uiterlijke tekenen van weelde*.

Het bovenstaande betekent niet dat geen enkele klacht als gegrond werd beschouwd. Op 23 juli werd klacht ingediend door Leo Van de Winckel,

156. Raadszitting van 20 augustus 1917.

timmerman, landbouwer en winkelier, wonende Ramonshoek 20. Hij was aangeslagen voor 17,32 frank, berekend op een jaarinkomen van 1.400 frank. Dit was de 10e klas; het jaar voordien (1917) behoorde hij nog tot de 12e. Blijkbaar was zijn motivatie voldoende, want de gemeenteraad ging akkoord om hem terug in de 12e klas te plaatsen, overeenstemmende met een lagere aanslag van 12,38 frank¹⁵⁷.

Het zou niet bij één verhoging van de hoofdelijke omslag blijven. In de begroting van 1918 werd de totale opbrengst voorzien van 9.000 frank¹⁵⁸. In zijn zitting van 17 september 1918 vond de raad het noodzakelijk, *door de tijdsomstandigheden onvermijdelijk gemaakt*, de opbrengst nogmaals aanzienlijk te verhogen. Het aantal klassen werd nu verhoogd tot 17, het hoogste *bedrag der grondslag* 10.000 frank (zie bijlage 7.2). De belastingschuldigen waren, aldus de raad, al voldoende malen ingelicht dat het maximum tot 9.000 frank zou opgetrokken worden. Daarom besloot de raad machtiging te vragen om dit effectief uit te voeren. Dit besluit diende aan het advies van de bestendige afvaardiging van de provincieraad te worden onderworpen, evenals aan het generaal-gouvernement in België¹⁵⁹. Volgens de jaarrekening van 1918 werd dit bedrag nog hetzelfde jaar geïnd. Dit lijkt eigenaardig, want uit de notulen van de raadszitting van 4 februari 1919 kan worden afgeleid dat genoemde aanvraag nog niet gebeurd was. Het ziet er dus naar uit dat de gemeente ‘vergeten’ was van de noodzakelijke machtiging aan te vragen. Er was blijkbaar wel al correspondentie over gevoerd. Op genoemde zitting werd verwezen naar brieven komende van de gouverneur van Oost-Vlaanderen gedateerd 12 november 1918, van 17 januari 1919 en naar de beraadslaging van 17 september 1918. Vermoedelijk had het einde van de oorlog voor vertraging gezorgd. De te doorlopen procedure wijzigde immers, door het wegvallen van het Duitse generaal-gouvernement. Wie de vergelijking maakt tussen de tabellen betreffende de jaren 1914 en 1918, zeker wat de top betreft, kan enkel tot de conclusie komen dat het aantal welstellenden in de gemeente tijdens de oorlog zeker niet afgenomen was.

Er waren natuurlijk nog mogelijkheden om de belastingen te verhogen. Al op 20 juli 1917 had het provinciaal bestuur gevraagd om een taks te heffen op de aanwezige *prachthonden* in de gemeente. Versta: jachthonden en dergelijke. De gemeente wimpelde dit echter af, met als argument dat, als gevolg van het heffen van een provinciale taks, het aantal honden in de gemeente reeds sterk gedaald was. De overgebleven honden waren trekhonden

157. Raadszitting van 7 augustus 1918.

158. Raadszitting van 10 juli 1918.

159. Raadszitting van 17 september 1918.

of waakhonden, *zodat zeer weinigen dus als prachthonden te beschouwen zijn*. Een taksverordening werd bijgevolg niet aangenomen¹⁶⁰. Maar daar zou zeer spoedig verandering in komen.

Tijdens de raadszitting van 20 november 1917 werd nog maar eens geklaagd over de slechte financiële toestand van de gemeente. Zo sloot de gemeenterekening over 1916 af met een tekort van 10.814 frank, terwijl in de opgemaakte begroting voor 1917 een boni van 8.290,13 frank voorzien was. Toegegeven: dat was wel een zeer optimistische visie! Verder waren er nog wat kleinere tegenvallers. Kortom, het tekort over de dienstjaren 1916/1917 beliep samen meer dan 20.000 frank. Dit kon enkel beperkt worden door het heffen van nieuwe belastingen, één en ander in overeenstemming met een brief ontvangen van de heer voorzitter van het Burgerlijk Beheer van Oost-Vlaanderen, vermoedelijk deze van 20 juli. Volgende mogelijkheden werden bekeken.

- Volgens de raad kwamen *in de huidige tijdsomstandigheden* eerst en vooral de *prachtvoorwerpen* in aanmerking, te weten piano's en honden. Blijkbaar waren er toch nog honden genoeg die in aanmerking kwamen.
- Volgend punt was het kadastraal inkomen. De raad vond dat het heffen van een belasting hierop de meest rechtvaardige verdeling van lasten zou zijn over de verschillende klassen van burgers.
- Verder kwam nog het patentrecht in aanmerking. Sedert 1 januari 1912 bestond reeds een belasting van *30 bijvoeglijke centiemen* hierop, dit voor een periode van 10 jaar.

Bijgevolg werden volgende besluiten getroffen.

- Gedurende een termijn van 2 jaren, te beginnen op 1 januari 1918, werden 50 nieuwe opcentiemen geheven op allerlei patentrecht, zowel op het gewone als op het klimmend patentrecht als op het landbouwpatentrecht. De opbrengst werd geschat op ongeveer 5.000 frank.
- Op honden werd een belasting geheven van 2 frank, met uitzondering op honden van minder dan 4 maanden oud, honden die verdwenen dieren moesten vervangen waarvoor al taks tijdens het jaar betaald werd, en deze van eigenaars die zich in de loop van het jaar in de gemeente vestigden en daarbij konden aantonen dat zij in hun vorige gemeente taks betaald hadden. Dit zou ongeveer 600 frank opbrengen, waaruit we kunnen besluiten dat er nog ongeveer 300 belastingplichtige honden op de gemeente rondliepen.

160. Raadszitting van 20 augustus 1917.

- Op een piano werd een belasting van 20 frank per jaar geheven. Piano's gebruikt door leerkrachten in de scholen werden hiervan vrijgesteld. Er werd nog een achterpoortje voorzien: piano's die gedurende 3 maanden aangeslagen waren door het Duitse leger kwamen niet in aanmerking. Niettemin moest dit eveneens 600 frank per jaar opbrengen.
- Tot slot werd nog een belasting van 3% geheven op het kadastraal inkomen van alle eigendommen, onafhankelijk van het feit of deze aan één of in onverdeeldheid aan meerdere eigenaars toebehoorden. Dit zou het grootste bedrag moeten opbrengen: 7.200 frank.

Het gemeentebestuur verwachtte wel wat tegenwind. Daarom zou een onderzoek worden geopend dat liep van 23 november tot 8 december waarbij iedereen zijn bezwaren kon kenbaar maken. De voornaamste patentplichtigen, houders van piano's en eigenaars met een kadastraal inkomen van meer dan 50 frank zouden hiervan schriftelijk verwittigd worden.

En die tegenwind kwam er inderdaad, maar het moest blijkbaar al hard waaien wilde de klager zijn gelijk halen. Tweeëntwintig ingezetenen vroegen gezamenlijk vermindering van de taks (20 frank) op de piano's. De gezusters Hortense en Emilie Bruggeman vroegen ontslagen te worden van de taks van 3% op het kadastraal inkomen, dit omdat een deel van hun eigendommen door barakken van het Duits leger was bezet en bijgevolg niets opbracht. Het andere deel was in pacht gegeven aan personen die vermoedelijk hun pachtsommen niet gingen kunnen betalen. De raad reageerde hierop als volgt:

- Eerste verzoekschrift. De verzoekers brachten geen gegrond bezwaar in tegen de opgelegde taks. Bovendien, zo stelde de raad, worden piano's door de bevolking in het algemeen gezien als *prachtvoorwerpen*. Blijkbaar stonden er talrijke piano's opgesteld in de herbergen, waarbij *de herbergiers er gebruik van maken om volk in hunne herbergen te lokken; dat de overige houders, behalve (de) weinige die van de taks vrijgesteld worden, zich ene piano aangeschaft hebben, niet uit loutere noodzakelijkheid, maar tot kenteken of uitstalling van hunnen fortuintoestand*. Bovendien gold de taks slechts voor twee jaar.
- Tweede verzoekschrift. De belasting gold niet op gronden of gebouwen door het leger bezet, in deze mate dat zij geen opbrengsten opleverden voor hun eigenaars. Wie kwijtschelding of terugbetaling van hun lasten op het KI bekwam door de staat, zou op dezelfde manier door de gemeente behandeld worden.

De raad besloot daarom aan genoemde aanvragen geen verder gevolg geven. Afschrift van dit besluit, samen met de binnengekomen klachten, werd aan de voorzitter van het burgerlijk beheer overgemaakt. Eenzelfde afschrift werd overgemaakt aan dhr. Arthur Bracke, die het eerste verzoek had ondertekend en neerlegde, en aan de gezusters Bruggeman¹⁶¹.

Maar daarmee was de kous nog niet af. Het burgerlijk beheer had per brief van 19 januari 1918 laten weten dat de belastingen op het kadastraal inkomen, honden en piano's, gestemd op 20 november, in afzonderlijke beraadslagingen moesten behandeld worden. De raad stelde daarom een reeks artikels op die deze belastingen beter dienden te omschrijven, alsook de inning ervan, te beginnen met het KI. De belasting op het kadastraal inkomen werd daarbij onderworpen aan een onderzoek de commodo et incommodo. Een tweede reeks artikels betrof de hondenbelasting en een derde de piano's. Op een paar details van deze belastingen werd nader ingegaan, maar per slot van rekening werden ze behouden. Het bestuur bleef echter opmerkingen formuleren, die nog besproken werden op de raadsvergadering van 4 april 1918. Hieruit blijkt dat naast de piano's ook de harmoniums onder de nieuwe belasting vielen. Deze in kerken of kapellen werden echter vrijgesteld.

Al deze belastingen moesten door de Duitse overheid worden goedgekeurd. Dit gebeurde ook. Wat het kadastraal inkomen betreft, had het burgerlijk bestuur laten weten dat het Duitse Generaal-Gouvernement toestemming had gegeven voor het jaar 1918 een belasting te heffen van 3% op het KI van de bebouwde en onbebouwde eigendommen. Volgens de rol opgesteld door het college van burgemeester en schepenen zou dit 7.159,87 frank opbrengen. Deze rol (namenlijst van de betrokkenen) zou van 14 tot 28 juli ter inzage zijn, waarna ze overgemaakt zou worden aan het burgerlijk beheer ter goedkeuring¹⁶². De goedkeuring voor de belasting op honden en piano's kwam daarna. Daarop werd de belastingsrol op de piano's, harmoniums en honden voorlopig vastgesteld als volgt: voorziene opbrengst 520 frank voor de honden, 700 voor piano's en harmoniums. Deze rollen bleven eveneens 14 dagen ter inzage van de belastingplichtigen¹⁶³. In de jaarrekening van 1918 is als inkomsten ten gevolge van de belasting op de piano's het bedrag van 600 frank terug te vinden. De belasting op het kadastraal inkomen zou 7.200 frank opgebracht hebben. Dit blijkt duidelijk 'gevoefel' te zijn geweest, waarbij het gebudgetteerd bedrag als reële ontvangst werd aangezien. De belasting op de honden en piano's werd immers pas per KB van 19 juli

161. Raadszitting van 12 december 1917.

162. Raadszitting van 10 juli 1918.

163. Raadszitting van 7 augustus 1918.

1919 goedgekeurd¹⁶⁴. Maar dan liet de inning niet lang op zich wachten. Als inkomsten voor 1919 zijn geboekt: 880 frank belasting op piano's en harmoniums, 7.252,29 frank opbrengst van de belasting van 3% op het kadastraal inkomen en 568 frank belasting op de honden.

Het onderwijs

Er bestonden tijdens de oorlogsjaren in Wachtebeke zeven lagere scholen. Hiervan waren er twee gemeentescholen, te weten de jongensscholen van het Dorp en van Overslag. De andere vijf waren zogenaamde 'aangenomen scholen': de meisjesscholen in het Dorp, op de Langelede en op Overslag; verder de jongensschool op de Langelede en tenslotte de gemengde school van Ramonshoek. Het komt ons voor dat met de locatie 'Dorp' (soms wordt ook 'Center' vermeld) in feite deze in het Rechtstro (jongens) en Molenhoek (meisjes) bedoeld wordt. Wat de jongensschool betreft bestaat daarover geen twijfel: het gebouw in het Rechtstro werd gebouwd in 1860 en in dienst genomen in 1861¹⁶⁵. Wat de school in de Molenhoek betreft, deze zou, volgens het Liber Memorialis ingevuld door pastoor Benjamin Walraet (1868 - 1888), gesticht zijn in of kort na 1879. Ook de scholen van Ramonshoek en Langelede werden toen opgericht¹⁶⁶. De benaming 'gemengde school' dient men niet op te vatten op de manier van vandaag: in feite had men in Ramonshoek twee klassen: één voor jongens en één voor meisjes. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat er een mannelijke en een vrouwelijke leerkracht aanwezig was. Dat de klassen effectief gemengd zouden geweest zijn, was tegen de goede zeden van die tijd... Tabel 2 geeft een overzicht van de onderwijskrachten en hun financiële status begin 1917, zoals deze uit diverse gegevens kon worden samengesteld.

De zogenaamde 'aangenomen scholen' waren nog een uitvloeisel van de beruchte schoolstrijd uit het laatste kwart van de negentiende eeuw, ontstaan door de invoering van de wet Van Humbeeck in 1879. Onder de toenmalige liberale en erg vrijzinnige regering werd elke gemeente verplicht een officiële lagere school op te richten, die door de staat werd gesubsidieerd. Andere – vrije – scholen mochten niet meer gesteund worden. Godsdienstonderwijs mocht in deze officiële lagere scholen niet gegeven worden, tenzij buiten de lesuren. Het resultaat van deze wet was dat er een hevige schoolstrijd

164. Dit blijkt uit de raadszitting van 19 juli 1919.

165. VERVAET A: *Sociale hulpverlening van de gemeente Wachtebeke*, jaarboek 24 HK "Oud Wachtebeke", 1990, pg. 111.

166. Info verstrekt door Wies Creve, waarvoor onze dank.

Tabel 2: Overzicht van de onderwijskrachten begin 1917, hun toenmalige wedde en de achterstallige betalingen.

	School	Functie	Dienstjaren 01 01 1917	Jaarwedde 01 01 1917	Toegekende jaar- wedde 1917	Achterstallen 1914 - 1916
Gemeentescholen						
Vermeulen Theofiel	Dorp j.	Hoofd	30	2700	2700	900
Acke Victor	Dorp j.	Hulp	26	2500	2500	800
Hillaert August	Dorp j.	Hulp	14	1900	1900	800
De Maesschalck Gustaaf	Overslag j.	Hoofd	31	2700	2700	1100
De Landfisher Cesar	Overslag j.	Hulp	26 (31)	2500	2700	1900
Aangenomen scholen, wereldlijke leerkrachten						
Piro Alice	Molenhoek m.	Hoofd	24	2050	2050	250
Parys Francisca	Molenhoek m.	Hulp	20	1700	1800	500
Coppens Joseph	Langelede j.	Hoofd	10	1700	1700	400
Baert Theophil	Langelede j.	Hulp	30	2700	2700	3400
Haemers Irma	Langelede m.	Hoofd	10	1450	1450	50
Van Mossevelde Margaretha	Langelede m.	Hulp	8	1350	1400	150
Tacq Julius	Ramonshoek gem.	Hoofd	20	2200	2200	600
Steel Idalie	Ramonshoek gem.	Hulp	22	1800	1800	2800
Marquenie Irma	Overslag m.	Hulp	3	1200	1200	-
Kloosterlingen						
Emboo Maria	Overslag m.	Hoofd	20	800	1100	-
De Paepe Elodie	Overslag m.	Hulp	15	700	950	-
Colle	Overslag m.	(Hoofd)				
Ceriez Désirée Alice	Molenhoek m.	Hulp	2	700	700	-

ontstond, waarbij het door de bisschoppen verboden werd de kinderen naar de ‘goddeloze scholen’ te zenden. Na de val van de liberale regering in 1884 kwamen er nieuwe wetten: de wet Jacobs (nog in 1884) en de wet Schollaert (1895). Hierdoor mochten de vrije – zeg maar: katholieke – scholen door de gemeente opnieuw aangenomen worden. Pas in 1914 werd de algemene leerplicht ingevoerd voor alle kinderen van 6 tot 14 jaar.

Het valt op dat de gemeentescholen van Wachtebeke uitsluitend jongensscholen waren. Bij de oprichting ervan werd duidelijk met meisjes nog geen rekening gehouden! In deze leemte voorzagen de vrije scholen. Wanneer deze door de gemeente Wachtebeke aangenomen werden, werd niet onderzocht. Dit gebeurde trouwens niet voor alle scholen gelijktijdig, wat blijkt uit de raadsvergadering van 20 augustus 1917. Op 1 augustus was namelijk een brief ontvangen van het burgerlijk beheer van de provincie met de vraag de nodige maatregelen te nemen tot heraanneming van de volgende vrije scholen: lagere meisjesschool Dorp; lagere jongensschool Langelede; lagere gemengde school Ramonshoek; lagere meisjesschool Langelede. Eerstgenoemde school was door de gemeente aangenomen op 6 april 1910, voor de looptijd van 10 jaar, tot 25 februari 1920. Met de andere scholen waren er eveneens geen problemen: deze waren al aangenomen voor onbepaalde tijd. Het gemeentebestuur had blijkbaar niet veel zin om een definitieve beslissing te nemen in verband met de meisjesschool van het Dorp, wat trouwens ook niet dringend was. Het gemeentebestuur wees er namelijk op dat drie leden van het gemeentebestuur in de loop van de oorlog overleden waren en niet vervangen werden, en dat twee andere door oorlogsomstandigheden niet in de mogelijkheid waren de raadszittingen bij te wonen, aangezien zij *in het afgesloten deel* van de gemeente woonden. Dit betrof dus de raadsleden Alexander en Steenput. Daarom werd de provincie gevraagd om geen nieuwe voorname beslissingen te moeten nemen zolang de huidige oorlogsomstandigheden voortduurden. Het gemeentebestuur gaf dus de indruk dat ze, wegens het tekort aan raadsleden en schepenen, nog nauwelijks geldig konden vergaderen. Een afschrift van dit besluit werd naar de provincie gestuurd.

Aan de hand van gegevens teruggevonden in de notulen van diverse raadszittingen is het mogelijk na te gaan wie de diverse leerkrachten waren en op welke school ze dienst deden. Althans, bijgevoegde tabel geeft de situatie weer begin 1917. In de loop van de voorgaande oorlogsjaren waren er wel een paar wijzigingen doorgevoerd. Zo wordt er in de raadszittingen van de vorige jaren nog gesproken over ‘dame Colle’ en ‘dame Emboo’. In de notulen worden beide namen vernoemd als hoofd van de meisjesschool op

Overslag. In feite was het zo dat Emboo de hoofdonderwijzeres was. Colle daarentegen was kloosteroverste op Overslag¹⁶⁷.

Met ‘*dame*’ wordt een kloosterlinge bedoeld¹⁶⁸: de titel ‘kloosterlinge, zuster, ...’ wordt in de notulen nergens gebruikt, tenzij als bijkomende omschrijving. De titel ‘*juffrouw*’ wordt wel aangetroffen, zoals bijvoorbeeld in de notulen van de raadszitting van 25 september 1915, waar vermeld wordt dat eerwaarde heer Schneider, kloosterbestuurder, per brief van 22 september heeft laten weten dat ‘*juffrouw*’ Ceriez, kloosterzuster, in dienst getreden is als aangenomen onderwijzeres in de meisjesschool van het Dorp, ter vervanging van ‘*juffrouw*’ Hortensia Justine Rombouts, eveneens kloosterzuster.

Wat de financiële vergoeding betrof, gold als algemene regel dat de beginwedde van een burgerlijke leerkracht 1200 frank per jaar bedroeg. Per drie dienstjaren diende deze met 50 frank te worden verhoogd¹⁶⁹. Uit controle van de effectieve wedden zoals in de tabel opgenomen, blijkt dat dit meestal niet rigoureuus gevolgd werd. Wedden van leerkrachten werden doorgaans per geheime stemming goedgekeurd, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de raadszittingen van 20 augustus 1917 en 20 november 1917. Anders gezegd: de gemeenteraadsleden kenden aan een leerkracht de wedde toe die ze wilden, maar wel met een wettelijk vastgelegd minimum. Dit gold blijkbaar niet voor kloosterlingen: daar werd, al of niet verplicht, het minimum uitbetaald zoals bepaald door de wetgeving. Als hoofdonderwijzeres kreeg een kloosterzuster een jaarwedde van 800 frank, een hulponderwijzeres 700 frank. Hun wedde diende eveneens verhoogd te worden in functie van het aantal dienstjaren, maar uit de begrotingen blijkt dat dit tot 1917 zeker niet het geval was.

167. Colle Sophie, geboren te Oostakker op 9 november 1844. Ingeschreven in de gemeente op 8 augustus 1905, komende van Oudenaarde. Zoals gezegd was ze kloosteroverste van het klooster gevestigd Overslag nr. 3. Emboo Maria was geboren te Zelzate op 8 september 1874. Ze was in de gemeente ingeschreven op 8 juni 1905, komende van Bassevelde. In 1917 telde het klooster op Overslag vijf kloosterzusters waaronder drie leerkrachten. Op één na waren alle zusters daar komen wonen in 1905. De andere was het klooster komen vervoegen in 1909. Sedert 1914 woonde er ook een Nederlandse leerkracht. Hun aantal zou nog worden versterkt in 1920 met een bijkomende onderwijzeres en in 1921 met een Nederlandse kloosterzuster.

168. Raadszitting 20 november 1917: *Dame Maria Emboo en dame Elodie De Paepe, (...), ongetrouwd en in gemeenschap levende ...* Hun wedde werd bepaald door het feit dat ze deel uitmaakten van *een geestelijke genootschap*.

169. Dit blijkt uit de notulen van de raadszitting van 20 augustus 1917.

Het feit dat de wedde diende aangepast te worden aan het aantal dienstjaren, leverde voor hulponderwijzer De Landtsheer van Overslag nogal wat problemen op. Zijn loopbaan was, gerekend vanaf 1917, 31 jaar voordien gestart, maar er kwamen enkele onderbrekingen in voor, zodat het werkelijke aantal dienstjaren slechts 26 bedroeg. Blijkbaar was het burgerlijk bestuur van de provincie hier niet van op de hoogte, want ze liet de gemeente weten dat De Landtsheer, gezien zijn 31 jaren dienst, recht had op een wedde van 3.100 frank¹⁷⁰. Dit viel niet in goede aarde bij de gemeenteraad, die verwees naar een staat van dienstjaren opgemaakt van en door de onderwijskrachten zelf – waaronder dus De Landtsheer – en waaruit inderdaad bleek dat zijn werkelijk aantal dienstjaren op 1 januari 1914 slechts 23 bedroeg. In 1917 waren er dit bijgevolg 26. Zijn toenmalige wedde bedroeg 2.500 frank: 1200 frank beginwedde en 1300 frank verhogingen. Deze laatste beantwoordde dus niet aan de norm van 50 frank toename per 3 dienstjaren: het bedrag was duidelijk hoger. Het gevolg was dat, bij geheime stemming, een bijkomende verhoging van de jaarwedde werd verworpen. Maar daarmee was de kous nog niet af. Op 1 oktober 1917 stuurde het provinciaal bestuur opnieuw een brief, om aan te dringen op de door hen genoemde verhoging van zijn jaarwedde, waarbij opnieuw verwezen werd naar 31 dienstjaren. Ditmaal gaf het gemeentebestuur gedeeltelijk toe. Gezien het verslag van het schooltoezicht en de besluiten van 2 april en 23 augustus 1917, werd aan De Landtsheer toch een bijkomend bedrag van 200 frank per jaar toegekend, wat zijn jaarwedde op 2.700 frank bracht, met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 1917. Bovendien werd besloten dat achterstallige betalingen zouden worden opgenomen in de begroting van het jaar daarop, 1918.

Deze achterstallige betalingen aan de leerkrachten zouden trouwens gans de oorlog een heikel punt blijken te zijn. Zoals al eerder vermeld had de gemeente, om reden van besparingen, de uitbetaalde wedden van haar personeel ingeperkt en wel al vanaf het begin van de oorlog. Althans wat de onderwijskrachten betreft: uit de raadsverslagen is niet af te leiden of dit voor het andere personeel ook gebeurde¹⁷¹. Begin 1917 was het totaal aan achterstallen al sterk opgelopen (zie de tabel van de leerkrachten). De regels die de gemeente hanteerde om deze achterstallige bedragen te bepalen zijn niet bekend. Aangezien ze op de gemeenteraad nooit ter sprake kwamen, werden ze vermoedelijk vastgelegd door het schepencollege. Voor zover er al regels waren, want een algemene lijn valt er niet te trekken. Het is duide-

170. Raadszitting 20 augustus 1917.

171. Volgens de jaarrekeningen over de jaren 1914 – 1918 was dit niet het geval voor de burgemeester, de gemeentesecretaris, de zitpenningen van de raadsleden en de gemeenteontvanger.

lijk dat er geen sprake was van een procentuele inhouding. Een beetje rekenwerk leert dat het ook niet het bedrag was boven het wettelijk minimum dat ingehouden werd. Het kan niet ontkend worden dat, zoals uit de kolom ‘achterstallen’ in de tabel blijkt, deze voor bepaalde onderwijskrachten bijzonder hoog opliepen (Baert Theophiel) en voor anderen zeer laag waren (Haemers Irma). De kloosterzusters bleven hun volledige basiswedde trekken, maar de driejaarlijkse verhogingen hadden ze niet gekregen.

Dat de nood toch hoog werd, blijkt uit de notulen van de raadszitting van 2 april 1917. De jaarwedden van de leerkrachten waren toen nog steeds niet geregeld *wegens gebrek aan beschikbare geldmiddelen*. De raad stelde vast dat *de opeenhoping van achterstellen onvermijdelijk den financiëlen toestand der gemeente zwaar moet schokken. Anderzijds leefden de betrokken onderwijskrachten voortdurend zoniet in gebrek dan toch in bekrompenheid*. De raad besloot daarom de onderwijskrachten vanaf 1917 hun jaarwedde en achterstallen toe te kennen volgens een opgesteld schema (zie de tabel van de schoolbegroting 1917). Het ging in totaal om 28.450 frank jaarwedde voor 1917 en 13.650 frank achterstallen, samen niet minder dan 42.100 frank.

Op de gemeenteraad van 20 november 1917 werden de schooluitgaven van het jaar 1916 nog eens bekeken, vooraleer de begroting van het volgende jaar 1918 aan te vatten. De raad stelde nu vast dat, ten eerste, de onderwijzers De Maesschalck en De Landtsheer afgesneden waren van de gemeente wegens de aanwezigheid van de hoogspanningsdraad op Overslag. Dit leidde tot de conclusie dat het niet mogelijk was hen de voorziene jaarwedden, huisvestingsvergoeding en bestuursvergoeding volledig uit te betalen. Toch enigszins eigenaardig, want dit betekende dat (een vertegenwoordiger van) het gemeentebestuur niet bij machte was ‘den draad’ te passeren, terwijl sommige boeren dit wel konden, via de poort op Overslag. Ten tweede was aan de zijde van de inkomsten rekening gehouden met diverse toelagen van de staat, maar deze werden niet volledig uitbetaald. Dat probleem was niet nieuw. Al in 1915 werd door de gemeenteraad vastgesteld dat de toelagen van de staat *voor den dienst van het lager onderwijs*, niet volledig uitbetaald waren. Dit had als gevolg dat de *bijlage der gemeente (...) aanzienlijk is*. Voor de zeven scholen, voorzag men toen voor 1916 een uitgave van 25.158,78 frank. De ontvangsten werden voorlopig vastgesteld op 25.735 frank, waar deze ook vandaan mochten komen¹⁷². De gemeente rekende toen duidelijk nog op bijkomende subsidie, maar bezuinigen was de boodschap. De leerlingen zelf hadden dit ook reeds ondervonden: in 1914 waren de

172. Raadszitting van 2 december 1915.

uitgaven voor uitgereikte prijzen op het einde van het schooljaar reeds gehalveerd (van 500 naar 250 frank). Vanaf 1915 werd er geen geld meer aan uitgegeven¹⁷³.

School	Uitgaven 1916
Vermeulen (dorp jongens)	9.349,68
De Maesschalck (jongens Overslag)	3.387,15
Piro (dorp meisjes)	6.704,80
Coppens (Langelede jongens)	5.090,00
Tacq (Ramonshoek)	4.516,01
Haemers (Langelede meisjes)	4.050,07
Emboo (Overslag meisjes)	3.505,00
Totaal	36.602,71

Tabel 3. Werkelijke schooluitgaven in 1916.

Het resultaat van genoemd nazicht was in elk geval dat de kosten aanzienlijk gestegen bleken te zijn vergeleken met het oorspronkelijk voorziene budget, zoals uit tabel 3 blijkt. Anderzijds werden ook de inkomsten hoger geraamd: men voorzag nu een bedrag van 39.885 frank, zodat er nog een batig saldo van 3.282,29 frank zou overblijven. Bijkomende details betreffende de uitgaven zijn niet vermeld. Volgens de notulen ging het om een voorlopige vaststelling van de uitgaven. We vinden dit bedrag inderdaad terug in de jaarrekening 1916. Als inkomsten staat daar 31.000 frank geboekt, wat dus niet bepaald wijst op een overschot. Men kan trouwens zijn bedenkingen hebben bij dit wel netjes afgeronde bedrag.

De nog verschuldigde gedeeltelijke jaarwedden en bijwedden, evenals de later uit te betalen toelagen van de Staat, zouden, na vereffening, in een volgende rekening opgenomen worden.

¹⁷³. Dit blijkt uit de jaarrekeningen.

Of de gemeente werkelijk fysisch niet in staat was de leerkrachten op Overslag uit te betalen, kan worden betwijfeld. Uit de getuigenis van de dochters van hoofdonderwijzer De Maesschalck blijkt immers dat hun vader uitbetaald werd via het Belgisch consulaat te Terneuzen. Het is logisch te veronderstellen dat dit ook voor zijn collega het geval was. Het is mogelijk dat het consulaat eveneens beperkt was in zijn financiële mogelijkheden, maar daar is niets van bekend¹⁷⁴. Of moeten we veronderstellen dat de onderwijskrachten wel hun – al of niet volledige – wedde uitbetaald kregen, maar de gemeente gewoon niet op de hoogte was van de betalingen via Nederland?

De werkelijkheid bleek toch nog enigszins anders te zijn dan uit de begroting blijkt. In de jaarrekening over 1917 staat, als uitgaven voor het lager onderwijs, een bedrag geboekt van 43.780,1 frank. Of deze toename met ongeveer 7.000 frank te maken heeft met de wedden van het onderwijzend personeel kon niet worden uitgemaakt.

In de begroting 1918 is opnieuw een post van 1.000 frank terug te vinden ter betaling van achterstallige jaarwedden van de onderwijskrachten op Overslag. Maar of ze zelfs deze uitbetaald kregen, is nog maar de vraag. Genoemde begroting werd aan de gemeenteraad voorgelegd op 20 november 1917 (zie tabel).

Het kan een beetje cynisch overkomen, maar op dezelfde gemeenteraad van 20 november 1917 werd beslist de jaarwedden van enkele leerkrachten te verhogen. De aangenomen onderwijzeressen juffrouwen Francisca Antonia Maria Parys (meisjesschool Molenhoek) en Margarita Maria Van Mossevelde (meisjesschool Langelede) hadden respectievelijk 21 en 9 jaar dienst. Per geheime stemming werd daarom de jaarwedde van Van Parys gebracht op 1800, en deze van Van Mossevelde op 1400 frank. Ook de leerkrachten van de aangenomen meisjesschool op Overslag kwamen in aanmerking. Dame Maria Emboo en dame Elodie De Paepe, respectievelijk hoofdonderwijzeres / hulponderwijzeres, *ongehuwd en in gemeenschap levende*, hadden respectievelijk 20 en 15 dienstjaren. Hun jaarwedde werd bepaald door het feit dat ze deel uitmaakten van een geestelijke genootschap. De raad besloot daarom, conform de bestaande wetgeving ter zake, hun jaarwedde vast te leggen op 800 frank per hoofdonderwijzeres en 700 frank per overige onderwijzeres, te betalen met terugwerkende kracht tot 1 januari 1914. Bovenop kwam nog een vergoeding van 50 frank per *driejarig tijdvak* van dienstjaren. Tot dan toe was daar duidelijk geen sprake van.

174. Getuigenis van Madeleine en Laura De Maesschalck. HOEBEKE G., *op. cit.* 1985, pg. 91.

Zoals hoger al vermeld werd onderwijzer August Hillaert in december 1914 aangesteld als hulpsecretaris op de gemeente. Hij kon tegelijkertijd geen dienst doen als onderwijzer. Er werd hem daarom in eerste instantie een verlof zonder wedde toegestaan van maximaal zes maand. Er diende een plaatsvervangend onderwijzer te worden gevonden. Op 2 juli 1918 werd door het college van burgemeester en schepenen daartoe dhr. Seraphin De Groote aangesteld, die zijn taak aanvatte op 10 juli. De gemeenteraad besloot hem een jaarwedde van 1.200 frank toe te kennen, benevens een verblijfsvergoeding van 200 frank per jaar¹⁷⁵. Op 14 september diende Hillaert zijn ontslag in als onderwijzer, functie waarin hij benoemd was op 26 november 1908. Blijkbaar bood zijn nieuwe functie hem goede vooruitzichten. Op 23 december 1918 werd waarnemend onderwijzer Gabriël Seraphien De Groote, geboren te Zeveneken op 13 maart 1886, wonende Pottershoek 10 en gediplomeerd door de bisschoppelijke normaalschool te Sint-Niklaas op 18 juni 1917, definitief benoemd tot onderwijzer bij de gemeentescholen. Zijn wedde en verblijfsvergoeding bleven onveranderd¹⁷⁶.

Kenden de onderwijskrachten problemen wat hun wedde betreft, ook de gezinnen waar hun leerlingen uit kwamen leefden tijdens de oorlog niet in weelde. Onderwijs was blijkbaar niet volledig gratis. Dit kunnen we afleiden uit het feit dat er lijsten waren opgemaakt van leerlingen die recht hadden op kosteloze schoolbehoeften. In de raadsvergadering van 2 december 1915 werden deze lijsten nauwkeurig bekeken. Voor 1914 werd, voor de jongensscholen, een bedrag van 352 frank voorzien en voor de meisjesscholen 405 frank. Voor het jaar 1915 is dit respectievelijk 352 en 374 frank. Hoe men dit moet interpreteren – het schooljaar 1914-1915 was op de datum van goedkeuring van deze bedragen immers reeds maanden voorbij – is niet duidelijk. Mogelijk worden hier de werkelijke uitgaven bedoeld. In de notulen van de raadszitting van 31 juli 1916 is de norm terug te vinden die bepaalde wie steun kreeg. De leerlingen, van wie de ouders minder dan 15 frank betaalden ten voordeele van de staat, - zeg maar: belasting - kregen hun schoolbehoeften betaald. Vermoedelijk was dit een aanpassing van een vroegere norm, want de uitbetaalde steun steeg aanzienlijk. Voor de gemeentescholen werd nu 410 frank voorzien, voor de aangenomen scholen in totaal 1030 frank.

Het feit dat gedurende de Eerste Wereldoorlog de Gentse universiteit met Duitse steun vernederlandst werd, heeft het algemeen beeld geschapen dat in die periode het Frans in het onderwijs totaal gebannen werd. Dit blijkt echter niet zo te zijn. Het is namelijk zo dat er in het lager onderwijs juist

175. Raadszitting van 10 juli 1918.

176. Raadszitting van 23 december 1918.

toen overgegaan werd tot het aanleren van de Franse taal. Op 22 april 1916 was immers een verordening ontvangen betreffende de voertaal in het lager onderwijs, met uitvoeringsmaatregelen d.d. 17 mei 1916. Als gevolg hiervan werd het reglement van de lagere scholen gewijzigd, in deze zin dat het aanleren van de Franse taal werd ingevoerd, weliswaar slechts vanaf het zesde leerjaar. Daarbij mochten er wekelijks niet meer dan 3 volle of 6 halve uren aan besteed worden¹⁷⁷. Het totaal aantal lessen bedroeg 27,5. Tabel 4 geeft een overzicht van het toenmalige lessenrooster, zoals hij opgenomen is in de notulen. Blijkbaar is deze niet gans nauwkeurig: volgens de tabel werd enkel aan de meisjes Franse les gegeven, wat zeker niet klopt. En wat betreft het naaldwerk voor jongens kan men zich ook vragen stellen...

En er kwamen nog meer verplichtingen. Er werd een kosteloos geneeskundig onderzoek ingesteld voor alle lagere scholen en bewaarscholen, zowel gemeentelijke, aangenomen scholen en private. Daar kwamen heel wat verplichtingen bij kijken, die in de notulen van de gemeenteraad alle werden opgenomen¹⁷⁸. Omdat deze een licht werpen op de hygiëne en algemene gezondheidstoestand van de bevolking, willen we deze onze lezers niet onthouden.

- Een grondig geneeskundig onderzoek bij de opnemings in de school werd verplicht, evenals in de loop van het derde, vijfde en laatste studiejaar.
- Kinderen die een *bijzondere geneeskundige bewaking* vereisten, dienden *herhaald* te worden onderzocht.
- De school diende maandelijks te worden bezocht door een geneesheer-opziener, plus een halfjaarlijks bezoek van de school en haar mogelijke bijgebouwen. Dit omvatte de ligging en toestand van de school en bijgebouwen, aantal en ruimte van de klassen, het aantal leerlingen in elke klas, de verlichting, de luchtverversing (*vernieuwing van de lucht*), de verwarming, banken, borden, reiniging en ontsmetting van de lokalen, drinkwater, afvoer van het vuil water en uitwerpselen, de toiletten (*gemakken*) de speelplaatsen, gangen en kleedkamers.
- Brak een besmettelijke ziekte uit, dan dienden de scholen eveneens te worden bezocht.
- De taak van de bezoekende geneesheer wordt eveneens omschreven: vaststellen van de gezondheidstoestand van de leerlingen, raad geven aan de leden van het onderwijzend personeel evenals aan de kinderen en de ouders; *het bevorderen van voorbehoedende gezondheidsmaatregelen*.

177. Raadszitting van 25 september 1916.

178. Raadszitting van 13 november 1916.

Tabel 4: Lessenrooster van de lagere scholen vanaf eind 1916.

Leervakken	Aanvankelijke graad		Middelbare graad		Hogere graad			
	Scholen voor		Scholen voor		Scholen voor			
	Jongens 1	Meisjes 2	Jongens 3	Meisjes 4	5e st	5e st	6e st	
Godsdienst en zedenleer	5	5	5	5	4 ¾	5	4 ¾	5
Lezen en schrijven	6	6	6	5 ½	4 ½	5	3 ½	3
Vlaamse taal	6	6	5 ½	5 ½	5 ¼	5	5	4
Rekenkunde en metriek stelsel	4 ½	4	5 ½	4	5 ½	4	4 ¼	4
Aardrijkskunde	1	½	1	1	1	1	1	1
Geschiedenis	-	-	1	1/2	1	1	1	1
Beginselen van tekenkunde	1 ½	1	1	½	1 ½	1	1 ½	1
Beginselen van gezondheidsleer	½	½	½	½	1	½	½	½
Zang	1	1	¾	½	½	½	½	½
Gymnastiek	1	½	½	½	½	½	½	½
Beginselen van landbouwkunde	1	-	¾	-	2	-	2	-
Naaldwerk		3	-	4	-	4	-	4
Franse taal							3	3
Totalen	27 ½	27 ½	27 ½	27 ½	27 ½	27 ½	27 ½	27 ½

- De geneeskundige behandeling der leerlingen maakt geen deel uit van de taak van de geneesheer - opziener.
- De geneesheer - opziener diende aan de onderwijzers en aan de ouders het verband uit te leggen tussen de lichamelijke en verstandelijke ontwikkeling van de kinderen.
- En er waren nog tal van andere voorschriften. Zo diende de dokter ook de kinderen aan te duiden *voor wie een bijzonder onderricht nodig blijkt te zijn*.
- Gebeurlijk diende de arts aan de ouders van de kinderen in het laatste studiejaar, *de beroepen [aan te] duiden die voor hun kind, gezien dezes lichamelijken toestand, niet passen*.
- De ouders dienden ook enkele dagen voor het geneeskundig schooltoezicht plaats vond, verwittigd te worden. Ter gelegenheid van dit onderzoek diende de arts vast te stellen of in de familie van elke leerling geen besmettelijke ziekten voorkwamen, in het bijzonder longtering.
- Het onderzoek van de kinderen diende in de eerste plaats ogen en oren te omvatten, mond en tanden, hoofdhuid, hart, longen, beender- en zenuwstelsel. Op een tabel moest bijgehouden worden wanneer kinderen dienden te worden ingeënt. Deze tabel (per leerling) was zeer vertrouwelijk en moest door de arts achter slot bewaard worden. Bij het verlaten van de school diende de tabel overgemaakt te worden aan het ministerie van binnenlandse zaken, geneeskundige afdeling, waar deze 50 jaar diende bewaard te worden!
- Indien de arts van oordeel was dat een kind een geneeskundige behandeling nodig had, diende hij de ouders in te lichten.
- Na elk onderzoek diende de arts een verslag op te maken gericht aan de burgemeester, waarin de gezondheidstoestand van de kinderen vermeld moest worden. Een afschrift ervan diende overgemaakt aan het schoolbestuur.
- Indien nodig diende de arts zelf voorstellen te doen om de gezondheidstoestand van de kinderen te verbeteren.
- Ten behoeve van het geneeskundig onderzoek diende de school een verwarmd lokaal ter beschikking te stellen, met een weegschaal, tenzij de dokter het onderzoek bij hem thuis uitvoerde.
- Bij het uitbreken van besmettelijke ziekten of het vaststellen van verdachte gevallen, diende de onderwijzer onmiddellijk de geneesheer te verwittigen. In geval doortastende maatregelen nodig waren, moest de arts de burgemeester binnen de 24 uur verwittigen.
- De geneesheer diende de ouders er ook op te wijzen dat lichamelijke beweging zeer voordelig was voor hun kinderen.
- Kinderen waarvan in het huisgezin een besmettelijke ziekte voorkwam

(typhus –zenuwkoorts genoemd – scharlakenkoorts, keelontsteking, windpokken,...) dienden thuis te blijven en mochten niet terug naar school zonder een verklaring van de behandelende geneesheer dat er geen besmettingsgevaar meer bestond.

Dit vormde een gans programma voor de inspecterende geneesheer! Het onderzoek beperkte zich duidelijk niet tot het kind alleen, maar ook de school werd onder de loep genomen en indien nodig diende ook contact genomen te worden met de ouders. Voor dit alles kreeg de geneesheer - opziener een vergoeding van 1 frank per jaar en per kind dat door hem werd onderzocht. Het was dan ook niet verbazend te noemen dat de betrokken geneesheren niet akkoord gingen met deze vergoeding: ze vroegen het dubbele. Ook de dokters van de omliggende gemeenten, *belet door hun syndikaat*, weigerden deze vergoeding te aanvaarden. Hun eisen werden echter door de gemeenteraad overdreven genoemd. Besloten werd het laatste artikel van het desbetreffende gemeentereglement van 13 11 1916, dat de vergoeding bepaalde, aan te vullen met: *ofwel een globale vergoeding van 1200 frank*¹⁷⁹.

Daarmee was de kous nog niet af. Er werd een brief ontvangen van de voorzitter van het burgerlijk beheer van Oost-Vlaanderen d.d. 5 maart 1917, betreffende de vergoeding van 2 frank per kind per jaar onder medisch toezicht, vergoeding door de artsen gevraagd. Uit de brief blijkt dat er toen twee geneesheren waren te Wachtebeke: Dutordoir en Martens. Die blijken een schriftelijke verklaring te hebben afgelegd die afwijkt van hun mondelinge toegevingen gedaan aan het college van burgemeester en schepenen. Uit de notulen kunnen we afleiden dat deze neerkwamen op een overeenkomst die een lagere vergoeding voorzag dan de oorspronkelijk gevraagde twee frank per kind. Blijkbaar trachtten zij via het burgerlijk bestuur toch aan genoemd bedrag te geraken. De raad besloot daarop het betreffende reglement, laatst aangepast op 27 december 1916, nogmaals aan te passen. Hierbij werd Dutordoir benoemd tot geneesheer - opziener der gemeentelijke jongensschool te Overslag, en Martens tot deze van de jongensschool Dorp. Deze benoemingen waren wel beperkt in duur. De vergoeding van twee frank werd hun hierbij toegekend, zodat ze tenslotte hun zin kregen. Deze benoemingen betroffen dus enkel de gemeentescholen. Over de aangenomen scholen wordt niets vermeld: deze dienden zelf hun arts te kiezen¹⁸⁰.

179. Raadszitting van 27 december 1916.

180. Raadszitting van 2 april 1917.

De laatste oorlogsdagen

Het oorlogsverslag van pastoor Vanderstée bevat nog enige informatie over het einde van de oorlog, omdat de parochie toen groot gevaar liep. Met Allerheiligen 1918 waren de Duitsers in volle aftocht en waren Belgische troepen genaderd tot aan het kanaal Gent - Terneuzen, waar ze voorlopig halt hielden. Wat niet betekende dat ze het de vijandelijke troepen het niet verder lastig maakten. En deze hadden zich deels in Wachtebeke teruggetrokken. Zo had een ganse groep marinesoldaten vanaf eind oktober een onderkomen gevonden in de parochiekerk. Bovendien werden 8 batterijen artillerie opgesteld om de Belgen te bestoken. Deze, van hun kant, deden hetzelfde, wat heel wat heen en weer vuren met zich meebracht, volgens de pastoor meestal 's nachts. Zo vielen in de nacht van 4 november een 150 granaten in een straat nabij het Dorp. Jammer genoeg wordt de straatnaam niet vermeld in het verslag. Indien we de pastoor mogen geloven, lagen alle burgers ondertussen rustig te slapen, wat toch moeilijk te geloven is. Genoemde beschieting leverde één dodelijk slachtoffer op: *een jonge dochter* werd in haar bed getroffen door een granaatsplinter, waaraan ze de dag nadien overleed.

Over stoffelijke schade, die er zeker moet geweest zijn, is weinig bekend. Het interieur van de kerk werd wel tot dat van *een slordigen stal* herleid. De Duitsers maakten er trouwens letterlijk een stal van: er werden twee koeien in ondergebracht en blijkbaar ook enkele honden. Een tweehonderdtal stoelen werd gebruikt als brandhout om een kachel te stoken, die voor de warme maaltijden moest zorgen. En ook de zitbanken en meubels kwamen er niet onbeschadigd vanaf.



Het Hulpcomité aan het werk in de Kerkstraat tijdens W.O. I, ter hoogte van de huidige Kring. De broodkar wordt geladen (verzameling Paul Hesters).



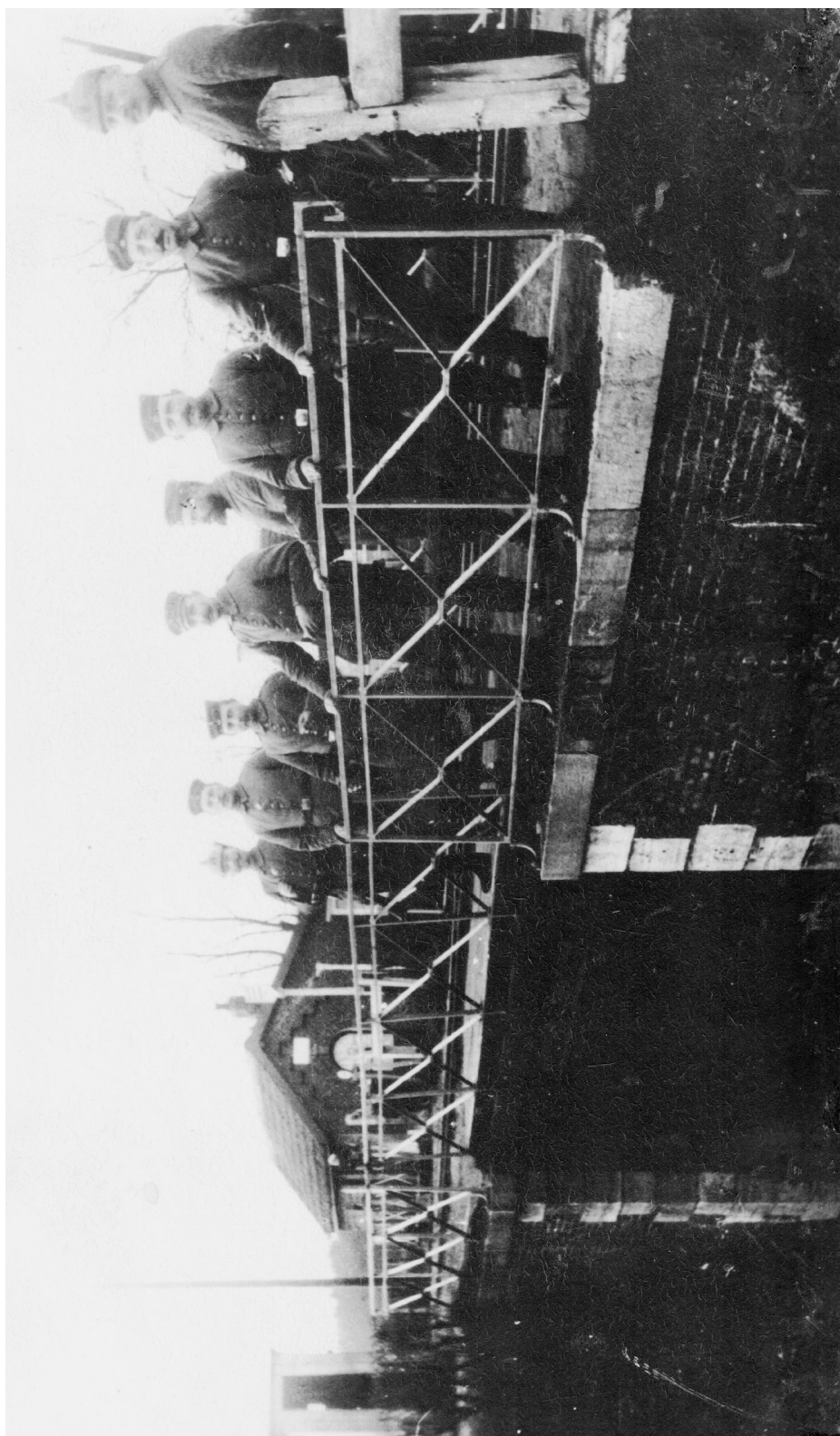
Chocoladebedeling. Op het bord lezen we de datum van 14 sept. 1917. De bedeelster - helemaal links - blijkt Clementine Tacq te zijn. De andere volwassenen zijn zvr. M. Cosca, zvr. Anselma, Juf. Rachel Van Pottelberghe en juf. Françoise Van Parys (foto archief HK).



Een koe aangeslagen op Overstag. De soldaat links probeert duidelijk de koe haar misdaad uit te leggen (foto archief HK).



Duitse soldaten voor hun ontspanningsruimte (hun Heim zoals dat heette) in het Dorp. Nu café Rozenhof. Het was voor Duitse soldaten niet toegelaten de gewone herbergen te bezoeken, alhoewel er uitzonderingen konden gemaakt worden op deze regel (foto archief HK).



Duitse soldaten poseren op de Spoorwegbrug in de huidige Spoorwegstraat (foto archief HK).

Gemeente WACHTEBEKE

Provincie OOST-VLAANDEREN

Dienstjaar 1918

De zittingen van den Ontvanger zijn ten gemeentehuize den Maandag en den Donderdag 's voormiddags.

De wetten en reglementen, betrekkelijk de invordering der rechtstroekse belastingen ten profijte van den Staat, zijn aan de betaling der belasting op het kadastraal inkomen toepasselijk

De belastingsschuldige die zich te hoog aanslagen oordeelt, kan binnen de maand te rekenen van het afleveren der waarschuwing, zijn bezwaar indienen bij de Bestendige Afvaardiging van den Provincieraad.

Het bewaarschrift zal slechts aanvaard worden wanneer het vergezeld is van het bewijs van kwijting.

(Art. 136 der gemeentewet.)

De bezwaren tegen overtaksen moeten op straf van verval ingebracht worden binnen de zes maand te rekenen van het bericht-uittreksel der rol. De reklamant moet de betaling der vervallen termijnen niet verrechtvaardigen.

(Wet van 18 Juli 1893.)

Gemeentebelastingen

De Gemeenteontvanger van WACHTEBEKE verwittigt

M Wachtebeke Hof Arbureau

wonende te WACHTEBEKE

dat hij op de rollen der gemeentebelastingen voor 1918 aangeslagen is, als volgt :

Artikels der rol	AARD DER BELASTINGEN	De rol is door de Bestendige Afvaardiging des Provincieraads uitvoerbaar verklaard.	Aanslagen	
			Fr.	C ⁿ
1031	3 % op het kadastraal inkomen A) art. van den legger <u>675.2212</u> B) inkomen fr. <u>537.76-11,64</u>	6 Sept. 1918	16 30	
	Hoofdelijke omslag	6 Sept. 1918		
	Belasting op de honden	20 Sept. 1918		
	Belasting op de pianos en harmoniums	20 Sept. 1918		
WACHTEBEKE, 5 Oct. 1918 De Gemeenteontvanger J. VAN ASSCHE.			TOTAAL Fr.	

Dagteekening der betaling	BETAALDE SOMMEN				Handteeken van den Ontvanger voor kwijting
	Kadastr. inkomen	Hoofdel. omslag	Honden	Pianos	
<u>30 7 19</u>	<u>16 30</u>				<u>Van Assche</u>

Belastingaanslag anno 1918. Ook het Arbureau diende gemeentebelastingen te betalen, zij het enkel op het kadastraal inkomen. Honden en piano's behoorden niet tot de bezittingen van het Arbureau (Archief OCMW Wachtebeke - Foto L. De Maesschalck).

Deel 4: En toen was het vrede!

Zoals bekend kwam aan de oorlog een einde op 11 november 1918, om 11 uur in de voormiddag. Het einde van de oorlog betekende niet dat Wachtebeke uit de zorgen was. Vooral de financiële noden bleven hoog, al kan men de indruk krijgen dat na een paar jaren de gemeente iets meer armslag kreeg.

De bevolking

Net als voor de jaren voor de oorlog zijn er evenmin gegevens teruggevonden voor de naoorlogse jaren. Dat de algemene gezondheid er niet op vooruitgegaan was, is wel een gekend feit. Een groot deel van de bevolking was immers verzwakt als gevolg van de voedselschaarste. Dit waren dan ook de eerste slachtoffers van de Spaanse Griep. Voor hoeveel doden deze verantwoordelijk was in de gemeente, zal wel nooit worden achterhaald.

Op 31 december 1918 telde Wachtebeke 5.656 inwoners. Ten opzichte van vijf jaar voordien was dit een stijging met 35 personen. Of dit aantal volledig juist is, is niet zeker. Niet alle militaire slachtoffers waren toen al officieel dood verklaard, ook al was, zeker in de loop van 1919, hun overlijden bekend¹⁸¹. Als gevolg van de oorlog was het aantal geboorten in 1918 gereduceerd tot 53. Het aantal overledenen bedroeg dat jaar 95. Ondanks de beperkingen op de mobiliteit opgelegd door de bezetter, waren er in de gemeente dat jaar toch 109 inwijkelingen en waren er anderzijds 113 personen vertrokken. Deze laatste aantallen waren wel kleiner dan het jaar voor de oorlog.

Het gemeentebestuur

Of het oorlogsmoeheid was of nog een andere reden, feit is dat waarnemend burgemeester Stéphane Poullier eind 1919 schriftelijk zijn ontslag indiende als schepen en tevens als gemeenteraadslid. Blijkbaar had niemand dit verwacht, want een mogelijke opvolger was niet voorzien. Wettelijk diende hij dan ook in dienst te blijven, tot de geloofsbrieven van zijn te vinden opvolger onderzocht waren. De gemeenteraad zag dit duidelijk niet zitten en ze

181. Hun overlijden was nog niet in de overlijdensregisters geboekt. Aangezien dit niet volgens de geijkte procedure kon gebeuren (met getuigen), kwam daar een gerechtelijke beslissing aan te pas. Dit zou pas gebeuren in de eerste helft van de jaren twintig, soms zelfs nog in 1926.

praamden Poullier om toch maar in dienst te blijven. Het moet zijn dat de schepen de gemeentepolitiek toch nog niet helemaal beu was, want op dit uitdrukkelijk verzoek besloot hij zijn ontslag dan maar in te trekken.

Op 24 april 1921 werden voor de eerste maal na de oorlog nieuwe gemeenteraadsverkiezingen gehouden. Poullier werd nu officieel burgemeester, van een ontslag was al lang geen sprake meer. Theophiel Scheire werd tweede schepen. Hij was hierbij ook verantwoordelijk voor de burgerlijke stand. Nieuwkomer in de gemeenteraad was Prosper Livinus Leo Marie Van Pottelbergh, geboren te Wachtebeke op 18 december 1885, die eerste schepen werd.

Gemeentesecretaris Bauwens vroeg zijn pensioen aan met ingang op 1 oktober 1919. Dit werd in de raadszitting van 9 september 1919 goedgekeurd, nadat de geneesheren Martens en Dutordoir hadden bevestigd dat zijn gezondheidstoestand hem niet toeliet *langer zijne bediening waar te nemen*. Hij was op 9 mei 1893 benoemd door de gemeenteraad en op 9 juni 1893 door de bestendige deputatie. Er werd hem de titel van eresecretaris toegekend. Zoals gezegd werd hij opgevolgd door de hulpsecretaris August Emiel Hillaert, geboren op 4 augustus 1883. Deze kreeg een jaarwedde toegekend aangepast aan de toegenomen levenduurte, ten bedrage van 3.600 frank¹⁸².

De bevordering van Hillaert betekende dat een nieuwe hulpsecretaris diende te worden aangesteld. Er waren hiervoor twee kandidaten. Per geheime stemming werd Wachtebenaar Laurent Coppens, gewezen soldaat, unaniem verkozen. Hij was geboren 29 juli 1890, en woonde in het Dorp¹⁸³. Hij werd voorlopig in dienst genomen op 1 november 1919, aan een wedde van 1800 frank per jaar¹⁸⁴.

De belastingen

Het einde van de oorlog betekende niet dat de financiële problemen van de gemeente ten einde waren, zodat de tijdens de oorlog goedgekeurde belastingverhogingen zeker niet konden dalen. Integendeel zelfs! Ook de kritiek erop verstomde niet, te beginnen met deze op de hoofdelijke omslag. Zoals hoger reeds vermeld was eind 1918 het wettelijk vastgelegde maximum van

182. Raadszitting van 9 september 1919.

183. Volgens de bevolkingsregisters 1910-1920 woonde Coppens Laurentius Prosper Marie in de Kerkstraat, nr. 25.

184. Raadszitting van 23 oktober 1919.

deze belasting nog beperkt tot 7.900 frank. De raad besloot op 4 februari 1919 machtiging te vragen om, met terugwerkende kracht tot het dienstjaar 1918 en dit voor een termijn van 10 jaar, het maximum aan hoofdelijke omslag te brengen van 7.900 frank op 10.000 frank. Er kan hier iets meer vernomen worden op de manier waarop de indeling in klassen gebeurde:

De jaarlijkse verdeling van het kohier, gesteund op de vermoedelijke fortuin, zoo roerend als onroerend, zou gebeuren volgens de volgende normen:

- *De taks wordt verdeeld tusschen de inwoners naar evenredigheid hunner bestaansmiddels. Die evenredigheid zal bepaald worden, rekening houdende van den eenen kant, met de te verdelen som, en van den anderen kant, met het globaal der inkomsten.*
- *De belastingschuldige die een gelijkaardige taks in een andere gemeente gekweten heeft, zal eene ontlasting kunnen vragen die zal berekend worden op den voet der minst hooge taks. Deze ontlasting zal gedragen worden door de gemeente in de evenredigheid van het bedrag der taks, vergeleken met het gezamenlijke der twee belastingen.(...)*
- *De werklieden, huizen bewonende ontslagen van de personeele belasting, ten voordeele van de Staat, bij de wet van 9 augustus 1889 (...) zullen niet belast worden uit hoofde van hun loon of van de huurwaarde dezer woningen, noch voor de deuren en vensters en voor het mobilier.*

Het duurde nog tot het einde van het jaar vooraleer de aangevraagde verhoging werd toegestaan, voor de door de gemeente gewenste tien jaar¹⁸⁵. Alles samen kunnen we dus besluiten dat deze belasting in nauwelijks drie jaar tijd meer dan verdrievoudigd werd: van 3.000 frank tot 10.000 frank.

Op dezelfde raadszitting van 4 februari 1919 werd nogmaals een klacht tegen de hoofdelijke belasting behandeld, ditmaal afkomstig van Edmond Noé van Overslag. Deze klacht was blijkbaar bij de gouverneur van Oost-Vlaanderen terechtgekomen, die per brief van 10 januari 1919 de gemeente om advies vroeg. De raad was van oordeel dat Noé was aangeslagen volgens zijn fortuintoestand en zijn inkomen. Bovendien had hij tot op datum van de vergadering zijn aanslag noch geheel, noch gedeeltelijk gekweten. Volgens artikel 136 van de gemeentewet kon hem bijgevolg geen *ontlasting* worden verleend en het was dan ook dit advies dat door de raad werd opgesteld.

De oorlog was gedaan, feesten weer toegelaten. De gemeenteraad was de mening toegedaan dat de gemeentekas daar ook mocht van profiteren, en

185. Raadszitting van 9 september 1919.

hoe kon dat beter door het heffen van een belasting op de openbare danspartijen? Per KB van 12 november 1906 was de gemeente gemachtigd dergelijke belasting te heffen tot 31 december 1915. Maar aangezien er, *gezien de tegenwoordige pijnlijke omstandigheden, gene danspartijen gehouden worden*¹⁸⁶, werd er toen geen vernieuwing van de belasting gevraagd.

Het moet zijn dat het verbod op danspartijen, ingesteld op 5 augustus 1914, eind 1918 al opgeheven was¹⁸⁷, want in december van dat jaar stelde de raad vast dat dergelijke partijen, *in plaats van een deftig vermaak en eene gezonde ontspanning te verschaffen, dikwijls aanleiding geven tot losbandigheid, twist, vechtpartijen en zedeloosheid. Daarbij hebben zij voor doel welingerichte, gezonde, deftige en aanbevelenswaardige herbergen te ontvolken. De inrichters dus, zoniet een schadelijke, dan toch een ongelijke mededinging aandoen aan de andere herbergiers... Dat het derhalve billijk en rechtvaardig is hun ene bijzondere belasting geëvenredigd naar de gewone opbrengst hunner onderneming op te leggen.* Het reglement op de openbare danspartijen uit 1906 werd opnieuw aangenomen mits enkele wijzigingen. De belasting, indien het vermaak plaats vond in een gewone herberg die dagelijks open was, werd bepaald op 50 frank. Werd ze gehouden in een andere zaal, een beschutte bolbaan, schuur, tent, werkstal of enig ander lokaal, dan werd ze verhoogd tot 200 frank. Er zou nog wel een onderzoek geopend worden naar eventuele bezwaren, ingaand 29 december 1918 tot 13 januari 1919. Een paar artikels werden later nog toegevoegd aan het opgemaakte reglement. Zo diende de inrichter, van zodra de gemakelijkheid begonnen was, op het eerste aanzoek, de verschuldigde belasting te betalen aan de gemeenteontvanger of zijn afgevaardigde. Weigering werd bestraft¹⁸⁸.

Ook al speelde dit zich af na de oorlog, toch lijkt het interessant het verdere verloop van deze belasting eens te volgen. De eerste die voorbehoud maakte op de gemeentelijke beslissing, was de provinciegouverneur zelf. Hij liet weten dat een taks van 200 frank niet in evenredigheid was met de grootte van de gemeente. Volgens hem kwam dit in feite neer op een verbod op openbare danspartijen. De gemeenteraad was niet hiermee akkoord. Volgens deze was het rechtvaardig dat de organisaties die de meeste winst maakten ook de meeste taksen droegen. De danspartijen in verplaatsbare tenten maakten verscheidene honderden franken winst per dag en ze grepen bijna elke zondag plaats, tot in de kleinste gehuchten. Bovendien ging gans de bevolking akkoord met deze belasting, de uitbaters uitgezonderd, wat nogal

186. Raadszitting van 2 december 1915.

187. Of dit verbod tijdens of pas na de oorlog werd opgeheven, is in de notulen van de gemeenteraad niet teruggevonden.

188. Raadszitting 23 december 1918 en 21 maart 1919.

begrijpelijk was. De raad besloot daarom de goedkeuring van hun beslissingen van 23 december 1918 en 26 maart 1919 opnieuw aan te vragen, per koninklijk besluit¹⁸⁹. Naast de opmerking van de gouverneur was er natuurlijk nog de obstructie van de organisatoren zelf. Daar waren hardleerse bij! Op de raadszitting van 28 januari 1920 werd vastgesteld dat verscheidene personen, houders van danszalen, nagelaten hadden de verschuldigde taks te betalen. Aan de gemeenteontvanger werd daarom machtiging verleend om, na een laatste waarschuwing, de nalatigen gerechtelijk te dwingen tot betaling. Op 20 april kwam dit opnieuw ter sprake. Vier personen hadden toen de belasting nog niet betaald. In totaal ging het om een som van 1400 frank. Het college van burgemeester en schepenen wordt daarop gemachtigd om het gerecht in te schakelen¹⁹⁰. In elk geval bleek deze belasting een schot in de roos, althans voor de gemeente. Zo bedroeg de opbrengst ervan, in 1919, niet minder dan 4.550 frank, terwijl er maar 1.500 frank begroot was.

Op de raadszitting van 23 december 1918 werd vastgesteld dat de begroting van 1918 een schadelijk slot kende van 16.165,05 frank¹⁹¹. De raad besloot daarom nog maar eens een nieuwe belasting in te voeren. Dit keer werden de hoogstammige bomen geïmagineerd. Als reden werd vermeld dat deze bomen in veel gevallen een maat vormden voor de *fortuintoestand* van de eigenaars, althans op *weinig uitzonderingen na*. Bovendien brachten deze bomen *dikwijls nadeel toe aan de wegen en de aanpalende eigenaars en altoos aan de pachters*. De belasting zou gelden voor het lopende dienstjaar. Om het bedrag van de belasting te kunnen vaststellen zou het college van burgemeester en schepenen overgaan tot telling van deze bomen. Kwamen niet in aanmerking voor deze telling: de tronken, sparren en de fruitbomen, voor zover ze niet op de openbare wegen *wassende* waren. In de rekening van 1919 is van deze belasting echter niets terug te vinden.

Het was niet de enige nieuwe belasting die na de oorlog werd ingevoerd. Het college van burgemeester en schepenen had op 17 maart 1919 een beslissing genomen m.b.t. het belasten van paarden, veulens, werkossen en koeien. Er was daaromtrent een gezamenlijke reclamatie ontvangen waarop niet minder dan 58 handtekeningen stonden van landbouwers van de wijk Langelede. Van de 58 reclamanten waren er echter 24 die niet in aanmerking

189. Raadszitting van 16 augustus 1919. Uit de notulen van 20 april 1920 blijkt dat de belasting werd goedgekeurd op 15 november 1919.

190. De verdere evolutie is niet meer gevolgd.

191. Dit komt niet helemaal overeen met de cijfers uit het financieel verslag van 1918: daar komt men tot een tekort van 17.149,27 frank. Dit verschil valt te verklaren door het feit dat de raad, op zijn zitting van 23 december, rekening hield met de correcties opgelegd door de provinciale overheid.

kwamen voor de belasting *en dus blijkbaar door hunne burenen in dwaling gebracht zijn*. De ondertekenaars vroegen om grondeigenaars en burgers eveneens hun aandeel in de gemeentelasten te laten dragen. Ze hielden hierbij geen rekening, aldus de raad, met *de taksen op piano's en harmoniums, de taks op het kadastraal inkomen, de verdelingsrol van de hoofdelijke om-slag, de opcentiemen op de grondlast, de personele belasting en zelfs op het patentrecht, de taks op de openbare danspartijen* die de geviseerde burgers reeds troffen gedurende opeenvolgende jaren. De klacht was dus *van grond ontbloot*. Het resultaat van de doorgevoerde telling was, dat er 154 koeien te belasten waren, 43 werkossen, 28 veulens en 102 paarden. De taks op deze laatste werd verlaagd van 20 naar 15 frank. Dit zorgde voor een totale opbrengst als volgt: $154 \times 5 = 770$ frank, $43 \times 10 = 430$ frank, 28×5 frank en 102×15 frank, in dus totaal 2.870 frank. In de gemeentebegroting 1918 was slechts 2.600 frank voorzien. De klachten werden verworpen en de taksen behouden¹⁹².

Deze heffing zou echter niet doorgaan. Het was opnieuw de provincie die niet akkoord ging. En misschien was ook de gemeente wel tot het inzicht gekomen dat de boeren al genoeg leveringen hadden moeten doen tijdens de oorlog, in het kader van de opeisingen waarbij ze soms meer dan een jaar dienden te wachten op vergoeding. Aangezien de belasting enkel bedoeld was voor het jaar 1918, dit om de begroting van dat jaar in evenwicht te brengen, besloot de raad tenslotte maar af te zien van de belasting op paarden, varkens, ossen en koeien¹⁹³.

Het college van burgemeester en schepenen had op 17 maart 1919 nog een andere belasting verzwaaard. Men moet toegeven dat de inventiviteit van het gemeentebestuur geen grenzen kende! De opcentiemen op grondlasten en personele belasting werden met 25 centiemen verhoogd. Daar kwamen eveneens klachten van, door een dame uit Sinaai (Vael) en door mevrouw Petrus De Blicck, Ramonshoek. Eerstgenoemde vroeg kwijtschelding omdat de Duitsers teveel schade aangericht hadden. De tweede drukte *de begeerte* uit lasten te doen betalen door bezitters van eigendommen, renten en titels. Wat deze klachten betreft werd naar de vorige uitleg (in verband met de belasting op paarden en koeien) verwezen. De raad besloot dan ook dat deze klachten van geen doorslaggevende aard waren om de genomen besluiten te wijzigen.

192. Raadszitting 21 maart 1919.

193. Raadszitting 6 mei 1919.

Ze waren niet de enigen die protesteerden tegen de belastingdruk. Dr. Martens protesteerde tegen zijn hoofdelijke aanslag en zijn aanslag op de piano's¹⁹⁴. Afkomstig uit West-Vlaanderen, had hij zich in 1915 in de gemeente gevestigd, na het overlijden van dr. De Coninck, van wie hij de patiënten overnam. De gemeenteraad was echter van oordeel dat zijn hoofdelijke omslag behouden moest blijven. Wat zijn belasting van 20 frank op de piano's betreft had de gemeente duidelijk een foutje gemaakt: in het lopende jaar 1919 had hij namelijk geen piano in zijn bezit. Van deze belasting werd hij dan ook vrijgesteld.

Naast nieuwe belastingen boekte de gemeente in 1919 nog diverse nieuwe inkomsten. We vermelden er een paar. Terugbetaling door Bruggen en Wegen van herstellingswerken aan de staatsbaan: 184,10 frank. Verkoop van vlees en huiden in 1914 en 1915: 200,95 frank. Dit was wel een laattijdige boeking! Terugbetaling van bijdragen aan het onderhoud van vluchtelingen: 238 frank. Winst op de verkoop van lijnzaad: 103,95 frank. Opbrengst van vlees aangeslagen in de smokkelhandel: 470,75 frank. Winsten op de verkoop van rundvee in 1917: 330,94 frank. Winst op verkoop van Hollandse beschuit en brood: 402,60 frank. Verkoop van cijns- en andere gronden op de Oudenburgse Sluis: 7.300 frank.

Duurtetoeslagen

Als gevolg van de oorlog waren de prijzen van zowat alle noodzakelijk producten voor het levensonderhoud flink gestegen. Zeker op de zwarte markt. Midden 1916 was alles wat daar te krijgen was al driemaal duurder dan voor de oorlog. In januari 1917 was dit vijf keer en het jaar daarop tien keer¹⁹⁵! Slechts weinigen konden deze prijzen opbrengen. Een koppeling van lonen en wedden aan de index van de kleinhandelsprijzen bestond toen niet, wat betekende dat de koopkracht van de bevolking nooit was aangepast aan de gestegen levensduurte, al zeker niet wat het gemeentepersoneel betreft. Alhoewel uit het vorige blijkt dat de gemeente nog steeds financieel in vrij nauwe schoentjes zat, werd op de gemeenteraad van 4 februari 1919 toch beslist een weddeaanpassing door te voeren voor diverse leerkrachten, zij het niet alle. Er werd hierbij rekening gehouden met hun aantal dienstjaren. De gelukkigen waren de volgende:

- Acke Victor Désiré: onderwijzer gemeenteschool Dorp, 28 jaar dienst, verhoging tot 2.600 frank;

194. Raadszitting van 25 september 1919.

195. DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pg. 220.

- Coppens Joseph Franciscus Mathilde: hoofdonderwijzer jongensschool Langelede, 12 jaar dienst, 1.800 frank;
- Tacq Julius Joseph: hoofdonderwijzer bij de gemengde school Ramonshoek, 22 jaar dienst, 2.300 frank;
- Steel Idalie, onderwijzeres school Ramonshoek, 24 jaar dienst, 1.900 frank;
- Haemers Irma Maria, hoofdonderwijzeres meisjesschool Langelede, 12 jaar dienst, 1.500 frank.

Deze verhogingen werden bepaald per geheime stemming.

Het kon niet uitblijven dat alle bedienden een duurtetoeslag zouden eisen, en niet in Wachtebeke alleen. De *Intercommunale der gemeentebedienden*, waartoe ook de onderwijskrachten behoorden, vroeg een verhoging van de jaarwedden. In Wachtebeke kwam deze eis ter sprake op de raadszitting van 5 juni 1919. De raad was van oordeel dat een bijkomende verhoging niet in hun bevoegdheid lag, aangezien het minimum der jaarwedden van de onderwijskrachten vastgelegd was door de wet, en de bepaling van hun duurtetoeslagen bij ministerieel besluit. Bovendien behoort *het aan de gemeenteoverheid niet het inzicht der wetgevers en van het Hooger Bestuur te miskennen en geldverkwistingen te doen in voordeel van onderwijzers en onderwijzeressen die niet in benepen geldtoestand verkeren, terwijl de gemeentelasten al te zwaar op de ingezetenen drukken. Anderzijds was de raad wel van oordeel dat het daarentegen rechtvaardig is aan andere gemeentebedienden verhoogingen van jaarwedde of duurtetoeslagen in de huidige levensduurte te verleenen*. Het punt zou later op de agenda hernomen worden. Er was immers de dag nadien te Gent een vergadering van alle burgemeesters van het kanton Lochristi waar zou onderzocht worden op welke wijze er *rechtmatige voldoening aan enkele eischen kan gegeven worden*.

Het punt van de jaarwedden stond de week nadien al op de Wachtebeekse agenda¹⁹⁶. De burgemeester bracht verslag uit van de genoemde vergadering. Er diende een gezamenlijk standpunt te worden ingenomen door alle burgemeesters. De raad was van oordeel dat de onderwijzeressen van de bewaarscholen, die niet gesteund werden door de gemeente, *wezenlijke diensten aan de ouders en de schoolkinderen bewijzen en in de onmogelijkheid verkeren van hun jaarwedde te leven*. De raad besloot de vermeerdering van de jaarwedden van de leerkrachten uit te stellen tot een latere zitting, maar met uitzondering van de kleuteronderwijzeressen. Aan deze van de bewaarschool Dorp, aan de juffrouwen Irma Inghels en Odila Marquenie (bewaarschool Langelede en Ramonshoek), en aan de twee onderwijzeressen van de

196. Raadszitting 12 juni 1919.

bewaarschool Overslag, werd een weddeverhoging van 200 frank per jaar toegekend, te rekenen van 1 januari 1919. Ook het andere gemeentepersoneel werd niet vergeten. Volgende verhogingen werden goedgekeurd:

- Veldwachter Van Melkebeke: van 1160 naar 1860 frank;
- Veldwachter Verkinderen: van 1110 frank naar 1780 frank;
- Gemeenteontvanger Van Assche: van 970 frank naar 1550 frank;
- Gemeentebediende Hillaert: van 1800 frank naar 2880 frank;
- Gemeentesecretaris Bauwens: van 2250 frank naar 3600 frank.

Tenslotte greep de staat in door de publicatie van de wet van 1 oktober 1919, die een algemene regeling voorzag voor het gemeentepersoneel. De gemeenten werden eraan gehouden met terugwerkende kracht vanaf 1 oktober 1916 (!) hun bezoldigde bedienden een zogenaamde duurtetoeslag te verlenen. Deze wet werd in Wachtebeke pas twee maand later behandeld in de gemeenteraadszitting van 1 december 1919. De raad stelde vast dat *de duurte van 't leven in de huidige omstandigheden meer dan verdubbeld is*. De veldwachters en de gemeenteontvanger waren al een duurtetoeslag toegekend. Op de raad van 12 juni 1919 was aan hoger vernoemden een bijkomende verhoging van jaarwedde toegekend, evenals aan de secretaris en hulpsecretaris, wat neerkwam op een verhoging van 60% van hun jaarwedde, met terugwerkende kracht tot 1 januari. De raad vond het billijk de toe te kennen duurtetoeslagen in overeenstemming te brengen met deze van de staatsbedienden. Er werd daarbij rekening gehouden met de samenstelling van het gezin: aan de titularis werd een verhoging van 3 fr. per dag toegekend, te verhogen met 0,50 frank voor de echtgenote en 0,50 frank per kind jonger dan achttien. Dit gold voor de termijn van 1 oktober 1916 tot 31 december 1919.

Openbare werken

Zoals hoger vermeld was er tijdens de oorlog sprake van, als gevolg van een Duitse eis, de elektriciteitsvoorziening door te trekken tot Overslag en Oudenburgse Sluis. Dit blijkt niet te zijn doorgegaan, wat de raadszitting van 28 januari 1920 aantoont. De raad vond het toen wenselijk het toenmalige elektriciteitsnet uit te breiden tot de wijken Overslag en Oudenburgse Sluis, wat bewijst dat tijdens de oorlog niets gebeurd was hieromtrent. Er dienden vooraf wel inlichtingen te worden ingewonnen met betrekking tot de kostprijs. Dit viel zwaar tegen: de prijs was nu al opgelopen tot circa 200.000 frank, een goed voorbeeld van de algemene stijging van de prijzen

die begonnen was in de oorlog en die de volgende jaren een constante zou blijken te zijn. De uitbreiding werd voor onbepaalde tijd uitgesteld¹⁹⁷. Toch kwam ze vrij spoedig terug op de agenda. Reeds op de zitting van 9 september 1920 vond de raad het wenselijk de *volkrijke wijken* aan te sluiten op het elektriciteitsnet. Er zou bij de Centrales Electriques des Flandres aangedrongen worden *eene mogelijke oplossing* te vinden. Blijkbaar is die er ook gekomen, maar wanneer dit het geval was, is niet meer opgespoord.

De enige openbare werken – als we deze term mogen gebruiken – die we de eerste jaren nog terugvinden, betreffen hoofdzakelijk het onderhoud en herstel van de gemeentewegen. In de raadszitting van 17 september 1918 – dus nog voor het einde van de oorlog – werd in de begroting van 1919 een bedrag van 300 frank voorzien voor het onderhoud van de aardewegen en 700 frank voor de kasseiwegen. Het jaar daarop werd 600, resp. 800 frank uitgetrokken voor het onderhoud ervan. Dit zou door *de gewone geldmiddelen der gemeente* worden gefinancierd. Dit bleek echter veel te weinig. Vermoedelijk waren er nog wegen zwaar beschadigd door de gevechtshandelingen van de laatste weken van de oorlog, toen de Belgen het kanaal Gent-Terneuzen bereikt hadden (beschietingen). Het bleek noodzakelijk de kasseiwegen 1 (Moerbeke – Wachtebeke Dorp) en 2 (Dorp – Sint-Kruis-Winkel) te herstellen. De ramingen beliepen niet minder dan 13.155,75 frank en 26.734,75 frank. Het eerste bedrag was volledig ten koste van de staat, voor het tweede diende de gemeente 5.334,59 frank bij te leggen. Dit bedrag zou in de begroting van het lopende dienstjaar 1919 verrekend worden, of eventueel worden opgenomen in de begroting van 1920¹⁹⁸. Niettemin was de herstelling, uitgevoerd door aannemer Tack, al afgelopen eind 1919. Deze was uitgevoerd met nieuwe kasseien, maar de oude – of toch een deel ervan – bleken nog goed bruikbaar. Er werd daarom besloten in het Dorp, vanaf de Meersstraat tot de Kerkstraat, langs beide zijden van de nieuwe weg, deze een meter te verbreden met de oude stenen¹⁹⁹.

Daarmee waren blijkbaar nog niet alle wegen hersteld. Twee jaar later lag buurtweg nr. 4 (Dorp – Overslag) en de steenweg naar de Langelede (zonder nummer) er nog steeds zwaar beschadigd bij. In het belang van het verkeer dienden deze dringend te worden hersteld. Waarom men dan twee jaar gewacht had, is maar de vraag. Mogelijk zaten de officiële instanties er voor iets tussen: het was immers de provinciale technische dienst die het bijzonder lastenboek had opgemaakt. Het nieuwe aflijningsplan van de weg nr. 4 was op 4 augustus al goedgekeurd, maar er diende wel nog een onderzoek

197. Raadszitting van 8 maart 1920.

198. Raadszitting van 5 juni 1919.

199. Raadszitting van 23 oktober 1919.

de comodo et incommodo te gebeuren. De raad nam het besluit de gezegde werken goed te keuren en het nodige te doen om zo snel mogelijk de werken te laten aanvatten. Men ging de staat verzoeken om de ganse rekening te betalen, dit in het kader van herstelling van oorlogsschade²⁰⁰.

Ook de kerk had schade opgelopen: het dak en de toren dienden te worden gerepareerd. De gemeenteraad verleende een machtiging om de kosten hiervan te dekken door middel van een krediet dat in de begroting van 1920 diende te worden ingeschreven. Over welk (geraamd) bedrag het gaat wordt echter niet vermeld²⁰¹.

Daar bleef het niet bij. Ook de Overslag had zijn deel gekregen. De Duitsers hadden daar een deel huizen vernield, en de Overslagloop, een watertje dat onder de categorie ‘onbevaarbare en onbevlotbare waterlopen’ viel, was deels gevuld. Tijdens de raadsvergadering van 16 augustus 1919 drukte de gemeenteraad de wens uit dat dit, gezien het droge seizoen, nu zou herdelven worden en dat *de wegruiming van de overblijfsels van de vernielde huizen zonder uitstel gebeure*.

Al de onbevaarbare waterlopen, toch belangrijk voor de afwatering, lagen er trouwens maar belabberd bij. De gemeenteraad besloot in de maanden mei en juni 1921 over te gaan tot het kuisen en eventueel herdelven van deze waterlopen. De aangelanden zelf gingen dit werk moeten uitvoeren. Diende het door de gemeente te gebeuren, dan zouden de kosten op hen verhaald worden²⁰².

De provincie maakte zich zorgen om het toegenomen verkeer. Er werden nu ‘buurtwegen met groot verkeer’ gedefinieerd. De weg van het Dorp naar de Oudenburgse Sluis behoorde daartoe. De gemeente diende zo snel mogelijk de aflijning van deze weg vast te leggen,. Dergelijke wegen dienden in de toekomst een gewaarborgde breedte te hebben van tien meter binnen de bebouwde kom, en acht meter daarbuiten²⁰³.

Oorlogsherdenking

In de loop van 1919 kwam bij wet van 14 juli de verplichting een monument op te richten ter ere van de militaire en burgerlijke slachtoffers. De gemeen-

200. Raadszitting van 24 september 1920.

201. Raadszitting van 5 juni 1919.

202. Raadszitting van 27 januari 1921.

203. Raadszitting van 20 november 1919.

ten kregen wel de keuze tussen een plaat of een volwaardig gedenkteken²⁰⁴. Blijkbaar waren er toen voldoende gegevens gekend met betrekking tot de namen, datum en plaats van overlijden²⁰⁵. Het monument opgericht te Wachtebeke zou enkel de namen vermelden²⁰⁶. Nochtans waren de gesneuvelden officieel nog niet dood verklaard. Dit diende in vrijwel alle gevallen te gebeuren bij gerechtelijk besluit, aangezien van een klassieke aangifte geen sprake was. En dit vroeg tijd. Zo stellen we vast dat de militaire slachtoffers pas in de loop van de jaren twintig in het dodenregister werden ingeschreven. Zelfs in 1927 en in 1928 werd er nog een overlijdensakte ingevuld. Op de raadszitting van 23 oktober 1919 kwam de kostprijs ter sprake. Deze werd geraamd op 14.000 frank, niet bepaald een klein bedrag. De gemeente besloot dan ook een subsidie aan te vragen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken. Of ze deze gekregen heeft is niet bekend, maar het is een feit dat het monument besteld werd. De inhuldiging was voorzien voor 8 december daaropvolgend. *Gezien het bijzonder karakter dezer plechtigheid, die in geen kermisfeest mag ontaarden*, werd het verboden op die dag danspartijen te houden²⁰⁷. Rond het monument werd beplanting voorzien en een ijzeren afsluiting. Er werd op de raadszitting van 20 april 1920 beslist om 50 frank te voorzien voor het onderhoud daarvan.

De Oost-Vlaamse gouverneur vroeg bovendien aan alle gemeenten een vrijheidsboom te planten²⁰⁸. Het gemeentebestuur moest uitmaken wat de best geschikte plaats daartoe was. Twee dagen voor het planten – wat blijkbaar doorging op 22 november - werd de knoop doorgesneden: gekozen werd voor de voornaamste toegangsdeur van het gemeentehuis²⁰⁹. Het bleek al spoedig noodzakelijk de boom te voorzien van een ijzeren afsluiting om *schennis of beschadiging* te voorkomen, *met opzet of bij toeval*²¹⁰.

Zoals dat gaat waren ook de teruggekeerde soldaten er snel bij om zich te verenigen in een oudstrijdersbond. In Wachtebeke was dat niet anders. En

204. HUYSMAN S. & VAN DEN BROECK E., *op. cit.*, pg.233.

205. Blijkbaar was dit toch niet voor iedereen het geval. De naam van Victor Alfons Verhoeve komt op het monument niet voor, maar de man werd in 1925 wel officieel dood verklaard en ingeschreven in het Wachtebeekse overlijdensregister, als 'gesneuveld voor België'.

206. Dit is meestal het geval. Er zijn echter ook uitzonderingen. Het monument opgericht te Sint-Kruis-Winkel bijvoorbeeld bevat van elk slachtoffer ook de datum en plaats van overlijden.

207. Raadszitting 20 november 1919.

208. HUYSMAN S. & VAN DEN BROECK E., *op. cit.*, pg. 247.

209. Dit was eveneens het geval te Sint-Kruis-Winkel. Het betrof hier wel het oude gemeentehuis, niet het huidige!

210. Raadszitting van 28 januari 1920.

bij een bond hoort een vaandel. Er was dan ook een aanvraag gekomen om een toelage te bekomen ten behoeve van de aankoop van dit vaandel. De gemeente besloot een bedrag van 300 frank toe te kennen²¹¹.

Ook degenen die tijdens de oorlog opgeëist waren voor de *Zivil Arbeiter Batallionen* (Z.A.B.) lieten van zich horen. Althans, sommigen vroegen een tegemoetkoming aan de gemeente. De raad besloot hiertoe de nodige inlichtingen te nemen en, in geval van een uitbetaling, na te gaan of dit geld kon gerecupereerd worden bij de hogere instanties²¹². In de raadszitting van 1 juni 1920 werd hun een uitkering van 150 frank toegestaan.

De talloze werklozen zouden nog lang een probleem vormen, tot jaren na de oorlog. Zo werd per koninklijk besluit op 30 en 31 december 1920 een nationaal crisisfonds opgericht dat betalingen uitvoerde aan de werkloze inwoners. De gemeenteraad besloot, per zitting van 9 maart 1921, voor 10% tussen te komen in deze betalingen. Een eerste tegemoetkoming van 500 frank zou daartoe gestort worden ten behoeve van dit fonds, te vervolledigen naargelang de noodzaak.

Ook muziekmaatschappij De Eendracht kroop terug recht. Tijdens de oorlog waren er blijkbaar weinig redenen geweest om muziekconcerten te geven en was de maatschappij grotendeels teloorgegaan. Er werd hun, op hun verzoek, een toelage van 500 frank toegestaan *ter heropbeuring en herinrichting van gezegde maatschappij*. Als compensatie diende ze wel, op verzoek van het gemeentebestuur, de kermissen, jaarmarkt en zekere plechtigheden op te luisteren.

Onderwijs

Tevens werd nog een maatregel genomen om, wat het onderwijs betreft, *het tijdverlies te vergoeden dat het gevolg der Duitse bezetting is geweest*. Het Duitse leger had immers goed huisgehouden in de scholen, wat blijkt uit een voorschot van 2.521,85 frank dat de gemeente uitbetaald kreeg door de provincie. Dit geld moest dienen ter herstelling van lessenaars, schoolmeubelen, ander meubilair en ruiten²¹³! Het aantal lessen werd verhoogd: 's morgens werd dit 3 uur en een kwart, 's namiddags 3 uur. De gemeente hoopte daarmee dit verlies aan onderwijs tegen oktober weg te werken. Dit

211. Raadszitting van 1 december 1919.

212. Raadszitting van 28 januari 1920.

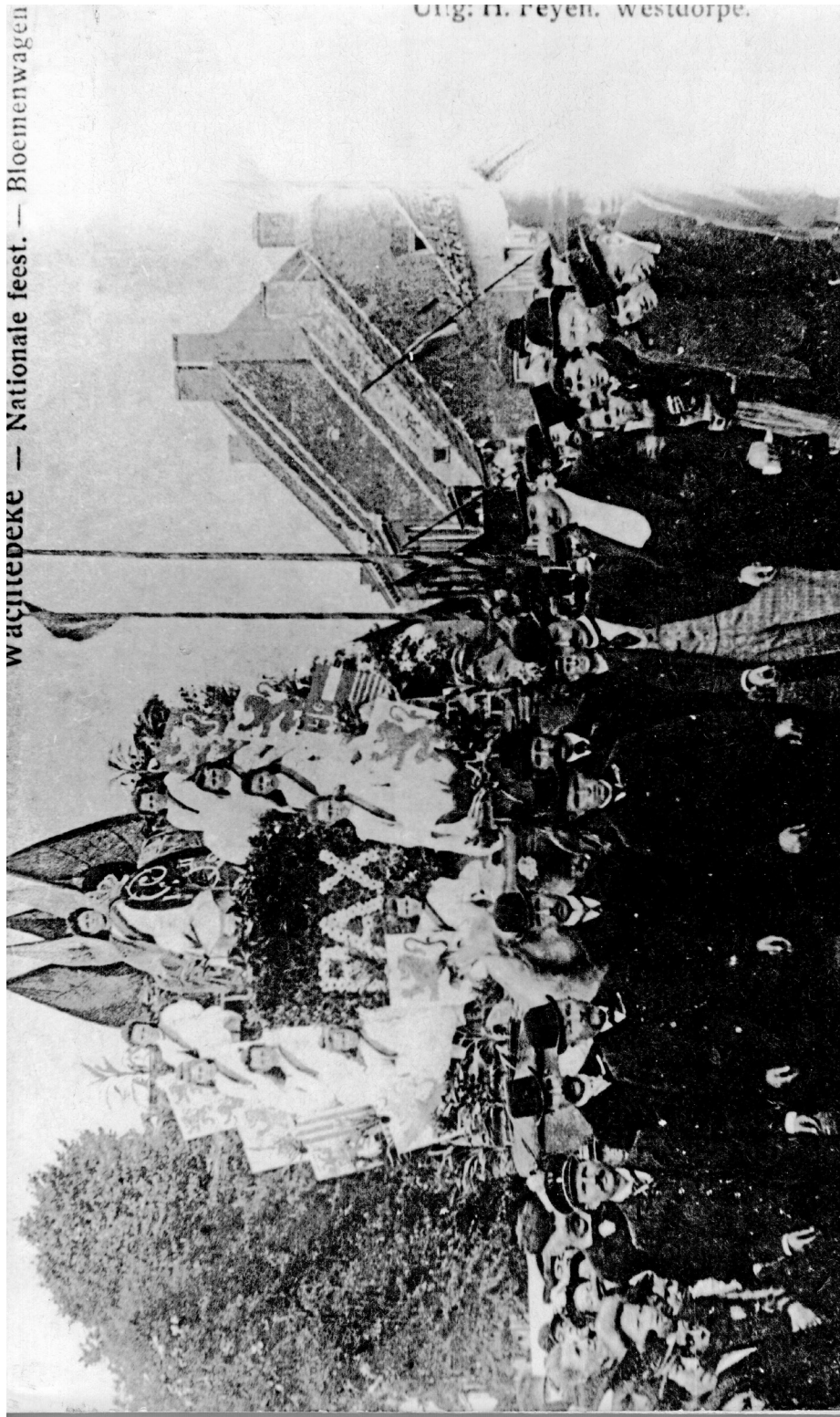
213. Raadszitting van 20 december 1920.

was wel een afwijking van het bestaande schoolreglement. Eveneens een afwijking (van art. 35) was het bepalen van de begintijd van de *zomerrusttijd* op 14 september 1919²¹⁴. Daar zou nog een brief van hogerhand op volgen, gedateerd 27 augustus 1919, die besproken werd in de raadszitting van 9 september. De data van het verlof werden vastgelegd: begin op 11 september (normaal begon de schoolvakantie op 1 augustus), einde op 30 september. De jeugd van toen moest het duidelijk met minder vakantie stellen dan deze van vandaag!

214. Raadszitting van 12 juni 1919.

wachteke — Nationale feest. — Bloemenwagen

Orig: H. Reyer. Westdorpe.



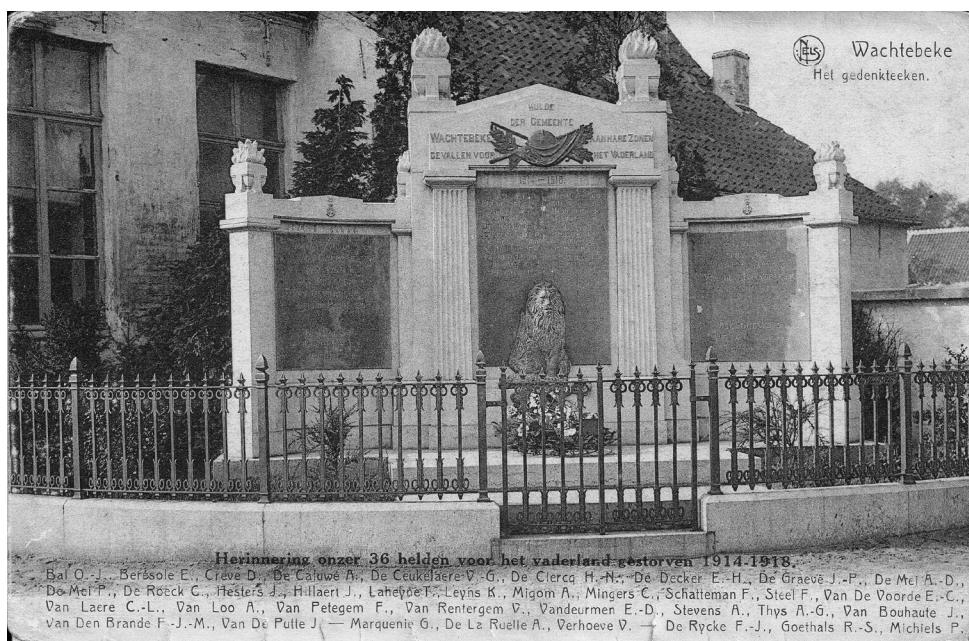
Bevrijdingsstoet (foto archief HK).



De jongensschool Centrum (rechtstro) brengt hulde aan het Amerikaans stadje Belleville, dat blijkbaar steun verleende aan de scholen van Wachetebeke. Vrij vertaald: Een gift uit dankbaarheid van de Belgische kinderen van Wachetebeke, voor de kleine amerikaan van Belleville. Het getal 103 slaat mogelijk op het aantal betrokken schoolkinderen. De aanwezigheid van de portretten van de koning en koningin en de Amerikaanse vlag wijzen er op dat de foto vermoedelijk kort na de oorlog is genomen. De leerkracht is meester Vermeulen. Een gelijkaardige foto bestaat voor wat betreft de meisjesschool, met juf. Pino, en de Langelede, klas meester Coppens (verzameling Paul Hesters).



De gedwongen frontarbeiders van Wachtebeke die te werk gesteld werden te Houthem (verzameling Albert De Clercq).



Het monument opgericht ter ere van de gesneuvelden. Het staat hier nog op zijn originele plaats: voor de Vierschaar. Het bevat ook nog niet de uitbreiding die er kwam na Wereldoorlog 2 (Foto archief HK).

Bijlage 1: Armbureel.

Samenvatting van de jaarrekeningen over de jaren 1913 - 1918.

Doos: C.O.O. 475.1: Rekeningen 1891 – 1925

Ontvanger: Jules van Assche

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
1. Buitengewone ontvangsten						
Slot vorige rekening	2.132,94	3.410,52	4.094,13	4.005,02	3.575,07	4.238,46
Te weinig gerekend in 1912	20					
Opbrengst inzamelingen en giften door armeesters	885,92	764,12	748,48	815,41	789,41	792,15
Legaat Fermont				2.000		
Toelage gemeente	6.600	5.300	5.200	5.000	5.300	5.200
Terugbetaling onderhoudskosten door andere gemeenten	226,58	0	0	0	182,97	150
Opbrengst der klokken (Th. Vermeulen)	42,22	29,25	31,65	27,50	36,84	51
Terugbetalingen staten van onderhoudskosten (Th. Van Laere, jaar 1911)		52				
Achterstallige landpachten	0	0	46,67 (1)	6,30		
Achterstallige huispachten						200
Giften in geld				50	400	50
Terugbetaling onderhoudskosten vreemdeelingen					143,50	
Totaal:	9.907,66	9.555,89	10.120,93	11.904,23	10.427,79	10.681,61

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
2. Gewone ontvangsten						
Huur van huizen	100	100	100	0	100	0
Pachten van landgoederen	1.111,35	1.058,31	1.098,75	1.105,05	1.106,09	1.041,37
Losbare renten	21,76	21,76	21,76	21,76	21,76	21,76
Inschrijvingen werkelijke schuld	5,28	5,28	5,08	2,54	0	13,20
Fondatiën	25	25	25	25	25	25
Graspacht	10	10	10	10	10	10
Intresten schuldbekentenissen + Nationale Bank	1.245	1.245,40	1.243,40	1.224,55	1.204,10	1.301,60
Intresten legaat Fermont					0 (4)	
Maatschappij 'Het Gemeentekrediet'						210
Totaal:	2.518,39	2.464,82	2.503,99	2.388,90	2.365,95	2.622,93
Totaal ontvangsten:	12.426,0w5	12.020,71	12.624,92	14.293,13	12.793,74	13.304,54

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
3. Gewone uitgaven						
Onderhoud der armen						
Bestedingskosten	1.490	1.793	1.407,40	1.599,30	1.575	1.368
Bedelingen armeesters	2.870,40	3.300	3.382,25 (2)	269	3.524,41	2.938,36
Brandstoffen	391	389,22	26	0	0	12
Kleding en slaping	0	0	0	60	0	90,15 (5)
Medicijnen en breukbanden	72	40	0	58	57,50	35,50
Onderwijs arme kinderen	6	6	4	2	0	0
Huispachten	0	0	40	87,50	43,75	36
Onderhoud in hospitalen e.d.	2.795,08	991,49	2.083,05	1.800,02	1.971,94	2.779,96
Onderhoud in toevluchthuizen (invaliden)	0	0	384	290,40	0	0
Begraveniskosten	14	14	35	0	0	0
Oppassen van zieken	0	11,25	20	0	0	0

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Lasten en ongeden						
Grondbelastingen	64,27	64,65	64,65	70,09	70,08	86,38
Onderhoud gebouwen	18,74	22,93	50,07	6,40	32,56	23,55
Cijnspacht van de dijk	85	85	85	85	85	85
Fondatiën	439,04	439,04	439,04	439,04	439,04	439,04
Administratiekosten						
Jaarwedde geneesheren	500	500	409	500	500	500
Vergoeding vroedkundige dienst	150	150	65	100	120	100
Beloning ontvanger (Van Assche)	85	85	85	100	100	100
Schrijfbehoeften (Bauwens)	35	35	35	35	35	35
Totaal gewone uitgaven:	9.015,15	7.926,58	8.619,90	8.718,06	8.554,28	8.628,94
Buitengewone uitgaven	0	0	0	2.000 (3)	0	0
Totaal der uitgaven	9.015,15	7.926,15	8.619,90	10.718,06	8.554,28	8.628,94
Goedgekeurd op:	02 08 1914	12 09 1915	25 09 16	15 10 1917	07 07 1918	31 07 19

(1) Voorzien waren achterstallige pachten ten belope van 52,97 frank.

(2) Hierbij 3.305,52 achterstel 1914.

(3) Plaatsing van het legaat Fermonit bij de Nationale Bank (12 05 1916)

(4) Een intrest van 84 frank bleef te ontvangen.

(5) Waarvan 50,15 frank betaald werd aan het voedingscomité.

Bijlage 2: Burgerlijk Godshuis.

Samenvatting van de jaarrekeningen over de jaren 1913 - 1918.

Dozen: C.O.O. 475.1: Godshuis – rekeningen 1890-1926 en Godshuis - Rekeningen 1911-1924, Bewijsstukken

Ontvanger: Petrus Johannes Van Laere

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
1. Buitengewone ontvangsten						
Slot vorige rekening	1.928,27	1.689,87	484,76	1.880	2.251,22	2.772,55
Gemeentesubsidie	6.000	3.500	5.600	3.500	4.200	3.800
Verkoop van hooi	231,20	390			104	
Verkoop haver					245	
Verkoop van varkens			520		236,25	345 (*)
Verkoop koeien / runderen	550	822,25	735	1.333,50 (*)		1.072,50 (*)
Verkoop van veulens / paarden		475		920	1.587,50	
Verkoop van toemaat	16	16	16	16		
Verkoop van gras			100	7,50		
Verkoop van klavers/klaverzaad	54		168,50		165	
Verkoop van melk	1.356,87	994,54	1.608,06	1.095,47	888,80	936,89
Verkoop granen en wol						1.728,50 (*****)
Ontvangen voor onderhoud vluchtelingen (van Van Assche)		273,05				
Opbrengst gealimenteerden	252 (?)	0	500	114	373,75	355,75
Totaal:	10.398,34	8.160,81	9.732,32	8.866,47	10.051,52	11.010,99

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
2. Gewone ontvangsten						
Intrest van 26.600 frank	798	798	798	798	798	798
Landpacht					17,50	17,50
Totaal:	798	798	798	798	815,50	815,50
Totaal ontvangsten:	11.196,34	8.958,81	10.530,32	9.664,47	10.865,17	11.826,49
3. Gewone uitgaven						
Onderhoud der armen						
Levensmiddelen	2.499,13	2.354,51	2.192,12	2035,05(**)	2.500	3.616,78(**)
Brandstoffen	771,68	794,69	789,90	993,20	996,05	1.786,12
Klederen en slaping	165,32	225,46	277,40	383,72	352,41	
Medicijnen en breukbanden		15	15		15	
Begrafeniskosten					62,50	
Mobilaire voorwerpen						
Grondbelasting	47,89	47,61	47,89	51,91	54,49	54,49
Onderhoud gebouwen	576,21	496,63	867,24	273,57	204,75	287,34
Onderhoud der boerderij	4.491,24	3.546,15	3.505,77	2720,81(**)	2.992,42	2.093,49

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Administratiekosten						
Jaarwedden geneesheren						
- Dutordoir	136,04	133,33	88,14	95	116,39	71,43
- (Wwe) De Coninck	63,96	66,67				
- Martens			111,86	105	83,61	128,57
Jaarwedde 4 zusters	600	600	600	600	600	600
Beloning ontvanger Van Laere	120	120	120	120	120	120
Schrijfbehoeften Bauwens	35	35	35	35	35	35
Totaal gewone uitgaven:	9.506,47	8.474,05	8.650,32	7.413,25	8.132,62	8.855,77
Goedgekeurd op:	07 12 14	06 09 15	13 11 16	15 10 17	23 12 18	20 11 19

Er waren geen onvoorziene of buitengewone uitgaven.

(*) Dit betrof opgeëiste dieren.

(**) Een gedeelte betrof leveringen door het voedingscomité.

(***) Een gedeelte (bier) werd geleverd door Van Damme.

(****) Dit betrof 250,05 fr. gerst, 264,25 fr. wol en 1214 fr. rogge.

Bijlage 3:

Eerste pagina van de lijst van de vluchtelingen opgenomen in de gemeente in september 1914. In totaal bevatte de lijst 317 namen.

LIJST DER VLUCHTELINGEN in de gemeente **WACHTEBEKE** toegekomen.

Ghent, Ghent, Brussel, Gen. 1307-510

1. Vanvaeck, Edmond	
2. Schevenals, Maria-Gabriella-Amandina	
3. Jacobs, Anna-Maria	
4. Id. Pieter-Jan-Frans	
5. Id. Regina-Joanna	
6. De Smet, Jan-Frans	
7. Schoeters, Jan-Edouard	
8. Van Horenbeek, Joanna-Moria Phatua	
9. Schoeters, Jozef-Gregoor	
10. Nauwelaerts, Joanna-Maria-Catherina	
11. Mommaerts, Anna-Jan-Philomena	
12. Id. Frans	
13. Nauwelaerts, Maria	
14. Hermus, Jacoba-Maria-Philip	
15. Nauwelaerts, Louis	
16. Van Rickstaël, Philomena	
17. Nauwelaerts, Frances	
18. Id. Henri	
19. Id. Anna	
20. Van Rickstaël, Jeannette	
21. Nauwelaerts, Jozef	
22. Nagels, Marie	
23. Nauwelaerts, Philomena	
24. Id. Prudence	
25. Id. Leopold	
26. Binon, Joannes-Carolus	
27. Moreels, Leonie	
28. Van Hove, Jozef	
29. Id. Martin	
30. Id. Angèle	
31. Id. Lucien	
32. Van der Auwera, Julius-Lodewijk	
33. Lauwers, Rosalia	
34. Van der Auwera, Maria Sophia	
35. Binon, Louise	
36. Van Hove, Malvina	
37. Janssens, Marie-Amelie	
38. Debeuf, Theresia-Mathilde	
39. Verhoeven, Helena-Isabella-Charlotta	
40. Id. Maria-Coleta-Mathilda	
41. De Becker, Christina-Coleta	
42. Callawaerts, Martha	
43. Vermeulen, Karel-Lodewijk	
44. De Neef, Joanna-Maria	
45. Vermeulen, Jan-Frans	
46. Id. Philomena-Francisca	
47. Id. Maria-Francisca	
48. Id. Lodewijk-Carolina-Frans	
49. Id. Alfons-Antoon	
Halfgalgstraat, 20,	Mechelen.
Paardenstraat, 31,	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
Dorp,	Hombeek.
Leuvense steenweg, Boortmeerbeek.	
id.	id.
id.	id.
Huidevetterstraat, 41,	Mechelen.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
Zakstraat, 17,	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
Donkerlei, 50,	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
Ziekeliendstraat, 20,	id.
id.	id.
id.	id.
Donkerlei, 54,	id.
id.	id.
Hombeeksche steenweg, 30,	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
Hovenierstraat, 83,	id.
Groote Nieuwekerkstraat, 117,	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.
id.	id.

Bijlage 4: Armbureel.

Overzicht van de bewijsstukken van de uitgaven, jaar 1916.

Bron: Doos C.O.O 475.1

Datum	Begunstigde	Omschrijving	Bedrag
31 12 16	Dame Verschraegen	Bestedingskosten kinderen De Smet, Van Breuseghem (1e sem. '16) + 147 dagen kind aan 0,60 frank	508,20
30 06 17	Id.	Bestedingskosten De Smet, Van Breuseghem, Bertha Coone (181 dagen)	528,60
01 08 16	Van Eetveldt Juliana	Bestedingskosten kinderen Schelstraete van 01 07 16 – 31 07 17	396,-
01 08 16	Winne Melanie	Bestedingskosten kind Audenaert (1 jr)	144,-
03 07 17	Van Langevelde Frans	Bestedingskosten Van Langevelde Romanie 15 05 17 – 30 06 17, 15 fr/mnd	22,50
03 02 16	Van Damme Edmond	Steuncomiteit, maand jan. '16	200,-
02 03 16	Id.	Febr. '16	200,-
01 04 16	Id.	Mrt '16	200,-
09 05 16	Id.	Apr. '16	200,-
03 06 16	Id.	Mei '16	200,-
06 07 16	Id.	Juni '16	200,-
12 08 16	Id.	Juli '16	200,-
09 09 16	Id.	Aug. '16	200,-
03 10 16	Id.	Sept. '16	200,-
08 11 16	Id.	Okt. '16	200,-
08 12 16	Id.	Nov. '16	200,-
06 01 17	Id.	Dec. '16	200,-
27 01 17	Id.	Toelage steuncomiteit (armenschaal '16)	815,41
25 09 16	Secretaris Bauwens	Levering rundvlees en onderbroek	25,05
16 01 17	De Moor Eduard, beenhouwer	Levering rundvlees aan Cyriel De Coninck, maanden sept. 16 – jan '17	65,10
11 04 17	Bundervoet Petrus	Verrichte arbeid bij echtgenote Eug. Chalmet-Verschraegen, man was opgeëist	45,75
02 05 17	Swartelé Helena	Ondersteuning	12,50

05 10 17	Van Bastelaere August	Ondersteuning behoeftigen	11,50
04 11 16	De Waele Marcel (armmeester)	Voorschotten huispacht ten voordele van Fr. Bruggeman en betaald aan Hamerlinck-De Decker	60,-
04 08 17	Hamerlinck Francies	Huispacht t.b.v. Frans Bruggeman (10 mnd)	50,-
03 12 16	Petrus De Baets	Onderstand (klederen) voor kind van Leo Van de Voorde	20,-
23 01 17	Ferd. Saman, Wachtebeke dorp	Kostuum voor Petrus De Taeye	40,-
20 01 17	Dr. Dutordoir en Martens	Levering breukbanden en traan	58,-
20 01 17	Van Assel (ontvanger)	Onderwijs arme kinderen	2,-
04 12 16	Van Pottelberghe Petrus (armmeester)	Steun aan Edm. Delaruelle en Leopold Delaruelle, huispacht 01 01 tot 30 11 16	68,75
05 05 17	Petrus Van Pottelberghe	Huispacht t.b.v. Delaruelle (2,5 en 3,75 fr/mnd – 2 huizen), per. 12 16 tot 02 16	18,75
18 08 17	Diverse inrichtingen	Betaling onderhoudskosten aan diverse inrichtingen	1744,02
11 07 16	Weldadigheidsschool Namen (afh. Justitie)	Kosten Van Sevecote Adèle	54,60
13 10 16	Id.	Id.	55,20
10 01 17	Id.	Id.	36,60
27 12 16	Hospitaal St. Gillis	Kosten Plasschaert Alphonse, 3e trim. '16	113,40
27 09 16	Id.	Id, 2e trim.	30,60
11 04 16	Belastingen	Grondbelasting	64,65
30 03 17	Verdurmen Karel	Knippen van waterscheuten	1,25
01 08 17	A. Van Mossevelde en G. Seynaeve	Onderhoud gebouwen	5,15
10 10 17	Van Assche	Cijnspacht voor een perceel aan de dijk	85,-
24 03 17	Th. Vermeulen schatbewaarder kerkfabriek	Fondatiën vervallen in 1916	439,04
20 01 17	Dr Dutordoir en Martens	Jaarwedde, resp. 100 en 400 frank	500,-
20 01 17	Id.	Vergoeding vroedkundige dienst 1916 (elk 50 frank)	100,-
04 01 17	Van Assel	Vergoeding ontvanger	100,-
02 01 17	Bauwens, secretaris	Schrijfbehoeften 1916	35,-

Bijlage 5: Burgerlijk Godshuis.

Overzicht van de bewijsstukken van de uitgaven, jaar 1916.

Doos: C.O.O. 475.1, Godshuis, Rekeningen 1911-1924, Bewijsstukken

Datum	Begunstigde	Omschrijving	Bedrag
09 07 17	A. Bauwens	Schrijfbehoeften 1916	35
09 07 17	Van Laere	Beloning ontvanger 1916	120
07 05 17	Kloosteroverste	Jaarwedde 4 zusters	600
07 05 17	Dr. Martens	Jaarwedde 1916	105
05 03 17	Dr. Dutordoir	Jaarwedde 1916	95
01 10 16	Van Hende Alexander	Huur als dienstknecht	300
01 10 17	De Mey Sylvie, Creve V., Veeverzekering, Stad Gent	Onderhoud boerderij	729
09 07 17	Juff. St. De Bruyne	Meerspacht	65
09 07 17	Diverse, o.a. Steuncomiteit	Onderhoud boerderij (1)	287,20
07 05 17	Van Bastelaere Louise	Landpachten 1916	503,77
02 04 17	Diversen	Leveringen en lasten op de boerderij (2)	245,17
05 03 17	Juffr. F. Parys	Meerspacht	100
07 03 17	Diversen	Leveringen aan de boerderij (3)	
05 03 17	Fam. Van Haelst en Van Pot- telberghe	Meerspacht en doorweg 1916	88
04 12 16	De Caluwé Petrus	Aankoop 4 viggens	160
04 12 16	Diversen	Leveringen aan de boerderij (4)	58,66
01 10 17	Diversen	Onderhoud gebouwen	200,97
10 12 16	Joseph Arnaut	Levering van hout	72,59
11 04 16	Belastingen	Grondbelasting	47,89
29 12 16	Belastingen	Prov. Belasting	4,02
04 12 16	Kinderen Soeting	Stoffen voor klederen	317,78
07 02 16	Diversen	Klederen (klompen)	75,94
05 03 17	Diversen	Levering brandstoffen (kolen)	728,20
07 02 16	Diversen	Levering van brandstoffen (5)	125
08 11 15	De Caluwé Petrus	Levering van hout	32
15 10 16	Verplancke Kamiel	Aankoop van hout	28
04 10 15	François Van Damme	Levering 2.000 kg kolen	80
01 10 17	Diverse	Onderhoud huishouden en ver- lichting (6)	1.879,58
02 04 17	Voedingscomiteit + Jos. Cop- pens	Leveringen aan het huishouden (7)	155,47

- (1), (2): Aan het steuncomité werd driemaal 15 frank betaald voor de levering van afvalmeel.
- (3): Levering van afvalmeel over 1 maand (januari 1917)
- (4): Levering van afvalmeel over 2 maanden.
- (5): Betaling aan Edmond Van Damme, kandidaat-notaris, van 40 frank, voor brandstoffenlevering
- (6): Betaling van elektriciteit aan Centrales... voor de 12 maanden van 1916; betaling van 12 frank voor levering van bier aan brouwerij en mouterij Den Gouden Leeuw van Arthur Despierre - Edmond Van Damme.
- (7): Het Voedingscomité (G.V.F.) leverde tweemaal suikerij (30 + 41 kg)

Bijlage 6: Overzicht van de gemeentelijke jaarrekeningen, periode 1914 - 1918

Dozen: C.O.O. 475.1: Godshuis – rekeningen 1890-1926 en Godshuis - Rekeningen 1911-1924, Bewijsstukken

Ontvanger: Petrus Johannes Van Laere

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Deel I: Inkomsten					
Jaarlijkse en vaste ontvangsten: Gewone middelen					
Aandeel in gemeentefonds	12.128	12.653	9.959	5.939	5.134
Idem in afzonderlijk fonds	3.070,50	1.999	1.336	659	620
Verhuring van huizen	481,26	262,50	150	150	150
Pacht van landgoederen	572,81	514,30	563,16	437,81	865,01
Intresten van fondsen bij Alg. Spaar- en Lijfrentekas	436,50	0	26,67	27,45	28,29
Opbrengst plaatsgelden	0	0	0	0	0
Toezichtrechten op slachtvlees	611,50	471	259,50	221	0
Toelage provincie voor lager onderwijs	996	1.269,75	2.002	1.977	1.864
Idem, toelage staat	8.577,52	10.130	16.242,50	9.014,24	0
Aanvullende toelage staat		2.400		1.100	12.608,33
Aandeel staat in verhogingen jaarwedde onderwijzers	1.600	6.450		5.775	0
Toelage staat voor bestuursvergoeding		640		318,75	0
Stichtingen, giften voor lager onderwijs	9	9,80	5	6	12
Te weinig staats­toelage genoteerd in 1917					2.706,25
Betaling schoolgelden	72	0			

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Te weinig staattoelage genoteerd in 1917					2.706,25
Betaling schoolgelden	72	0			
Opbrengst aflevering uittreksels burg. stand	15,37	5,30	6,36	7,95	7,95
Idem kiezerslijsten	15,37	0			
Afhouding op de jaarwedde veldwachters voor het pensioenfonds	108,50	108,50	108,50	108,50	108,50
Bijdrage provincie voor idem	21,70	21,70	21,70	21,70	21,70
Toelage provincie voor lager onderwijs, 4e kwartaal 1914		224,75			
Terugbetaling vervoerkosten van gevangenen	0	0			
Jaarlijkse en vaste ontvangsten: Buitengewone middelen					
Hoofdelijke omslag	3.000	3.000	3.000	6.000	9.000
Belasting op honden					600
Vergoeding door provincie voor het opmaken van lijst hondenbezitters					11,90
Bijvoeglijke centiemen op grondlast	9.078,60	9.076,99	9.026,23	9.022,92	9.188,61
Idem, op personele belasting	4.603,34	4.501,14	4.407,18	4.349,20	4.334,61
Idem, op patentrecht	687,48	640,17	3.164,48	3.451,10	9.567,06
Idem, op werkelijke kosten en baten			68,59		51,74
Belasting op piano's en harmoniums					600

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Bijkomende belasting op kadastraal inkomen					7.200
Belasting op paarden, veulens, werkossen en koeien					0
Verdeling van de kosten m.b.t. het kuisen van de waterlopen	102	0			
Belasting op openbare danspartijen	975	0			
Ontlasting op eigendommen door Duitsers bezet		12,39			
Toevallige en onzekere ontvangsten					
Vergoeding provincie voor het opmaken der lijst hondenbezitters, jaar 1916					18,40
Idem, jaar 1917					15,80
Batig saldo vorig jaar	16.531,73	9.945,20	5.964,74		
Toelage provincie voor kasseien buurtwegen	5.000	6.276			
Laatste deel toelage staat voor idem	0	469			
Uitgifte gemeentebons			5.000		
Lening 8 januari 1915			9.000		
Lening van 23 juni 1915			35.000		
Hulpelden vanwege voedingscomité			4.360		
Lening t.b.v. voedingscomité, morgenmaal kinderen en volkssoep					32.000

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Winst op verkoop voor inrichting voedingscomité					4.783,68
Saldo van opcentiemen			132,19	178,16	414,94
Lening aangegaan t.b.v. Duitse opeisingen				106.000	70.000
Verkoop cijnsgronden op Oudenburgse Sluis				0	
Verkoop van gevelde boom					100
Totaal aan inkomsten:	68.469,81	71.980,49	109.803,80	154.764,78	172.012,77
Deel II: Uitgaven					
I. Gewone uitgaven					
Huishoudelijk bestuur					
Jaarwedde burgemeester	450	450	450	450	450
Jaarwedde schepenen	105,80	95,98	52,90	52,90	52,90
Zitpenning voor de leden van de gemeenteraad	150	150	150	150	150
Jaarwedde secretaris	2.250	2.250	2.250	2.250	2.250
Voorzieningskas voor de secretaris	90	90	90	90	90
Jaarwedde ontvanger	860	860	860	970	970
Loon beambte belast met de registers burg. stand	450	450	450	450	450

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Loon beambte belast met aflevering uittreksels burg. stand	15,37	5,30	6,36	7,95	7,95
Verzekering gemeentegebouwen en meubilair	27,65	27,65	27,65	58,28	28,65
Belasting op de gemeentegoederen	40,14	52	43,36	(+ bestuurskosten) 540,84	39,19
Reiskosten	30	0			
Drukkosten kiezerslijsten / kiestoeellen	324	63			
Andere bestuurskosten	711,59	748,61	749,47		732,80
Vergoeding helper secretaris			900	900	1.900
Idem, 1915 - 1916			897,17		
Openbare werken					
Onderhoud gemeentehuis	101,27	100,77	109,25	58,80	73,15
Onderhoud gemeentegoederen	297,37	92,19	217,25	0	39
Onderhoud buurtwegen	493,50	1.150,77	416,32	1.078,70	1.405,70
Onderhoud duikers	147,91	143,01	0	24	50
Kuisen onbevaarbare waterlopen	135,24	0			
Onderhoud uurwerk	100	100	100	100	100
Kosten kieswerkzaamheden	213,55	0			

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Justitie, politie, plaatselijke veiligheid en gezondheid					
Jaarwedde veldwachters	2.170	2.170	2.170	2.170	2.170
Pensioenfonds veldwachters	238,70	238,70	238,70	238,70	238,70
Kledij en schoenen veldwachters	227,52	150,23	299,94	200	
Vergelding ambtenaar O.M. bij de politierechtbank		111,62	111,62	111,62	111,62
Jaarwedde klokkenluider	50	90	0	0	60
Kosten plaatselijke politie	19		150	0	
Kosten werkrechttersraad	20	21,26	15,53	13,95	27,44
Openbare verlichting	1.789,12	1.662,35	1.541	770,50	385,25
Koepokinentingen	100	100	100	100	100
Ontsmettingskosten			70	90	100
Bewaking jaarmarkten	0	0	0	0	
Begraveniskosten behoeftigen	0	15	54	28	55,50
Vervoer gevangenen	0	0	0	0	
Toezicht op slachtvlees	0	0			
Vergelding der toezichters	939	645,50	512	611	155,50
Bestuurskosten	50	50	50	50	

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Armwezen					
Aandeel in gemeenzaamfonds	12.606,73	3.637,98	3.791,89	3.915,34	3.936,26
Toelage aan bureel weldadigheid	5.300	5.200	5.000	5.300	5.200
Toelage aan burgerlijke godshuizen	3.500	5.600	3.500	4.200	3.800
Onderhoudskosten opgesloten in bedelaarsgestichten	298,10	292,38	537,17	160	150,23
Onderhoudskosten ontuchtige vrouwen			574,05	487,65	137,60
Eredienst					
Onderhoud pastorie	105,84	70,41	79,60	7,50	25,68
Bijlage aan de pastoor	200	200	200	200	200
Openbaar onderwijs					
Uitgaven m.b.t. de gewone diensten van het lager onderwijs	25.158,78	29.653,94	36.602,71	43.780,15	50.236,95
Uitdeling van prijzen	250	0	0	0	
Kosten van het geneeskundig toezicht				180	
Plaatselijke schuld					
Intresten van leningen	2.240	2.170	2.100	2.030	1.960

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Jaarlijkse aflossingen op de leningen	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Pensioenen der gewezen onderwijzers	0	838,05	700,45	764,24	0
Uitgaven van diverse aard					
Openbare feesten	455	0			
Grond en huurprijzen telefoon	0	0			
Inningsloon der kosten van het kuisen der waterloopen	5,10	0			
Onwaarden der opcentiemen	0	0			475,69
Werkrechtscraad	44,93				
Onvoorziene uitgaven		177,32	257,07	415,75	
2. Buitengewone uitgaven					
Herkasseien buurtweg nr. 1	158,71				
Aankoop gemeentehorloge	1.035				
Verbetering schoollokaal en onderwijzerswoning Overslag	2.888,34				
Vermeerdering onderwijzerspensioen	42				
Onderhoudskosten behoeftige vluchtelingen		2.899,48			
Vergoeding ambtenaar OM bij politierechtbank, jaar 1914		111,62			

Rubriek	1914	1915	1916	1917	1918
Kosten burgerwacht in 1914		191,11			
Terugbetaling gemeentebons 1917 (!)			4.314		
Boete voor gestolen telefoondraad (10 01 1915)			3.750		
Opeisingen van het leger			39.956,50	43.747	45.989,09
Boete voor ontdekte reisduiven				12.500	
Intresten leningen			1.412	6.000	
Intresten lening vlg. begroting 1916					1.760
Intresten lening aangevraagd 02 04 1917					4.240
Intresten lening 70.000 fr. (begroting 1918)					2.800
Bijstand aan onvrijwillige werklozen (sept. '15 - dec. '16)			2.918	1.950	
Voorschotten betaald aan voedingscomité				30.000	10.000
Toelage voedingscomité, morgenmaal schoolkinderen en soep behoeftigen					13.852
Loon gelastigde met postdienst naar Ertvelde				2.380,25	886,50
Loon bode belast met de dienst Duitse paspoorten en veebestand kaarten				368	270
Afhouding op toelage Nat. Hulp- en Voedingscomité				540	
Schadelijk slot rekening vorig jaar				9.915,23	26.661,17
Boeten voor ontvluchting arbeiders en foute paardenlijst				2.250	
Totaal aan uitgaven:	58.527,51	65.115,75	120.608,48	182.406	189.162,04
Volgens begroting:	66.007,71	65.564,42	120.052,07	186.618	184.835,01

Bijlage 7. Kohieren van de hoofdelijke omslag

7.1: Kohier van de hoofdelijke omslag, jaar 1914

Klasse	Aantal belastings-schuldigen per klas	Bedrag der grondslagen per klas	Totalen der grondslagen per klas	Aanslagen per persoon per klas	Totalen der aanslagen van al de personen
1	16	4000	64000	31,48	503,68
2	18	3500	63000	27,54	459,72
3	12	2700	32400	21,25	255
4	12	2000	24000	15,74	188,88
5	26	1600	41600	12,59	327,34
6	17	1200	20400	9,45	160,65
7	25	900	22500	7,09	177,25
8	33	750	24750	5,90	194,70
9	34	600	20400	4,72	160,48
10	32	500	16000	3,94	126,08
11	36	400	14400	3,15	113,40
12	50	300	15000	2,36	118
13	44	200	8800	1,57	69,08
14	90	150	13500	1,18	106,20
15	6	75	450	0,59	3,54
Totaal	451		381.200		3.000

7.2: Kohier van de hoofdelijke omslag, jaar 1918

Klasse	Aantal belastings-schuldigen per klas	Bedrag der grondslagen per klas	Totalen der grondslagen per klas	Aanslagen per persoon per klas	Totalen der aanslagen van al de personen
1	2	10.000	20.000	123,75	247,5
2	4	8.000	32.000	99	396
3	13	6.000	78.000	74,25	965,25
4	8	5.000	40.000	61,87	494,96
5	17	4.000	68.000	49,50	841,50
6	19	3.000	57.000	37,12	705,28
7	39	2.500	97.500	30,94	1206,66
8	34	2.000	68.000	24,75	841,50
9	29	1.600	46.400	19,80	574,20
10	31	1.400	43.400	17,32	536,92
11	38	1.200	45.600	14,85	564,30
12	39	1.000	39.000	12,38	482,82
13	42	800	33.600	9,90	415,80
14	43	600	25.800	7,43	319,49
15	35	400	14.000	4,95	173,25
16	87	200	17.400	2,47	214,89
17	16	100	1.600	1,23	19,68
Totaal	496		727.300		9.000

Bijlage 8. De parochie Wachtebeke - St.-Catharina tijdens de oorlog 1914-1918

Oorlogsverslag opgesteld door toenmalig pastoor A. Vanderstée en verzonden naar Z.E.H. Claeys -Bouïiaert, seminarie te Gent, daar ontvangen op 23 mei 1919.

Bron: Archief Bisdom Gent, gedigitaliseerd in samenwerking met het Rijksarchief en door dit laatste gepubliceerd.

Onze parochie gelegen tusschen de Moervaart en het kanaal Gent-Terneuzen, in twee gesneden door eene vertakking der Moervaart, de Langeleede, is wonderbaar gespaard gebleven van eene gansche verwoesting door bombardementen.

In 1914 immers, bij de aankomst der Duitschers, werd de laatste trein met Belgen, uit Antwerpen vluchtende, beschoten in Moerbeke. In Wachtebeke was hunne intrede op 11 October vreedzaam, bijna al het volk was gevlucht naar Holland, en de mannen kon men op de vingeren tellen. Het was waarschijnlijk daarom dat de huizen en winkels, maar bijzonderlijk de kelders werden leeggeplunderd.

Op 24 November 1914 kreeg Wachtebeke eene bezetting, die slechts opgehouden heeft bij den wapenstilstand, en te zamen met de afwisselende rustpeletons groote onkosten en ook veel plagerijen en willekeurige boeten aan de gemeente en de burgerij gekost heeft. De twee laatste jaren hebben hunne geweldige schietoefeningen in onze overgrooten meerschen de voeding van de veestapel verhinderd, en ook wel hier en daar, bijzonder aan het kerkgebouw, eenige schade veroorzaakt.

Verscheidene malen is de godsdienstoefening 's Zondags gestoord geweest door de onverwachte indringing van evangelische ministers, en ook wel soms door katholieke priesters.

Maar het is vooral op het einde dat de parochie groot gevaar liep: daags voor Allerheiligen werd de vijand weggejaagd uit Caprijcke en kwam toegesneld op de boorden van de vaart Gent - Terneuzen. Er werden 8 batterijen opgesteld rond het dorp van Wachtebeke, die bijzonderlijk des nachts, warm beantwoord werden door het Belgisch geschut.

Alzoo gebeurde het dat in den nacht van 4 November bijna 150 granaten vielen in één straat nabij het center des dorps, waar 150 inwoners rustig sliepen, zonder het gevaar te vermoeden. Buiten eenige stoffelijke schade was er één ongeluk te betreuren: een jonge dochter werd in haar bed door eenen splinter van granaat getroffen en bezweek des anderendaags aan hare vreselijke wonde.

Gansch die week was het een kanongeschut dat hooren en zien verging, en het gedurig gesis van bommen en granaten zegde ons genoeg welk dringend gevaar ons bedreigde. Eindelijk de nacht van 10 tot 11 November werd bij telefoon aan den ortskommandant bevel gegeven van den vijand kost wat kost twee dagen staande te houden vóór Wachtebeke, terwijl het Belgisch leger bevel ontving denzelfden dag vooruit te rukken langs Selsaete - Winkel tot voorbij Wachtebeke.

Het is dus ongetwijfeld, had de wapenstilstand ons niet gered, dat op dien dag van 11 November gansch onze vreedzame parochie vernietigd werd, daar er niet min als 600 kanonnen ons met hunnen vuurmond bedreigden.

Ondertussen werd onze kerk, gedurende de drie laatste weken, door de brutale marine-soldaten ingenomen. Zoo werd zij gehavend dat zij eerder eenen slordigen stal dan eenen tempel geleck. Te midden rookte een stoof waarop gekookt en gebraden werd. Tot brandstof stool men en verbrijzelde een twee honderdtal stoelen. Men bevulde en schond de zitbanken en meubels. Ja zelfs twee halve dagen en eenen nacht herbergde men er twee medegebrachte koeien, buiten een aantal honden.

Wellicht heeft deze heiligschendende doenwijze bijgebracht tot bestraffing der plichtigen.

Het was dus billijk en nodig dat onze goede parochianen door missen van dankzegging en gebeden Maria bedankten voor haren bijstand en het H. Hart dankten voor zijne bescherming.

De pastoor van Wachtebeke,

A. Vanderstée.

(Bijlage)

Gemeente Wachtebeke

<i>Getal soldaten</i>				<i>Verbannenen</i>		
Opge- roepen	Vrijwil- ligers	Dooden	Ver- minkte	Getal	Dooden	Waar
232	14	28	3	265	4	Sedan Halluin Pulle

Gedoode of veroordeelde burgers: 2; berriedragers: (geen)

Geboorten en overlijdens		Communiën		Kinderen tot plechtige com- munie toegelaten		Aanmerkingen
1913	° 104	1913	23.500	1913	116	
	+ 56	1914	22.500	1914	95	
1914	° 113	1915	20.000	1915	87	
	+ 54	1916	23.000	1916	104	20 kinderen dood in 1906
1915	° 93	1917	25.000	1917	90	18 kinderen dood in 1907
	+ 44	1918	26.000	1918	68	34 kinderen dood in 1908
1916	° 63					
	+ 43					
1917	° 52					
	+ 55					
1918	° 47					
	+ 80					

Bijlage 9: De parochie Wachtebeke-Overslag gedurende den oorlog 1914-1918

Oorlogsverslag opgesteld door toenmalig pastoor Louis Raes, pastoor van van 1901 tot 1919, en verzonden naar Z.E.H. Claeys - Bouüaert, seminarie te Gent, daar ontvangen 4 mei 1919.

Bron: Archief Bisdom Gent, gedigitaliseerd in samenwerking met het Rijksarchief en door dit laatste gepubliceerd.

- 1) De parochie Wachtebeke Overslag is gelegen geheel op de noordelijke Belgisch-Holl. grens, derwijze dat zij is samengesteld uit ongeveer 500 Holl. inwoners, uitmakende op hun eigen, de Holl. grensgemeente van Overslag/Zeeland met eigen burgemeester en gemeentebestuur, gemeenteschool, post en telefoondienst, - en uit een duizendtal Belgische inwoners, toevoorende aan de Belg. gemeente Wachtebeke, prov. Oostvlaanderen, arrondissement Gent. De Kerk en pastorij bevinden zich op Belg. bodem, maar ook is een Belg. gemeenteschool voor de jongens en eene Belg. aangenomen kloosterschool voor de meisjes. De parochie wordt bediend door eenen Belg. priester en behoort tot het bisdom Gent, voor wat de Belg. bevolking betreft, en tot het bisdom Breda voor wat de Holl. bevolking aangaat.*
- 2) De maatregelen genomen door de burgerlijke en geestelijke overheden zijn hier dezelfde geweest als voor de overige plaatsen in het land. Geen andere meer bijzondere maatregelen zijn hier nodig geweest noch van pas gekomen.*
- 3) De plaatselijke burgerwachten, in de eerste dagen van het uitbreken van den oorlog, hebben waardig hunnen plicht vervuld, zoals dit was voorgeschreven in de gemeente. De jonge dienstdoende koster der parochie, de heer Germaan De Keukelaere, is door den draad, als vrijwilliger, het Belgisch leger gaan vervoegen.*
- 4) Gansch de bevolking van Overslag heeft, evenals de bevolking van al de overige plaatsen van het vaderland, steeds een warme, opgetogene en oprechte vaderlandsliefde laten blijken. De parochie Overslag, dank aan hare ligging op de uiterste grens, is een geschikt toevluchtsoord geweest voor eene groote menigte van vluchtelingen, van Dendermonde, Lokeren, Gent en omliggende. Gansch deze menigte van ingezetenen en vluchte-*

lingen woonden vlijtig en geestdriftig de godsdienstige oefeningen van gebeden en bemoedigende zangen bij, die dagelijks in de parochie te kerk in deze dagen werden verricht, ook het bijwoonen van het H. Sacrificie der mis dagelijks, en het gebruik der H.H. sacramenten was bemoedigend en stichtend.

- 5) *De parochie Overslag, dank zij hare afgelegen ligging op de grens, is vrijgewaard gebleven van den eersten inval der woeste vijandelijke plundersaarsbenden, deze zijn hier niet verder doorgedrongen dan Moerbeke en Wachtebeke, van waar zij in der haast verder zijn moeten trekken.*
- 6) *De eerste kennismaking met den vijand heeft hier slechts plaats gehad, eenige dagen later, bij de aankomst namelijk van eene compagnie van Beierschen landstorms, als bezettingstroep voor de bewaking van de grens, op het oostelijk gedeelte van de parochie. De officieren en soldaten waren ingekwartierd bij de bevolking en waren overigens voor deze niet moeilijk. De grens in het westelijk gedeelte werd bewaakt door eene compagnie Pruisischen landstorm. Deze was geplaatst in het klooster en in de school van het klooster en was veel minder goed gesteld voor de bevolking. Geen meer bijzonderen moeilijkheden toch hebben zich hier ook voorgedaan tenzij al eens een moeilijkheid van paspoort afhalen, eene verdenking en huiszoeking voor verdachtheid aan den draad. Vervolgens wordt de bewaking van de grens altijd strenger en strenger tot dat eindelijk de grens volkomen werd gesloten door den gekenden elektrischen draad. Op 8 december 1914 zijn de parochies van het Holl. gedeelte, evenals 14 huisgezinnen in het dorp, op België, gelegen heel op de grenslijn, en 23 huisgezinnen in Belg. polder (Sint-Eloois polder), degelijk afgesloten met de Hollanders, voor de laatste maal naar de parochie Kerk mogen gaan, en is voor de bevolking eene Nood-Kerk en eene nood-school moeten ingericht worden.*
- 7) *De parochiekerk heeft door de afsluiting van deze bevolking, zo al is te verstaan, veel schade geleden en ook aan de Belg. zijde werd dikwijls de toegang tot de Kerk verhinderd door de Pruisische ketters, om de wille van de grensstreep, binnen welke het verkeer was verboden met deze daarbuiten. De gesteltenis wordt vervolgens ons nog verergerd door de gedwongene ontruiming der huizen die zich te dicht bij den elektr. draad bevinden, eerst 80 meters, dan 200 meters van den draad. Binnen die ruimte mocht ook geen land bebouwd worden, noch geen mensch tussen. De zusters van het klooster zijn ook in dit tweede geval, gedwongen geweest haar huis en scholen te verlaten. Zij zijn liefdadig opgenomen*

geweest in de pastorij van Wachtebeke, en hebben hare scholen voor zooveel mogelijk, voortgedaan in den naastaangelegen wijk (Ramonshoek) van Wachtebeke. De scholen van de eene zijde gelijk van de andere zijde hebben moeten voortgaan zoals de omstandigheden het hebben toegelaten: de zusters hebben voor haar deel ook de mannekens moeten opnemen, gelijk de meesters van de andere zijde de meisjes.

- 8) *Als een meer bijzondere eigenaardigheid van den toestand op Overslag moet eindelijk worden gemeld, de opsluiting, tussen twee draden, op een oppervlakte van 200 x 300 meters, van 60 huisgezinnen, met 196 leden, namelijk wanneer in begin maart 1917, de Duitschers hunnen elektr. draad verplaatsten van de Hollandse grenslijn, naar verderop in België, achter de Kerk en pastorij, en de Holl. van hunne zijde daar eenen terug plaatsten op de grenslijn. Hierdoor werd een toestand geschapen die de menschen hier nooit zullen vergeten, en die ten eeuwigten dage tot schande zal strekken van Holl. beschaving. In afwachting dat hier aanhoren of daartegen verzet kon aangeteekend worden en met alle moeite eenige verbetering kon ingebracht worden, bleven de menschen hier eenvoudig opgesloten en bejegend met woord en daad, als wilde dieren, geen ander aanzien of mededogen waardig. De verbetering die er later aankwam, na veel loopens en moeite, bestond enkel hierin, dat de poort, eerst 3 maal, later 5 maal, eene uur zogezegd wordt open gesteld tot doorgang, doch nog met welke plagerij. Alles ging af op Amsterdamsche uur en die uur ging voor of na volgens beloften of goedvinden van den bewaker. Dan het uur des morgens, zogezegd voor het werkvolk was, zoo ongenadig geschikt dat de menschen eerst nog eene uur of eene halve uur daar kunnen loopen al voor ze hun werk kunnen aanvangen en des avonds al reeds eene uur of eene halve uur hun werk hadden moeten staken! Regenden ze uit bij slecht weder, of hadden zij afgewerkt, zij moesten het maar weten, er was geen doorgaan. Ging iemand met trein of boot, hij moest het ook wederom maar zoo kunnen doen lukken of hij kon maar voor den draad en poort blijven vernachten. Des Zondags voor de goddelijke diensten wordt men door gelaten vijf of 7 minuten voor den tijd; na de diensten mocht men niets vertoeven, zelfs niet eene mis te bestellen in de sakristie of men stond voor de geslotene poort. Van de diensten 's namiddags wordt geene rekening gehouden. Van na de Hoogmis bleef de poort dicht geheel den namiddag. Om de menschen er binnen toch niet te laten verhongeren was eenigzins voorzien door een voedingskomiteit, maar ook wederom het was ten koste van wel betaalde prijzen en veel loopens, wat slecht meel, wat bedorven haring, een of twee keeren in het begin wat spek en vet, wat slechten smaakloozen en taaien kaas en veel*

aardappelbloem (daar waren zij gereed mede). Al de andere behoeften daar was geen toelating voor, dat kon men zich maar ontzeggen of trachten te smokkelen, op gevaar natuurlijk van het opgepakt worden en er nog een proces en wat geldboete er bij te bekomen zoals dat overvloedig gebeurden elken dag. Dit alles wordt gedaan, zoo gezegd uit voorzorg tegen de Duitschers die er alles bij wonnen, maar in wezentlijkheit tegen de Belgen die zij alleen hebben geplaagd, geplunderd en getroffen. Tegenover dit alles toch hebben de menschen zich voorbeeldig, kalm en moedig weten te gedragen met pijn en leed, zeker, in het hart maar met onderwerping en gelatenheid.

9) Staat en beweging der bevolking in den oorlogstijd.

	Geboorten	Overlijdens	Huwelijken
1913	39	15	13
1914	31	28	6
1915	20	9	0
1916	18	17	0
1917	14	8	3
1918	13	12	1

Bibliografie

1. Archiefstukken

- Gemeentearchief Wachtebeke (GAW), doos 172.2:504.6: Register met de notulen van de gemeenteraad, periode 1912-1929.
- Gemeentearchief Wachtebeke (GAW), doos 520.9: demografische statistieken.
- PAOV: register M1 1281: Militie 1914.
- PAOV: Vertoog van den bestuurlijken toestand der provincie Oost-Vlaanderen voor het jaar 1914.
- GAW: bevolkingsregisters jaren 1900-1909 en 1910-1919.
- Archief OCMW Wachtebeke, doos C.O.O. nr. 475.1: bewijsstukken voor de uitgaven van het Armbureau.
- PAOV: bestand 0/744/1, rondzendbrief i.v.m. maximale graan- en broodprijs.
- GAW: Register van de jaarrekeningen, periode 1908-1934.
- SAG: Reeks SKW nr. 62: Correspondentie 1914 - 1917.
- RAG: Oorlogsverslag van de parochie Wachtebeke H. Catharina.
- RAG: Oorlogsverslag van de parochie Wachtebeke O.L.V. Geboorte.

2. Artikels

- BUYLE M. & HOEBEKE G.: *De Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, 1987.
- BUYLE M. & HOEBEKE G.: *De Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, 1988.
- CREVE A.: *De twee oorlogen...*, in: De Vierschaar, tijdschrift van de Heemkundige kring De Vierschaar vzw, 2005/1.
- CREVE A.: *De materiële zorgen van onze plaatselijke pastoors...*, in: Jaarboek 2011 van de Heemkundige Kring De Vierschaar vzw, Wachtebeke, 2012.
- GALENS O.: *Een blikje in het verleden*, in: tijdschrift van de Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, Wachtebeke, 1990/1.
- HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, 1984.
- HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*, in: Jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, 1985.
- HOEBEKE G.: *Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog*. 28 teruggevonden reisduiven [...], in: tijdschrift van de Heemkundige Kring De Vierschaar vzw, Wachtebeke, 2011/2.

- HOEBEKE G., *De elektrische draad te Wachtebeke en omstreken*, in: Jaarboek 2002 van de Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, Wachtebeke, 2003.
- HUYSMAN S. & VAN DEN BROECK E.: *De eerste Wereldoorlog in het Meetjesland*, rapport opgemaakt in opdracht van Comeet, Eeklo, 2011.
- Br. LEOPOLD: *Adieu Usines Paul Madou Wachtebeke*, in: Sint-Laurensklok, jaargang 53 (1980-1981) nr. 1.
- SCHRAUWEN G.: *De waanzinnige 20e eeuw. Alle kinderen moeten leren*, in: Weekblad Knack, 1988 nr. 4.
- VANNESTE A., *De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens*, in: Jaarboek 2002 van de Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, Wachtebeke 2003.
- VERVAET A.: *Sociale hulpverlening van de gemeente Wachtebeke 1830-1925*, jaarboek Heemkundige Kring “Oud Wachtebeke”, 1990.

3. Boeken

- DEAUVILLE M.: *Tot aan de IJzer*, Roularta Books, Roeselare, 2011.
- DE VOS L. (red.): *Burchten en forten en andere versterkingen in Vlaanderen*, Davidsfonds/Leuven, 2002.
- DE VOS L. e.a.: *‘14 - ‘18. Oorlog in België*, Davidsfonds Uitgeverij, 2014.
- GOOSSENS P. & MEIRESONNE L.: *Vlaanderen Niemandland 1914*, Davidsfonds/Leuven, 2009.
- NATH G.: *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*. Manteau, Antwerpen, 2013.
- SAKKERS (red.): *De Hollandstelling*, Witsand Uitgevers, Antwerpen 2011.
- SCHEPENS L.: *14/18. Een oorlog in Vlaanderen*, Lannoo, Tielt / Weesp, 1984.
- SERRIEN P.: *Oorlogsdagen. Overleven in bezet Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Manteau, Antwerpen, 2013.
- TUCHMAN B.: *De kanonnen van augustus*, Elsevier, Amsterdam / Brussel, 1976.
- VAN THUYNE D.: *De Duitsers komen*, Lannoo, Tielt, 2010.
- VERLEYEN M. & DE MEYER M.: *Augustus 1914. België op de vlucht*, Manteau, Antwerpen, 2013.
- (Geen vermelding van auteur): *Guldenboek der Vuurkaart*, J. Rozez NV, Brussel, 1936-1937.
- (Geen vermelding van auteur(s)): *De Grootte Oorlog*. Boek in twee delen van elk ca. 1.000 pagina's. Wegens beschadigingen konden geen verdere gegevens gevonden worden. Het dateert vermoedelijk uit de jaren twintig of begin jaren dertig van vorige eeuw.

2

**Het bestuur van
de gemeente Sint-Kruis-Winkel
tijdens de Eerste Wereldoorlog**

Luc. De Maesschalck

Met dank aan...

- **Stadsbestuur van Gent**, voor hun uitgebreid opzoekingswerk in de bevolkingsregisters van Sint-Kruis-Winkel;
- **Het personeel van de 'Zwarte Doos'** (Stadsarchief Gent), voor de verstrekte diensten;
- **Cecile Cornelis, Julien Onderbeke en Eddy van Acker**, voor de levering van fotomateriaal en/of bidprentjes;
- **Wies Creve en Guy Hoebeke**, voor het nalezen van de tekst;
- en aan al degenen die ik eventueel nog vergeten ben...

INHOUD

Inleiding

Deel 1: Sint-Kruis-Winkel aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

- p. 169 De bevolking
- p. 174 Het gemeentebestuur
- p. 177 Er kwamen andere tijden...
- p. 179 De gemeentefinanciën
- p. 180 Het Burgerlijk Godshuis
- p. 183 Het Arbureau
- p. 188 Openbare en andere werken

Deel 2: De Oorlog

- p. 197 Het begin
- p. 200 Het gemeentebestuur
- p. 207 De gemeentefinanciën tijdens de oorlog
- p. 214 Het Burgerlijk Godshuis
- p. 220 Het Arbureau
- p. 222 Het onderwijs
- p. 225 De laatste oorlogsdagen

Deel 3: En toen was het vrede

- p. 231 Het gemeentebestuur
- p. 236 De gemeentefinanciën
- p. 239 De Burgerlijke Godshuizen
- p. 240 Het Arbureau
- p. 241 Openbare werken
- p. 243 Het onderwijs

Bijlagen

- p. 250 1. Jaarrekeningen gemeente Sint-Kruis-Winkel, 1913-1918
- p. 258 2. Burgerlijk Godshuis Sint-Kruis-Winkel.
Jaarrekeningen 1914-1918
- p. 260 3. Burgerlijk Godshuis Sint-Kruis-Winkel.
Staten van betalingen 1914-1918
- p. 262 4. Arbureau Sint-Kruis-Winkel. Jaarrekeningen 1914-1918
- p. 265 5. Arbureau Sint-Kruis-Winkel. Voornaamste uitgaven 1913-1918
- p. 267 6. Tabel van de hoofdelijke omslag 1913
- p. 268 7. Oorlogsverslag van pastoor F. X. Philippart
- p. 270 **Bibliografie**

Inleiding

Voor 1914, de periode van de zogenaamde *Belle Epoque* (de Mooie Periode), was Sint-Kruis-Winkel een rustige landbouwersgemeente, waar het leven gezapig, doch eerder armoedig, verder ging. Het *Belle* was er voor veel inwoners niet bij. De taak van burgemeester werd begin twintigste eeuw vervuld door - zoals dat toen ging - een notabele van de gemeente: notaris Polydor Teirlinck. Zoals voor veel plattelandsgemeenten gold, was de horizon van zijn onderdanen eerder beperkt: veel verder dan de naburige gemeenten zwermden deze doorgaans niet uit, tenzij eventueel om hun militaire dienstplicht te vervullen. En politiek, daar lag de gewone man niet wakker van, en al zeker niet van internationale politiek.

De oorlog die in de zomer van 1914 losbarstte, zou voor een massale omwenteling zorgen. De maatschappij zou nooit meer worden als voorheen. Simpele boerenjongens, die soms nog ongeletterd waren, werden nu opgeroepen om vier jaren te gaan vechten tegen andere jongens die al even eenvoudig waren als zijzelf, en die, eens het front vastgelopen was en de loopgravenoorlog begon, al evenmin wisten wat nu eigenlijk de bedoeling was. Het slijk van de IJzer en de bloedige offensieven op de andere fronten zou hen allen grondig veranderen. Velen onder hen bleken de opgelopen traumatische ervaringen nog niet verwerkt te hebben toen ze decennia later op hun sterfbed lagen.

Hadden de soldaten een hondenleven, in hun geboortedorpen had men het evenmin onder de markt. Waren de prijzen van eetwaren en andere levensmiddelen jarenlang onveranderd gebleven, dan werden de Belgen nu geconfronteerd met zeer sterke prijsstijgingen, eerst te wijten aan de in dergelijke omstandigheden klassieke hamsteractiviteiten, later te wijten aan de schaarste ontstaan door de opeisingen van de bezetter. Deze prijsstijgingen werden niet gecompenseerd door een verhoging van hun inkomen. Bovendien werden gemeenten die in het zogenaamde Duitse Etappengebied lagen, zoals Sint-Kruis-Winkel, permanent geconfronteerd met de bezetter. Zijn soldaten kwamen immers op verlov in deze gebieden. Het gemeentebestuur moest zorgen voor het welzijn van de gemeente zonder de Duitsers tegen de haren in te strijken en - vooral - door hun verordeningen nauwgezet op te volgen.

Hoe dit alles verliep in Sint-Kruis-Winkel, hebben we in de mate van het mogelijke geprobeerd te achterhalen aan de hand van de beschikbare bronnen. Laat ons eerlijk zijn: het is niet geworden wat we gewild hadden. Getuigen van die tijd zijn er niet meer. Gelukkig beschikt Sint-Kruis-Winkel over

een vrij uitgebreid, goed geordend en toegankelijk archief, maar sommige bronnen zijn toch uitermate beperkt wat betreft de Eerste Wereldoorlog¹. Voor wie de notulen van de gemeenteraad en van het schepencollege raadpleegt, lijkt het wel of men de aanwezigheid van de Duitse bezetter flagrant wil negeren. De notulen van de gemeenteraad hebben het nooit over *Duitser* of *bezetter*, zelfs het woord *oorlog* wordt niet gebruikt. Wel wordt soms gesproken over *deze droevige tijden*. Het schepencollege deed het nog beter: de notulen houden op eind juli 1914, toen de oorlog nog moest beginnen. Waarom, is een vraagteken: het zou immers nog meer dan drie maanden duren vooraleer de gemeente bezet werd. En deze notulen werden pas hervat in de loop van 1921. Geen woord over de oorlog! We kunnen alleen vermoeden dat men leefde met de schrik dat deze notities zouden gecontroleerd worden door de Duitsers. Waarom het schepencollege pas opnieuw teken van leven gaf meer dan twee jaar na de oorlog, is niet meer te achterhalen, al kunnen we wel vermoedens hebben. Wat de gemeenteraad genotuleerd heeft, zijn hoofdzakelijk beslissingen in verband met financiële kwesties. Voor wie tussen de regels door kan lezen, valt er soms wel meer uit de bestaande teksten af te leiden, maar dat neemt niet weg dat in deze documenten cruciale informatie - we denken hier bijvoorbeeld aan de opeisingen van werklozen - volledig ontbreekt. Gelukkig zijn er nog andere bronnen in het archief terug te vinden waar wel één en ander uit af te leiden is. Wat de communicatie met de bezetter betreft, is de ontvangen briefwisseling over de jaren 1914 - 1917 teruggevonden, althans de Duitse verordeningen en deze vormen een niet te versmaden bron van inlichtingen. Voor 1914 en 1915 zijn deze beperkt tot een tiental blaadjes, van 1918 is helemaal niets overgebleven. Genoemde verordeningen werden, op enkele specifieke voor Sint-Kruis-Winkel na, naar alle gemeenten gestuurd die onder het gezag van Ertvelde ressorteerden². Ze zullen daarom in een apart artikel worden behandeld, alhoewel er in de verdere tekst reeds af en toe naar zal verwezen worden. Van (kopieën van) brieven in de omgekeerde richting, dus geschreven door het gemeentebestuur en gericht aan de Duitse Hauptkommandantur te Ertvelde dat hier de lakens uitdeelde, is eveneens een deel teruggevonden, via het register van verzending. Dit register bevat de dubbels van de zendbrieven, maar niet de eventuele bijlagen. Helaas komt er na medio 1916 om één of andere reden

1. Het archief is opgenomen in het Stadsarchief van Gent te Gentbrugge, de zogenaamde Zwarte Doos, reeks SKW. Een inventaris van de gebruikte stukken is in de bibliografie achteraan dit artikel opgenomen.
2. Zo ook naar Wachtebeke. Aangezien het artikel betreffende deze gemeente reeds klaar was bij de ontdekking van deze verordeningen, is er daar geen of nauwelijks gebruik van gemaakt. Er is hierbij vanuit gegaan dat de aandachtige lezer zelf het verband kan leggen tussen bepaalde onderwerpen in de tekst en de inhoud van sommige Duitse instructies die elders zullen worden besproken.

geen briefwisseling gericht aan de Hauptkommandantur te Ertvelde meer in voor, hoewel er die moet geweest zijn.

Andere gegevensbronnen zijn de archieven van de gemeentelijke hulporganisaties: het Bureel van Weldadigheid (Armbureau) en de Burgerlijke Godshuizen, maar deze vertonen dezelfde beperkingen. Van het eerstgenoemde zijn trouwens geen notulen teruggevonden, enkel de jaarrekeningen. Uit deze documenten valt zelfs nauwelijks af te leiden dat er een oorlog geweest is. Dit valt te verklaren doordat hun taak tijdens de oorlog voor een groot deel werd overgenomen door een andere organisatie: het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Dit was in de gemeente vertegenwoordigd door een lokaal comité dat niet onder het gemeentebestuur viel, maar waarvan geneesheer Basile Van Geyte de verantwoordelijke blijkt te zijn geweest. Maar ook hiervan zijn geen documenten teruggevonden, enkel een paar sporadische vermeldingen in de notulen van de gemeenteraad.

Ondanks alles hebben we toch getracht de lezer in de mate van het mogelijke een beeld te schetsen van hoe het er aan toe ging te Sint-Kruis-Winkel tijdens de *Groote Oorlog*. Wegens de beperktheid van de bronnen is het echter onvermijdelijk dat ons verhaal voor een groot deel beperkt blijft tot de financiële toestand. De jaarrekeningen zijn immers alle teruggevonden. Omdat de gevolgen van de oorlogsperiode voor de gemeente niet verdwenen bij de wapenstilstand - of toch niet alle, de bezetter zelf was verdreven natuurlijk - is het gemeentebestuur gevolgd tot het aantreden van het nieuwe bestuur begin 1921.

Dit artikel sluit aan bij het vorige dat handelt over Wachtebeke. Enige algemene informatie, bijvoorbeeld over het begin van de oorlog en de organisatie van het genoemde Nationaal Hulp- en Voedselcomité, is daar beschreven en wordt hier niet herhaald. We beginnen terug met de situatie in de gemeente te schetsen zoals ze was voor de oorlog begon, op het einde van de *Belle Epoque*, die, zoals gezegd, niet voor iedereen *Belle* was, zoals verder zal blijken.

DEEL 1:

SINT-KRUIS-WINKEL VOOR DE OORLOG

De bevolking

Volgens de volkstelling van 1891 telde Sint-Kruis-Winkel 2.565 inwoners, zowat het maximum dat de gemeente ooit gehad heeft³. Dit aantal was echter niet stabiel, in deze zin dat de bevolking de jaren daarop afnam. In 1910 waren het er nog 2.429. Bij het begin van de oorlog moet de gemeente ongeveer 2.400 inwoners geteld hebben, wat af te leiden is uit enkele notaties in de notulen van de gemeenteraad. Indien we er van uit gaan dat een gemiddeld gezin vier à vijf leden telde (wat toch wel een minimum moet geweest zijn), dan komt dit neer op een vijfhonderdtal gezinnen⁴.

Wat de aard van de uitgeoefende beroepen betreft, is hoofdzakelijk één bron teruggevonden: de registers van de militie⁵. Daarin staat het beroep van de opgeroepene en van zijn vader (of moeder, in geval van een weduwe) vermeld. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de militieregisters van 1901, 1902, 1913 en 1914. Betreffende de lijsten 1901/1902 gaat het in totaal om 55 namen, wat ruim 10 % van de gezinnen uitmaakt, statistisch gezien voldoende om zich een idee te kunnen vormen van de beroepsverdeling. Wat betreft de militie van 1913/1914 gaat het om 40 namen. In eerste instantie wordt het beroep van de vader (of moeder) bekeken.

Met betrekking tot de lijsten 1901/1902 is vast te stellen dat 20 van de 55 ouders landbouwers waren, of landbouwknechten. In 1913/1914 zijn dat er 23 van 40, meer dan de helft dus. Bovendien waren er nogal wat personen die van deze landbouwers afhankelijk waren, zoals bijvoorbeeld een voerman en een zoon wagenmaker, die dit beroep vermoedelijk overgenomen had van zijn overleden vader. Volgende beroepen kwamen vermoedelijk min of meer op hetzelfde neer: aardewerker, dagloner en werkman. Het kan worden aan-

3. Voor de evolutie tussen 1786 en 1998, zie VAN ACKER E. en TRANGEZ G.: *Sint-Kruis-Winkel. Een hoek tussen het kanaal Gent-Terneuzen en de Moervaart*, jaarboek HK "Oud Wachtebeke", Wachtebeke, 2000, pg. 198.
4. In maart 1919 werden er in de gemeente 447 huizen geteld. Aangezien er wellicht ook nog enkele gezinnen inwoonden bij schoonouders of (groot-) ouders, kan hieruit worden besloten dat het aantal gezinnen inderdaad rond de 500 moet gelegen hebben. SAG, reeks SKW nr.48: Register der uitgaande briefwisseling 1914-1923, brief van 17 maart 1919.
5. De bevolkingsregisters zijn in handen van de Dienst Bevolking van de stad Gent en zijn niet vrij toegankelijk. Ze konden bijgevolg niet worden geraadpleegd. Eventuele informatie hieruit dient schriftelijk te worden aangevraagd.

genomen dat velen van hen minstens periodiek in de landbouw werkzaam waren, bijvoorbeeld tijdens de oogstperiode. Weduwen staan soms geregistreerd als herbergierster⁶. Gezien het aantal herbergen dat er toen was mag dit duidelijk als een bijberoep worden beschouwd: de vader oefende wel een andere stiel uit. Dikwijls moet dit landbouw geweest zijn, wat vast te stellen is doordat de zoon genoteerd staat als landbouwer. Verder kan men aannemen dat meerdere inwoners nog aan landbouw deden als bijberoep. Zo leefde herbergier Haes zeker niet van pinten tappen alleen en boswachter De Wulf liep niet enkel in de bossen rond. Zoals nog decennia lang het geval zou zijn, kweekten velen zelf hun aardappelen en de dagelijkse groenten. In het algemeen mogen we dus aannemen dat ongeveer de helft van de beroepsbevolking leefde van de landbouw, wat geen verrassende vaststelling is. Voor 1916 beschikken we trouwens over een nauwkeurig cijfer wat het aantal boerderijen in de gemeente betreft: dat bleken er 183 te zijn.

Andere vermelde beroepen zijn: kleermaker (twee in 1913), bakker, voerman, een *vleeschhouwster* (ook de zoon geeft dit op als beroep, blijkbaar van vader overgeërfd), schilder, schipper, slachter, rondleurder, timmerman, hovenier en briefdrager. In één geval wordt geen beroep van vader of moeder vermeld. De betrokken kandidaat-milicien staat genoteerd als landbouwknecht. Het valt op dat de zonen dikwijls het beroep van hun vader overnamen. Wie wel een andere weg opgaat, kiest daarom nog niet voor verbetering: een landbouwerszoon wordt melkventer, de zoon van een rondleurder blijkt aardewerker te zijn geworden, een voermanszoon gaat werken als dagloner. Zelfstandige beroepen zoals beenhouwer, bakker, kleermaker, voerman, onderwijzer,... werden gewoonlijk op de zoon - milicien overgedragen, maar niet altijd. Mogelijk is dit te wijten aan het feit dat er nog een oudere broer in het gezin was.

Algemeen kan men besluiten dat het gros van de inwoners van Winkel zijn boterham verdiende met handenarbeid. In de vier genoemde militielijsten zijn slechts vier namen te vinden van een zoon die een gans andere richting uitgaat: Charles Colpaert, zoon van een landbouwer, staat genoteerd als kantoorbediende; de zoon van weduwe De Fleurquin is leerling-onderwijzer en deze van weduwe De Paepe is student. Eén jongeman had voor zekerheid gekozen: Theophilus Van de Voorde was militair.

Toch waren er ook inwoners die in *nijverheids- of handelsgestichten* werk-

6. Indien in het militieregister het beroep van de vrouw wordt vermeld, kan aangenomen worden dat de vader overleden is, of dat het om een buitenhuwelijks kind gaat. Scheidingen waren toen niet bepaald aan de orde van de dag.

ten. Dat bleken er in eind 1915 toch 105 te zijn, aantal dat in februari 1917 nog onveranderd was. Deze *gestichten* zijn niet gespecificeerd, maar de fabriek Mechelinck op Terdonk was daar zeker bij. Die bleek op 13 09 1915 nog in werking te zijn, en zou, volgens sommige bronnen, een honderdtal arbeiders tewerk gesteld hebben⁷. Een vrij groot aantal, aangezien de gemeente in totaal maar 105 arbeiders en bedienden telde. En vermoedelijk zijn hier ook de brouwerijen bij inbegrepen. Deze moeten een vrij grote productie gekend hebben: in 1913 hadden deze niet minder dan 103.000 kg gerst verbruikt om hun bier te brouwen⁸!

Uit de militielijsten volgt ook de vaststelling dat de grootte van de negentien- à twintigjarigen schommelde rond de 1,70 meter⁹. Met natuurlijk enkele uitschieters in beide richtingen. De kleinste persoon die opgemeten werd moest het stellen met 1,50 meter. Wie boven allen uitstak, was Henricus, zoon van boswachter De Wulf. Deze liet 1,84 meter optekenen.

Wat de geletterdheid van de bevolking betreft, kan gebruik gemaakt worden van een drietal bronnen. Enerzijds zijn er terug de militielijsten van 1913 en 1914 (de oudere lijsten van 1901/1902 vermelden deze informatie niet). Op beide lijsten staat slechts één persoon vermeld die aangaf niet te kunnen lezen of schrijven. Dit is weinig, want tijdens hun kinderjaren was er nog geen leerplicht. Anderzijds weten we dat hun kunde in veel gevallen vrij beperkt was, omdat landbouwerskinderen - en veel andere - in het algemeen enkel in de winter school liepen. Als tweede teruggevonden bron zijn er de genaamtekende lijsten van de personen die steun uitbetaald kregen wegens een soldaat aan het front. Hieruit blijkt dat het merendeel van de steuntrekkers in staat was zijn/haar naam te schrijven. Dit waren meestal mensen van middelbare leeftijd en is een aanzienlijke verbetering ten opzichte van de ouderen van de gemeente. Immers, van de zeventigplussers die ondersteund dienden te worden, waren er maximum twintig procent die konden naamtekenen, zoals uit de documenten van de Commissie van het Burgerlijk Godshuis blijkt.

Over de algemene gezondheid van de bevolking kon weinig worden teruggevonden. Een probleem die tijd - en dat geldt niet voor Sint-Kruis-Winkel alleen - bleken de pokken te zijn. Men kon zich daartegen beveiligen door een

7. BAERT A., *Beschrijving en Geschiedenis van Winkel-Sint-Kruis*, Gent, 1889.

8. SAG, reeks SKW nr. 48: Register uitgaande briefwisseling, 1914 - 1923, brieven van 2 en 13 september 1915.

9. De militielijsten werden opgesteld in januari van het jaar dat de betrokkenen twintig werden, oproeping volgde vanaf 15 september.

inenting met koepokken¹⁰. Op het gemeentebudget werd jaarlijks 50 frank voorzien voor deze inenting, bedrag dat ook werd opgebruikt. Dokter van dienst was Basiel Van Geyte. Begin 1913 blijkt er een ernstige opstoot van de *kropziekte* te zijn geweest, waarbij het gemeentebestuur - meer bepaald de secretaris - te kort schoot. Daar wordt verder nog op teruggekomen. In 1914 werden twee gevallen van tyfuskoorts vastgesteld binnen de gemeente. Er werd daarom besloten tot ontsmetting en reiniging van de waterput gelegen in de Warandedreef (de huidige Kapelledreef), die blijkbaar de oorzaak was. Deze werken zouden uitgevoerd worden onder toezicht van Karel Bauwens, (toen) raadslid. De veldwachter werd gelast Bauwens te verwittigen dat hij bij de burgemeester de nodige bevelen daaromtrent diende te halen¹¹.

Het kan hierbij nog vermeld worden dat in 1913 alle scholen van de gemeente langdurig gesloten bleven, dit wegens het uitbreken van besmettelijke ziekten. Wat de gemeenteschool aanging, besloot de gemeenteraad, om de verloren tijd in te halen, de jongensschool dagelijks zes uur open te houden tot eind september en het zomerverlof te beperken tot vijftien dagen. Genoemde 'ziekten' in kwestie - details staan niet vermeld - zorgden voor nogal wat deining. Tijdens de zitting van het schepencollege op 22 april 1913 werd de omzendbrief van de gouverneur hieromtrent besproken. Het college besloot tot het inrichten van openbare en kosteloze zittingen van koepokinenting, de herinenting te vervroegen en dit alles zo snel mogelijk door te voeren. Bovendien werd een algemene inenting voorgeschreven voor de kinderen van de lagere scholen. Aan dit alles diende grote ruchtbaarheid te worden gegeven door middel van aanplakbrieven¹².

Ook krankzinnigheid bleek voor te komen in Sint-Kruis-Winkel. Of dat werkelijk de ziekte betrof zoals we die nu zouden definiëren, is niet zeker, maar feit is dat in december 1912 er twee vrouwen werden opgesloten en in april van het jaar daarop nog een kloosterzuster. Opvallend is dat ze alle drie in een andere locatie werden ondergebracht: Melle, Lokeren en laatstgenoemde naar Lede¹³. Blijkbaar was doktersadvies alleen daartoe niet voldoende: het schepencollege had ook inspraak. Dit duidde ook de begeleider aan van de betrokkene tijdens haar verplaatsing naar de inrichting. Tijdens de oorlog werden om dezelfde reden nog een paar mensen opgesloten in Melle.

10. Een inenting met koepokken levert een doorgaans milde besmetting op en maakt de ingeënte ook resistent voor de gevaarlijkere gewone pokken. In Nederland werd daarom deze inenting in 1872 verplicht; voor België werd dit gegeven niet gevonden. Bron: <http://nl.wikipedia.org/wiki/koepokken>.

11. Notulen schepencollege van 16 juni 1914.

12. Zitting gemeenteraad en schepencollege van 22 april 1913.

13. Notulen schepencollege van 11 en 17 december 1912 en 23 april 1913.

Dat de doorsnee bevolking eerder arm dan rijk was, hoeft geen betoog. Niet altijd was de familie in staat de begrafeniskosten van een overledene te betalen. Jaarlijks werd door de gemeente dan ook een budget daarvoor voorzien. In 1914 bedroeg dit honderd frank, waarvan er vijfenzeventig frank effectief werd uitgegeven. Mogelijk als gevolg van de armoede werd er ook al eens een misdrijf gepleegd, want er diende af en toe een gevangene te worden vervoerd. In 1914 werd daarvoor door de gemeente 9,60 frank uitgegeven, op een budget van 20 frank. Bedelaars waren er ook, maar die werden in een zogenaamd bedelaarsgesticht opgesloten. De gemeente diende voor hun onderhoud te betalen, wat in 1914 de som van 50,75 frank kostte. Wat blijkbaar minder was dan verwacht, aangezien in het budget 500 frank voorzien was. Duidelijke tekenen die wijzen op armoede zijn te vinden in enkele korte notities die in de notulen van de gemeenteraad voorkomen. Zo was het onderwijs in die tijd blijkbaar niet volledig gratis: in principe dienden de ouders schoolgeld te betalen voor hun kinderen. Het grootste aantal leerlingen betaalde dit echter niet en genoot gratis onderwijs. Van deze kinderen werd een naamlijst opgemaakt. De jongensschool telde 80 dergelijke gevallen (het totaal aantal leerlingen is niet bekend), de meisjesschool 92 en op Terdonk waren er 15. Verder waren er in de school van Terdonk behoeftige kinderen aanvaard afkomstig van Kluizen en Evergem, die ten laste vielen van Winkel¹⁴. Het aantal leerlingen dat gratis school liep kwam trouwens regelmatig ter sprake in de gemeenteraad, omdat hun aantal varieerde. Regelmatig diende een *bijvoeglijke lijst* aangenomen te worden met bijkomende namen (over schrappen van namen wordt nooit gesproken). Zo waren er in november 1912, 57 jongens en 97 meisjes in de centrumscholen en 12 kinderen in de aangenomen jongensschool (Terdonk?) waarvoor de gemeente zelf de onderwijskosten betaalde¹⁵. Het groot aantal kinderen dat gratis onderwijs diende te krijgen zorgde er trouwens voor dat eind 1912, op vraag van de bestuurster van de aangenomen meisjesschool, de begroting van de school diende te worden gewijzigd, dit wegens de stijging van de post schoolbehoeften en de post grondstoffen voor naaldwerk. Beide werden verhoogd tot respectievelijk 300 en 200 frank, nog goed te keuren door de *hogere overheid*. Hieruit kan worden afgeleid dat ook deze zaken in principe door de ouders dienden te worden betaald¹⁶.

14 Raadszittingen van 14 april en 10 november 1910.

15 Raadszitting 12 november 1912.

16 Raadszitting van 31 december 1912.

Het gemeentebestuur

Uit hoofde van zijn bevolking had de gemeente Sint-Kruis-Winkel recht op negen bestuursleden, de burgemeester en twee schepenen inbegrepen. Zoals vastgelegd door de nieuwe kieswetgeving voor gemeenteraadsverkiezingen van 1895, waarbij ook het meervoudig stemrecht voor mannen werd ingevoerd, kregen deze een mandaat van acht jaar toegewezen (voordien zes, net zoals nu). Er dienden echter om de vier jaar verkiezingen te worden gehouden, waarbij telkens de helft van het aantal bestuursleden werd verkozen. Concreet betekende dit voor de gemeente Sint-Kruis-Winkel dat er in oktober 1907 vier raadsleden dienden te worden verkozen, en in 1911 vijf. De volgende verkiezingen zouden dan plaats vinden in 1915.

De raadsleden die, als gevolg van de verkiezingen in 1907, op 23 januari 1908 nieuw aangesteld werden waren de volgende:

- De Rycke;
- Ryckaert Petrus, geboren te Wachtebeke op 15 april 1845, landbouwer, wonende Groenstraat 13;
- Vermeulen August¹⁷.

Hun mandaat zou lopen tot 31 december 1915. Althans, zo was het gepland. Volgende personen behielden hun functie voor de komende vier jaar, waarna hun mandaat afliep:

- Burgemeester Polydor Teirlinck, geboren te Aalst op 24 maart 1863, notaris van beroep en wonende in het Dorp nr. 42;
- Domien De Craene, geboren te Desteldonk op 18 juli 1844, landbouwer, wonende Terdonckstraat 42, die schepen was;
- Van de Walle, die herverkozen werd en zijn functie van tweede schepen behield;
- De Craene Francies;
- De Coninck Bernard.

Op 31 december van hetzelfde jaar 1908 kwam Van de Walle echter te overlijden, wat dezelfde dag nog op een raadszitting aan de gemeenteraad werd meegedeeld. Er werd bovendien aan alle aanwezigen gevraagd de begrafe-

17. Gemeentesecretaris De Bruycker vermeldde nooit voornamen in zijn notulen. Enkel in deze van 8 april 1913, die neergepend werden door Louis Van Waes, worden ze wel vermeld. Dit betekent dat niet alle voornamen konden worden achterhaald. Bovendien konden niet van alle volledige namen de gegevens worden verkregen.

nisdienst bij te wonen. Ook de schoolkinderen zouden hierop worden uitgenodigd, wat doet vermoeden dat het een leerkracht was. Op de raadszitting van 11 maart 1909 werd Petrus Ryckaert verkozen als nieuwe schepen, in opvolging van Van de Walle.

Het ziet er naar uit dat het gemeentebestuur nog verder uitgedund werd, want ook raadslid De Rycke verdween blijkbaar van het toneel. De laatste notulen waar zijn naam bij de aanwezigen vermeld staat, zijn deze van de zitting van 28 oktober 1908. Mogelijk is hij kort na deze datum overleden, of heeft hij zijn functie neergelegd, maar daar is in de notulen geen spoor van terug te vinden. Wel een opmerkelijk verschil met Van de Walle!

Gezien het bovenstaande bleven er van de vier verkozenen van 1907 bij de volgende verkiezing slechts twee over. Vrijgekomen plaatsen werden blijkbaar niet ingevuld, zodat er in oktober 1911 niet vijf, maar wel zeven raadsleden dienden (her-) verkozen te worden. Als resultaat waren er vooreerst twee herverkozenen: Polydor Teirlinck, herbenaemd als burgemeester, en Domien De Craene, eveneens herbenaemd in zijn functie van schepen. De volgende vijf waren nieuwkomers:

- Bauwens Karel, geboren te Winkel op 6 juli 1870, metsers, wonende Dorp 67;
- Colpaert Jan Baptist, geboren te Winkel op 28 februari 1843, landbouwer en wonende Groenstraat 23;
- De Muynck Louis, geboren te Winkel op 9 januari 1867, landbouwer, wonende Veerstraat 16 (huidige Schuitstraat / Veerpontstraat);
- Duyck Petrus, geboren te Winkel op 25 oktober 1860, landbouwer, wonende Volderstraat 7 (huidige Josefienestraat);
- als jongste van de groep: Van Waes Louis. Het is echter niet duidelijk of het gaat om Louis Joseph, geboren te Winkel op 19 februari 1880, beroep niet bekend, wonende Dorp 50, of om Louis Bernardus, geboren te Winkel op 7 oktober 1872, landbouwer, wonende Terdonk 32. Vermoedelijk gaat het om laatstgenoemde.

Ze werden aangesteld op 8 januari 1912, voor een mandaat dat liep tot 31 december 1919. Zoals gezegd hadden Petrus Ryckaert, die schepen bleef, en August Vermeulen, nog een mandaat tot 1915.

De oorlog zou echter roet in het eten gooien. Hij was er de oorzaak van dat de verkiezingen in 1915 niet doorgingen. Om welke reden dan ook werden deze van 1919 eveneens uitgesteld. Pas in 1921, drie jaar na de oorlog, werden er nieuwe verkiezingen uitgeschreven. Ryckaert en Vermeulen, aangesteld in 1908, dienden hun functie dus dertien jaar uit te oefenen!

Uit de archieven blijkt duidelijk dat de voornaamste man in het gemeentebestuur de burgemeester zelf was, niet in de eerste plaats wegens zijn functie, maar wegens zijn karakter. Het moet een man met gezag geweest zijn, waar men niet omheen kon. Hij was duidelijk goed op de hoogte van het reilen en zeilen in de gemeente. De indruk bestaat dat hij zonder moeite de gemeenteraad en het schepencollege naar zijn hand zette. Hij deinsde er niet voor terug, indien hij het noodzakelijk achtte, van zelfstandig een beslissing te nemen en achteraf het schepencollege en gemeenteraad met het voldongen feit te confronteren. Wat nog niet betekent dat het een dictator was. Het was ook een man die initiatieven nam. En zoals uit het artikel over de bezetting zal blijken, liet hij zich niet intimideren door de Duitse bezetter. Vragen naar productiehoeveelheden (granen, vee,...) werden door hem beantwoord, het stak hem daarbij niet zo nauw of de opgegeven hoeveelheden nauwkeurig waren of niet. Wat wel eens een tegenstrijdigheid opleverde, maar dat nam hij er wel bij. Binnen de gemeente was er wel een persoon die zijn evenknie was: zuster Gudula Haems, de kloosteroverste. Uit de aard van haar functie was zij ook overste van Rusthuis Sint-Jozef, dat als godshuis fungeerde. En daardoor kreeg zij dikwijls met het bestuur van de gemeente te maken, burgemeester inbegrepen. En ze wist doorgaans haar slag thuis te halen, zoals verder nog zal blijken.

Gemeentesecretaris gedurende deze periode - en tot na de oorlog - was Jérôme De Bruycker, geboren te Winkel op 17 september 1867, wonende Dorp 67. Hij werd benoemd door de gemeenteraad op 9 december 1896, goedgekeurd door de bestendige deputatie op 20 februari 1897. Door hem werd het gemeentebestuur in 1913 geconfronteerd met toch wel een uitzonderlijk feit. De gemeentesecretaris werd namelijk geschorst. Dit blijkt uit de raadsvergadering van 8 april, waar zijn taak diende overgenomen door het jongste gemeenteraadslid, Louis Van Waes. De burgemeester gaf er lezing van een brief gezonden door de arrondissementscommissaris van Gent-Eeklo. Deze stelde voor de secretaris een strenge tuchtstraf op te leggen *wegens ene nalatigheid van deze ambtenaar, die voor onze gemeente erge gevolgen heeft medegesleept, ten opzichte der openbare gezondheid*. Het blijkt om kroepziekte te zijn gegaan. Het komt er blijkbaar op neer dat de secretaris instructies had gekregen om een medische interventie te laten uitvoeren en dat dit niet gebeurd was. Hij was daartoe trouwens al verhoord door het schepencollege. Tijdens dit verhoor wist hij enkel te zeggen dat hij binnen de week een schriftelijke verklaring ging bezorgen. Waarop het college besliste de zaak enkele dagen later voor de gemeenteraad te brengen. De raad stelde vast dat de betrokkene *niets serieus* heeft kunnen inbrengen om zijn gedrag te verschonen en dat uit bekomen inlichtingen blijkt dat de oorzaak van het opge-

treden probleem te wijten was aan *nalatigheid aan beveluitvoering* door de gemeentesecretaris. De voorgestelde schorsing moest door de gemeenteraad worden goedgekeurd, waarvoor een geheime stemming nodig was. Deze stemming gaf als resultaat: 4 stemmen voor de tuchtstraf, 4 stemmen tegen en 1 blanco. Deze uitslag zou bekend gemaakt worden aan de betrokkene en aan de arrondissementscommissaris. Of deze laatste gelukkig was met het resultaat valt te betwijfelen, want de ganse zaak liep blijkbaar met een sisser af. Op de volgende raadszitting, twee weken later op 22 april 1913, nam De Bruycker in elk geval terug zijn gewone functie waar.

Gemeenteontvanger tijdens de oorlog was dhr. Louis De Paepe, die in dienst getreden was op 1 januari 1903. Verdere gegevens konden niet worden achterhaald.

Er kwamen andere tijden...

De jaren voor de oorlog 1914-1918 lieten de Vlamingen steeds meer van zich spreken: ze eisten hun Vlaamse rechten op. Zo stelden de drie grote Vlaamse politieke leiders van die tijd: Frans Van Cauwelaert (katholiek), Kamiel Huysmans (socialist) en Louis Franck (liberaal) - ze noemden zichzelf *de drie kraaiende hanen*, die de Vlamingen wakker wilden maken - een manifest op ten voordele van de vervlaamsing van de Gentse universiteit. Dit werd - onder andere - door 500 gemeenteraden ondertekend. Of Sint-Kruis-Winkel daarbij was, is ons niet bekend, maar de gemeente pikte wel in op het wetsvoorstel dat er op 24 maart 1911 op volgde¹⁸. In zijn zitting van 29 augustus 1912 stelde de gemeenteraad het volgende. *Bijtrekking tot vervlaamsching der Gentsch-Hoogeschool. (...) Overwegende dat, bij toepassing der grondwettelijke beginselen van Vrijheid en Gelijkheid, de Staat evenveel gelegenheid moet geven voor Hooger Onderwijs in de eene taal als wel in de andere, door het inrichten van een fransche en een vlaamsche Hoogeschool. Drukt den wensch uit, dat de kamer van volksvertegenwoordigers het wetsontwerp tot de trapsgewijze vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool, nedergelegd door de Heeren Van Cauwelaert, Franck en Anseele, binnen den kortst mogelijken tijd en zonder verminking zou stemmen.* Het valt wel op dat het gemeentebestuur de socialist Anseele vernoemt en niet Kamiel Huysmans. Volgens onze bron moet het wel degelijk deze laatste zijn.

Enkele jaren voor de oorlog begon ook de moderne tijd door te sijpelen in Sint-Kruis-Winkel. Zo was burgemeester Teirlinck er van overtuigd dat een

18. Bron: www.ugentmemorie/gebeurtenissen

openbaar telefoonkantoor veel nut zou hebben voor de gemeente. Bovendien zou de gemeente niet hoeven op te draaien voor de volledige kosten: lokaal parlementslid De Wulf was bereid de helft daarvan op zich te nemen. Het onderwerp werd voor de eerste maal ter sprake gebracht in de raadszitting van 29 augustus 1912. Het besluit was dat men zou overgaan tot het nemen van inlichtingen bij het bestuur van de telefoondiensten te Gent. Het antwoord kwam er, waarbij de algemene voorwaarden waaronder een aansluiting kon worden verkregen werden meegedeeld. De raad besloot echter om nog eens inlichtingen in te winnen bij de naburige gemeenten. Deze bleken positief uit te vallen, maar toch waren niet alle gemeenteraadsleden overtuigd. Met 6 voor en 2 tegen werd tenslotte de aanvraag voor een openbare telefoondienst goedgekeurd. *Aangezien de groote voordelen en gemak (...) en dat de jaarlijksche kosten er van niet te hoog beloopten.* De plaats van de telefoon diende nog te worden vastgelegd. Een telefooncabine in het centrum van het dorp was toen blijkbaar nog niet in de mode: de telefoon diende bij een privépersoon te worden geïnstalleerd. In aanmerking kwamen diegenen die woonden tussen kerk en Vierweegse *en welke begeren den openbaren telefoondienst in hun huis geplaatst te hebben.* Deze mochten zich kenbaar maken op het gemeentehuis. Of er een vergoeding aan gekoppeld werd, is in de notulen niet vermeld, maar blijkbaar waren er wel kandidaten¹⁹. De telefoon zou tenslotte geplaatst worden in de woning van Cyrille Verhoeven, Dorp nr. 54²⁰. Uit de jaarrekening blijkt dat het telefoonabonnement in 1914 de gemeente 368,77 frank kostte.

Nog een andere nieuwigheid waar het gemeentebestuur mee geconfronteerd werd, had te maken met de begraafplaats. Het werd immers meer en meer de gewoonte dat er op nieuwe graven een zerk werd geplaatst, en dat was niet naar de zin van het bestuur. De raad was van oordeel dat het *oprichten van menigvuldige grafzerken op het kerkhof een plaatsgebrek zou kunnen bijbrengen.* Om dit tegen te gaan - of in elk geval te beperken - zou daarom een taks worden geheven. Dat was zonder de waard gerekend, in dit geval niemand minder dan Napoleon. Deze had immers indertijd met zijn decreet van 23 prairial jaar XII²¹ verklaard dat iedereen het recht had een zerk of ander gedenkteken op te richten op het graf van een bloedverwant of vriend. En gezien de Code Napoleon nog altijd geldig was... De gemeenteraad legde zich daar niet zonder meer bij neer en besloot bijkomende inlichtingen in te winnen, blijkbaar bij de provincie. Het antwoord van de gouverneur kwam op 7 december 1910. Deze verklaarde dat de gemeente het recht had een taks

19. Raadszittingen van 29 augustus, 8 oktober en 12 november 1912.

20. Notulen van het schepencollege, zitting van 4 juli 1913.

21. Wat overeenstemt met 12 juni 1804.

te heffen, maar enkel *van op den oogenblik dat het weder den grond noodig heeft voor opnieuw begravingen te doen*. De gemeente kon niet anders dan zich hiernaar schikken, maar zou toch nog informatie inwinnen bij andere gemeenten met betrekking tot de taks. Daar wordt verder niets meer over vernomen²².

De gemeentefinanciën

De gemeente diende natuurlijk over de nodige financiële middelen te beschikken wilde ze haar werk naar behoren kunnen uitvoeren. Een overzicht van de inkomsten en uitgaven, zoals dit terug te vinden is in de jaarrekeningen, is, voor wat 1913 en de oorlogsjaren betreft, terug te vinden in bijlage 1. Het merendeel van de inkomsten, de zogenaamde ‘gewone middelen’, waren afkomstig van toelagen door de hogere overheid. De ‘buitengewone middelen’ werden bepaald door de gemeente zelf, alhoewel daar grenzen aan gesteld waren. Eén daarvan was de zogenaamde ‘hoofdelijke omslag’, een vorm van personenbelasting door de gemeente aan haar inwoners opgelegd in functie van hun vermogen. Per koninklijk besluit van 10 mei 1847 was het maximum bedrag dat de gemeente gerechtigd was te heffen, beperkt tot 3.600 frank in totaal. De bewoners - of beter gezegd: de gezinnen - werden daartoe ingedeeld in zeventien categorien of klassen (zie bijlage 6 wat betreft het jaar 1913)²³. Jaarlijks werd een tabel opgemaakt die de aanslag per klasse vermeldde en die, na goedkeuring door de gemeenteraad, twee weken publiek werd uitgehangen. Wie tot klas 1 behoorde maakte deel uit van de rijkste families. In Winkel bleek er maar één topper te zijn. Deze werd belast aan 200 frank. Klas 2, die eveneens slechts één persoon telde, betaalde 125 frank, en zo verder tot klas 17 die amper één frank diende te betalen. In totaal werden er 191 personen (of gezinnen) belast. Dit laatste betekent dat zeker de helft van de bevolking te arm was om hoofdelijke belasting te betalen, aangezien we het aantal gezinnen geschat hebben op vijfhonderd. De totale opbrengst voor 1913 bedroeg 2.158 frank. Gezien het feit dat het maximum beperkt was tot 3.600 frank, blijkt hieruit dat de gemeente nog vrij mild was. Dit betekende niet dat er geen protesten konden komen van personen die de klas aanvochten waartoe ze behoorden. Deze gevallen werden door de gemeenteraad behandeld, die de klager al of niet - met motivatie - gelijk kon geven.

22. Raadszittingen van 10 november 1910 en 9 februari 1911.

23. Deze indeling werd opgemaakt door de gemeente zelf en werd niet door de overheid opgelegd.

Het Burgerlijk Godshuis

Net zoals andere gemeenten had ook Sint-Kruis-Winkel haar Commissie van de Burgerlijke Godshuizen. Het bestuur bestond uit vijf personen, waarvan er één voorzitter was. Een bestuurslid werd benoemd voor een periode van vijf jaar. Een mandaat eindigde steeds op 31 december. Elk jaar werd één lid van de Commissie vervangen. Daartoe werd vooreerst binnen de Commissie een verkiezing georganiseerd. Uit de mogelijke kandidaten werden twee namen gekozen ter vervanging van het uittredende lid. Deze namen werden aan het gemeentebestuur overgemaakt, waarna de gemeenteraad één van beide verkoos als opvolger. Het kwam frequent voor dat een bestuurder waarvan het mandaat vervallen was, gewoon zichzelf opnieuw kandidaat stelde, door de Commissie geselecteerd werd en door de gemeenteraad probleemloos aangesteld. Werd een bestuurslid benoemd tot voorzitter, dan bleef deze zijn functie uitoefenen tot het einde van zijn mandaat.

In de loop van 1914 was de Commissie samengesteld als volgt. Begin 1914 was Serafien Van der Sypt voorzitter, althans in naam. Hij was immers al langdurig ziek: de laatste zitting waar hij aan deelnam was deze van 1 mei 1912. Zijn functie werd sedertdien overgenomen door Petrus De Muynck, geboren te Winkel op 13 november 1863, rentenier volgens het bevolkingsregister, *bijzondere*²⁴ volgens de notulen. Hij woonde in het Dorp, 39 bis, en was dus dienstdoend voorzitter. Serafien zou op 8 januari 1914 overlijden. Daarom werden op de zitting van 12 maart door de commissie twee nieuwe kandidaten naar voor geschoven, waaruit door de gemeenteraad Eduard Van der Sypt, geboren te Winkel op 8 februari 1869, landbouwer, wonende Groenstraat 25, werd verkozen als opvolger van de overledene. In de zitting van 11 juni werd De Muynck aangeduid als nieuwe voorzitter. De andere leden waren:

- Victor Bruggeman, geboren te Evergem op 9 oktober 1847, hoefsmid; wonende op de Smishoek;
- Jan Van De Walle, geboren te Winkel op 14 juli 1855, landbouwer, wonende Veerstraat 8 (huidige Schuitstraat / Veerpontstraat);
- Henri Moens, geboren te Ertvelde op 17 november 1866, landbouwer, wonende Burgstraat 14.

Buiten deze leden was er nog een ontvanger en een secretaris. Pieter Frans Coryn, toenmalig gemeentesecretaris te Sint-Kruis-Winkel, werd op 17 sep-

24. Een officiële verklaring van dit woord - dat in teksten van die tijd frequent voorkomt - is nog nergens gevonden. Uit de context kunnen we wel afleiden dat het om gegoede particulieren ging, al of niet rentenier.

tember 1881 benoemd als ontvanger van de Burgerlijke Godshuizen. De notulen van de volgende vergadering (22 december 1881) werden door hem ondertekend met de vermelding 'secretaris'. Er is nergens een melding te vinden van een nieuwe ontvanger, waaruit we kunnen besluiten dat Coryn beide functies combineerde. Hij overleed op 30 september 1898 en werd opgevolgd door zijn naamgenoot Aimé Coryn, geboren te Winkel op 6 augustus 1875, handelaar in kolen en wonende in de Nonnenstraat 6. Uit de notulen van de Commissie tijdens de oorlogsjaren kan worden afgeleid dat ook deze de functies van secretaris en ontvanger van de Burgerlijke Godshuizen combineerde. Maar de functie van gemeentesecretaris oefende hij niet uit.

Het inkomen van de burgerlijke godshuizen bestond uit de zogenaamde buitengewone ontvangsten en de gewone ontvangsten (zie bijlage 2). Eerstgenoemde werden gevormd door de jaarlijkse gemeentesubsidie (2.350 frank in 1913) en het batig saldo van het jaar voordien. De gewone ontvangsten kwamen voort uit het verhuren van huizen en gebouwen - die de Commissie dus in eigendom had -, betaalde pacht van landgoederen, *inschrijving van werkelijke schuld* (een min of meer vast jaarlijks bedrag van ongeveer 318 frank) en jachtpacht. In totaal goed voor 1.190 frank in het jaar 1913.

De voornaamste taak van de Commissie bestond uit het verstrekken van financiële hulp aan noodlijdende inwoners. Over het verstrekken van kleding en voedsel kon niets worden teruggevonden. Beheer van een boerderij, zoals bijvoorbeeld in Wachtebeke het geval was, was er evenmin bij. In 1914 werd maandelijks aan ca. 25 tot 30 personen geldelijke steun verleend²⁵ (zie bijlage 3). Over het ganse jaar liep dit op tot een bedrag van 2.058,50 frank. Bovendien dienden er ook onderhoudskosten te worden betaald voor de personen opgenomen in Rusthuis Sint-Jozef (het klooster), dit voor een bedrag van 697,50 frank. Er werd in totaal 40 frank steun gegeven aan twee personen die zelf iemand opgenomen hadden. Alles samen betekende dit een jaaruitgave van 2.796 frank²⁶. De Commissie stond ook in voor herstellingen aan huizen. Dit kon vrij uitgebreid zijn: reparatie van vloeren, daken, ramen,... Deze werken werden door een aannemer uitgevoerd. Het kon, wat betreft de Burgerlijke Godshuizen, niet worden vastgesteld of het ging om huizen van armlastige personen, of om gebouwen die behoorden tot het eigen patrimonium. Het meest waarschijnlijke is dat het ging om eigen bezit: huizen die

25. De gegevens van het jaar 1913 zijn in het archief niet teruggevonden.

26. De teruggevonden bewijsstukken bestaan in hoofdzaak uit de maandelijksse staten van betalingen: een samenvatting van de kosten die gemaakt werden ter ondersteuning van de diverse hulpbehoevenden. Uitgeschreven mandaten ontbreken echter. Wel werden enkele facturen van aannemers teruggevonden.

verpacht waren en door de Commissie dienden onderhouden te worden²⁷.

Aan het verkrijgen van geldelijke steun door de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen waren wel enkele voorwaarden verbonden. Uit de notulen blijkt dat er in principe een minimum leeftijd vereist was. Deze bleek op zeventig jaar te liggen²⁸. En hij / zij moest onbekwaam zijn om nog te werken. Anders gezegd: men nam aan dat iedereen tot zijn zeventigste fit genoeg was om te werken, of ten minste op één of andere manier in zijn onderhoud kon voorzien. Zoals gewoonlijk waren er wel uitzonderingen op deze algemene regel. Dit betrof dan doorgaans weduwen of weduwnaars die achtergebleven waren met jonge kinderen onder de veertien jaar. In principe was het dan niet aan de ouder dat de uitkering werd toegekend, maar aan de kinderen. Wie langdurig ziek was en daardoor werkongeschikt, kon eventueel ook beroep doen op de Commissie. Als tweede regel gold echter dat een uitkering slechts werd toegestaan indien men in (hoge) nood verkeerde. Arm zijn alleen was niet voldoende: een aanvraag om steun indienen enkel op deze basis werd geweigerd. Kortom: het lijkt erop dat men al halfdood van honger moest zijn vooraleer men een tegemoetkoming kreeg. En deze steun was niet zo fenomenaal. In het algemeen was deze niet hoger dan 5 frank per maand voor volwassenen. Voor kinderen werd een aangepast bedrag uitbetaald, één en ander in functie van de leeftijd. Wie nog bezittingen had, kwam slechts in aanmerking voor steun indien hij akkoord ging zijn roerende en/of onroerende goederen te gelde te maken en eerst de opbrengst ervan aan te wenden voor zijn onderhoud.

Uit de notulen blijkt dat de Commissie geen eigen godshuis had waar zieken of gebrekkigen konden worden opgenomen. Zoals hoger al aangestipt kon de Commissie wel iemand laten opnemen in het klooster (Rusthuis Sint-Jozef). Het klooster fungeerde dus als godshuis²⁹. Er is eveneens een geval bekend waarbij de huisdokter Van Geyte dergelijke opname eiste bij hoogdringendheid. De kosten werden door de Commissie betaald, geheel of gedeeltelijk, afhankelijk van het feit of de betrokkene nog eigendom of inkomen had.

27. Voor wat betreft het hierna besproken Armbureau kon dit met zekerheid worden vastgesteld.

28. Dit blijkt uit de zitting van 29 juni 1919, waar het verzoek om steun van de weduwe Livien Buysse werd afgewezen omdat ze nog geen 70 jaar was.

29. Nochtans wordt op de zitting van 8 oktober 1917 gesproken over de noodzaak een nieuwe pompput te steken bij de gebouwen in eigendom van het bestuur. Over welke gebouwen het hier gaat is niet achterhaald, maar vermoedelijk ging het om eigendom(-men) die verhuurd werden. Het is in elk geval nergens aangetoond dat er, buiten het klooster, nog elders hulpbehoevendenden zouden opgenomen zijn, de uitbesteding bij privé personen terzijde gelaten.

Zijn ouderdomspensioen, indien hij / zij dit al had, diende als eerste opgeofferd, op vijf frank per jaar (!) na. De grootte van de te betalen kosten werd bepaald door de kloosteroverste, *juffrouw* Gudula Haems³⁰, die een dame met gezag moet geweest zijn. Het blijkt immers dat de Commissie vrijwel altijd op haar eisen inging, al was het niet altijd zonder protest. Zelfs het ter hulp roepen van de burgemeester haalde maar weinig uit. Voor volwassenen betaalde de Commissie 50 centiemen per dag, wat neerkwam op ca. 15 frank per maand, het drievoud dus dan het bedrag dat aan een gewone steuntrekker werd uitgekeerd. Voor kinderen werd doorgaans 10 frank per maand betaald. Althans, dit waren de aangerekende bedragen voor de oorlog. De kost kon nog aanzienlijk hoger liggen, afhankelijk van de toestand waarin de persoon verkeerde. Naargelang de verzorging die nodig was kon de te betalen som oplopen tot het dubbele en zelfs meer, wat door de kloosteroverste per brief aan de commissie werd meegedeeld. Deze diende dit dan - al of niet met gemor - goed te keuren.

Blijkbaar was er een speciale grafmaker voorzien voor de behoeftigen. Met dezen werden waarschijnlijk de armen bedoeld die begraven werden op kosten van de gemeente. Begin 1913 was dit nog Francies Van Hoecke, maar die kwam dat jaar te overlijden zodat de gemeente moest uitzien naar een andere grafmaker. Kandidaten kregen vijftien dagen tijd om zich aan te melden, maar dat bleek geen succes te zijn: er kwam niemand opdagen. Naderhand stelde dhr. Leopold De Coene, werkman uit de Volderstraat zich toch voor. Hij werd benoemd als grafmaker der behoeftigen, voor een jaarwedde van 30 frank³¹.

Het Armbureau

Van het Armbureau, officieel Bureel van Weldadigheid geheten, werden geen notulen teruggevonden, enkel de jaarrekeningen. De bijhorende bewijsstukken zijn er evenmin, wel lijsten van de betaalde steun met vermelding van datum, naam van de begunstigde en het verstrekte bedrag. Dit maakt het niet gemakkelijk uit te maken wat nu precies het verschil was tussen het Armbureau en de Burgerlijke Godshuizen. Beide instellingen zorgden voor ondersteuning van wie het nodig had, beide konden personen doen opnemen in Sint-Jozef ter verzorging. Een verschil is wel dat de Burgerlijke Godshuizen steun verleenden op basis van een vast maandelijks bedrag (in principe 5 frank) terwijl het Armbureau met eenmalige en variabele bedragen werkte

30. Kloosterzusters werden in die tijd vrijwel altijd vernoemd als 'dame' of 'juffrouw'.

31. Raadszitting van 16 juli 1913.

naargelang de noodzaak. Het feit dat beide instellingen elkaar gedeeltelijk overlaptten was de oorzaak dat de wetgever deze instellingen begin jaren twintig zou samenvoegen tot de zogenaamde COO (Commissie van Openbare Onderstand), wat nu het bekende OCMW is.

Het bestuur van het Arbureau bestond eveneens uit vijf personen. Wat termijn en procedure van vervangen aanging: dit verliep identiek met dit van de Burgerlijke Godshuizen. En ook hier kwam het frequent voor dat een uittrekkend bestuurslid zich opnieuw kandidaat stelde, door het bestuur aanvaard werd als één van de twee voor te stellen kandidaten en door het gemeentebestuur herverkozen werd. Bovendien kan meer dan eens vastgesteld worden dat, indien een persoon uit het bestuur verdween, hij vervangen werd door iemand met dezelfde familienaam. Namen die bovendien ook wel eens terug te vinden zijn onder de gemeenteraadsleden. Kortom, het lijkt erop dat gemeenteraad, Burgerlijk Godshuis en Arbureau het werkkerrein was van een eerder gesloten groep. Bovendien kan vastgesteld worden dat er binnen deze groep ook huwelijken gesloten werden.

In 1914 bestond het bestuur uit de volgende personen:

- Petrus Leuntjes, geboren te Winkel op 5 februari 1838, landbouwer, wonende Terdonk 24;
- Theodoor Vermeulen, geboren te Moerbeke op 20 april 1871, landbouwer, wonende Dorp 8;
- Jan De Smet. Er zijn twee personen teruggevonden met die naam. De eerste was geboren te Winkel op 22 september 1854 en woonde in de Veerstraat 4; de tweede was eveneens geboren te Winkel, op 21 maart 1865 en woonde in de Groenstraat 11. Beide waren landbouwer. Wie precies tot het bestuur behoorde, kon niet worden uitgemaakt.
- Edmond Moens, geboren te Lembeke op 27 december 1875, landbouwer, wonende Burgsgstraat 15;
- Jan Cornelis, geboren te Winkel op 3 augustus 1863, handelaar, wonende Waeghestraat 7. Voor zover bekend, was dit de huidige Rapenburgstraat, en woonde hij rechtover het vroegere depot Cornelis.

Dit waren de zogenaamde armmeesters. Wie er voorzitter was kon niet worden bepaald³². Uit de archiefdocumenten kan wel worden afgeleid dat op de bestuursvergaderingen dikwijls slechts een beperkt aantal leden aanwezig

32. Aangezien er geen notulen werden teruggevonden, is deze informatie afgeleid uit de namen van de ondertekenaars van het financiële verslag dat jaarlijks diende opgesteld. Daaruit kan echter niet worden opgemaakt wie de voorzitter was.

was, een feit dat ook bij de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen kan worden vastgesteld. Tot begin 1914 was Désiré Colpaert de ontvanger van het Arbureau. Op 18 februari 1914 benoemde de gemeenteraad Karel De Vilder tot zijn opvolger. Karel was geboren te Mendonk op 13 februari 1876, staat in het bevolkingsregister genoteerd als dienstknecht en woonde in het Dorp, nr. 14.

Er was nog een persoon die dienst deed voor zowel het Arbureau als de Burgerlijke Godshuizen: huisdokter Basiel Van Geyte. Deze was geboren te Moerbeke op 20 april 1871 en woonde in het Dorp nr. 41, thans het restaurant Le Jardin Bleu. Hij diende medische zorgen te verstrekken aan de personen door één van beide instellingen aangeduid. Daartoe kreeg hij een jaarwedde toegekend van 450 frank, waarvan 162,50 frank werd betaald door de Godshuizen en het restant (287,50 frank) door het Arbureau.

Het Arbureau haalde zijn inkomsten uit analoge bronnen als de Burgerlijke Godshuizen (zie bijlage 4). Vooreerst was er de subsidie van de gemeente. In 1913 was dit 2.000 frank, nog aangevuld met een *bijvoeglijke subsidie* van 1.000 frank (zie verder). In 1914 was dit terug de gewone 2.000 frank. Een bijkomende inkomstenbron, die de Godshuizen niet hadden, was de armen-schaal, waar elke zondag in de kerk mee rondgegaan werd. In 1913 bracht deze 367,72 frank op, in 1914 nagenoeg hetzelfde: 357,74 frank. Bovendien werd er jaarlijks nog het saldo overgeboekt van het vorig jaar. Dit alles samen waren de zogenaamde *buitengewone ontvangsten*. Verder waren er nog de *gewone ontvangsten*: pacht van landgoederen, cijnzen en grondrenten, *inschrijving van werkelijke schuld*³³ en zelfs jachtpacht. In totaal vertegenwoordigde dit 2.298,88 frank in 1913 en 2.428,88 frank in 1914.

Het kon niet worden nagegaan welke goederen specifiek door het Arbureau werden verstrekt aan de behoeftigen van de gemeente omdat er geen gedetailleerde bewijsstukken - meer bepaald: uitgeschreven mandaten - teruggevonden werden. We moeten ons dus beperken tot de gegevens die terug te vinden zijn in de jaarrekening en enkele bijhorende lijsten.

De eerste post vermeld in de jaarrekening, wat betreft uitgaven, is het onderhoud der armen (zie bijlage 4). Deze is opgesplitst in vier rubrieken. De zogenaamde bestedingskosten waren uitgaven ten behoeve van opgenomen armen en zieken. Het leeuwenaandeel hiervan ging naar het klooster: rusthuis Sint-Jozef. Ook hospitalisaties werden hiermee betaald. Dan was er de bedeling van geld, brood en levensmiddelen. De derde rubriek werd ge-

33. Dit was een vast jaarlijks bedrag van 1.659 frank.

vormd door de zogenaamde ‘kleding en slaping’ en tenslotte dienden er nog huispachten te worden betaald. Deze laatste rubriek was veruit de kleinste: het betrof enkel 30 frank. Deze is trouwens enkel voor het jaar 1913 teruggevonden en daarom niet in bijlage 4 opgenomen. Het jaar daarop, 1914, was deze 30 frank nog wel gebudgetteerd, maar niet meer uitgegeven. Mogelijk was de betrokken persoon overleden, of opgenomen in Sint-Jozef.

De duurste rubriek betrof de bedelingen. Van deze werd jaarlijks een lijst opgemaakt die de datum, naam van de begunstigde en het bestede bedrag vermeldt. Of de begunstigde toen brood, levensmiddelen of een som geld kreeg, kan uit deze lijst niet worden opgemaakt omdat, zoals gezegd, de gedetailleerde mandaten niet bewaard zijn. Voor het vooroorlogse jaar 1913³⁴ ging het om 23 bedelingen, voor een totaal van 1.692 frank, wat neerkomt op een gemiddelde van 73,56 frank per bedeling. Individueel liepen de bedragen echter sterk uiteen. Het maximum was 220,75 frank, het minimum 12 frank. In totaal werd achtmaal steun verleend boven de 100 frank, voor een globaal bedrag dat een derde van het totaal uitmaakte. Toch wel respectabele sommen, zeker indien men rekening houdt met het feit dat de uitkeringen personen betroffen die niet opgenomen waren in het godshuis, en al zeker vergeleken met de uitgave van vijf frank per maand verstrekt door de Burgerlijke Godshuizen. Er is ook geen reden om aan te nemen dat de ontvangers van deze sommen het geld of de goederen verder verdeelden: dit was de taak van de armmeesters, waarvan de namen op de genoemde lijst niet voorkomen. Het kan eventueel wel gaan om aannemers of andere zelfstandigen die diensten hadden geleverd, maar dan ontbreken toch de facturen bij de bewijsstukken. Bovendien is een bijkomende moeilijkheid wat deze lijsten betreft, het feit dat enkel familienamen vermeld staan. Zo bestaat de mogelijkheid dat de naam ‘Bauwens’ slaat op metser / aannemer Karel Bauwens, die eventueel herstellingswerken kon uitgevoerd hebben. Maar dat is dus niet te bewijzen.

Wat het jaar 1913 betreft (de vijf bedelingen van 1914, die ook in de lijst 1913 zijn opgenomen, buiten beschouwing gelaten) is ook vast te stellen dat er zeven bedelingen plaatsvonden in de wintermaanden (december tot en met februari) en vier in de zomermaanden (juni tot en met augustus). Daaruit concluderen dat er in de winter steeds meer bedeed werd dan in de zomer is echter voorbarig: tijdens het jaar 1915 bijvoorbeeld zijn de bedelingen gedurende deze twee periodes weinig uiteenlopend (16 in de winter, 13 in de zomer).

34. De lijst loopt in werkelijkheid van 20 januari 1913 tot 9 februari 1914.

De bestedingskosten namen eveneens een grote hap uit het budget. Voor 1913 betref dit 890,46 frank, bedrag dat praktisch volledig naar het rusthuis Sint-Jozef ging (886,35 frank). Beide andere vermelde huizen: het hospitaal Sint-Joannes te Brussel (2,74 frank) en het Burgerlijk Godshuis te Antwerpen (1,37 frank) kwamen er nauwelijks aan te pas, maar dit was niet elk jaar het geval. Waarom iemand uitbestede werd naar andere steden of gemeenten is niet bekend. Indien het een hospitalisatie betref, had dit wellicht te maken met bepaalde medische of in elk geval specifieke verzorging, die in 1913, gezien de geringe bedragen, blijkbaar zeer beperkt waren. In de andere gevallen had het mogelijk te maken met een volzet zijn van Sint-Jozef.

Tenslotte bleven nog de kosten over te wijten aan verstrekte kleding en slaping. Waarom deze onder een aparte rubriek staan vermeld en niet bij de bedelingen, is niet duidelijk. Het betref in 1913 een relatief klein bedrag: 85,06 frank, heel wat minder dan in de begroting was voorzien (250 frank). Details hierover zijn niet beschikbaar.

Naast het onderhoud der armen had het armbestuur nog andere kosten. Een tweede post betref lasten en 'ongelden'. Dit betref de grondbelasting, het onderhoud van de gebouwen in eigendom en de betaling van gestichte fondatiën, veruit de grootste post (270,50 frank, een constante gedurende alle jaren). Ook de vergoeding voor broodbedeler Colpaert (20 frank) hoorde hierbij.

Een derde post werd gevormd door de administratiekosten. Op 20 frank schrijfbehoeften na, ging het hier uitsluitend om de jaarwedden van geneesheer Van Geyte (287,50 frank), de ontvanger (150 frank) en de secretaris (50 frank). Dit waren alle vaste jaarlijkse bedragen.

De vierde en laatste post van de jaarrekening, deel uitgaven, betref de onvoorzien uitgaven. Het betreft hier eveneens steun aan de armen: gewone bedelingen en uitbestedingen. Een logische conclusie is, dat het hier de steun betreft aan nieuwe gevallen, die nog niet bekend waren bij het opmaken van het budget van het betrokken jaar. Aan de hand van teruggevonden lijsten kon wel min of meer een uitsplitsing tussen bestedingskosten en gewone bedelingen worden gemaakt. Deze zijn in de betrokken rubrieken vermeld als onvoorzien. Voor 1913 zijn er niet minder dan 13 uitbestedingen vermeld als 'onvoorzien uitgave', tegenover 3 bij de gewone 'steun aan de armen'. Een situatie die we trouwens enkel dat jaar terugvinden en die blijkbaar de oorzaak was van het feit dat de onvoorzien uitgaven - en meteen het totale budget - uit de hand waren gelopen. Het totaal aan bestedingskosten lag

inderdaad ongeveer 1.000 frank hoger dan in de daarop volgende jaren het geval zou zijn. Als bijkomende oorzaak werd bovendien nog het jaar 1912 vermeld. De financiële rekening hiervan was weliswaar met een bonus afgesloten, maar enkel omdat nog 1.268,31 frank uitgaven doorgeschoven waren naar 1913. Mogelijk ging het om werken uitgevoerd door een aannemer. Van het oorspronkelijke budget 'onvoorziene kosten 1913' ten belope van 1.100 frank was 1.088,41 frank uitgegeven. Dat was ruim onvoldoende om genoemde bijkomende kosten te dekken. Het was bijgevolg duidelijk dat de gemeentelijke jaarlijkse toelage voor het Arbureau, die normaal 2.000 frank bedroeg, ontoereikend zou zijn. Aan het gemeentebestuur werd dan ook de vraag gericht om een extra toelage. De gemeenteraad bleek hier begrip voor te hebben - hij kon moeilijk anders - en keurde dan ook een bijvoeglijke bijlage voor onvoorziene uitgaven goed van 1.000 frank³⁵.

Openbare en andere werken

In 1912 werden werken aan de gemeentelijke jongensschool uitgevoerd. Daar blijkt een ganse lijdensweg aan te zijn vooraf gegaan. Tussen het oorspronkelijke idee en de uitvoering van het project verliep niet minder dan 22 jaar. Oorspronkelijk was het voorzien dat de school zou uitgebreid worden tot drie klassen, maar het eindigde ermee dat de gemeente op haar stappen terugkeerde en de gerenoveerde school beperkt werd tot twee klassen, de situatie waarmee men begonnen was. Een gedetailleerde uiteenzetting hierover valt buiten het kader van dit artikel³⁶. Feit is dat de school, met haar twee klassen, spoedig te klein zou zijn. In 1914 werd immers de leerplicht tot 14 jaar ingevoerd. De oorlog stelde de praktische toepassing van deze wet enkele jaren uit, maar begin jaren twintig was het menens. Wat het aantal aanwezige leerlingen betreft, was er toen geen onderscheid meer tussen zomer en winter, zoals voorheen. Eens de leerplicht effectief in uitvoering, waren de twee bestaande klassen bijgevolg permanent overbevolkt. En diende de gemeente toch een derde klas te bouwen. Dit blijkt in 1924 te zijn gebeurd.

Een ander punt van voortdurende zorg voor de gemeente was het onderhoud van de wegen. Er waren er toen weinig die een wegverharding hadden, uitgevoerd in kasseien. Begin 1910 werd op de begroting 3.000 frank voorzien ten behoeve van onderhoud en verbetering *van de wegen en landelijke*

35. Raadszitting van 22 april 1913.

36. Dit wordt mogelijk het onderwerp van een later te publiceren artikel.

wegen³⁷. Volgende werken werden voorgesteld. De toenmalige Volderstraat (nu Jozefienenstraat) diende gedeeltelijk te worden aangelegd met afval van steengroeven (1.000 frank). Bovendien werd 1.500 frank voorzien voor aankoop van kasseistenen, ten behoeve van verbeteringen aan het begin van de weg van Rapenburg naar de Molenhoek, de Jodenstraat en andere wegen. Voor verbetering van de tragel van Terdonk naar Rodenhuize werd 463 frank voorzien, afkomstig van de verkoop van bomen langs deze tragel.

Niet alle geplande onderhoudswerken vonden doorgang. Het gemeentebestuur was van oordeel dat ook de Veerstraat (huidige Schuitstraat / Veerpontstraat) gekasseid diende te worden, zij het gedeeltelijk: het betrof een lengte van ongeveer 285 meter. Helaas, na het aanhoren van de financiële toestand van de gemeente besloot der raad dit werk naar de toekomst te verschuiven³⁸.

De belangrijkste weg was de steenweg van Terdonk naar Stekene, die doorheen het dorp liep. In 1912 besloot het gouvernement deze weg over zijn ganse lengte te herstellen. De onkosten werden geraamd op 7.800 frank per jaar, dit gedurende 5 jaar. Alhoewel niet expliciet vermeld, kan redelijkerwijze worden aangenomen dat dit bedrag diende verdeeld te worden over de betrokken gemeenten. In elk geval stelde burgemeester Teirlinck voor een bijeenkomst te beleggen met de burgemeesters van deze gemeenten om te overleggen³⁹. De gemeente besloot echter al snel zelf de handen uit de mouwen te steken. Dit blijkt uit de gemeenteraadszitting van een paar maanden later, waar de raad vaststelde dat de overvloedige regen van afgelopen winter de wegen in een slechte toestand had gebracht, vooral de verbindingsweg tussen het Dorp en Terdonk. Er werd besloten deze weg op te breken te beginnen aan de Volderstraat, naar Terdonk toe, en dit over een lengte van 1500 meter. Dat moet dus ongeveer tot de Vierweegse geweest zijn, mogelijk met nog een gedeelte van het huidige Knippegroen. Er zouden nieuwe stenen worden gebruikt. De oude stenen zouden worden ingezet voor het leggen van een steenweg in de Volderstraat - het voorziene steengruis van 1910 was blijkbaar niet voldoende - en een gedeelte van de Veerstraat. De kosten zouden worden gefinancierd door een lening bij het Gemeentekrediet⁴⁰.

Het zou echter zo een vaart niet lopen: blijkbaar voelde de gemeente zich tenslotte niet mans genoeg om dit werk uit zelf te voeren. Of misschien vlotte het niet met de financiering. Er werd in elk geval teruggegrepen naar het

37. Zitting gemeenteraad van 7 februari 1910.

38. Zitting gemeenteraad van 8 januari 1912.

39. Zitting gemeenteraad van 10 juli 1912.

40. Meer bepaald deze van 11 februari 1913.

reeds voorziene project van het provinciebestuur, althans wat het Winkelse gedeelte betreft⁴¹. Aan de heer gouverneur werd gevraagd de technische dienst van de provincie te willen belasten met het opmaken van de plans en de nodige stukken. De gemeenteraad verbond er zich toe te dien einde in de provinciekas een bedrag te storten van 3 % van de gezamenlijke onkosten. In overeenstemming met ir. Roeland, die blijkbaar de projectleider was aangeduid door de provincie, werd besloten het herkasseien uit te voeren vanaf het grondgebied Wachtebeke tot aan Terdonk brug. De oude kasseien zouden gebruikt worden voor de Volderstraat (1.250 meter), de Veerstraat (700 meter) en voor de verlenging van de Burgstraat (400 meter, tot aan de tragel aan het kanaal).

Het opmaken en goedkeuren van de plannen en het voorbereiden van het werk nam nog heel wat tijd in beslag. Pas in de gemeenteraadszitting van 18 februari 1914 komt het project opnieuw ter sprake. Het was toen duidelijk nog niet in uitvoering. In de notulen lezen we immers dat het ontwerp van de nieuwe steenweg, opgemaakt door ir. Roeland, *welhaast [zal] voorgebracht worden. De aardhopen liggende in de Groenstraat (huidige Albert De Smetstraat) zullen in de Volderstraat vervoerd worden. De sponden die in de Burg-, Groen- en Nonnestraat [staan] zullen met graszoden omzet worden. De velobaan zal met een schip zenders gerepareerd worden. De boomen behorende aan de gemeente zullen gesnoeid worden; deze zullen door de veldwachter aan snoeier De Loose aangeduid worden.* Medio april was er nog geen spade in de grond gestoken⁴². Volgens de gemeenteraad diende dringend overgegaan te worden tot uitvoering van de werken. De plans van ir. Roeland hiervoor - het betrof buurtwegen 4, 2, 1, 8, 11 en 13 - werden goedgekeurd. De onkosten gingen gedekt worden door een lening aan te gaan bij het Gemeentekrediet, met dien verstande dat het besluit genomen werd mogelijke subsidies (*hulpgelden*) van Staat en provincie aan te vragen. Het is het laatste dat we van dit project vernemen. Een paar maanden later brak de oorlog uit. Of er toen al (een deel van de) werken in uitvoering waren is niet bekend, maar vermoedelijk niet. In de latere rekeningen van de gemeente is in elk geval niets terug te vinden over kosten in dit verband. Het herstellingsprobleem zou na de oorlog opnieuw opduiken.

Sint-Kruis-Winkel had nog een ander groot werk gepland: een brug over de Moervaart tussen de gemeente en het naburige Mendonk. Deze rivier (in feite de Durme) vormde immers een scheiding tussen de gemeente en de zuidelijk gelegen gemeenten. Verbinding gebeurde met een schuitje voor de

41. Zitting gemeenteraad van 22 april 1913.

42. Raadszitting van 15 april 1914.

voetgangers en een pont voor de rijtuigen. Het gemeentebestuur vond dat *deze beide verkeersmiddelen veel te wenschen overlaten en niet ontbloot zijn van gevaar*⁴³. Bovendien breidde de handel en nijverheid van de gemeente steeds uit. Er dienden ten behoeve van het transport grote omwegen te worden gemaakt, die tijdsverlies en kosten met zich meebrachten. De raad was er bijgevolg van overtuigd dat het bouwen van een brug over de Moervaart tussen Mendonk en Winkel grote voordelen zou bijbrengen. Daarom zou de heer minister van landbouw en openbare werken *ootmoedig* verzocht worden het bouwen van dergelijke brug in aanmerking te willen nemen en tot het opmaken van een ontwerp te willen overgaan. Maar ook hier kwam de oorlog roet in het eten gooien en ook daarna kwam er geen schot meer in de zaak. Mogelijk werd het werk minder dringend wegens de toenemende motorisering van het vervoer, waardoor het tijdsverlies beperkt werd. De meeste van onze lezers zullen wel weten dat Winkel en Mendonk zich nog meer dan een halve eeuw hebben moeten beredderen met een veerpont, voordat er tenslotte een ‘voorlopige’ Baileybrug werd geïnstalleerd.

Hetzelfde jaar 1912 vroegen enkele inwoners van Terdonk om een kortere weg aan te leggen naar de ‘Lange Akkers’⁴⁴. Deze vraag werd in aanmerking genomen en aan raadslid Van Waes werd gevraagd alle nodige inlichtingen hierover te verzamelen en verslag uit te brengen voor de raad. Hierover is echter niets meer vernomen.

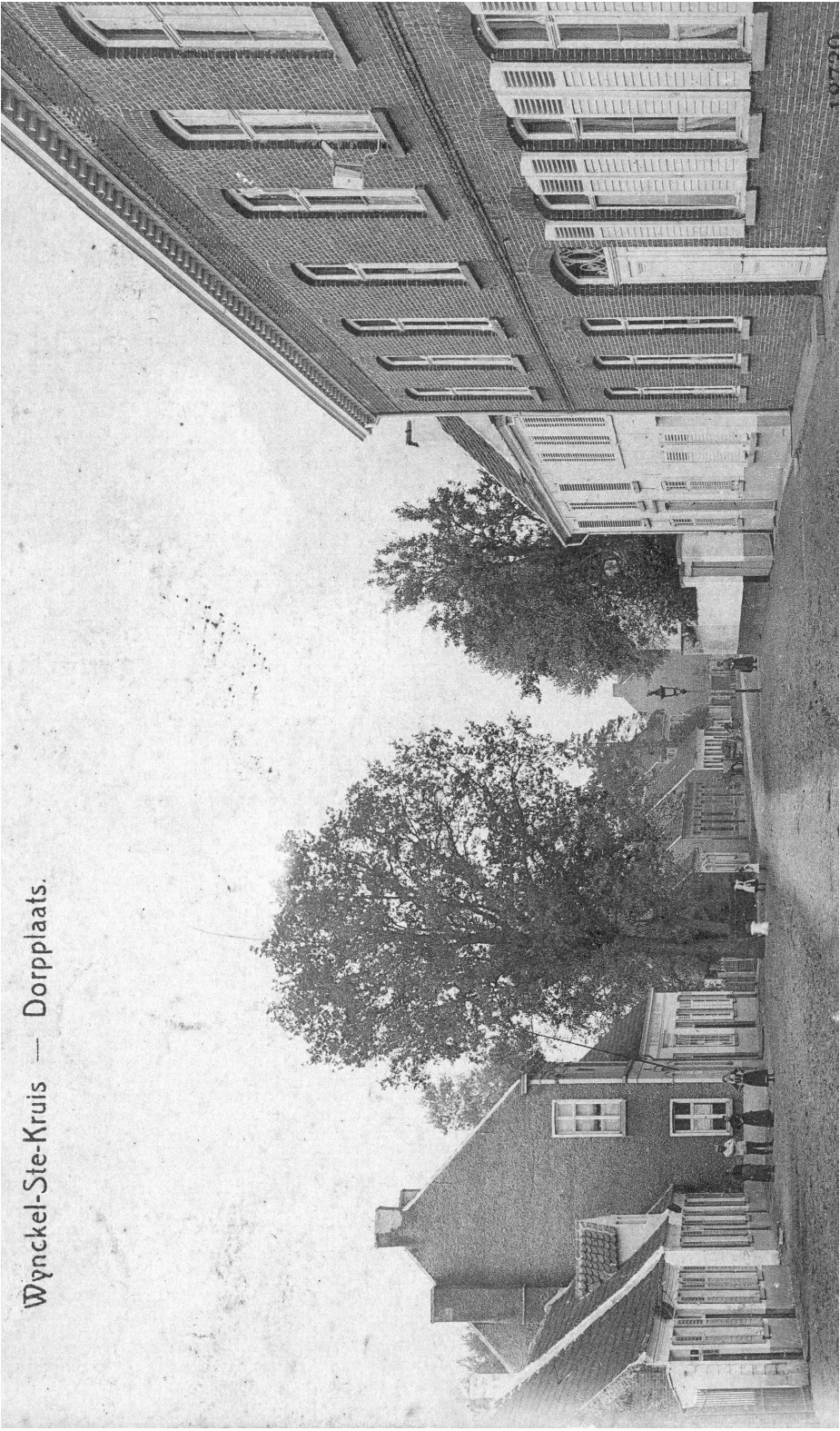
Een jaarlijks terugkerende taak voor het gemeentebestuur bestond in het laten reinigen van onbevaarbare waterlopen en grachten, om een goede waterafvoer te verzekeren in de winter. Doorgaans werd daarvoor jaarlijks een budget voorzien. In 1914 bedroeg dit 1.840 frank, maar er bleken weinig werken uitgevoerd te zijn: de uitgaven waren niet hoger dan 98,05 frank. Aangezien reiniging gewoonlijk gebeurde kort voor de winter, speelde de aanvang van de oorlog in de zomer vermoedelijk hierin een rol. Anderzijds blijkt dat de kosten niet altijd door de gemeente werden gedragen: in 1913 werden in elk geval (een deel van) de kosten aangerekend aan de aangelanden⁴⁵.

43. Raadszitting van 3 juni 1914.

44. De weiden oostwaarts van de huidige Kennedylaan. Zitting gemeenteraad van 31 december 1912.

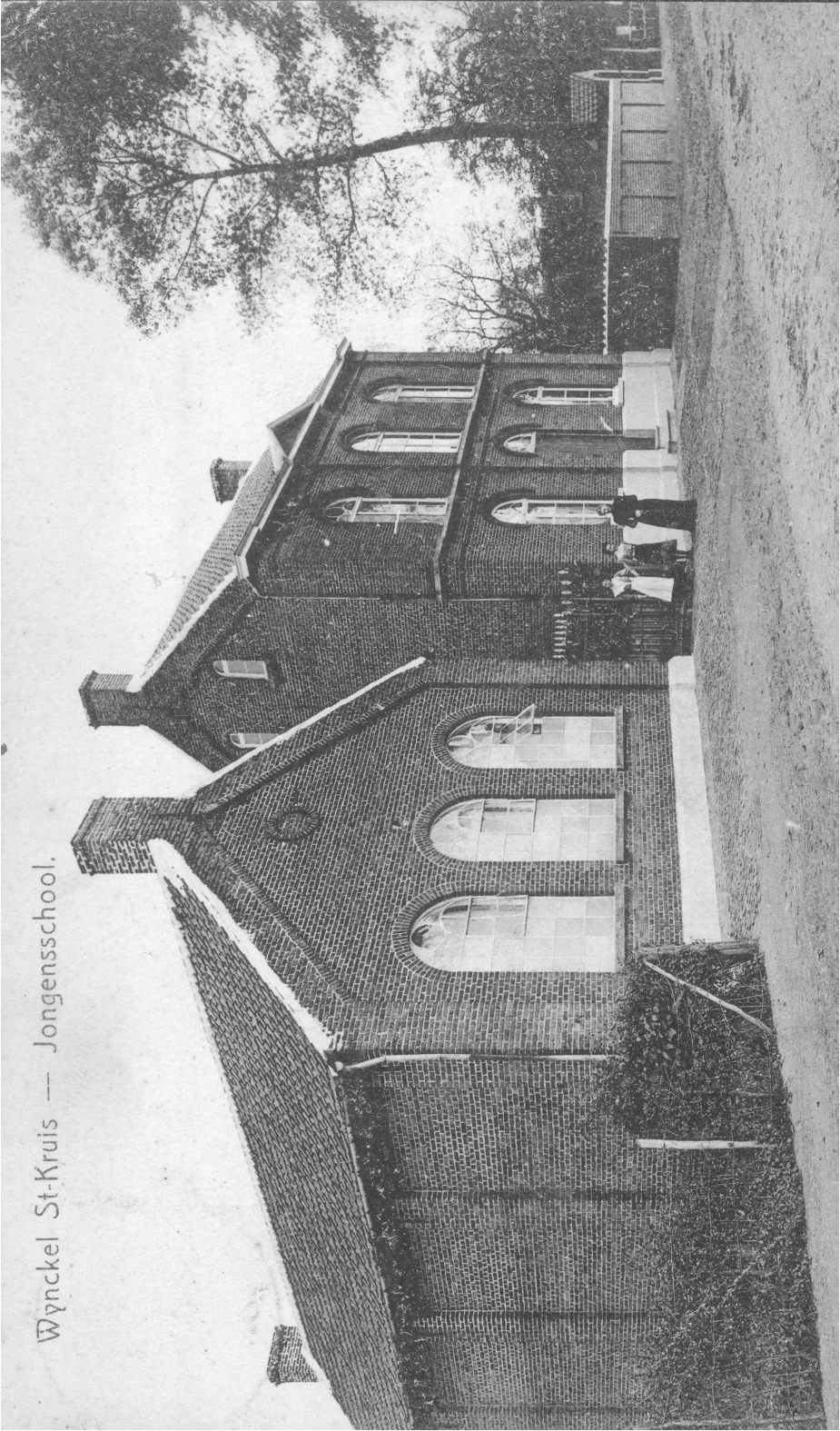
45. Raadszitting van 20 mei 1913.

Wynckel-Ste-Kruis — Dorpplaats.

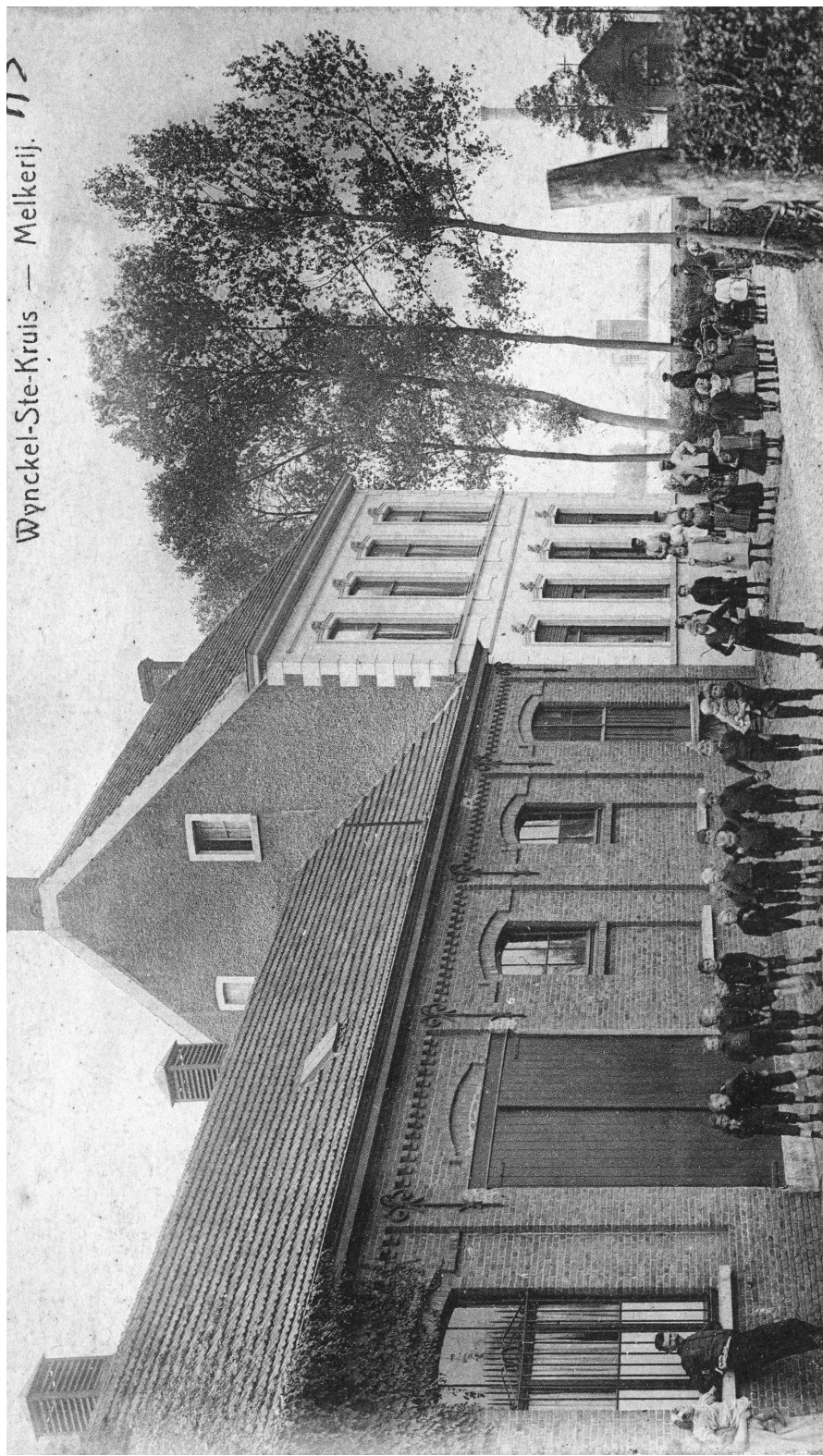


Dorpsplaats rond 1914 (Archief HK)

Wynckel St-Kruis — Jongensschool.



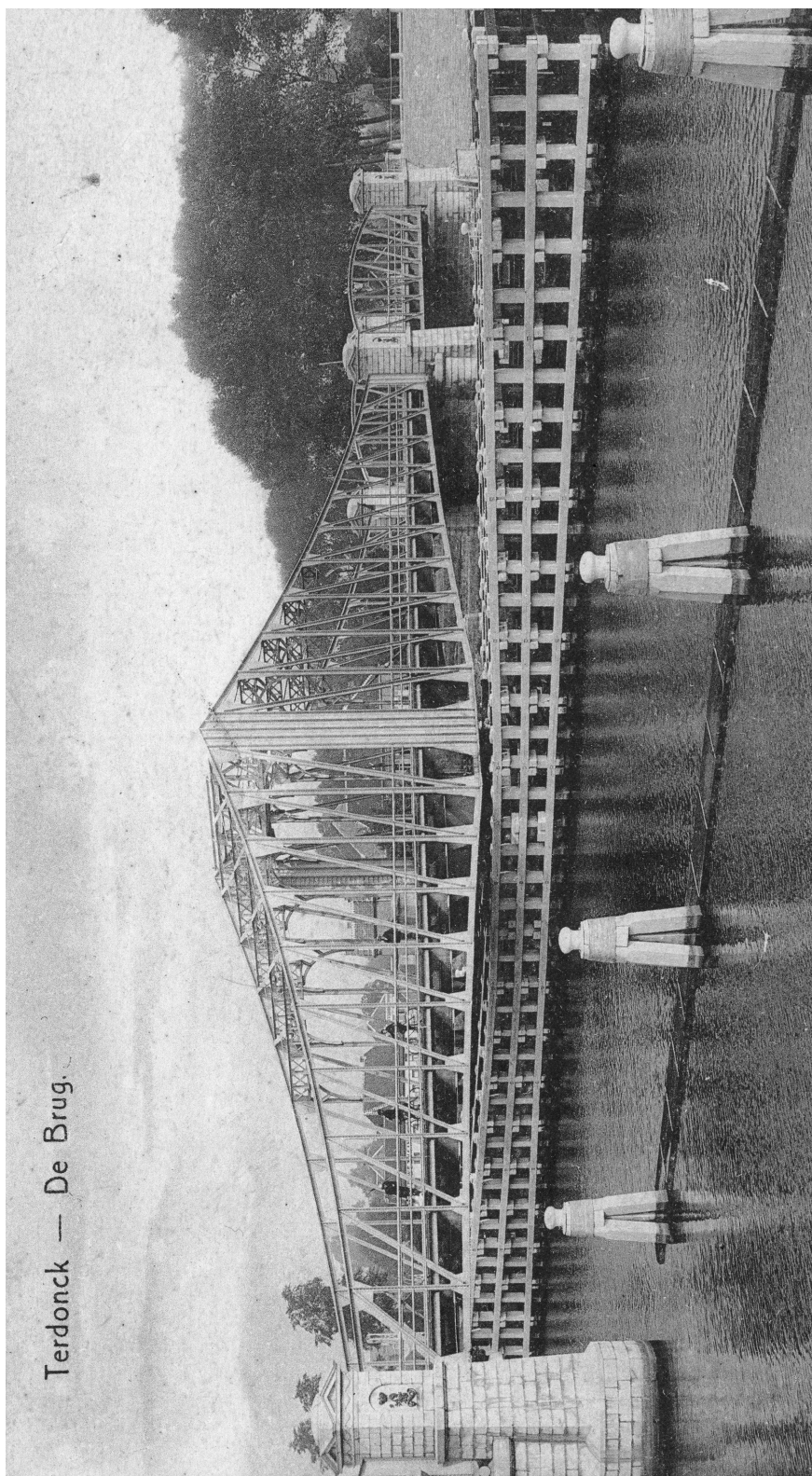
De jongensschool in Sint-Kruis-Winkeldorp, ca. 1905 (Archief HK)



Wynckel-Ste-Kruis — Melkerij.

De melkerij van Sint-Kruis-Winkel rond 1910. Rechts op de foto is de Kruiskapel zichtbaar, wat aantoont dat de melkerij bij de Vierweegse stond (Archief HK)

Terdonck — De Brug.



De Grote Brug van Terdonck, ca. 1910. De 'grote' brug was deze die over het nieuwe kanaal lag. De 'kleine' brug lag over de oude kanaalarm en gaf verbinding met het eiland gevormd door het oude en nieuwe kanaal (Archief HK)



Vierweegse, gezien richting Smishoek. Eén van de drie linden heeft het tot op de dag van vandaag overleefd (Archief HK)

DEEL 2: DE OORLOG

Zoals bekend brak de Eerste Wereldoorlog uit op 4 augustus 1914. De aanloop naar de oorlog en het verloop van de eerste maanden ervan, dus voor de bezetting van Oost- en West-Vlaanderen, zijn reeds in een vorig artikel beschreven en zullen hier niet worden herhaald.

Het begin

Aan elke oorlog gaat een mobilisatie vooraf en dat was in 1914 niet anders, ook al ging deze in België vrij laat door. Pas op 29 juli, toen de oorlogsdreiging toch wel zeer acuut werd, werden de militairen van de lichteningen 1910, 1911 en 1912 opgeroepen. De lichtening 1913 vervulde toen nog haar normale dienstplicht. Officieel werd dit geen mobilisatie genoemd: het leger werd op *versterkte vredesvoet* gebracht. De algemene mobilisatie volgde al twee dagen later, in de late namiddag van 31 juli, toen het vaststond dat ook Duitsland aan het mobiliseren was. Dit betekende dat de miliciens van de laatste 15 jaar (1913 - 1899) werden opgeroepen, voor zover nog niet gebeurd. Daar zou in september nog de lichtening 1914 bijkomen (Oost- en West-Vlaanderen waren toen nog niet bezet).

Er zijn geen naamlijsten teruggevonden in verband met deze mobilisatie. Gemiddeld telde elke lichtening een twintigtal namen, wat zou betekenen dat er een driehonderd miliciens opgeroepen werden. In werkelijkheid liep het zo een vaart niet. Het oorlogsverslag opgesteld door pastoor Philippart⁴⁶ vermeldt een nauwkeurig aantal: het waren er 72, aangevuld met 3 vrijwilligers, wat neerkomt op ca. 3% van de bevolking. Een percentage dat trouwens geldt voor gans België: (ca. 220.000 militairen, onder wie 20.000 vrijwilligers, op een bevolking van ca. 7,6 miljoen). Philippart vermeldt eveneens dat er na de wapenstilstand nog 13 vrijwilligers bij het leger gingen. Deze hadden blijkbaar gewacht tot het grootste gevaar geweken was. Het duidt er echter ook op dat veel jonge kerels weinig toekomst zagen binnen de gemeente. In totaal komen we alzo aan 88 militairen.

46. Na de oorlog werd aan alle parochies gevraagd een verslag op te stellen van de gebeurtenissen in hun parochie tijdens de oorlog. Deze zijn bewaard in de bisschoppelijke archieven. In samenwerking met het Rijksarchief werden deze gedigitaliseerd en op het internet geplaatst. Zie bijlage 7 voor de volledige tekst.

In het archief is een lijst teruggevonden, blijkbaar opgesteld na de oorlog, met de namen van diegenen die recht hadden op een militievergoeding. Deze lijst telt 98 namen⁴⁷.

Alhoewel daar weinig is over teruggevonden, had Sint-Kruis-Winkel ook een burgerwacht. Dit was een burgermilitie waarvan de opdracht hoofdzakelijk bestond uit het handhaven van de orde en de bewaking van strategische plaatsen, in niet-bezet gebied. Alhoewel ze in bepaalde gevallen ook wel overgingen tot vuurgevechten, bijvoorbeeld met de Duitse verkenner, de gevreesde Ulanen. Hoeveel leden de Winkelse burgerwacht telde is niet bekend, maar aan de gouverneur waren wel honderd herkenningstekens aangevraagd. Waaruit kan besloten worden dat deze militie - althans in Winkel - geen eigen uniform had⁴⁸. Vanaf zaterdag 8 augustus was de burgerwacht paraat, met als taak het bewaken van de brug van Terdonk en de tragels van het oude en nieuwe kanaal. Of er ooit een schot gelost is, is ons niet bekend, maar we vermoeden van niet.

Het Duitse leger heeft tijdens de oorlog een kwalijke reputatie opgedaan wegens zijn talrijke opeisingen, maar ook het Belgisch leger kwam aan de deur kloppen toen het nog kon. Blijkbaar was er een vraag naar auto's, maar die waren in Winkel niet aanwezig, wist de burgemeester aan de gouverneur te melden op 13 augustus. Maar bescheidener vervoermiddelen, of althans de hulpstukken ervoor, kwamen ook in aanmerking. Zo werden alle gevonden benodigdheden voor rijwielen - en dat waren 9 buitenbanden en 15 binnenbanden - aan de militaire overheid van Antwerpen overgemaakt⁴⁹.

Enkele lijnen uit het archief van het Winkelse Josefiënenklooster maken ons duidelijk dat Winkel niet op de Duitsers hoefde te wachten om al met de oorlog geconfronteerd te worden: *In het begin der maand September zijn hier veel vluchtelingen aangekomen uit Dendermonde*. Dendermonde was een stad die zwaar te lijden had, aangezien de Duitsers er probeerden over de Schelde te geraken, wat tot zware gevechten met Belgische troepen leidde en een grotendeels vernielen van de stad tot gevolg had. Alhoewel hierover

47. Uit deze lijst blijkt ook dat er al militairen werden gedemobiliseerd in februari 1919. Nochtans was er geen officiële demobilisatie voor het tekenen van het vredesverdrag van Versailles. In de praktijk betekende dit dat de militairen slechts definitief naar huis konden vanaf september 1919. Mogelijk betrof het hier gekwetsten of zieken: het was immers de periode van de Spaanse Griep.

48. In Brussel bijvoorbeeld was dit wel het geval. Voor een uitgebreide beschrijving, zie GOOSSENS P. en MEIRESONNE L., *Vlaanderen Niemandland 1914*, Davidsfonds/Leuven, Leuven 2009, pg. 16 e.v.

49. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 3 september 1914.

geen document teruggevonden werd, moet ook Sint-Kruis-Winkel door de hogere overheid een deel vluchtelingen toegewezen zijn, die dus blijkbaar grotendeels uit genoemde stad afkomstig waren. Waar deze werden geloogerd en hoe lang ze bleven is niet bekend. Lang zullen ze echter niet gebleven zijn, want: *Den 12 Oktober heeft hier de inval der duitsche legers plaats gehad. Zij hebben hier in klooster 2 nachten verbleven.* Enig commentaar is er niet bij genoteerd. Indien deze informatie klopt, werd Sint-Kruis-Winkel twee dagen later ‘veroverd’ dan Wachtebeke, waar men de Duitsers voor de eerste maal op 10 oktober op bezoek zou gekregen hebben. In eerste instantie lijkt dit niet onmogelijk, omdat, volgens de beschikbare gegevens, de troepen in Wachtebeke, pas na twee dagen ‘logement’ aldaar, de weg naar Eeklo - dus Zelzate - insloegen. Deze troepen zouden op 13 oktober over het kanaal Gent-Terneuzen getrokken zijn en dezelfde dag werd ook Eeklo ingenomen⁵⁰. Anderzijds is het wel eigenaardig dat deze in Winkel, volgens genoemd verslag, daar ook nog eens twee dagen bleven. Blijkbaar is de nauwkeurige datum van de intocht van de vijandige troepen niet meer te achterhalen.

Zoals overal had een gedeelte van de inwoners de benen genomen, maar niet iedereen. Op de desbetreffende vraag van de gouverneur, wist de burgemeester te melden dat *alle ambtenaren en burgerlijke bedienden zich van hun plichten gekweten hebben en op hun post gebleven zijn, met uitzondering van dhr. Vlieghe, hoofdonderwijzer.* Die moest zich dan ook verantwoorden. Hij kreeg daartoe een brief toegestuurd met de vraag, *om aan het uitdrukkelijk bevel van het provinciaal bestuur te kunnen voldoen*, te willen opgeven: 1) de dagen van zijn afwezigheid; 2) de reden die hij kon inroepen om dit te rechtvaardigen; 3) de dagen der sluiting en begin der school; 4) de reden voor de sluiting van de school⁵¹. Het antwoord van Vlieghe is niet bewaard gebleven. Of hij een sanctie opliep is evenmin bekend. Hij is in elk geval zijn functie van hoofdonderwijzer niet verloren.

Genoemde troepen waren gevechtstroepen, die spoedig verder trokken. De eigenlijke bezettingsmacht kwam pas later. Hierover is niets teruggevonden. We weten wel dat deze bezetting voor Wachtebeke plaats vond meer dan een maand nadien, op 24 november. Sint-Kruis-Winkel zal wel niet veel uitstel gekregen hebben.

50. HUYSMAN S. en VAN DEN BROECK E.: *De Eerste Wereldoorlog in het Meetjesland*, Artoria bvba, 2011, pg. 20-21.

51. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van de gemeente, gedateerd 26 november 1914.

Het gemeentebestuur

De teruggevonden archiefdocumenten vertellen ons weinig van wat zich in Sint-Kruis-Winkel afspeelde tijdens de oorlog. De schrik voor de Duitse bezetter zat er duidelijk in. Zoals al vermeld staakte het schepencollege zelfs het notuleren van zijn vergaderingen. Ook de informatie in de notulen van de gemeenteraad is zeer beperkt, alhoewel dit laatste geen nieuwigheid kan genoemd worden: het was voor de oorlog ook al het geval. Bepaalde problemen waar de gemeente zeker mee af te rekenen kreeg, worden zelfs niet vermeld. Voorbeelden hiervan zijn de opeisingen door de Duitsers van levensmiddelen, vee en alle verdere goederen die ze konden gebruiken. Deze opeisingen vonden reeds plaats eind 1914. Ook het opeisen van werkloze personen om voor de bezetter arbeid te verrichten, in België (tot aan het front toe) en in Duitsland zelf, kwam - volgens de notulen - officieel nooit ter sprake in de gemeenteraad. De teruggevonden originele Duitse verordeningen - of toch een groot deel ervan - compenseren echter veel, maar niet alles⁵².

Wat de verkozen schepenen en gemeenteraadsleden betrof, deze bleven gans de oorlog door hun taak vervullen. Er dienden geen overledenen of andere personen te worden vervangen. Doorgaans bleken ook de meeste leden op de raadszittingen aanwezig te zijn.

Naast veldwachter Kips werden in de gemeente tijdens de oorlog ook hulpveldwachters aangesteld. Dit was noodzakelijk omdat de velden dienden te worden bewaakt om roof van veldvruchten te vermijden. Bovendien zullen ze wel een handje moeten toesteken hebben bij het verzamelen van alle door de Duitsers opgevorderde zaken, want dat was een taak van de gemeente zelf. De eerste was René Blanck, die aangesteld werd op 26 april 1915. Hij was voordien in dienst van advocaat De Weert uit Gent. Op 17 juli was Serafien De Wulf nog niet aangesteld als hulpveldwachter: hij verving toen als boswachter zijn broer Henri, die onder de wapens was. Blijkbaar kon niet iedereen hulpveldwachter worden, want zowel van Blanck als De Wulf wordt vermeld dat ze geen herberg of dranklijterij hielden en ook niet in een herberg woonden⁵³. Wat Blanck betreft blijken er van hogerhand toch opmerkingen gemaakt te zijn. Mogelijk had zijn (vroegere) activiteit voor De Weert daar iets mee te maken. Het gemeentebestuur stuurde daarop een brief naar het Burgerlijk Beheer. Daarin deelt het mee dat René Blanck het

52. Aangezien deze 'Verordnungen' golden voor het ganse district Ertvelde, dus ook voor Wachtebeke, zijn deze behandeld in een apart artikel.

53. Brief van het gemeentebestuur aan het Burgerlijk Beheer van Oost-Vlaanderen, gedateerd 17 07 1915.

gedeelte van de gemeente bewaakt waar de goederen van de Burgerlijke Godshuizen gelegen zijn. *De gemeente vindt er geen bezwaar in dat hij zijn dienst als hulpveldwachter der gemeente blijft uitoefenen. De bewaking der velden en burgerlijke eigendommen gebeurt regelmatig door de twee hulpveldwachters die dagelijks hun ronde doen. Er zijn geen bijzondere klachten tot hiertoe gedaan.* Het Burgerlijk Beheer bleek echter moeilijk te overtuigen. Op 11 november 1915 bevestigde de gemeente nogmaals dat *de bewaking der velden en landelijke eigendommen genoegzaam verzekerd is door veldwachter Kips en hulpveldwachters Blancke en Plasschaert.* Serafien de Wulf was blijkbaar nog steeds boswachter.

Toen de inval van het Duitse leger bekend werd, kwamen bij veel mensen de patriottische gevoelens naar boven. Dit was ook met het Winkelse gemeentebestuur het geval. In zijn zitting van 6 augustus besloot de gemeenteraad als gevolg van *de schandelijke en onwettige oorlogsverklaring van den duit-schen keizer een krachtige en vaderlandslievende aanspraak* naar koning Albert te sturen, per *snelbericht*. Met volgende tekst: *De gemeenteraad van Wynkel vergaderd op heden in openbare zitting juichen hunnen Koning toe - zij betuigen in de huidige omstandigheden des lands, met eene bijzondere vurigheid hunne gevoelens van vaderlandsliefde en verkleefdheid aan Koning en Koninklijke Familie.* Het kabinet van de koning zond daags nadien al een dankwoord terug aan burgemeester Teirlinck, telegram dat ingeplakt werd in het register van de notulen. *De Koning, uiterst gevoelig aan den inhoud van uw telegram heeft mij gelast u en de gemeenteraadsleden in zijnen naam te danken.*

De gemeenteraad besloot dat er maatregelen moesten worden getroffen om de familie van de gemobiliseerde militairen te steunen. Velen waren immers gehuwd, zodat hun gezin zonder inkomen kwam te zitten. Wie niet gehuwd was, vormde in de meeste gevallen toch een steun voor zijn ouders. Burgemeester Teirlinck besloot een *Comiteit tot onderstand der ouders, vrouwen en kinderen van onder de wapens zijnde soldaten* op te richten. Daartoe werden zowat alle notabelen van de gemeente gemobiliseerd. Het comité werd samengesteld uit: het college van burgemeester en schepenen, de voorzitters van het Armbureau en Burgerlijke Godshuizen, de *eerwaarde heer pastoor Philippart*, dokter Van Geyte, Leopold De Clercq, Jan Colpaert, Pieter De Wulf, Alfons Genbrugge, en de ons onbekende Commandant de la Croix. Er werd een voorlopige som van 500 frank gestemd als eerste hulpgeld⁵⁴.

Een lijst werd opgesteld van de getroffen families die hulp konden nodig

54. Raadszitting van 6 augustus 1914.

hebben. Deze telde - in eerste versie - 65 namen. Ze werd door het schepencollege goedgekeurd op 8 augustus. De gemeente had er duidelijk geen gras laten over groeien. De lijst was permanent aan schommelingen onderhevig. Blijkbaar vond men sommige van de oorspronkelijke begunstigen niet behoeftig genoeg en werden ze geschrapt, terwijl er weer andere aan toegevoegd werden. Zo telt de lijst van 30 oktober nog 62 namen, deze van 11 december 61. Op 11 juni 1915 zijn het er terug 70, wat een goede maand later (23 juli) gereduceerd wordt tot 58. De toenemende geldnood van de gemeente drong echter mettertijd een drastische beperking op. Met als gevolg dat, een jaar later, de lijst van 8 oktober 1915 verder beperkt werd tot 38 namen. Hier zijn vier namen op te vinden die op de oorspronkelijke lijst niet voorkomen, omdat de betrokken miliciens, die behoorden tot de lichte 1914, pas in september 1914 waren opgeroepen.

Het verzamelen van het nodige steungeld vroeg blijkbaar meer tijd dan het opstellen van de lijst. Wanneer de eerste uitbetaling plaats vond, is niet bekend, maar de tweede kwam er pas op 23 oktober 1914. Verdere betalingen volgden wekelijks. De vergoeding was functie van de burgerlijke stand van de betrokken militair en van het aantal kinderen. De ouders van een ongehuwd soldaat werden 3,50 frank uitbetaald. Aan de echtgenote van een gehuwd militair zonder kinderen werd 5,25 frank uitgekeerd. Per kind kwam daar 1,75 frank bij, zodat een echtgenote met 1 kind 7 frank steun kreeg. Voor een gezin met vijf kinderen liep dit op tot 14 frank. Het moet hierbij worden vermeld dat de eerste lijst steunverlening voorzag die nog hoger lag. Zo werd op deze lijst, voor een gezin met vier kinderen, een bedrag van 19,25 frank voorzien. Of dit werkelijk uitbetaald werd, kon niet worden nagegaan. Op de tweede lijst was dit bedrag echter al gereduceerd tot 12,25 frank. Passen we de vermelde definitieve bedragen toe op de lijst van de eerste 65 steuntrekkers, dan komen we aan een totale som van 311,50 frank, bedrag dat wekelijks diende uitbetaald te worden (op de beperkte reductie van steuntrekkers na). Gerekend van half oktober tot eind december (ca. 11 weken) vertegenwoordigde dit ongeveer 3.400 frank. De jaarrekening van 1914 vertoont echter geen spoor van dergelijk bedrag en de post 'onvoorziene kosten' (550,22 frank) dekt duidelijk ook deze uitgave niet. Mogelijk dekt deze laatste enkel de kosten gemaakt voor het opvangen van de vluchtelingen de eerste maanden van de oorlog.

Waar het nodige geld dan wel vandaan kwam voor deze steun, is slechts beperkt uit te maken. Uit de notulen van de gemeenteraad zijn twee bronnen af te leiden: het genoemde startkapitaal van 500 frank en de hoofdelijke omslag voor 1914, waarvan de rol werd *vastgesteld als naar gewoonte*, maar

*tot onderstand van de familiën van de soldaten onder de wapens wordt een bijvoeglijke rol vastgesteld bestaande uit taksen van fr. 10, 7,50, 5, 2,50 en 0,50*⁵⁵. Hoeveel dit opbracht is niet bekend: een dergelijke post komt in de jaarrekening 1914 niet voor en evenmin de jaren nadien. Verder kwam de eerste maanden het geld ook van giften, maar dit kon niet blijven duren. Alhoewel hier geen expliciet bewijs van gevonden werd, is het vrijwel zeker dat al deze gelden op een aparte rekening kwamen, mogelijk - althans in het begin - onder controle van de gemeente, en zeker met een aparte boekhouding (als die er al was). Dit menen we althans te kunnen afleiden uit latere documenten.

Een organisatie die blijkbaar een grote rol speelde, was het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Dit Comité werd opgericht in het begin van de oorlog voor steunverlening - in de praktijk hoofdzakelijk gevormd door voedselleveringen - aan de bevolking van België en Noord-Frankrijk, de gebieden dus die door de Duitsers bezet waren⁵⁶. Organisatorisch was dit Nationaal Comité onderverdeeld in Provinciale Comités, die op hun beurt de individuele gemeenten steunden via een *Plaatselijk Comiteit*. In Sint-Kruis-Winkel blijkt dokter Van Geyte daar voorzitter van geweest te zijn, althans hij was het toen dit zijn activiteiten staakte na de oorlog. Officieel werkte dit Comité onafhankelijk van het gemeentebestuur. Dat het ook tussen kwam in de (geldelijke?) steunverlening aan de behoeftige gezinnen of ouders van de opgeroepen militairen, blijkt uit het volgende.

De ganse steun werd duidelijk niet in de gemeentelijke boekhouding opgenomen. Mogelijk wilde men deze in de mate van het mogelijke verborgen houden voor de bezetter, of op zijn minst het aandeel van de gemeente hierin. Men kan veronderstellen dat de bezetter deze steun niet erg genegen zou geweest zijn. Een niet gedateerde en niet ondertekende nota, opgesteld door gemeenteontvanger Louis De Paepe⁵⁷, geeft enige duidelijkheid. Ze handelt over de inkomsten voor deze steun over de periode van 1 augustus 1914 tot 26 oktober 1915. Op 20 en 25 september 1914 zijn twee inkomsten geboekt van elk 500 frank afkomstig van *Ontvanger Wachtebeke*. In oktober volgen nog drie giften (of leningen?) van Winkelse personen, goed voor samen 750 frank. Begin 1915 staan drie ontvangsten geboekt die afkomstig waren van het Nationale Comité, dit via zijn provinciale afdeling, voor een

55. Raadszitting van 31 augustus 1914.

56. Voor meer uitleg over dit Nationaal Hulpcomité, zie het artikel over Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog elders in dit jaarboek.

57. *Er is door mij als gemeenteontvanger onder de benaming Voor onderstand persoonlijk ontvangen en in mijn kasboek ingeschreven geweest...*

totaalbedrag van 10.250 frank. Er blijkt ook nog een spaarkas⁵⁸ geweest te zijn waaruit op 4 maart 740 frank werd gehaald. Tenslotte staat op 14 april nog een ontvangst ingeschreven van 2.500 frank *was voor het onderwijs bestemd*. Al deze bedragen zijn samen goed voor een bedrag van 15.240 frank. De nota eindigt echter met de eigenaardige zin dat *om de ontvangsten te volmaken er door den werkende agent nog een som ontvangen [moet] zijn van 6.115 frank*. Blijkbaar een bedrag waarvan De Paepe geen weet had. Het is mogelijk dat de gemeente tussenkwam in steunverlening tot oktober 1915. Dit deed ze in elk geval in het begin van de oorlog: zie hoger. Het Nationaal Steuncomité kwam verder tussen tot 27 maart 1919; daarna werd de steunverlening terug overgedragen aan de gemeente. Dit blijkt uit een tweede nota gedateerd op die datum en ondertekend door de voorzitter van het plaatselijk comité Basiel Van Geyte, burgemeester Teirlinck en ontvanger Louis De Paepe. Er bleek in totaal 87.657 frank te zijn ontvangen, waarvan er 85.114 frank werd uitgetaald. Het resterende bedrag, 2.543 frank, werd aan de gemeenteontvanger overgedragen *om te dienen tot het voortzetten van de dienst*. Waarom, gezien De Paepe er duidelijk bij betrokken was, van al deze bedragen geen spoor terug te vinden is in de jaarrekeningen van de gemeente, is niet duidelijk. Zoals hoger al aangestipt werkte De Paepe vermoedelijk niet enkel voor de gemeente, maar voerde hij ook een (aparte) boekhouding voor het lokale Comité.

Buiten de financiële perikelen - waarover verder meer - diende het gemeentebestuur ook nog de dagelijkse gang van zaken te beredderen. Alhoewel: het gewone werk had ook te lijden onder de oorlog, meer bepaald door de besparingen die noodzakelijk waren. Zo werd het onderhoud van de waterlopen verwaarloosd, wat echter niet naar de zin was van de bezetter, die daartoe de nodige instructies stuurde⁵⁹. Op bevel van de Duitse overheid en op straf van boete en gevang, dienden alle grachten tweemaal per jaar te worden gereinigd: in het voorjaar en in het najaar, dit als gezondheidsmaatregel. Wat het jaar 1915 betreft, diende de zogenaamde lenteschoonmaak ten laatste op 1 mei afgelopen te zijn, en dit moest op 5 mei bevestigd worden aan de *Kommandantur* te Ertvelde. Dit kwam ter sprake op de gemeenteraad. Blijkbaar wilde men deze taak zonder kosten laten uitvoeren⁶⁰. De burgemeester *wakert de leden van de raad aan dien maatregel helpen te doen uitvoeren door het nazicht dier werken en het aanmoedigen hunner geburen en kennissen*.

58. Het woord komt tweemaal in de nota voor, maar laat zich telkens anders lezen: 'spaar-kas' en 'staatskas'. Het lijkt echter raar dat de staat, onder Duits gezag, steun zou verleend hebben aan de familie van Belgische soldaten. Tenzij men dit wegmoffelde als steun *voor onderstand*.

59. SAG, reeks SKW nr. 62: Correspondentie 1914-1917, brief van 3 april 1916.

60. Raadszitting 26 april 1915.

Daar bleken de geburen en kennissen toch niet zo blij mee te zijn, want de week daarop *wakkert* [de burgemeester] *nogmaals de leden aan de hand te houden dat waterloopen en grachten gereinigd worden*. Het aanporren van hun kiezers om gratis aan het werk te gaan vonden de raadsleden blijkbaar zelf ook niet leuk, want het eindigde ermee dat, om de onderhoudswerken aan buurtwegen en grachten uit te voeren, gebruik zou gemaakt worden van de personen die zonder werk waren en ondersteund werden als werkloze. De gemeente was dus van oordeel dat werklozen wel enige taken mochten uitvoeren voor de vergoeding die ze kregen. Op de volgende vergadering van de gemeenteraad bleek de lijst van werklozen nog niet voorhanden te zijn, wat trouwens het laatste is wat over deze zaak wordt vernomen. Maar dat de grachten gekuist werden, mag wel als zekerheid worden aangenomen, ook al kostte het de gemeente dat jaar - 1915 - geen geld⁶¹. De Duitsers hielden trouwens controle op de uitvoering van de werken, wat blijkt uit de verordening van 9 juli 1916. Daarin werd aan de burgemeester gemeld dat de desbetreffende werken niet naar behoren uitgevoerd waren en dat de nodige verbeteringen dienden te worden uitgevoerd. Deze beoordeling kwam wel rijkelijk laat, want de reiniging diende op 15 mei al afgelopen te zijn. Voor het daarop volgende najaar was de einddatum van *de herfstzuivering en uitkuisching van de ontwateringsgrachten* vastgelegd op 25 oktober.

Alhoewel, volgens de gemeente, de aanwezigheid van de veldwachter en de twee hulpveldwachters voldoende was om de velden te beveiligen, was diefstal toch niet uitgesloten. Op 28 juli 1916 werd het stelen van kippen gerapporteerd aan de procureur des konings. Op 14 september bleken veldvruchten gestolen te zijn en een week later waren het aardappelen. In dit laatste geval was de dader echter bekend. En het waren niet altijd kleinigheden. Zo werd op 2 mei 1917 de diefstal van een rund gemeld ten nadele van August Ryckaert. Dit moet ook moeilijkheden met de Duitsers opgeleverd hebben, want die hadden bevolen dat iedereen zijn vee voldoende moest beveiligen om diefstal onmogelijk te maken.

Alhoewel het Nationale Comité sterk gesponsord werd, dienden ook de gemeenten hun steentje bij te dragen, een zware steen zelfs. In het vroege voorjaar van 1915 ontving het Winkelse gemeentebestuur een verzoekschrift van het Comité tot het bekomen van een kapitaal *ten dienste van het verschieten hunner voorschotten*. De raad kon hiermee akkoord gaan. Het was echter niet duidelijk wat de organisatie eigenlijk nodig had. De burgemeester werd daarom gelast dezelfde dag naar de vergadering van het plaatselijk Comité te gaan om bijkomende inlichtingen te verzamelen, wat aantoont dat de gemeente niet rechtstreeks betrokken was bij dit Comité⁶².

61. Raadszittingen van 4 en 10 mei 1915.

62 Raadszitting van 25 april 1915.

Eind 1915 komt het officiële Steun- en Voedingscomité opnieuw ter sprake. De raad stelde vast *dat de voeding van de inwoners der gemeente niet beter kan verzekerd worden dan door tusschenkomst van het Nationaal Steun en Voedingscomité. Dat de voedingsdienst der burgerlijke bevolking van België een beschikbaar kapitaal van 25 miljoen noodzakelijk maakt.* Bovendien vroeg het comité, om zijn activiteiten in een provincie of in een gemeente uit te breiden, de vorming van een kapitaal berekend op zeven frank per inwoner. In Oost-Vlaanderen had zich een groep burgers gevormd die een Samenwerkende Maatschappij gevormd hadden ten kapitale van 7.127.100 frank, waarvan 10% onmiddellijk te storten⁶³. Onder die leden kwam burgemeester Polydor Teirlinck voor, die het kapitaal onderschreven had overeenstemmende met het aantal inwoners der gemeente. De burgemeester *vertoonde* aan het schepencollege dat de huidige tijdsomstandigheden hem verplichtten aan de gemeente te vragen het voorschot te willen goedkeuren van een deel van het te storten aandeel van zijn inschrijving. Dit college, *overtuigd de ware belangen der bevolking te hebben behartigd onder voorbehoud van bekrachtiging door den [gemeente-] raad aan den heer Teirlinck de som van 700 franks heeft voorgeschoten om hem alzo in staat te stellen zijn te storten aandeel in het ondernomen werk te verwezenlijken.* De gemeenteraad bleek evenmin op de hoogte te zijn, maar om de genoemde redenen bekrachtigde deze eveneens de genomen maatregel. In feite had noch het schepencollege, noch de gemeenteraad te kiezen: de gemeenten dienden voor de hun verstrekte hulp te betalen. Genoemde toelage diende echter te worden terugbetaald, ten laatste drie maanden na ontbinding van genoemde maatschappij⁶⁴. De betaalde som van 700 frank was niet voorzien op de begroting van 1915. Er zou later daarom nog een machtiging dienen te worden gevraagd om ze op de begroting van 1916 te brengen⁶⁵.

Eind 1915 bleek er toch enige discussie ontstaan te zijn tussen de gemeente en het lokale voedingscomité. Er blijkt op 18 oktober en 15 november telkens 500 kg rogge geleverd te zijn aan het comité, blijkbaar door een landbouwer uit de gemeente zelf. En die moest worden betaald: 30 frank per 100 kilogram, dus 300 frank. Volgens de brief van 18 december, gericht door de gemeente aan de voorzitter, dokter Van Geyte dus, vroeg de belanghebbende deze som aan de gemeente. Deze was echter van oordeel dat het voedingscomité dit diende te betalen. Daar blijkt niet direct gevolg aan gegeven te zijn, wat blijkt uit de volgende brief van 10 dagen later, waarin de gemeente drin-

63. Waarschijnlijk gaat het om de provinciale afdeling van het Nationaal Comité. Uit de teksten is dit echter niet duidelijk op te maken.

64. Raadszitting van 30 december 1915.

65. Raadszitting van 18 oktober 1916.

gend verzocht om over te gaan tot betaling van het graan dat aan het comité geleverd was. *Het ware wenschelijk dat gij u verstondt met uwe wettelijke overheid betrekkelijk de berekening in uw gemeld schrijven opgegeven want het is niet de gemeente die aan het voedingscomiteit verschuldigd is maar wel het tegenovergestelde. Alle uitleggingen zullen u bereidwillig gegeven worden ten einde misverstaan en moeilijkheden te vermijden.* Van deze zaak is verder niets meer vernomen.

Op de raadszitting van 2 oktober 1917 werd opnieuw gediscussieerd over het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. En - hoe kon het anders - het ging nogmaals over centen. De vereiste bedragen werden er niet kleiner op. Zoals gezegd kon het Comité de levering van bloem, andere eetwaren en hulpverdelingen slechts verzekeren bij betaling - vooruitbetaling zelfs - van de koopwaren. En gezien de bevoorrading en hulpverlening van de gemeente afhankelijk was van dit Nationaal Comité, besloot de raad een som van 27.500 frank te besteden tot het kwijten van alle dergelijke uitgaven. Daarvan diende 1/50e of 550 frank onmiddellijk in de kas van het gezegd Comité gestort te worden. Bovendien werd aan de burgemeester machtiging verleend om in naam en plaats der gemeente deel te nemen aan de buitengewone algemene vergadering van de samenwerkende maatschappij "Comité provincial de secours et d'alimentation pour la Flandre Orientale"⁶⁶ en de nodige stortingen te doen.

De gemeentefinanciën tijdens de oorlog

Er moet tijdens de gemeenteraadszittingen dikwijls gesproken zijn over financiële problemen, maar gedetailleerde informatie is eerder schaars en van algemene aard zoals: *steun verleend aan liefdadigheidsgestichten*. Wie dat specifiek waren, daar hebben we het raden naar. Het ging mogelijk om de gemeentelijke Burgerlijke Godshuizen en het Arbureau, maar uit de jaarrekeningen van beide kan dit niet worden afgeleid: enkel de gewone jaarlijkse subsidie is daar in opgenomen.

Het jaar 1914 was nog niet ten einde of de gemeentekas begon een dreigend tekort te vertonen. Een eerste vermelding van de toestand is terug te vinden in de notulen van 3 december. De financiële toestand van de gemeente werd

66. Een tussenschakel die deel uitmaakte van de organisatie van het Nationaal Comité. Het verband met de hoger genoemde Samenwerkende Maatschappij is niet duidelijk. Waarschijnlijk gaat dit om dezelfde organisatie, of is laatstgenoemde in eerstgenoemde opgegaan.

er uitvoerig besproken. Onder normale omstandigheden zou de rekening 1914 gesloten zijn met een bonus van ongeveer 6.000 frank. De subsidies van staat en provincie, die voor de gemeente het grootste inkomen vertegenwoordigden, bleken echter niet volledig uitbetaald te zijn. De gemeente diende nochtans de nodige gelden te voorzien voor de dringende noodwendigheden. Welke dit waren staat in de notulen niet vermeld, maar ze hadden zeker met de oorlog te maken. De steun aan de families van de in dienst zijnde militairen maakte hier duidelijk deel van uit. Bovendien was er eveneens steun verleend aan de vluchtelingen die de gemeente enige tijd diende op te nemen. Verder diende de gemeente, volgens het KB van 14 augustus 1914, zelf in te staan voor de voedselbevoorrading van de bevolking, wat tot opeisingen door de gemeente zelf moest leiden. Mogelijk betrof het ook opeisingen door de Duitsers, ook al wordt daar nooit over gesproken, maar of dit begin december 1914 al het geval was is weinig waarschijnlijk⁶⁷. De burgemeester nodigde dan ook de raadsleden uit, na rijp overleg, *de noodige maatregelen te stemmen ten einde in dezen droeven toestand te voorzien*. De raadsleden kregen tijd *om alles wel te overleggen*. Er zou dezelfde maand nog een vergadering gehouden worden om definitieve beslissingen te treffen. Deze kwam er drie weken later, op 29 december. De omstandigheden werden nog eens op een rijtje gezet. Vooreerst waren er buitengewone uitgaven *door de oorlogsomstandigheden*. De gemeente had een boete opgelopen van 3.000 mark, wat toen overeen kwam met 3.750 Belgische frank, dit wegens het afsnijden van een telegraaf- of telefoondraad op het grondgebied van de gemeente⁶⁸. Er dienden hulpelden te worden betaald aan de liefdadigheidsgestichten. Dit waren vermoedelijk het Armnbureau en het Bestuur van de Burgerlijke Godshuizen, alhoewel de jaarrekeningen, zoals hoger al gezegd, geen noemenswaardige toename van subsidies laten zien⁶⁹. Specificaties hierover zijn in de gemeentelijke jaarrekening 1914 niet terug te vinden. De gemeente wou een lening op korte termijn aangaan bij de stad Gent, ten bedrage van 10.000 frank. Deze lening zou na de oorlog worden terugbetaald, men ging er immers nog van uit dat deze niet lang zou duren.

67. Zoals elders reeds vermeld blijkt uit de teruggevonden Duitse verordeningen blijkt dat deze opeisingen door de bezetter betaald werden. Of dit van in het begin het geval was, hoe lang dit duurde en of de gemeente er zelf blijvende kosten door maakte, is niet te achterhalen.

68. Dit is uitvoeriger behandeld in onze tekst over het bestuur van Wachtebeke in de Eerste Wereldoorlog. De draad werd niet alleen doorgesneden, hij werd ook over een ganse lengte gestolen. In feite ging het hier om een kwajongensstreek, die wel erge gevolgen had kunnen hebben. Het is interessant om vast te stellen dat zowel Wachtebeke als Winkel genoemde boete dienden te betalen. De betaling is pas geboekt in 1916.

69. Mogelijk betrof het betalingen aan het Voedselcomité, maar dit kan moeilijk een 'gesticht' worden genoemd.

De te betalen intrest zou moeten bepaald worden door de Gentse gemeenteraad. Secretaris De Bruycker werd met de nodige administratie hieromtrent belast⁷⁰. Genoemde 10.000 frank staat pas geboekt in de rekening van 1916, nota bene het jaar waarop Gent de teruggave eiste.

Dat de gemeente alle kleintjes bij elkaar schraapte, blijkt ook uit de notulen van de zitting van 10 mei 1915. De raad besloot daar de lijsten der betalende kinderen voor het onderwijs na te zien. Personen die in hun betaling nalatig bleken te zijn, zouden gewaarschuwd worden.

Het was allemaal niet genoeg. Gezien de verplichtingen van de gemeente en de buitengewone uitgaven voortspruitend uit de staat van oorlog, zag de gemeente zich verplicht een lening van 20.000 frank aan te gaan bij de maatschappij Het Gemeentekrediet. Deze was nodig voor de volgende dringende uitgaven: 1) jaarwedden en lonen van het onderwijzend personeel, bedienden en werklieden van de gemeente (5.000 fr.); 2) sommen nodig tot de voeding der inwoners (1.000 fr.); 3) hulp gelden aan liefdadigheidsbesturen (4.000 fr.); 4) terugbetaling van een lening aangegaan bij de stad Gent (10.000 fr.). Deze bijkomende lening bij het Gemeentekrediet zou worden aangegaan voor de duur van de oorlog. De intrest diende door de bank te worden bepaald en diende per half jaar te worden betaald. De beslissing m.b.t. deze lening diende wel nog door de hogere overheid te worden goedgekeurd⁷¹.

Wat lonen en wedden betreft, was er inderdaad dringend geld nodig, zeker voor het onderwijzend personeel. Wegens de financiële moeilijkheden had de gemeente immers in 1915 een deel van hun wedde ingehouden. Per brief van 22 april 1916 werden de onderwijzers Vlieghe en De Paepe echter uitgenodigd twee dagen nadien zich aan te bieden aan de gemeentekas, om de achterstallige wedde sedert 1 januari 1915 op te halen. Het betrof hier dus enkel de leerkrachten van de gemeenteschool. Hoe het met deze stond van de aangenomen scholen, is niet bekend.

Van genoemde lening bij het Gemeentekrediet zijn in de jaarrekening 1916 geen sporen terug te vinden, zodat deze vermoedelijk niet doorging, althans niet dat jaar. Mogelijk zag de gemeente het niet zitten wegens de omslachtige procedure, en zocht ze naar een snellere methode. De raad besloot in elk geval nog maar eens aan te kloppen bij eigen volk, de zogenaamde *bij-*

70. Blijkbaar is de gemeente er in geslaagd om dit geld te verwerven. Bij Wachtebeke, dat dezelfde poging ondernam, lukte dit niet, onder andere omdat Gent zijn eigen zogenaamd 'oorlogsgeld' uitgaf dat in andere gemeenten waardeloos was. Wachtebeke zelf blijkt trouwens ook oorlogsgeld te hebben uitgegeven.

71. Raadszitting van 6 maart 1916.

zonderen. De dringende betalingen die, gezien de gewone geldmiddelen onvoldoende waren, niet konden worden voldaan waren de volgende. Om te beginnen vroeg de stad Gent dringend *haren voorschot* van 10.000 frank terug, waarop nog eens 450 frank intresten diende te worden betaald. Verder dienden nog de kosten van herstellingswerken aan een fietspad te worden betaald (1.500 fr.), was er een som nodig voor de voeding van de inwoners (1.750 fr.) - bedrag dat vermoedelijk aan het hoger besproken Comité diende te worden betaald -, en diende er steun (*onderstand*) voor de onvrijwillig werklozen (1.300 fr.) te worden voorzien. Samen een bedrag van 15.000 frank. De bevoegde overheid kon echter niet omzeild worden. Aan haar diende de machtiging te worden gevraagd tot het aangaan van een lening bij inwoners van de gemeente, voor de duur van de oorlog, ten bedrage van 15.000 frank, en aan een intrest van 3,5 procent. De lening werd door de Algemene Gouverneur voor België goedgekeurd op 28 oktober 1916⁷², maar de gemeente had er duidelijk niet op gewacht. Het bedrag werd immers al op 3 mei 1916 opgehaald bij tien personen, waarvan er acht een bedrag uitleenden van 1.500 frank. Eén betaalde 2.000 frank, de laatste 1.000 frank. Notariële akten werden voor deze leningen niet opgemaakt, enkel een schuldbrief ondertekend door de burgemeester, beide schepenen en de gemeenteontvanger⁷³.

Een verhoging van de gemeentelasten diende verder soelaas te brengen. De gemeenteraad stelde *een ontwerp van taks* voor om de inkomsten van de gemeente te vermeerderen. Daartoe werd het kadastraal inkomen aangepakt. Volgende schalen werden ingevoerd:

- Onder de 50 fr. kadastraal inkomen: geen belasting
- 1 %, van 50 tot 500 frank

72. Raadszitting van 20 april 1916.

73. Er werden nog wel meer leningen aangegaan bij de zogenaamde *bijzonderen*. Op 30 december 1920 - of kort erna - werd een overzicht opgemaakt, door wie is niet bekend. Op 6 november 1916 werd 10.000 frank opgehaald bij 6 personen. Op 20 februari 1917 10.000 frank, bij 5 personen; op 12 mei van hetzelfde jaar 20.000 frank, bij 5 personen, waarvan er één niet minder dan 10.000 frank uitleende. Nog dat jaar, op 15 december 1917, ging het eveneens om een bedrag van 20.000 frank, opgehaald bij 5 personen. Het jaar daarop volgde nog een ophaling van 14.000 frank (19 april 1918, 4 personen). Op 31 mei / 8 juni 1918 werd 8.500 frank gevonden bij 2 personen. De laatste ophaling gebeurde op het einde van de oorlog, op 19 september 1918. Toen ging het om een bedrag van 14.500 frank, geleverd door 5 personen. De totale opgehaalde som bij deze particulieren bedroeg, volgens de niet ondertekende nota, 112.000 frank. In de notulen van de gemeenteraad staat niets genoteerd over de meeste van deze transacties, zodat er blijkbaar geen toestemming werd gevraagd en zelfs de gemeenteraad - officieel althans - niet op de hoogte was.

- 1,5 % van 500 tot 1.000 frank
- 2 % van 1.000 tot 2.000 frank
- 2,5 % van 2.000 tot 3.000 frank
- 3 % voor inkomens boven de 3.000 frank.

De belasting diende te worden betaald door de *bloote eigenaar*. Het college van burgemeester en schepenen werd belast met het onderzoek de commodo et incommodo en diende de bezwaren en aanmerkingen te ontvangen. Wonderlijk genoeg werden er geen *opwerpen* gemaakt. De belasting werd bijgevolg definitief goedgekeurd en zou met terugwerkende kracht per 1 januari 1916 ingevoerd worden. De rol ter inning zou, zoals gewoonlijk, jaarlijks door de gemeenteontvanger worden opgemaakt en door de Bestendige Deputatie van de provincieraad invorderbaar verklaard worden. De belasting diende in éénmaal te worden betaald⁷⁴.

Enkele weken later kwam toch nog commentaar op deze verhoging van de taks op het kadastraal inkomen. De voorzitter van het Burgerlijk Bestuur van Oost-Vlaanderen vroeg enkele wijzigingen aan te brengen aan de tekst van het raadsverslag met betrekking tot deze vastgelegde taks. De schalen zelf bleven onveranderd. De eigendommen toebehorend aan de staat en de provincie, uitsluitend gebruikt voor een dienst van openbaar nut, dienden echter te worden vrijgesteld⁷⁵.

De gemeente mocht al krap bij kas zitten, dit belette niet dat het gemeentepersoneel zijn reglementaire weddeverhogingen mis liep. Dit blijkt onder andere uit de gemeentebegroting van 1916. Het totaal aan ontvangsten werd geraamd op 57.462,95 frank. De leningen van 10.000 (stad Gent) en 15.000 frank waren hierbij inbegrepen. Eerstgenoemde vormde een nuloperatie: de terugbetaling is ook terug te vinden bij de uitgaven van hetzelfde jaar. Aangezien de levensduurte toen al flink toegenomen was, werd (een deel van) het gemeentepersoneel met een weddeverhoging bedacht. Deze van de gemeentesecretaris werd verhoogd van 1.540 naar 1.800 frank per jaar. Als reden werd opgegeven dat hij dagelijks buitengewone opdrachten kreeg en dat hij zijn functie al meer dan 19 jaar uitoefende. De verhoging ging in met terugwerkende kracht, vanaf 1 januari 1916⁷⁶. Een verhoging van de jaarweden van het onderwijzend personeel was blijkbaar al gepland in 1915, maar was toen niet betaald en werd nu in rekening gebracht. Of deze aan iedereen

74. Raadszittingen van 6 maart en 20 april 1916.

75. Raadszitting van 16 mei 1916.

76. Deze buitengewone werken hadden met de oorlog te maken en betroffen taken door de Duitsers opgelegd, o.a. de administratie in verband met de opeisingen.

werd uitbetaald, is niet achterhaald. In elk geval kregen de leerkrachten van de aangenomen meisjesschool in 1917 nog een weddeverhoging⁷⁷. Het jaar daarop werd de gemeenteontvanger bedacht. De bepaling van deze wedde vergde een ganse berekening, die bepaald werd door de klasse waartoe de gemeente behoorde (klasse 4 - op haar beurt bepaald door het bedrag van de gewone middelen van de laatste drie jaarrekeningen) en de werklust van de ontvanger. Het resultaat was dat zijn wedde verhoogd werd van 550 naar 600 frank⁷⁸.

Bij de buitengewone uitgaven van 1916 noteren we nog de betaling aan de Duitsers van 3.750 frank wegens de gestolen telegraafdraad en de terugbetaling van de lening aan de stad Gent. Het totaal aan uitgaven werd begroot op 53.773,40 frank. Er zou dus een bonus overblijven van ongeveer 3.500 frank. Er is geen sprake van kosten als gevolg van opeisingen⁷⁹.

Bijkomende inkomsten werden nog gevonden door een verhoging van de hoofdelijke omslag. Per KB van 10 mei 1847 was de gemeente gemachtigd hoofdelijke belasting te heffen voor een maximum van 3.600 frank, wat meer was dan de 2.250 voorzien in de begroting 1916. De gemeente wilde nochtans niet tot het uiterste gaan. De raad keurde een nieuwe rol goed waarvan het algemeen totaal de som van 2.803,75 frank bedroeg, verdeeld over 17 klassen. Een gedetailleerd overzicht hiervan ontbreekt⁸⁰, wat trouwens voor meerdere jaren het geval is.

In december 1906 waren twaalf nieuwe bijvoeglijke opcentiemen toegestaan op de grondlast, tien op personele belasting en tien op het patentrecht⁸¹, dit voor een periode van 10 jaar. Deze toegestane periode was nu verstreken. Aangezien de gemeente dit inkomen niet kon missen, diende ze machtiging te vragen om deze belasting opnieuw te mogen heffen voor een eenzelfde periode⁸². Blijkbaar waren de landbouwers niet erg gediend met de verhoging van de belasting op hun patentrecht en had het gemeentebestuur het burgerlijk beheer om raad gevraagd. Het antwoord kwam in de brief van 25 april 1917. *Gezien dat inderdaad de landbouwbedrijven ruime winsten opleveren en het rechtvaardig is dat deze evenals andere gepatenteerden, bijvoeglijke opcentiemen betalen voor de gemeente, die voor dit bestuur*

77. Raadszitting 20 april 1916.

78. Raadszitting van 2 oktober 1917.

79. Raadszitting van 20 april 1916.

80. Raadszitting van 16 mei 1916.

81. Het zogenaamde patentrecht - dat later werd afgeschaft - kwam er in feite op neer dat men een belasting diende te betalen om een zelfstandig beroep te mogen uitoefenen.

82. Raadszitting van 6 september 1916.

dringend noodig zijn voor den goeden gang der diensten. De raad besloot daarom de machtiging te vragen 10 bijvoeglijke opcentiemen te mogen heffen voor een termijn van 10 jaar op het patentrecht der landbouwwitbatingen⁸³. Uit de tekst van de brief menen we te mogen afleiden dat de landbouwers vrij goed betaald werden voor de Duitse opeisingen. De bijvoeglijke opcentiemen werden toegestaan, maar zoals uit verdere informatie blijkt slechts voor één jaar.

Gezien het vorige, waren de toegestane opcentiemen opnieuw vervallen op 31 december 1917. Een volgende aanvraag was dus noodzakelijk. Op de zitting van de gemeenteraad van 30 januari 1918 stelde de raad vast dat *er door de huidige omstandigheden buitengewone uitgaven te verrichten zijn en dat er jaarlijksche gewone inkomsten niet ontvangen worden.* De raad vond een nieuwe verhoging van bijvoeglijke centiemen op de hoofdsom der rechtstreekse belastingen rechtvaardig en besloot daarom volgende opcentiemen te vragen: op patentrechten 30; op het personeel 60; op grondbelasting 75 en op landbouwexploitaties 100. Ook nu zou dit slechts voor één jaar gelden.

Blijkbaar kwamen de Duitsers ook eens met geld over de brug, bestemd voor de gemeente zelf. De gemeentebegroting 1918 vermeldt, bij de inkomsten, een post van 2.559,40 frank *ontvangen van het Duitsch legerbestuur voor afgekapt vlechthout*⁸⁴.

Spijts alle belastingverhogingen werd de bodem van de gemeentekas begin 1918 weer bereikt. De gemeente werd geconfronteerd met opeisingen ter huisvesting van de Duitse troepen en andere buitengewone uitgaven *voortspruitende uit de staat van oorlog.* De gemeente besloot daarom een lening aan te gaan ten belope van 40.000 frank, opnieuw bij inwoners van de gemeente, aan een intrest van 4% per jaar. Blijkbaar waren er nog altijd genoeg kapitaalkrachtige Winkelnars te vinden. Dit diende nog aan de goedkeuring van de hogere overheid te worden onderworpen⁸⁵. In de jaarrekening van 1918 staat echter 'slechts' 20.000 frank ingeschreven. De nood moet wel zeer hoog geweest zijn, want het lijkt erop dat vermelde goedkeuring werd omzeild. Blijkbaar handelde het schepencollege hier op eigen houtje, zelfs zonder officiële goedkeuring van de gemeenteraad. Dit zou pas na de oorlog officieel duidelijk worden.

83. Raadszitting van 30 mei 1917.

84. Raadszitting 4 april 1918.

85. Raadszitting 4 april 1918. Uit het teruggevonden overzicht van de leningen aangegaan bij bijzonderen blijkt dat er op 15 december 1917 20.000 frank werd opgehaald. In 1918 werd in totaal nog 16.500 frank geleend. SAG, reeks SKW nr. 321: Stukken m.b.t. gemeenteleningen W.O. I.

Wie al deze financiële perikelen boekhoudkundig moest verwerken, was gemeenteontvanger Louis De Paepe. En dat bleek niet altijd van een leien dakje te lopen: er werden wel eens fouten gemaakt. Bovendien diende hij over de financiële transacties geheimhouding te bewaren, maar bleek hij wel eens uit de biecht te klappen. Burgemeester Teirlinck had er geen genade mee. Per brief van 22 april 1916 werd De Paepe duchtig op de vingers getikt. De ontvanger werd erop gewezen dat de jaarrekening 1915 ten gepaste tijde binnen moest zijn, *zoniet zult gij er over te verantwoorden hebben.*

Gelief goed uw onderrichtingen na te zien en ditmaal een werk te leveren dat in regel is en u niet moet teruggezonden worden.

Ik neem de gelegenheid te baat u nog eens te doen opmerken dat elke mededeling over de rekenschap der gemeente voor u verboden is. Deze week hebben wij nog eens de overtuiging dat dit plaats heeft. Dit moet gij aanzien als de laatste waarschuwing. In voorkomend geval zal eene strenge straf u toegepast worden.

Het Burgerlijk Godshuis

Van de vijf bestuursleden waarmee het Burgerlijk Godshuis de oorlog inging, zouden er vier aan het bestuur blijven tot in 1919. Dit waren: voorzitter Petrus De Muynck (herbenoemd vanaf 1 januari 1917), Henri Moens (die per 1 januari 1919 herbenoemd zou worden), Eduard Van Der Sypt (herbenoemd per 1 januari 1916) en Jan Van De Walle (herbenoemd per 1 januari 1918). Uitzondering was Victor Bruggeman die overleed op 19 mei 1917. Zijn plaats bleef open tot het einde van het lopende jaar, waarna hoefsmid Alfons Bruggeman, geboren te Winkel op 28 oktober 1879 en wonende Smishoek 10, werd verkozen om de termijn van Victor uit te doen, die afliep op 31 december 1919. Gezien het leeftijdsverschil tussen hem en Victor, het feit dat beide hoefsmid waren en ook beide op de Smishoek woonden, is het niet uitgesloten dat de zoon de vader opvolgde. De tweede kandidaat, die het dus niet haalde, was Louis Van Petegem, landbouwer⁸⁶. Het dient vermeld te worden dat de notulen van de gemeenteraad, betreffende de zitting van 16 oktober 1916, wel vermelden dat een nieuw bestuurslid werd benoemd, maar geen naam noemen. Het jaar daarop is zelfs niets terug te vinden over nieuwe benoemingen. Hetzelfde geldt trouwens voor het Arbureau.

De Commissie had eind 1913 haar begroting voor 1914 opgemaakt. Daaruit blijkt dat ze van de gemeente voor dat jaar een subsidie van 2.200 frank verwachtte. Verpachtingen, huishuren, jachtpacht en obligaties dienden 1.190

86. Notulen Burgerlijk Godshuis van 10 december 1917.

frank op te brengen. Wat de uitgaven betreft, was de grootste som voorzien voor het onderhoud van de armen, meer bepaald voor bedelingen van geld, brood en andere levensmiddelen. Het aantal steuntrekkers werd geraamd op 25 personen, die een maandelijks steun van vijf frank kregen. Vier personen waren opgenomen in Sint-Jozef aan 182,50 frank per jaar, één aan 120 frank, twee aan 122,50 frank. Voor onvoorziene kosten werd 200 frank opzij gezet. Samen kwam men aan een totaal van geraamde uitgaven ten belope van 3.036 frank.

Een overzicht van de bedelingen door de Burgerlijke Godshuizen volgt uit de staten van betalingen, samengevat in bijlage 3⁸⁷. De bestedingskosten zijn hier in deze tabel niet inbegrepen. Het valt op dat er nauwelijks verschil is tussen de zomer- en wintermaanden. Het aantal steuntrekkers nam dus duidelijk niet toe tijdens de winter. Verrassend is bovendien dat dit aantal ook niet toenam tijdens de oorlog, integendeel zelfs: gedurende de jaren 1917 en 1918 is het aantal beduidend lager dan in 1914. Dit kan enkel verklaard worden doordat de meest noodzakelijke steun werd verleend door het hoger besproken Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Verder kan uit de tabel ook worden opgemaakt dat de verleende steun de inflatie - het woord zelf diende toen nog te worden uitgevonden - niet volgde. Het is immers genoeg bekend dat de prijzen van voedsel en andere producten tijdens de oorlog snel de hoogte gingen. Aangezien ook de index nog diende uitgevonden te worden, volgden de lonen en wedden de stijgende levensduurte niet, en werd de geldelijke steun verleend door het Burgerlijk Godshuis evenmin aangepast. Deze bleef in principe gelijk aan vijf frank per maand. Met als resultaat dat, tijdens de volledige oorlogsjaren 1915, 1916 en 1917 de verleende steun vrijwel onveranderd bleef. In 1918 was deze zelfs gedaald.

Er was één uitzondering: Gudula Haems, kloosteroverste, was niet bereid onder de kostprijs te werken. De door haar aangerekende bestedingskosten gingen wel degelijk naar omhoog, zoals uit bijlage 2 blijkt. Haar rekeningen gericht aan de Commissie geven wel een beeld van de stijgende kosten, en ze werden ook betaald⁸⁸. Zelfs de burgemeester kon daar geen of nauwelijks verandering in brengen. Een voorbeeld hiervan is terug te vinden in de notulen van de Commissie gedateerd 21 juni 1915, waarop de burgemeester aanwezig was. De brief van de kloosteroverste van 29 mei werd er besproken.

87. De bedragen vermeld naast de laatste namen Haems (kloosteroverste), De Kezel, Van Hecke en Aers werden hen uitbetaald doordat ze kinderen of volwassenen in huis hadden opgenomen.

88. Het hoge bedrag vermeld voor 1917 was voor een groot deel te wijten aan de kosten gemaakt ten bate van Livien De Craene, die vier en een halve maand opgenomen was aan 3 frank per dag.

De eerwaarde overste wees erop dat *tengevolge van de tijdsomstandigheden de levensmiddelen zeer in prijs gestegen zijn*. Ze vroeg daarom, vanaf 1 juni, een verhoging van de onderhoudskosten van de opgenomen ouderlingen tot 65 centiemen/dag, voordien 50 ct. Kortom, een stijging van 30%. Voor de Commissie betekende dat een vermeerdering van lasten van minstens 300 frank per jaar. De burgemeester werd gevraagd hierin zijn advies te geven. Het bestuur was van oordeel dat *in deze droeve tijden iedereen verplicht is opofferingen te doen*, maar vaardigde wel de burgemeester en voorzitter De Muynck af om met de overste te gaan onderhandelen, dit om de gevraagde toelage van 65 ct. te verminderen tot 60 ct. Vermoedelijk werd ook voor de weeskinderen een aanpassing van de vergoeding voorgesteld, want er werd aan de afgevaardigden eveneens gevraagd *om op de voordeeligste wijze* een overeenkomst te sluiten voor hen. Wat dit laatste betreft hebben we verder geen nieuws, maar wat de gevraagde toelage van 65 centiemen betrof heeft overste Haems blijkbaar eens over haar hart gestreken. Het gevraagde bedrag werd inderdaad verlaagd tot 60 centiemen, aangezien een volgende onderhoudsopname door het klooster wel degelijk aan dit bedrag gebeurde⁸⁹.

Maar de Commissie vreesde wel degelijk onvoldoende middelen te hebben om het jaar 1915 door te komen. Op dezelfde vergadering, dus met de burgemeester erbij, werden vier nieuwe aanvragen om steun verworpen *uit hoofde van onvoldoende geldmiddelen*. Men ging wel een poging ondernemen om enige hulp door het plaatselijk steuncomité te laten verstrekken. Ook aan Alfons De Kezel, die zijn oom Pieter Francies Planckaert in huis opgenomen had en daarvoor door de Commissie al een vergoeding van vijf frank per maand kreeg, werd een verhoging van deze steun geweigerd⁹⁰. Gelukkig bleek de vrees van de Commissie maar tijdelijk, want later volgden toch nog nieuwe opnames. Het moet trouwens worden vermeld dat, volgens de jaarrekening van 1915, het budget voor het onderhoud van de armen 2.913,50 frank voorzag en dat er in werkelijkheid maar 2.867,45 frank werd uitgegeven. Er bleek dus nog een overschot te zijn.

Uit een brief van het gemeentebestuur gericht aan de arrondissementscommissaris, gedateerd 9 juli 1915, weten we dat door het Arbureau en het Burgerlijk Godshuis samen gedurende de maand maart van dat jaar een bedrag van 500 frank uitgegeven werd ter ondersteuning van de onbemiddelde bevolking, een som die voortkwam uit de gewone inkomsten van de gestichten. Bovendien, aldus de brief, werden deze mensen ook nog ondersteund door private personen. Kortom, iedereen deed wat hij kon.

89. Commissievergadering van 8 november 1915.

90. Commissievergadering van 21 juni 1915.

In 1916 zat het Burgerlijk Godshuis opnieuw in financiële moeilijkheden wat blijkt uit de notulen van de gemeenteraad van 18 oktober 1916. Ze vroegen er een wijziging van hun begroting. Voor 1916 was een toelage van 1.900 frank voorzien. De godshuizen vroegen echter 2.300 frank. *Gezien zij deze som werkelijk nodig hebben om hunne uitgaven te dekken* werd de machtiging aangevraagd om deze wijziging aan de begroting aan te brengen. De hogere overheid diende hiertoe dus toestemming te verlenen. Deze kwam er blijkbaar, want in de jaarrekening van de gemeente staat dit bedrag inderdaad geboekt, evenals in de rekening van de Godshuizen zelf.

De prijs van de levensbehoeften bleef maar stijgen. Een nieuwe tariefverhoging werd door het klooster aangevraagd begin 1917, wegens toenemende stijging van de kosten van levensmiddelen *en der andere behoeften van allereerste noodzakelijkheid*. Er werd nu een basisprijs van 70 centiemen per dag gevraagd. De Commissie was daar (opnieuw) niet zo gelukkig mee en verwees naar de vorige verhoging en naar het feit dat dit *een nieuwe en zware verhooging van lasten daarstelt*. Maar blijkbaar was zuster Haems ditmaal onvermurwbaar en ging de Commissie, ondanks haar protest, tenslotte akkoord om de verhoging toe te kennen, en met terugwerkende kracht vanaf 1 februari, zoals gevraagd⁹¹.

Het gevolg van al het voorgaande was, dat de uitgaven van de Burgerlijke Godshuizen gedurende de oorlog in stijgende lijn gingen, en dat deze toename vrijwel uitsluitend te wijten was aan de toename van de bestedingskosten te betalen aan Sint-Jozef. Met als resultaat dat ook de jaarlijkse gemeentesubsidie de hoogte in diende te gaan.

Dat de steun vragende ouderlingen wel degelijk volledig arm moesten zijn vooraleer de Commissie er in tussen kwam, blijkt uit het geval van Petrus Martens. Tot mei 1917 woonde deze in bij zijn schoondochter. Hij kreeg toen de basissteun van vijf frank per maand. Gezien de omstandigheden - die in de notulen niet gespecificeerd zijn - wenste hij in het klooster opgenomen te worden. Hij had nog een huisje in eigendom en een *welhebbende zoon* die zich toen in Nederland bevond. De commissie ging akkoord hem in het klooster te laten opnemen aan 70 ct./dag, maar stelde wel haar voorwaarden: 1) Martens werd verzocht zijn huis te verkopen om zijn onderhoudskosten te helpen dekken; 2) ondertussen diende de huuropbrengst van zijn huis (5 fr./maand) aan de ontvanger der godshuizen overgemaakt te worden; 3) de zoon zou verzocht worden, zodra de omstandigheden het toelieten, tussen te komen in de kosten; 4) de kosten dienden deels betaald te worden door het

91. Commissievergadering van 8 maart 1917.

ouderdomspensioen van de betrokkene. Kortom, wie in Sint-Jozef verbleef op kosten van de Burgerlijke Godshuizen, mocht geen bezittingen meer hebben. Waarom Martens voordien wel vijf frank steun kreeg, zonder voorwaarden, is een vraagteken. Mogelijk - maar weinig waarschijnlijk - waren zijn bezittingen toen niet bekend bij de Commissie⁹². Dat het pensioen moest dienen om de opnamekosten te helpen dekken, was een algemene regel. Om de betrokkene niet helemaal droog te zetten, werd hem wel toegestaan er vijf frank van over te houden - per jaar, wel te verstaan!

Een gezin kon in de problemen geraken door het overlijden van één van de ouders. Indien dit de kostwinner was is dit begrijpelijk, maar het gebeurde ook bij het overlijden van de moeder, zeker indien er jonge kinderen waren. Zo overleed in 1916 Mathilde Aers, echtgenote Frederik Dieleman. Ze liet twee kleine kinderen na. De vader wenste het oudste bij zich te houden en het jongste, Elisabeth Maria, geboren 10 mei 1915, te laten onderhouden door de Commissie. Het kind had een zwakke gezondheid en vereiste bijkomende zorgen. De normale prijs voor een dergelijk kind opgenomen in het klooster, was echter 10 frank per maand, die de vader blijkbaar niet kon opbrengen. De burgemeester en voorzitter De Muynck werden door de Commissie gemachtigd het kind uit te besteden en daarover in de volgende zitting verslag uit te brengen. Uit dit verslag blijkt dat het kind niet door het klooster werd opgenomen, maar wel door Jan Aers, gezien de naam mogelijk een oom, die hiervoor maandelijks 12,50 frank zou krijgen, wat dus duurder uitviel dan een opname door het klooster⁹³.

In 1917 viel iets te vernemen over de gebouwen die de Commissie in bezit had. Bij het opmaken van de begroting 1918 diende daar 300 frank te worden voor opzij gezet. Er bleek namelijk nood te zijn aan een nieuwe pompput: *...de thans bestaande in hoogst slechten toestand verkeerende waardoor de bewoners op sommige tijdstippen des jaars gebrek hebben aan drinkbaar water. Aangezien alle noodige materialen ten huidigen dage zeer duur zijnde* werd daartoe voor het komende jaar een budget van 300 frank voorzien. Waar deze gebouwen gelegen waren, kon niet achterhaald worden. De bijhorende factuur is wel in het archief teruggevonden. Daaruit blijkt dat het steken van een nieuwe put alleen niet voldoende was: er diende ook een nieuwe pomp met alle toebehoren te worden geplaatst⁹⁴.

92. Commissievergadering van 7 mei 1917.

93. Commissievergaderingen van 26 juni en 15 september 1916. De moeder had de geboorte van het jongste kind dus niet lang overleefd, als ze al niet gestorven was in het kraambed.

94. Commissievergadering van 8 oktober 1917.

Begin 1918 waren er opnieuw problemen in verband met de onderhoudskosten van de behoeftigen in het klooster. De onmisbare burgemeester werd er weer bijgehaald. Aanleiding was de brief van de *eerwaarde overste* d.d. 8 maart, waarin een verhoging van de prijs voor onderhoud wordt gevraagd tot 1 frank/dag i.p.v. de toenmalige 70 centiemmen, en dit voor vijf personen. Reden was, zoals steeds, *de ongehoorde duurte der eetwaren en andere noodwendigheden van het leven*. De verhoging werd gevraagd met terugwerkende kracht tot 15 maart (voor vier personen) en tot 1 januari (voor één persoon.). Bovendien werd nog een verhoging gevraagd voor het kind Elza Vlieghe: niet minder dan 12 frank per maand. De vraag van de overste werd redelijk en niet overdreven genoemd. De Commissie kon niet anders dan toegeven dat de prijzen inderdaad gestegen waren, inbegrepen het materiaal geleverd door het Nationaal Voedingscomité. Alles samen zou de vraag echter betekenen dat er voor 1918 een verhoging van 673,20 frank diende te worden voorzien op het budget. Dit bleek *volstrekt onmogelijk* te zijn volgens de voorziene begroting en *tengevolge der moeilijkheden voortspruitende uit de huidige tijdsomstandigheden is het eveneens ondoelmatig er het voorwerp van te maken eener aanvraag tot het bekomen eener buitengewoone toelage voor het lopend dienstjaar*. De Commissie - samen met burgemeester Teirlinck - besloot volgend voorstel te doen. Indien het gevraagde tarief volstrekt moest in voege treden zou dit voor het lopende jaar slechts toegepast worden voor zover de geldmiddelen dit mogelijk maakten. Het gedeelte dat in de rekening 1918 niet kon verantwoord worden, zou in de begroting van 1919 ingebracht worden. Verder werd genoemd tarief aanvaard, maar zou rekening gehouden worden met een eventuele daling van de prijzen *ten gevolge van veranderingen die zich zouden kunnen voordoen in den huidige toestand*⁹⁵. Anders gezegd: de Commissie hoopte dat na de oorlog de prijzen terug zouden dalen, en dat dit bijgevolg ook het geval zou zijn voor de te betalen onderhoudskosten. Dat zou grotendeels een illusie blijken.

In de maand oktober 1918 werd in de notulen een overzicht opgenomen van het aantal personen dat door de Burgerlijke Godshuizen diende te worden onderhouden. Dertien personen werden onderhouden aan de basisprijs van 60 frank per jaar. Ondanks de grote stijging van de levensduurte - zie de verhogingen aangevraagd door het klooster - was de steun aan deze mensen de ganse oorlog ongewijzigd gebleven. Aan één persoon werd 75 frank uitbetaald en eveneens aan één persoon 90 frank per jaar. Daarna gaat de kost snel naar omhoog: 120, 150 en 180 frank, maar in de meeste gevallen betrof het hier een gezin waarvan beide echtgenoten nog in leven waren. Het laatst genoemde bedrag werd uitbetaald aan de broeders De Loose. Het maximum

95. Commissievergadering van 21 maart 1918.

werd gevormd door de uitbetaling aan de weduwe van Karel Bauwens, die voor haar drie kleine kinderen - het jongste nog geen vier, het oudste negen jaar oud - 270 frank toegestopt kreeg. Dit waren alle personen die nog in hun eigen huis leefden. De opnames in Sint-Jozef vielen duurder uit: twee personen waren opgenomen aan 144 frank, één aan 245 en één aan 182,50 frank. En dan waren er nog vijf personen waarvoor één frank per dag diende te worden betaald, of 365 frank per jaar⁹⁶. Het gaat hier wel om een momentopname, die vermoedelijk gebruikt werd om de budgettraming voor het komende jaar op te stellen.

Het Armbureau

Het bestuur van het Armbureau onderging enkele wijzigingen gedurende de oorlog. Armmeester Jan Cornelis had in het begin van de oorlog een wapen verborgen, vermoedelijk zijn jachtgeweer. Dat moet wel meer gebeurd zijn, maar Jan werd verraden en door de Duitsers opgepakt. Hij werd, als burgerlijke gevangene, naar Duitsland gedeporteerd en opgesloten in een gevangenenkamp of gevangenis in de buurt van Krefeld. Hij zou dit niet overleven: hij stierf er op 11 juli 1915⁹⁷. Op 30 december 1915 werd door de gemeenteraad Angelus Van Hoecke, geboren te Desteldonk op 4 juli 1849, landbouwer, wonende Terdonk 4, benoemd als vervanger. Voor de jaren 1916, 1917 en 1918 zijn geen namen van (her-) benoemingen terug te vinden in de notulen van de gemeenteraad. Op de jaarrekeningen over deze jaren komen telkens slechts drie namen voor, namelijk deze van Petrus Leuntjes (herbenoemd per 1 januari 1916), Edmond Moens en Jan De Smet. De naam van armmeester Van Hoecke, benoemd per 1 januari 1916, is enkel terug te vinden op de jaarrekening van 1917. Ontvanger gedurende de oorlog was nog steeds Karel De Vilder.

Het jaar 1915 is het eerste volledige oorlogsjaar. Om de mogelijke weerslag van de oorlog te zien op de werking van het Armbestuur, kunnen - gezien er geen notulen zijn - enkel de gedane uitgaven vergeleken worden met deze van 1913. Op het vlak van uitgaven (zie bijlage 4) zijn twee posten onveranderd vergeleken met deze van dit referentiejaar: de lasten en ongeden, en de administratiekosten. De uitgaven voor de voornaamste post, het on-

96. Commissievergadering 7 oktober 1918.

97. Volgens informatie bekomen van zijn kleindochter Cecile was hij opgesloten te Krefeld zelf, waar hij ook overleed en begraven werd. Zijn overblijfselen werden later overgebracht naar Anrath, waar hij samen met andere overledenen begraven werd in een massagraf. Zijn bidprentje vermeldt Anrath als sterfplaats.

derhoud der armen, zijn gestegen, maar minder dan men zou verwachten: 2.667,17 frank in 1913, 2.907,06 frank in 1915. Zoals al uitgelegd hoeft dit geen verbazing te wekken, aangezien veel ondersteuning werd verleend door het Nationaal Hulpcomité. Genoemde post valt nu uiteen in drie rubrieken. De eerste wordt gevormd door de bestedingskosten, goed voor 892,60 frank, ongeveer hetzelfde bedrag als voor het referentiejaar 1913. Maar de verdeling ziet er gans anders uit. Het gedeelte dat naar Sint-Jozef gaat, is beperkt tot ongeveer de helft. Er zijn namelijk twee bijkomende slokopen verschenen: Gent (317,25 frank) en Lochristi (90 frank). Ondanks het Nationaal Hulpcomité diende ook het Arbureau nog tussen te komen in de bedeling van levensmiddelen. In de rubriek 'bedeling van geld, brood en levensmiddelen' is daartoe een uitgave van 1.693,45 frank geboekt, goed voor 41 bedelingen, tegenover 23 in 1913. Dit zijn er dus heel wat meer, maar procentueel zijn de bedragen lager: er komt maar viermaal een bedrag voor hoger dan 100 frank. De gemiddelde uitgave, per verstrekking, is dan ook lager: 41,30 frank (73,56 frank in 1913). Blijkbaar werden grote kosten (reparatiekosten?) in de mate van het mogelijke uitgesteld. Van genoemde 41 bedelingen staan er 8 op naam van Karel De Vilder, de ontvanger, tweemaal voor bedragen boven de honderd frank. We mogen aannemen dat deze uitgaven bestemd waren om verder onder de behoeftigen verdeeld te worden, alhoewel, zoals aangestipt, dit niet de taak van de ontvanger was maar wel van de armmeesters. Kleding en slaping is ondergebracht in de derde rubriek. Hier is eveneens een lijst van beschikbaar: het gaat om 20 verstrekkingen, goed voor een totaal van 321,01 frank, wat heel wat meer is dan in 1913 (85,06 frank).

Ook de onvoorziene uitgaven in 1915 zijn opgelijst: het betreft 19 betalingen, goed voor 1.118,68 frank (2.056,13 frank in 1913). Hier komt opnieuw de naam van De Vilder viermaal voor. De lijst maakt het mogelijk een (beperkt) inzicht te krijgen in de uitgaven die hierop geboekt worden. Het betreft - voor dit jaar 1915 - 19 betalingen, waarvan zes aan personen (De Vilder inbegrepen). Het grootste bedrag komt (nogmaals!) ten goede aan bestuurster Haems van Sint-Jozef: niet minder dan 500 frank. Verder komen op de lijst nog godshuizen en/of hospitalen voor: Sint-Vincentius te Gent, de godshuizen van Gent en Mechelen en tweemaal de gemeente Lochristi. Vermoedelijk betrof dit laatste ook een godshuis. In totaal werden er in 1915 11 stortingen geboekt ten behoeve van uitbestedingen (bijlage 5). Dit betekent nog niet dat er slechts 11 personen uitbesteed waren. Hoeveel personen in het klooster (Sint-Jozef) opgenomen waren, is niet teruggevonden. Ook zijn er twee betalingen aan dokter Van Geyte geboekt als 'onvoorziene kosten'. Alhoewel niet gespecificeerd, kan men er van uitgaan dat deze

laatste geen vergoedingen waren voor de dokter zelf, maar dat het door hem aangekocht medisch materiaal betrof ten behoeve van de armen, zoals bijvoorbeeld breukbanden. Waarom al deze betalingen als ‘onvoorzien’ werden ingeschreven en niet op de post ‘onderhoud der armen’ werden geboekt, is voordien reeds uitgelegd.

In 1916 was het aantal bedelingen van geld en levensmiddelen vrijwel gelijk aan dit van 1915: 43, voor een vrijwel identiek bedrag: 1.689 frank. In 1917 was dit gedaald: 27 bedelingen, maar het bedrag was ongeveer hetzelfde gebleven (1.674 frank).

De lasten en ongelden, evenals de administratiekosten, bleven onveranderd gedurende de oorlog. Ze zullen dan ook niet verder besproken worden.

Het onderwijs

Wat het onderwijs in Sint-Kruis-Winkel betreft, zowel van voor, tijdens als na de oorlog, zijn de gegevens eerder schaars. Buiten de jaarlijkse goedkeuring van de begroting van het lager onderwijs - die nooit in detail in de notulen opgenomen is - is er zelden iets over te vernemen. Er moeten drie scholen geweest zijn: de gemeentelijke jongensschool in het Dorp en twee aangenomen scholen: de meisjesschool in het Dorp en de school op Terdonk. Mogelijk was deze laatste in twee afzonderlijke scholen gesplitst: een lagere en een kleuterschool. De meisjesschool en vermoedelijk ook deze op Terdonk werden bestuurd door het klooster. Een overzicht van de onderwijskrachten tijdens de oorlog is nergens teruggevonden.

Volgens de toenmalige schoolwetgeving konden niet enkel door de gemeente scholen worden opgericht, maar ook door een andere inrichtende commissie, zoals trouwens vandaag nog het geval is. Dit waren dan de zogenaamde vrije scholen. Deze konden wel door de gemeente aanvaard worden, voor een periode van 10 jaar. Ze dienden dan in te staan voor de subsidiëring ervan. Op 16 juni 1916 eindigde het aanvaardingscontract van de vrije meisjesschool. Er diende bijgevolg tot een nieuwe aanvaarding te worden overgegaan. Het contract aangegaan voor het college van burgemeester en schepenen en het bestuurscomité van de school werd door de gemeenteraad goedgekeurd. Het ontwerp van dit contract was vooreerst door de gemeente aan het provinciaal gouvernement ter inzage overhandigd⁹⁸.

98. Raadszittingen van 3 augustus en 18 oktober 1916.

Een toch wel belangrijk feit met betrekking tot het Winkelse onderwijs vernemen we uit een brief van de gemeente gericht aan de kantonnale schoolopziener. Op 19 augustus 1915 vermeldt de gemeente daarin dat het onderwijzend personeel niet in het bezit was van bijzondere getuigschriften van bekwaamheid. Of dit voor alle scholen gold, of enkel voor de gemeenteschool, is niet bekend. Dit zou betekenen dat het ging om niet-gediplomeerde onderwijzers. Dit blijkt geen uitzondering geweest te zijn in die tijd, alhoewel vastgesteld kan worden dat nieuw aangestelde leerkrachten al wel normaalschool gevolgd hadden⁹⁹.

In 1916 kwam er een omzendbrief van het burgerlijk bestuur, gedateerd 21 augustus, in verband met de voertaal in het onderwijs. Gezien het schoolreglement, stelde de raad volgende verandering voor. 1) De voertaal is de *Vlaamsche taal* en aan het onderwijs der moedertaal moet minstens zes uur (eerste graad), vijf uur (tweede graad) en vier uur in de klassen van de hogere graad besteed worden; 2) de Franse taal mag aangeleerd worden in de hoogste graad, 2e studiejaar, aan vijf uur per week. Het feit dat de notulen spreken over een voorstel, impliceert dat de gemeenten hierin nog een zekere vrijheid hadden¹⁰⁰.

Het was in 1916 niet de enige verplichting die door de overheid aan de scholen werd opgelegd. In het kader van de algemene gezondheid en hygiëne van de kinderen werd het kosteloos - voor de ouders althans - geneeskundig toezicht in het lager onderwijs ingevoerd. Het modelreglement hiervan werd door de gemeenteraad aangenomen. Dokter Van Geyte werd benoemd tot geneesheer-opziener van de gemeente, voor een tijdperk van drie jaar, dit voor de gemeenteschool en aangenomen meisjesschool. *Hij geniet een vergoeding van 1 frank per leerling*, dit vanaf 1 maart 1917. In de marge van het notulenregister werd later in potlood een notitie toegevoegd: *1e jaar 2 fr. per leerling, 2e jaar 1 fr. per leerling*¹⁰¹.

Begin 1917 diende het mandaat van onderwijzeres De Grootte te worden vernieuwd. Gezien de heraanname der lagere meisjesschool - waar zij blijkbaar dienst deed - en gezien de brief van het bestuur der aangenomen school, die meldde dat juffrouw Octavie De Grootte, *wereldlijk gediplomeer-*

99. Zoals blijkt uit ons artikel over Wachtebeke.

100. Raadszitting van 26 september 1916. Het voorstel wijkt inderdaad enigszins af van wat in Wachtebeke werd ingevoerd.

101. Raadszitting van 27 oktober 1916. Het geneeskundig onderzoek omvatte heel wat verplichtingen. In de notulen van Sint-Kruis-Winkel staan deze niet vermeld, maar een gedetailleerde beschrijving is wel te vinden in deze van de gemeente Wachtebeke. Zie de tekst in het artikel met betrekking tot Wachtebeke elders in dit jaarboek.

de onderwijzers bij gezegde school was, besloot de raad met terugwerkende kracht tot 16 juni 1916 de vernieuwing van haar mandaat te aanvaarden. Haar inkomen werd bepaald op 1.600 frank wedde en 150 frank vergoeding voor verblijf. Deze wedde werd bepaald door haar staat van dienst. Octavie was in dienst sedert 1 oktober 1906. Bij haar aanvangswedde van 1.100 frank per jaar had zij bijgevolg recht op vijf periodieke verhogingen van elk 100 frank¹⁰². Het jaar daarop viel ze trouwens nog eens in de prijzen. Op 1 januari 1918 had ze ruim 18 jaar dienst, zodat ze nogmaals recht had op een periodieke verhoging van 100 frank. Dit bracht haar jaarwedde, verblijfsvergoeding inbegrepen, op 1.850 frank¹⁰³.

Ook de andere vrouwelijke leerkrachten kwamen aan bod. Gezien hun staat van dienst, de daaraan gekoppelde periodieke verhogingen en het contract goedgekeurd op 18 oktober 1916, werd hun vergoeding van 2.000 frank verhoogd tot 2.950 frank¹⁰⁴. Dit geeft toch de indruk dat de weddenverhogingen, afhankelijk van het aantal jaren dienst, enkele jaren opgeschort waren. Dat ze nu toch doorgingen, heeft vermoedelijk te maken met de sterk gestegen prijzen van levensmiddelen en andere noodzakelijke producten.

Tijdens de bespreking van de begroting 1918 van de gemeentelijke jongensschool kwam de wedde van onderwijzer De Paepe ter sprake. Hij was in dienst sedert september 1890. Dit kwam op 1 januari 1918 neer op een aantal dienstjaren van 26, wat betekende dat hij nu recht had op 13 periodieke verhogingen. Dit bracht zijn wedde op 2.600 frank. Wat de aangenomen school betreft (Dorp?) diende een bedrag van 450 frank te worden ingeschreven voor het onderhoud van de gebouwen. Dit was blijkbaar het jaar voordien reeds noodzakelijk, maar was toen niet gebeurd. Alle andere - niet gespecificeerde - posten bleven onveranderd, dit voor beide scholen¹⁰⁵.

Zoals het wel meer voorkomt onder dergelijke levensomstandigheden traden er problemen op met de jeugd. Bovendien waren veel vaders afwezig, wegens soldaat aan het front. En dat betekende dat er voor de kinderen onvoldoende gezag was, met nogal wat straatschenderijen tot gevolg. De gemeente wilde kordaat ingrijpen, maar of het de juiste maatregel was kan worden betwijfeld. Het college van burgemeester en schepenen besloot namelijk de dagelijkse schoolmaaltijd - ontbijt: boterhammen met chocolademelk - dat aan de kinderen werd verstrekt, te schorsen. Dit blijkt uit de brief van 23 fe-

102. Raadszitting van 17 februari en 30 mei 1917.

103. Raadszitting van 14 juni 1918.

104. Raadszitting van 30 mei 1917.

105. Raadszitting van 4 april 1918.

bruari 1918 gericht aan het provinciaal voedingscomité te Gent. Het college stelde voor de vrijgekomen bloem in het vervolg te besteden voor ouderlingen en kleine kinderen. Het kan niet anders of er moet vanwege de ouders sterk protest gekomen zijn, maar het gemeentebestuur zette door. Dat dit een besparing betekende - de maaltijden werden geleverd door het provinciaal comité en moesten aan dit comité betaald worden - zal daar wel niet vreemd aan geweest zijn. Per 1 maart 1918 werden de maaltijden geschorst en per brief van 23 mei 1918, ditmaal gericht aan het lokale voedingscomité, werd dit nogmaals bevestigd.

De laatste oorlogsdagen

Toen de oorlog op zijn einde liep viel de frontlijn in onze streek ongeveer samen met het kanaal Gent-Terneuzen¹⁰⁶. Deze linkerflank van het oprukkende geallieerde leger was in handen van de Belgen. Pas bij het begin van de vierde fase van het eindoffensief, gepland voor 11 november, diende het kanaal te worden overgestoken. Ondertussen werd wel heel wat over en weer geschoten met de artillerie, waarbij, volgens het oorlogsverslag van pastoor Phillippart, hoofdzakelijk Terdonk en Rostijne werden geraakt en er *ernstige schade [werd] geleden aan huizen en gebouwen*¹⁰⁷. De bewoners dienden te vluchten, waarna ze, nog steeds volgens de pastoor, bij hun terugkeer *schier niets meer vonden (...) van de achtergelaten goederen*. In maart 1919 wist de gemeente te melden dat er tijdens de oorlog in totaal 6 huizen vernietigd waren, 74 beschadigd en 367 waren intact gebleven.

106. DE VOS e.a.: '14-'18. *België in oorlog*, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven 2014, kaart pg. 473. Volgens deze kaart was ongeveer ter hoogte van Zelzate ook de oostelijke oever al in handen van de Belgische troepen. Andere bronnen maken daar echter geen melding van. In genoemd boek wordt het ook niet expliciet vermeld.

107. Zie bijlage 7 voor het volledige verslag.



BID VOOR DE ZIEL VAN MIJNHEER

Polydore Marie Gustave Teirlinck,

echtgenoot van Mevrouw
JULIETTE VERLINDE

Gete-notaris.

Ererlid van den H. Hartbond.
Oud-Burgemeester der gemeente St. Kruis-Winkel.
Ridder in de Orde van de Kroon
Burgerlijk eerskruis 1914-1918-Mutualiteit 1^o Klas.
GEBOREN te AALST, den 24 MAART 1863
en godvruchtig overleden te Wachteleke, den 12 November
1941, voorzien van al de Rechten onder Moeder de H. Kerk.



In de vrees des Heeren opgevoed, bleef hij
omvankelbaar getrouw en verkleefd aan God
en zijne H. Kerk.

Over het stipt en godvruchtig volbrengen
zijner godsdienstige plichten; door zijn kom-
mer en zorg tot 't stichten van een kristelyk
en eenzaam huizegezin; door gewetensvolle
uitoefening van zijn openbare ambten, gaf
hij blyken van oprecht en vroom geloof, van
burgerlyk eer- en plichtbesef.

Dienstvaardig door daad en wijzen raad,
eenvoudig en minzaam met elkeen, wordt hij
zijn afsterven hem deze hulde gebracht: hij
was een goede kristen en een goed mens, en
zijne gedachtenis blyve in zegen.

Zonder vrees zag hij den dood nadoren,
gansch betrouwend op de goedheid en barm-
hartigheid van Hem die ons zal oordeelen,
en wie den H. Hart hij konw vereerd had.

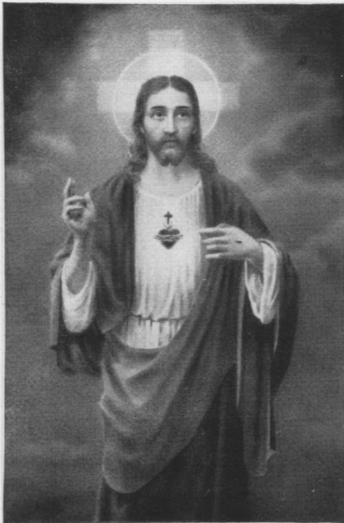
Duurbare Echtgenoot en Kinderen, bidt
God en volhardt in zijn H. Dienst, opdat we
elkander mogen wederzien en beminnen in
het hemelrijk zijk van eeuwige vrede en op-
perste geluk. Gij ook, mijne Ouderwvanten
en vrienden, weest mijne ziel indachtig.

H. Hart van Jesus, bescherm België.

Ziet Hart van Maria, wees mijn heil.

Tack, Gemt

Bidrentje van burgemeester Polydor Teirlinck (archieff HK)



Heilig hart van Jesus

Hebt medelijden met ons.

Edit. C. F. Brux, série 225, Pl. 8.

Na in de vrees des Heeren geleefd te hebben is
hij in vrede gestorven. TOB. XIV.

TER ZALIGER GEDACHTENIS

VAN MIJNHEER

PETRUS RYCKAERT,

WEDUWNAAR VAN MEVROUW

ROSALIE VAN GOETHEM,

OULD-SCHEPENE DER GEMEENTE WINKEL,
LID DER BTOEDERSCHAPPEN VAN HET GILDE VAN HET
H. KRUIS, HET H. HERT, DE H. BARBARA, FRANCISCUS
XAVERIUS, DE VOORTPLANTING DES GELOOFS, ENZ.
geboren te Wachteleke, den 15 April 1845, en
overleden te Winkel-St-Kruis, den 21 September 1924,
versterkt door de H. H. Sacramenten der Stervenden.

Hij was een dier vrome christenen van welke de
H. Paulus zegt: De rechtvaardige leeft uit geloof.

Door dit goddelijk licht geleid, volbracht hij al
de plichten van den voorbeeldigen echtgenoot, den
stichtenden vader, den goeden en vreedzamen
burger.

Vriendelijk in zijnen omgang, liefderijk voor al-
len, milddadig in eenvoudigheid, werd hij door
allen bemind en zijn aandenken blijft in zegening.

God heeft hem beproefd door het lijden en hem
Zijner waardig bevonden door het geduld en de
gelatenheid waarmee hij zijne smarten heeft ver-
dragen. Zijne dood is de overgang tot een beter
leven. PSALM.

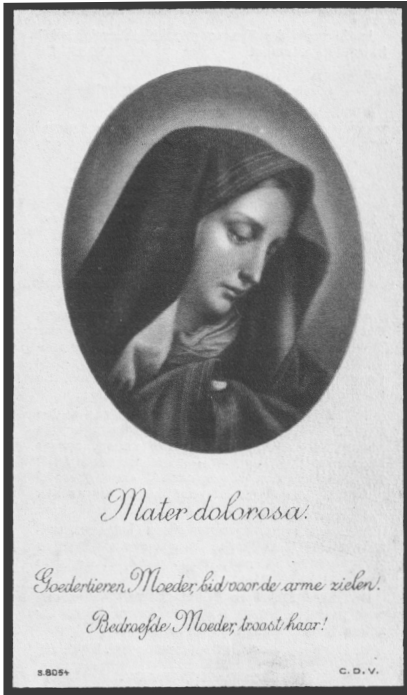
Ik heb geen wil wat mijn genezing, mijn leven
of mijne dood aangaat. Ik wil alles wat God wil.
(WOORDEN V. D. STERVENDE).

Mijn lieve KINDEREN, gij weet hoe ik altijd voor
u bezorgd was; ik heb u allen zoo teeder bemind,
en zal u blijven beminnen. Bewaart mijn aanden-
ken in uw hert en bidt voor uwen vader en uwe
moeder.

H. Hart van Jesus, ik betrouw op U. 300 d. afl.

R. HAMERLINCK, WINKEL

Bidrentje van schepen Petrus Ryckaert (Archief fam. De Maesschalck - Ryckaert)



**Bidprentje van schepen Domien De Craene
(Archief fam. De Maesschalck - Ryckaert)**

In de vrees des Heeren geleefd hebbende, is hij
in vrede gestorven. TOB. 14.

†

TER ZALIGER GEDACHTENIS
VAN MIJNHEER

DOMIEN DE CRAENE,
WEDUWNAAR VAN MEVROUW
PHILOMENA DE MEULENAERE,
OUD-SCHEPEN DER GEMEENTE WYNKEL,
LID DER GENOOTSCHAPPEN VAN HET H. KRUIS, DE
H. BARBARA EN DEN H. FRANCISCUS XAVERIUS,
geboren te Desteldonck, den 18 Juli 1844 en
overleden te Wynkel, den 23 Februari 1924,
versterkt door de H.H. Sacramenten der Stervenden.

«Wie mij zal beleden hebben voor de menschen,
dien zal ik ook belijden voor mijn hemelschen
Vader» (MATTH. X). Hoe troostvol klinkt die god-
delijke belofte voor alle deugdzamen; wat zalige
vreugde stort zij in 't hart der stervenden, die
door 't leven heengingen, het goed doende.

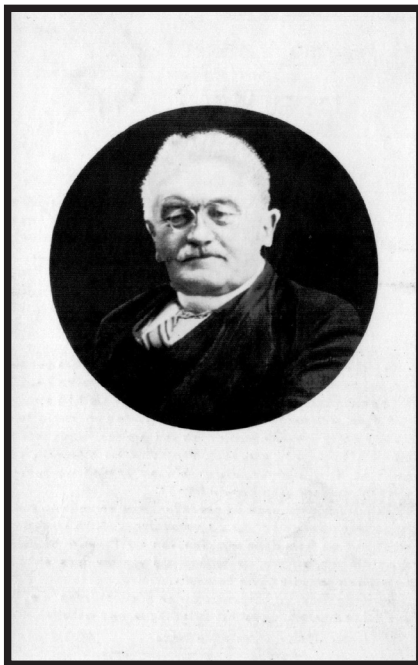
Wij hebben hem gekend als christen van ouden
stempel, als toegesegen echtgenoot en vader, als
voorbeeldige burger, als trouwe vriend, immer
opgebeurd van karakter.— Hier op aarde blijft
zijn aandenken in zegen, terwijl onze gebeden
zijne ziel vergezellen tot voor den troon van den
oppersten Rechter.

Hart van Jesus, hoop van die in U sterven, ont-
ferm u zijner! O Maria, hulp der christenen en
goedertierene Moeder, neem hem onder uwe
machtige bescherming!

Duurbare Zoon en BLOEDVERWANTEN, vaart-
wel; troost u bij de gedachte dat wij eikander
zullen wedervinden in 't ander leven.

H. Hart van Jesus, ik betrouw op U. 300 d. afl.

R. HAMERLINCK, WYNKEL



Bidprentje van dokter Basiel Van Geyte (archieff HK)

Bewaar in uw hart de gedachtenis van uwen vriend.
Sap. III.

†

BID VOOR DE ZIEL
van Mijnheer

BASIEL VAN GEYTE
weduwnaar van Mevrouw
CELINA VAN DAMME
Dokter in Geneeskunde

Ridder in de Leopoldsorde en vereerd met verscheidene
andere eereteekens; Voorzitter der Kerkfabriek van
St Kruis Winkel; Lid van de Voortplanting van 't Geloof,
van de Gilde van het H. Kruis en al de bestaande
godvruchtige genootschappen,
geboren te Moerzeke den 21 April 1871 en overleden
te St Kruis Winkel den 12 April 1940,
versterkt door de HH. Sacramenten.

Al het volk, zijns dood vernemende, was grootelijks getrof-
fen, zeggende: «Hoe I die vrome man is hij gevallen?».

Er staken inderdaad sterke krachten in hem die hij samen
met zijne wetenschap van geneesheer, dag en nacht ten
dienste stelde zoo van grooten als van kleinen. Uitstekende
diensten bewees hij aan kerk, gemeente en huishouden, en
gelijk hij door allen geacht, geëerd en bemind werd, zoo
wordt hij nu door allen betreurd.

De goeden strijd heeft hij gestreden, met vertrouwen mag
hij de kroon der gerechtigheid verwachten. Als kerkmee-
ster mogen wij op hem deze woorden van de Psalmist toeken-
nen: «Ik heb, o Heer, de schoonheid van uw huis en de
woonplaats van uwe glorie bemind».

Beminde Dochter, Schoonzoon en Kleinkinderen die ik
zoo lief heb gehad, weest mij indachtig in uwe gebeden.

H. Hart van Jezus, wees mijne liefde. 300 d. afl.

Druk. Waelpuut, Winkel.

41

ADMINISTRATION DES TÉLÉGRAPHES
Beheer van Telegrafen



à (tel) 12/14 (uur)

TÉLÉGRAMME



TELEGRAM

*Staats
Den heer Eerw. h. v.
Burgemeester
Winkel Steenweg*

Il est interdit aux
porteurs d'accepter
aucune gratification.

De bestellers mo-
gen geene beloon-
ing hoe ook genaamt
aanvaarden.



indications de service les plus usitées inscrites éventuellement en tête de l'adresse, en toutes lettres ou en abrégé :
oost voorkomende diensaanwijzingen die, als er zijn, voluit of verkort vóór het adres worden geschreven :

{ Télég. urgent { Dringend teleg.	RP { Réponse payée Antwoord betaald	XP { Exprés payé Bode betaald	PC { Télég. avec accusé de récep- tion télégraphique Teleg. met telegrafische ken- nisgeving van ontvang	PCP { Télég. avec accusé de récep- tion postal Teleg. met kennisgeving van ontvang per post
--------------------------------------	--	----------------------------------	---	--

Etat n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance privée par voie télégraphique (Loi du 1^{er} mars 1851, art. 6).
uidens art. 6 der wet van 1^o Maart 1851, is de Staat geenszins verantwoordelijk voor den dienst der bijzondere telegrammen.

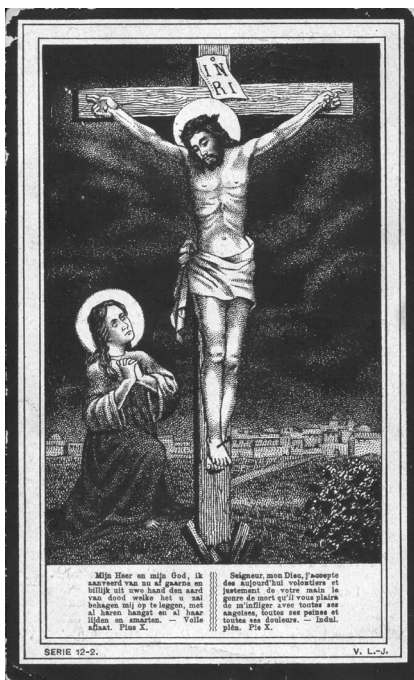
Déposé à *Brussel* à *10.41* N *4502*
angeboden te *te*

*De Koning uiterst gevoelig aan den
inhoud van uw telegram heeft my
gelast u en de gemiddelde leden in
zijnre naam te danken
Könings kabinet
Overste*

Het antwoord van de koning
(SAG - Reeks SKW nr. 35 - foto L. De Maesschalck)



Jan Cornelis (met dank aan Cecile Cornelis)



Het lijden dezes tijds is van geen gewicht tegenover de toekomstige heerlijkheid die ons geopenbaard zal worden. Rom VIII, 18.

†

BID VOOR DE ZIEL
van Mijnheer

Joannes-Baptista CORNELIS,
echtgenoot van
Celina-Maria ONGENAE

geboren te Wynkel St. Kruis den 29 Mei 1854, en overleden in Duitschland (te Anrath bij Krefeld) den 11 Juli 1916, getrouwt door de H. Sacramenten der Stervenden
Lid der Broederschappen van den H. Franciscus-Xaverius en de H. Barbara.

Mijn roem is de oetigenis van mijn geweten, dat ik in de wereld geleefd heb in de eenvoudigheid des herten en in de rechtzinnigheid die God aangenaam is. II ad Cor I

Zalig is de man die de beproeving uitstaat, want als hij beproefd is geweest, zal hij de kroon des levens ontvangen, die God beloofd heeft aan die Hem beminnen. Jac. I. 12

Maria is ons leven in dit ballingsoord, zij wordt onze zoetheit in de uur der dood, met ze ons kalm en gelukkig te maken

Bemide Echtgenote en Kinderen, vertrouw op God uit ganser harte, denk aan Hem op al uwe wegen, en Hij zal uwe schreden geleiden (Spreuk), ik smeek u voor mij te bidden.

H. Franc. van Sales.

Bemind zij overal het H. Hert van Jesus.
100 dagen aff

Gent, druk. E. Laureyns, Dampoortstraat, 87.

bidprentje Jan Cornelis. Van dit bidprentje bestaan twee versies (met dank aan Cecile Cornelis)



Jan Cornelis ligt begraven in een massagraf te Anrath bij Krefeld, waar ook slachtoffers liggen uit Wereldoorlog II. Het is dus niet het originele graf, dat te Krefeld zelf gelegen was (met dank aan Julien Onderbeke).

DEEL 3: EN TOEN WAS HET VREDE...

Het gemeentebestuur

Het 'oude' gemeentebestuur had volledig de oorlog overleefd en het diende dus zijn taak nog enkele jaren verder te zetten. Toch is vast te stellen dat er meer afwezigheden zijn op de raadsvergaderingen. Blijkbaar trad een zekere bestuursmoeheid op. De laatste vergadering waar schepen De Craene aan deelneemt, is deze van 1 september 1920. Of dit eventueel te wijten is aan ziekte, is niet achterhaald. Hij zou ook niet meer verschijnen in het nieuwe gemeentebestuur na de gemeenteverkiezingen van april 1921. Hij overleed op 23 februari 1924. Ook raadslid August Vermeulen verscheen na de oorlog maar sporadisch meer op de zittingen. Er kan bovendien worden vastgesteld dat, ook al was de oorlog afgelopen, de gemeenteraadsleden daarom nog niet spraakzamer geworden waren. Althans toch niet wat hun notulen betreft: we missen belangrijke informatie. Zo is er, bijvoorbeeld, niets bekend over de opvang van de terugkerende opgeëisten, die dikwijls ziek en volledig ondervoed thuis kwamen. Als ze het al overleefd hadden: zeven keerden helemaal niet terug, althans niet levend¹⁰⁸.

Een schatting van de door de gemeente opgelopen schade veroorzaakt door de laatste oorlogsgebeurtenissen zoals hoger beschreven, was op 16 december al aan de gouverneur overgemaakt. Niet alleen huizen maar ook de scholen hadden het hard te verduren gekregen. Dit werd vermoedelijk veroorzaakt door het feit dat ze door Duitse troepen ingepalmd waren, wat blijkt uit het feit dat er meer schade was aan meubels dan aan de gebouwen zelf. Het is trouwens bekend dat het terugtrekkende Duitse leger nogal wild tekeer ging. Wat de jongensschool betreft, werd de schade aan het gebouw geschat op 500 frank, aan de meubelen 930 frank. De meisjesschool kwam er beter vanaf: de lokalen waren voor 75,57 frank beschadigd, de meubelen daarentegen voor 663,57 frank. Terdonk had het wel hard te verduren gekregen: de lokalen waren voor 1.825 frank beschadigd, de meubelen voor 284,50 frank.

Ammunitie was er eveneens achtergelaten. Deze werd door het Belgisch leger opgeruimd en voorlopig opgeslagen in de fabriek van Mechelynck.

108. Dit waren: De Baets Englebert, overleden te Gent; Moens Hendrik, overleden te Beveren Waas; Van Loo Julius, overleden te Kortrijk. Vooral Pulderbos, een deelgemeente van Zandhoven in de provincie Antwerpen, bleek een dodelijke plek. Niet minder dan vier Winkelnars lieten daar het leven: De Craene Victor, De Meulenaere Victor, Poelman Petrus en Vermeulen Lodewijk.

Dit gebeurde blijkbaar in twee keer. Toen de zomer kwam en de grachten droog vielen bleken daar ook nog heel wat obussen in te liggen die er door de Duitsers waren ingekieperd. Het leger werd daarvan op de hoogte gesteld per schrijven van 5 juni 1919.

Eén van de eerste hete hangijzers waar het gemeentebestuur mee af te rekenen kreeg, was de gestegen levensduurte tijdens de oorlog. Gehoopt werd dat, eens het vrede was, de prijzen zouden afbouwen tot de vooroorlogse waarden of, op zijn minst, tot een schappelijk niveau. Dit bleek grotendeels een misrekening: de prijzen bleven hoog en niet alleen van de levensbehoeften. Dit leidde tot het besluit dat de wedden van de gemeentebedienden dienden te worden aangepast. Niet dat dit in eerste instantie een voorstel was van de gemeenteraad zelf. Er waren hierover al meerdere brieven ontvangen van de hogere overheid: van de minister van Binnenlandse Zaken (5 februari 1919) en van de gouverneur (24 februari 1919 en 11 april 1919). Tenslotte kwam de gemeenteraad tot het besluit dat *den iever en de toewijding erkennend* gedurende de oorlog en rekening houdend met het feit dat *het materieel leven in dusdanige maat is gestegen dat de huidige wedden en loonen ontoereikend zijn geworden om in de levensbehoeften te voorzien*, het noodzakelijk was de bezoldiging van het gemeentepersoneel aan te passen. En dat zou niet zo weinig zijn. Volgende verhogingen werden voorgesteld: 60% voor wedden tot en met 1.500 frank; 50% voor de wedden daarboven. Bovendien werd nog een verhoging van 3% toegestaan voor elk kind beneden 16 jaar¹⁰⁹. Gemeentesecretaris De Bruycker, die betrokken partij was, had de raadszitting verlaten bij deze bespreking. Zijn taak werd toen overgenomen door raadslid Van Waes.

Blijkbaar zijn genoemde verhogingen bij een voorstel gebleven. Een paar maanden later kwamen ze immers opnieuw op tafel en werd het oorspronkelijke voorstel gecorrigeerd. De raad besloot toen alle gemeentebedienden een verhoging van 50% toe te kennen, met terugwerkende kracht tot 1 januari 1919. Wat de veldwachter betreft, deze zijn wedde werd verhoogd van 1.100 naar 1.800 frank, wat dus een toename van ongeveer 60% betekende¹¹⁰. Er moet hier worden aan toegevoegd dat zijn wedde de ganse oorlog constant gebleven was, wat niet het geval was voor de andere bedienden zoals hoger besproken. In de praktijk had deze beslissing voor alle betrokkenen hetzelfde resultaat als eerstgenoemde.

En het manna bleef neerdalen, althans voor wie een job bij de gemeente had. Er werd nu beslist om een buitengewone bijlage of duurtetoeslag toe

109. Raadszitting van 9 juni 1919.

110. Raadszitting van 23 augustus 1919.

te kennen voor de voorbije oorlogsjaren. Een uitgestelde compensatie dus. Vooreerst werd door het schepencollege beslist aan de veldwachter een bijlage toe te staan van 125 frank voor de jaren 1915, 1916, 1917 en 1918. In zijn zitting van 27 september 1919 keurde de gemeenteraad dit goed. Maar ook de andere bezoldigde bedienden zouden hun beurt krijgen, op initiatief van de gouverneur, die de gemeente uitnodigde voorstellen te doen nopens het bedrag van de duurtetoeslag die hen kon worden toegekend. Tijdens zijn zitting van 6 december 1919 stelde de raad volgende toeslag voor: 1916, 4e trimester: 3 fr. per dag voor de titularis; 0,50 fr. voor de vrouw en 0,50 fr. voor elk kind beneden 21 jaar. Voor 1917, 1e semester: idem. Voor de 2e semester: 4 fr. voor de titularis, 0,50 fr. voor de vrouw en 0,50 fr. voor een kind beneden 21 jaar. Voor 1918: 1e semester: titularis 4,50 fr. per dag; 0,75 fr. voor de vrouw, idem kind. Voor het 2e semester: 5 fr. titularis, 1 fr. vrouw, idem kind.

De bedienden dienden wel enig geduld te beoefenen. Het duurde bijna een jaar voordat de toeslagen definitief werden vastgesteld. Blijkbaar waren de weddenverhogingen, toegestaan vanaf 1 januari 1919, nog niet hoog genoeg, want voor dat jaar en het daaropvolgende (1920) werden eveneens bijkomende compensaties voorzien. Het werd tenslotte een ingewikkelde berekening:

- A. Voor het vierde trimester 1916 en de jaren 1917, 1918 en 1919:
- 1) Secretaris en veldwachter: 2 fr./dag voor de bediende, 0,75 voor de vrouw en 0,50 voor elk minderjarig kind.
 - 2) Voor de gemeenteontvanger: een som van 375 frank.
 - 3) Voor de ontvanger van het Arbureau en Burgerlijk Godshuis: ieder een som van 250 frank.
- B. Voor de drie eerste kwartalen van 1920:
- 1) voor de veldwachter: 6 fr./dag voor de bediende, 2 fr. voor de echtgenote en 1 frank voor elk minderjarig kind;
 - 2) voor de gemeenteontvanger: een som van 125 frank;
 - 3) voor de ontvangers van het Arbureau en Burgerlijke Godshuizen: 50 frank¹¹¹.

Gemeentesecretaris De Bruycker werd bovendien nog eens apart bedacht. Deze had op 1 januari 1920 23 jaar dienst. Gezien de wettelijke bepalingen met betrekking tot zijn jaarwedde en het feit dat hij gezien de oorlogsjaren recht had op een *vrijwillige verhooging*, werd zijn jaarwedde gebracht van 2.910 frank op 7.600 frank¹¹², een verhoging die kon tellen!

111. Raadszitting van 24 november 1920.

112. Raadszitting van 24 november 1920.

Het jaar daarop kreeg de gemeenteontvanger zijn statutaire verhoging. Hij had per 1 januari 1920, het jaar voordien dus, zeventien jaar dienst. Zijn aanvangswedde bedroeg 2.000 frank. Deze werd verhoogd met acht tweejaarlijkse verhogingen van 100 frank, wat zijn wedde dus in totaal op 2.800 frank bracht¹¹³.

Niet direct een gemeentebediende, maar toch iemand die in opdracht van de gemeente taken te vervullen had, was de keurder van het slachtvlees. Deze taak was aan een veearts toevertrouwd, die daarvoor een vergoeding kreeg, de zogenaamde keurrechten. Deze vervielen op 31 december 1919. Gezien de duurte van het leven besloot de raad *den toestand van den keurder te verbeteren*. Daarom werden, vanaf 1 januari 1920, de rechten als volgt vastgesteld: 1) paarden, ezels en muilezels, per hoofd: 2 fr.; 2) stieren, ossen, koeien en vaarzen: 2 fr.; 3) kalveren, varkens en schapen: 1 fr.; 4) lammeren, geiten, speenvarkens: 0,50 fr.; 5) varkensvlees binnen het koninkrijk bereid maar niet gekeurd op het ogenblik van slachten: 0,20 fr. per 10 kilo¹¹⁴.

Wie uit de boot vielen, waren de hulpveldwachters. Op 17 juni 1919 zond de gemeente een brief aan de arrondissementscommissaris hieromtrent: *Wat de herbenoeming betreft van de hulpveldwachters, wij zijn van oordeel dan in onze zo rustige gemeente wij deze niet meer noodig hebben en wij voortaan voorts kunnen met onzen ieverigen veldwachter en de gendarmerie*.

Kwam het voor de gemeentebedienden wel in orde, dan was dat niet het geval voor de gewone man in de straat. Kort na de oorlog was de voedselbedeling nog altijd een bron van zorg, zodat deze nog tot begin 1919 behouden bleef. Dit blijkt uit een brief van de gemeente gericht aan het Nationaal Voedingscomité gedateerd 20 maart 1919. Door de Winkelse landbouwers was toen zichtbaar 64.557 kg rogge en 133 kg tarwe verzameld bestemd voor genoemd comité, waarvan de verzending, per schip 'Le jeune Achille', te lang aansleepte volgens de gemeente. Toch stopte in 1919 het Nationaal Hulp- en Voedselcomité zijn activiteiten. Te vroeg, zoals bleek. Officieel was de oorlog wel afgelopen, maar voor de gevolgen ervan was dit absoluut nog niet het geval: er bleken nog heel wat noodlijdenden te zijn. Per omzendbrief had de regering daarom laten weten dat de *voedingsonderstand* opnieuw werd ingevoerd. Zichtbaar waren er wel enkele voorwaarden aan verbonden om ervan te kunnen genieten. In Sint-Kruis-Winkel vond men deze hulp overbodig. De gemeenteraad had een onderzoek uitgevoerd en menen vast te stellen dat er in de gemeente geen personen waren die aan de

113. Raadszitting van 15 februari 1921.

114. Raadszitting van 27 september 1919.

- ons onbekende - voorwaarden voldeden, zodat de herinvoering van deze steun niet werd aangenomen¹¹⁵. De gemeente ging er blijkbaar van uit dat de bestaande organisaties - Burgerlijke Godshuizen en Armbureau - voldoende waren om de bestaande noden het hoofd te bieden. Of iedereen daar gelukkig mee was, is maar de vraag.

Het gemeentebesluit betekende immers niet dat er geen werklozen meer waren die steun behoefden. Deze konden wel terugvallen op het werklozenfonds, dat wettelijk vastgestelde vergoedingen uitbetaalde, vastgelegd door het ministerie van arbeid, nijverheid en bevoorrading. De uitbetaalde sommen waren de volgende: 1,50 fr. voor een gehuwde werkloze, met een bijslag van 1,50 fr. voor de vrouw en 1 fr. per kind ten laste; 4 fr. aan een ongehuwde van min 18 jaar en 3 fr. aan jongere. De gemeente diende daar voor één tiende in tussen te komen. De gemeenteraad verleende daartoe de toestemming en besloot de voorzitter van het gemeentelijke werklozenfonds van Zelzate daar kennis van te geven, waaruit we kunnen besluiten dat, wat deze steun aangaat, Winkel onder de bevoegdheid van Zelzate viel. Nochtans had de gemeente gepoogd om een eigen gemeentelijk werklozenfonds te stichten, maar blijkbaar was dit mislukt. De controle op de werklozen zou wel in het eigen gemeentehuis plaats vinden¹¹⁶.

Zoals vroeger wel meer gebeurde, moest het herwinnen van de vrijheid gevierd worden door het planten van een vrijheidsboom. De hogere overheid had dit trouwens aangemoedigd. Een vrijheidsboom werd geplant op zondag 23 november 1919, om 14.00 uur, op de Vierwegse. De planting werd vergezeld door een optocht met muziek, schoolkinderen, oud-soldaten, oudstrijders en besturen der gemeente¹¹⁷.

Waar we niets van vernemen, is van het oprichten van een monument ter ere van de gesneuvelde soldaten en burgerlijke slachtoffers. Uit andere bronnen is nochtans bekend dat dit, althans in andere gemeenten en eveneens op instigatie van de hogere overheid, rond dezelfde periode gebeurde. Mogelijk gebeurde dit in Sint-Kruis-Winkel later. Tot begin 1921 maken de notulen van de gemeenteraad hier echter geen gewag van.

Vermelden we nog dat aan de burgemeester Teirlinck, bij KB van 13 november 1919, het burgerlijk erekruis 1e klas werd toegekend, als beloning voor zijn diensten aan het vaderland gedurende de oorlog. Het werd hem officieel toegekend op de raadszitting van 20 januari 1921.

115. Raadszitting van 27 september 1919.

116. Raadszittingen van 20 april 1920 en 22 februari 1921.

117. Raadszitting van 18 november 1919.

De eerste verkiezingen na de oorlog voor de gemeenteraad grepen plaats, zoals hoger gezegd, in 1921, meer bepaald op 24 april. Het nieuw bestuur werd aangesteld op 13 juli 1921. Vermeulen Maurice, geboren te Gent op 4 juli 1883, werd verkozen als eerste schepen. Tweede schepen werd Karel Bauwens, ter vervanging van Petrus Ryckaert, die geen deel meer uitmaakte van het bestuur. Vermeulen werd kort daarop dienstdoend burgemeester. In de notulen van de raadszitting van 20 september 1921 staat hij vermeld als burgemeester en was hij dus blijkbaar al benoemd. Hij werd officieel ingehuldigd op zondag 25 september 1921. Toch wel een snelle carrière, indien men er rekening mee houdt dat hij in april als nieuweling in de gemeenteraad was verkozen.

De gemeentefinanciën

De oorlog mocht al gedaan zijn, dit betekende nog niet dat financieel alles nu in kannen en kruiken was. De gemeente zat nog opgezaald met de afbetaling van de aangegane leningen, dus de financiële teugels konden nog niet zo snel worden gevierd. En tenslotte dienden de hoger vermelde weddenverhogingen ook te worden gefinancierd.

Aangezien de opcentiemen op de hoofdsom van de rechtstreekse belastingen slechts voor één jaar geldig waren, diende de gemeente begin 1919 deze opnieuw aan te vragen. Het jaar voordien, op 13 juni 1918, werd machtiging verleend om volgende bijvoeglijke opcentiemen te heffen: op grondbelasting: 46; personele belasting: 33; gewoon patentrecht: 10; klimmend patentrecht: 10; landbouwpatent: 80. Deze machtiging verviel op 31 december 1918. De raad besloot de machtiging te vragen deze opcentiemen te mogen behouden¹¹⁸.

Het bleek nu ook dat het gemeentebestuur - meer bepaald het schepencollege - zich wel meer macht had toegeëigend dan wettelijk toegelaten was, dit in verband met de leningen aangegaan bij de bewoners van de gemeente¹¹⁹. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat de gemeenteraadsleden daar niet van op de hoogte waren, maar nu, na de oorlog, moest deze zaak officieel rechtgetrokken worden. Dit gebeurde op de gemeenteraadszitting van 23 mei 1919. De raad stelde vast dat tijdens de oorlog door het schepencollege leningen

118. Raadszitting van 19 februari 1919.

119. Uit de notulen is het niet op te maken over welke specifieke leningen het ging. De notulen uit de oorlogsjaren vermelden bij elke lening dat de hogere overheden dienden hun toestemming te geven. Dat was duidelijk niet altijd gebeurd.

aangegaan waren om de dringende uitgaven te bestrijden veroorzaakt door inkwartiering van Duitse soldaten, jaarwedden, lonen van werkvolk, en zo verder. Door de moeilijke tijdsomstandigheden was er niet altijd overgegaan tot goedkeuring van deze leningen. Deze leningen werden aangegaan bij inwoners van de gemeente, onder voorwaarde dat ze zouden terugbetaald worden drie maanden na het sluiten van de vrede. De raad keurde *bij deze* alle door het schepencollege genomen maatregelen goed en gaf er volle ontlasting over. Ze konden moeilijk anders! Om de rekenschap der gemeente in regel te stellen *wordt den wensch uitgedrukt een deskundigen aan te zien stellen om deze bewerkingen te doen*. De gemeente had dus duidelijk financiële activiteiten uitgevoerd die ze zelf niet meer in de plooi kon krijgen. Er werd bijgevolg contact opgenomen met de hogere overheid, waaraan men vroeg deze expert te leveren: *bekommerd met den financiëlen toestand der gemeente en willende alle verantwoordelijkheid van zich werpen over het geldelijk beheer gedurende de bezettingstijd* wenste de raad de hogere overheid te verzoeken een expert aan te stellen om de rekenschap der gemeente te onderzoeken en in orde te stellen¹²⁰.

Het is duidelijk dat de gemeente niet de mogelijkheid had om (een deel van) de aangegane leningen *voor de duur van de oorlog* snel af te lossen, ook al had ze zich daar indertijd toe verbonden. En er waren nog andere uitgaven die de kop opstaken. Samengevat verkeerde de gemeente in de onmogelijkheid de onkosten te bestrijden voortkomend van: 1) het terugbetalen van de leningen aangegaan met particulieren (117.000 fr.); 2) verdere dringende uitgaven (36.000 fr.), samen goed voor 153.000 frank. Bovendien diende de gemeente nog in te schrijven op kapitaalacties - welke wordt niet vermeld - ten bedrage van 17.000 frank. De gemeente wilde daarom een lening aangaan bij het Gemeentekrediet ten bedrage van 170.000 frank. De terugbetalingen zouden gebeuren in *66 jaarkortingen* (!), betaalbaar per trimester. Deze afbetalingen zouden mogen afgenomen worden van de fondsen waarop de gemeente recht had. Mocht dit niet voldoende zijn, dan zou de gemeente binnen de acht dagen zelf het nodige bedrag storten. Alles diende nog ter goedkeuring voorgelegd te worden aan de hogere overheid¹²¹.

Enkele maanden later was er nog geen lening aangegaan. Ze kwam wel terug ter sprake op de gemeenteraad van 27 september. Er werd nu een nieuwe berekening gemaakt. Gezien haar verplichtingen verklaarde de raad een lening aan te willen gaan van een iets lager bedrag dan voordien vermeld, namelijk van 155.000 frank, nodig voor volgende dringende uitgaven: 1) bezoldigin-

120. Raadszitting 16 augustus 1919.

121. Raadszitting 21 juni 1919.

gen en daglonen van personeel: 8.000 frank;2) te storten voor het gemeentefonds: 1.200 frank; 3) te storten voor het opmaken van plans: 3.900 frank. 4) Toelagen aan weldadigheidsinstellingen: 5.000 frank. 5) Nog te betalen kosten voor legering van troepen: 15.220 frank. De gemeente diende immers in te staan voor verlichting en verwarming van de aldaar gelegeerde troepen, en diende ze ook de nodige lokalen ter beschikking te stellen. 6) Uitkering van met particulieren gesloten leningen: a) goedgekeurd 28 oktober 1916: 15.000 + 40.000 frank; b) niet goedgekeurde leningen (!): 62.000 frank. Goedgekeurd of niet, deze leningen waren blijkbaar wel aangegaan, zoals reeds vermeld bij particulieren. 7) Intresten op genoemde leningen: 4.680 frank. In totaal: 155.000 frank. De lening zou uitkeerbaar zijn een jaar na het sluiten van de vrede. De intrest diende om de zes maand te worden betaald¹²². Uit de jaarrekening van 1919 blijkt dat er dat jaar geen gelden werden ontvangen afkomstig van dergelijke lening, en dat er ook geen leningen werden terugbetaald. Wel zijn er betaalde intresten geboekt.

De gemeente besloot eveneens de hoofdelijke omslag nogmaals te verhogen. Zoals hoger vermeld was deze wettelijk beperkt tot 3.600 frank. Deze maximale omslag was door de gemeente nooit opgeëist, maar nu werd toch besloten een rol op te stellen waarbij een bedrag van 3.400 frank werd voorzien, wat toch nog altijd onder het maximum toelaatbare was. De bevolking werd daartoe heringedeeld in veertien klassen in plaats van de vroegere zeventien¹²³. Dit gaf aanleiding tot de enige klacht over de grootte van deze belasting die in de notulen terug te vinden is. Hij was afkomstig van weduwe Louis Van Hecke. Blijkbaar had zij de rol niet nagekeken, wat door de gemeente nochtans *op gebruikelijke wijze is afgekondigd geweest*. Bovendien toonde zij het kwijtingbewijs van haar aanslag niet. En bovendien: *dat de familie Van Hecke moet aanzien worden als zich in eenen gunstigen toestand bevindende. Inderdaad, zij bezit twee eigen huizen en eene partij land ter grootte van 78 aren, 3 zonen en 2 dochters die voor de gemeenschap werken*. Bovendien vond de raad de aanslag van 10 frank zeer gering. De vraag werd dan ook verworpen¹²⁴.

Ook openbaar vertier, meer bepaald openbare danspartijen, werden belast. Een nieuwigheid was dit niet: deze belasting bestond al voor de oorlog. Ze was het laatst bepaald door de gemeenteraad op 14 maart 1912, goedgekeurd per KB van 31 juli 1912. Tijdens de oorlogsjaren werd er weinig gedanst, als het al niet verboden was, maar eens de vrede herwonnen was diende deze duchtig te worden gevierd. En dit bracht voor de inrichters van de danspartijen veel geld op. De gemeenteraad stelde dan ook vast dat deze belasting

122. Raadszitting van 27 september 1919.

123. Raadszitting van 23 augustus 1919.

124. Raadszitting van 18 november 1919.

niet meer in verhouding stond tot de winsten die de ondernemingen maakten. Daarom werd het tarief verhoogd tot 100 frank voor de inrichtingen geplaatst buiten het huis zelf, met andere woorden: diegene die door gingen in open lucht, een tent of andere grote ruimte. Voor deze binnen het huis - doorgaans een herberg, die heel wat kleiner waren - werd dit beperkt tot 25 frank¹²⁵.

De Burgerlijke Godshuizen

Uit de notulen valt niet te merken dat de oorlog afgelopen was (net zo min als het in 1914 te merken was dat hij begon). Doordat er geen vermeldingen terug te vinden zijn van nieuw verkozen bestuursleden, niet in de notulen van de gemeenteraad en evenmin in de notulen van de Burgerlijke Godshuizen zelf, is het niet zo eenvoudig de samenstelling van het bestuur terug te vinden. Uit de handtekeningen die op de jaarrekeningen te vinden zijn, kan wel worden afgeleid dat volgende personen in 1920 er toen deel van uitmaakten: P. De Muynck, A. Bruggeman, H. Moens en L. Van De Walle. De vijfde man blijft onbekend. Er zijn geen handtekeningen teruggevonden die uit 1919 dateren (de rekening 1918 werd pas in 1920 goedgekeurd).

In maart 1919 staakte het Nationaal Hulp- en Voedselcomité zijn activiteiten. Dit betekende dat alle hulp nu terug van de gemeente moest komen. Mogelijk had de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen dit voorzien, want uit de jaarrekeningen blijkt dat er voor 1919 een duizendtal frank meer hulp voorzien was dan voor 1918, namelijk 4.405,50 frank tegenover 3.451 frank. Dit bleek tenslotte niet nodig te zijn: er werd slechts 3.112,25 frank besteed.

Uit de notulen van het Burgerlijk Godshuis, gedateerd 29 juni 1919, blijkt dat de verstrekte steun aan de behoeftigen, ondanks alle prijsstijgingen, nog altijd niet toegenomen was. Domien Ryckaert, *77 jaren, behoeftig en geen bestaansmiddelen bezittende*, kreeg op genoemde zitting 5 frank per maand toegekend. Hoe hij daar moest mee rondkomen, is maar de vraag. Hopelijk kreeg hij nog steun uit andere bronnen. Voor zover uit de notulen op te maken is, werd dit bedrag nog steeds aangehouden bij het opmaken van de begroting voor 1920¹²⁶.

Zoals reeds vermeld, werd de hogere overheid daarentegen er zich begin 1919 wel van bewust dat de levensduurte toegenomen was. Een volgende

125. Raadszitting van 10 mei 1920.

126. Zitting van de Commissie van 18 februari 1920.

brief kwam van de gouverneur op 17 november. Deze handelde over een duurtetoeslag - met terugwerkende kracht - aan de bezoldigde bedienden der openbare besturen. Wat de Burgerlijke Godshuizen betreft, kwam ontvanger Coryn daartoe in aanmerking. Zijn bezoldiging op dat ogenblik bedroeg 125 frank per jaar. Voor het vierde kwartaal 1916 en de vier kwartalen van 1917 werd hem telkens een supplement van 15 frank toegekend. Voor 1918 werd dit viermaal 17 frank en voor het lopende jaar 1919 18 frank¹²⁷.

Wie ook een verhoging van wedde eiste, was dokter Van Geyte. Zijn toelage was inderdaad de ganse oorlog onveranderd gebleven. Hij schreef een brief naar zowel het Arbureau als de Burgerlijke Godshuizen waarin hij meedeelde dat de bond der landelijke geneesheren besloten had de jaarwedde voor gemeenten van de grootte van Sint-Kruis-Winkel, te verhogen van 450 naar 600 frank. Zoals voorheen werd dit bedrag gesplitst over beide inrichtingen. De Commissie besloot 220 frank van de aangepaste wedde ten haren laste te nemen, de rest zou door het Arbureau worden gedragen. Dit ging met deze verdeling akkoord.

Het Arbureau

Ook hier kunnen we de samenstelling van het bestuur enkel afleiden uit documenten die ondertekend werden in 1920. Op één na zijn het allemaal oudgedienden die er al in 1913 deel van uitmaakten: Petrus Leuntjes, Edmond Moens, Jan De Smet. Nieuwkomer was Daniel Van de Voorde. De naam van de vijfde man is in de documenten niet teruggevonden, maar dit moet Angelus Van Hoecke geweest zijn, aangezien deze pas op 1 januari 1916 zijn functie had opgenomen.

Het laatste oorlogsjaar, 1918, en het jaar daarop blijkt het aantal betalingen ten behoeve van uitbestedingen van armen en zieken lichtjes te dalen. In 1919 werden hiervoor enkel acht betalingen geboekt, maar het bedrag bereikte wel een maximum: 2.603 frank. Opvallend voor 1919 is dat het aantal bedelingen van geld en levensmiddelen sterk daalde: er waren er nauwelijks nog 8 terwijl het er het jaar voordien nog 27 waren. De kost hiervan was echter niet evenredig gedaald: ca. 1.200 frank, tegenover ca 1.800 frank in 1918. Het gemiddelde uitgekeerde bedrag was dus toegenomen. Opvallend is ook de sterke daling van het aantal verstrekkingen van kleding en/of slaping. In 1918 waren er dit slechts twee, voor een bedrag van 146 frank. Vergeleken met het oorlogsjaar 1915, toen het record van 50 bedelingen bereikt werd,

127. Zitting van de Commissie van 15 december 1919.

toch een immens verschil. En in 1919 blijken er helemaal geen dergelijke bedelingen meer te zijn geweest. Was de voorraad uitgeput?

Openbare Werken

Het zat eraan te komen. De problemen met de hoofdweg die van Terdonk, doorheen het dorp, naar Wachtebeke liep, waren voor de oorlog niet opgelost en tijdens de oorlog evenmin, gezien de financiële nood van de gemeente. De oorlog was echter maar pas afgelopen of deze zaak stak opnieuw de kop op. Al in de gemeenteraad van 16 december, de eerste na de wapenstilstand, kwamen de problemen opnieuw ter sprake. Men leefde toen echter nog met de hoop dat het leven opnieuw zou worden zoals voor de oorlog. De raad stelde immers vast dat *in de tegenwoordigen tijd de prijzen in de beraming vastgesteld niet meer overeenkomen met deze van vroeger*. Daarom besluit de raad aan het project te verzaken en *te wachten tot de prijzen normaal zullen zijn*. Deze ‘beraming’ was duidelijk deze van voor de oorlog. Tenslotte werd op 10 februari een brief gericht aan ir. Roeland van de Technische Dienst van de provincie. Het gemeentebestuur deelde daarin mee dat de steenweg van Terdonk naar Wachtebeke veel geleden had door de oorlog. Hij was al in slechte staat vanaf 800 meter van de brug, waar hij vernieuwd was. Wanneer deze vernieuwing gebeurd was, is niet duidelijk. Mogelijk was dit nog in 1914 gebeurd maar waren verdere werken uitgesteld wegens de oorlog. In de kom van de gemeente, tussen de Vierweegse en Wachtebeke, waren de stenen op sommige plaatsen gans weg. De gemeente had wel de voornaamste herstellingen uitgevoerd, zodat de weg terug bruikbaar was. Het antwoord van ir. Roeland is niet bekend, maar was alleszins niet van die aard dat er spoed achter de herstelling gezet werd. Nochtans waren er brieven ontvangen van de gouverneur d.d. 21 maart en 15 februari 1919, wellicht als antwoord op genoemd schrijven van de gemeente. Volgens deze brieven zou de gezamenlijke toelage van staat en provincie oplopen tot 14/15 van de kostprijs ($6/10 + 1/3$). Ondanks deze gunstige voorwaarden en het feit dat de werken dringend waren, besloot de raad pas enkele maanden nadien aan de gouverneur te vragen het ontwerp van deze *behoorlijk gewijzigde* verbeteringswerken zo snel mogelijk(!) ter goedkeuring over te maken aan de minister van landbouw¹²⁸. Deze laatste was ook verantwoordelijk voor openbare werken.

Het zou nog meer dan een jaar duren vooraleer weer iets te vernemen was over dit project. Op de raadszitting van 1 september 1920 nam de raad ken-

128. Raadszitting van 21 juni 1919. De brief werd verstuurd op 24 juni.

nis van het bijzonder lastenboek opgesteld door de provinciale technische dienst, dat de levering van de werken vaststelde. Alhoewel het niet met zoveel woorden werd gezegd, is het duidelijk waar het kalf gebonden lag: bij de financiering. Maar nu had de gemeente de juiste truc gevonden. Het werd nu benadrukt dat de betrokken buurtwegen (1, 2, 3 en 4) zeer beschadigd waren door de oorlogsfeiten. De raad keurde de voorgestelde werken goed en zou het nodige doen om de openbare aanbesteding te plaatsen. De staat zou verzocht worden de ganse som te betalen, als herstelling van oorlogsschade. Een vergoeding van 5 % van de waarde van de werken diende aan de provinciale dienst te worden toegekend, dit voor het bestuur en toezicht.

Alhoewel het vervolg van dit verhaal buiten het behandelde tijdsbestek van deze tekst valt, is het toch interessant het verdere verloop aan te stippen. Een brief van de Provinciale Technische Dienst, gedateerd 6 juni 1921 en gericht aan de burgemeester, vermeldt dat de werken, te betalen aan aannemer Ackerman uit Zaffelare, de som van 32.388,88 frank bedroegen. Met nog enkele andere kosten erbij kwam dit tenslotte neer op 34.049,12 frank. Ir. Roeland noteerde op deze brief dat hij aan de minister van landbouw ging voorstellen het ganse bedrag ten koste van de staat te nemen. Dit blijkt inderdaad te zijn gebeurd¹²⁹. Dat de prijzen, vergeleken met deze voor de oorlog, nog altijd hoog waren, blijkt uit het feit dat de kosten in 1912 geraamd werden op 39.000 frank - maar dan wel voor de volledige weg van Terdonk tot Stekene. Een klein jaar nadien, per brief van 12 mei 1922, wist ir. Roeland te melden dat de werken aan de weg afgelopen waren en dat de vereiste onderhoudswerken tijdens de periode voorafgaand aan de definitieve oplevering - waarbij de laatste schijf van 10% diende betaald te worden - uitgevoerd waren. Deze onderhoudswerken zullen wel nodig geweest zijn en het waren duidelijk niet de laatste, zoals blijkt uit de notulen van de gemeenteraad van 29 maart 1924. De raad stelde toen vast *dat deze steenweg in slechte voorwaarden gelegd zijnde en het steeds toenemende verkeer langs de weg de oorzaak is dat wij in de onmogelijkheid zijn dien weg in goeden staat te onderhouden, niettegenstaande de groote kosten die er jaarlijks aan gedaan worden*. De raad besliste daarop de heer gouverneur te verzoeken *de plans van ontwerp van verbeteringswerken aan de buurtwegen (...) te willen doen herzien*. Het betrof opnieuw de weg Terdonk - Winkel - Wachtebeke. Het werk werd nu geraamd op niet minder dan 893.062,44 frank, meer dan tienmaal zoveel als de kost van de vorige werken! Omdat er over buurtwegen werd gesproken, kon het eventueel nog over meerdere wegen gaan, wat gezien het hoge bedrag, niet onwaarschijnlijk is. Maar dat de steenweg

129. SAG, reeks SKW, nr. 932.

Terdonk - Wachtebeke nog lang niet in orde was, is wel zeker. Wanneer deze opnieuw aangepakt werd, is niet meer nagegaan¹³⁰.

De weg Terdonk - Wachtebeke was niet de enige die aan herstelling toe was. De steenweg van Winkel naar Zelzate, die over Rostijne liep, kon ook best een opfrissing gebruiken. De gemeenteraad besloot voor deze baan de verklaring van *weg van groot verkeer* aan te vragen aan de Bestendige Deputatie van de provincieraad¹³¹. Dit was vermoedelijk een poging om subsidies te krijgen voor deze weg. Het duurde nog diverse maanden tot daar antwoord op kwam, per brief van de gouverneur gedateerd 21 november 1919. De raad besliste het plan van verbreding en rechtekking der baan van Rostijne nr. 246 ten gepaste tijde in te dienen en een oude bekende, de heer Roeland, provinciaal ingenieur, met dit werk te belasten¹³².

Ook de weg van Terdonk naar Rodenhuize diende te worden hersteld. Dit zou echter op kosten van de gemeente dienen te gebeuren. De raad besliste deze herstelling door te voeren met steengruis afkomstig van de afbraak van de fabriek van dhr. Mechelynck¹³³.

De laatste twee weken van de oorlog werden door de Duitsers nog zware beschadigingen aangebracht aan de haveninstallaties en aan het kanaal Gent-Terneuzen. Zo werden in de haven en in het kanaal diverse schepen tot zinken gebracht en ook werd - onder andere - de brug van Terdonk opgeblazen. De herstellingen zouden spoedig volgen (behalve voor de bruggen), maar één en ander had toch als gevolg dat een gedeelte van het tracé van buurtweg nr. 9 die langs dit kanaal liep diende gewijzigd. Een plan van deze wijziging werd door landmeter Van Lent opgemaakt. De gemeenteraad besliste het nieuwe gedeelte te erkennen als gemeenteweg¹³⁴.

Het Onderwijs

In het kader van de verhoging van de wedden, vinden we in de notulen van de raadszitting van 15 februari 1921 voor de eerste maal een volledig over-

130. SAG, reeks SKW, nrs. 931 en 932.

131. Raadszitting van 19 februari 1919.

132. Raadszitting van 28 januari 1920.

133. Raadszitting van 18 november 1919. Dit is niet helemaal duidelijk: vermoedelijk betrof het enkel verbouwings- of herstellingswerken. Van 1906 tot 1930 was deze fabriek een weverij. Volledige afbraak gebeurde pas in 1970. Br. LEOPOLD: *Het Kasteel van Terdonk*, Sint-Laurensklok jaargang 43 (1970-1971) nr. 3.

134. Raadszittingen van 6 december 1919 en 20 april 1920.

zicht van de toenmalige onderwijskrachten van Sint-Kruis-Winkel. Deze verhogingen waren het gevolg van diverse onderrichtingen die de gemeente ontvangen had. Het gaat om de volgende namen:

- Mr. Vlieghe. Deze was schoolhoofd van de gemeentelijke jongensschool. Hij kreeg een bestuursvergoeding toegekend maar geen verblijfsvergoeding, waaruit kan geconcludeerd worden dat hij in het schoolhuis woonde.
- Mr. De Paepe. Blijkbaar de hulponderwijzer van de jongensschool. Bovendien op zijn verblijfsvergoeding kreeg hij ook nog een gezinsvergoeding toegekend. Meester De Paepe had bovendien nog een bijkomend inkomen: hij handelde ook in verzekeringen, waarvoor hij toestemming van de gemeenteraad had gekregen.

Buiten deze twee onderwijzers waren er geen mannelijke onderwijskrachten. Dit stemt overeen met de twee besproken klassen in het hoofdstuk 'Openbare Werken'. Van het ander onderwijzend personeel - allen vrouwen - kan niet worden uitgemaakt in welke school (Dorp of Terdonk) ze les gaven, noch of ze in het basisonderwijs of kleuteronderwijs stonden. Verder waren er zeker enkele kloosterzusters tussen. Aangezien al deze leerkrachten de titel 'juffrouw' kregen toegekend, kan men zich alleen baseren op het feit of ze al of niet een verblijfsvergoeding kregen om te weten wie zuster was: deze laatste kregen genoemde vergoeding niet omdat ze in gemeenschap leefden. Bovendien kregen ze een lagere wedde toegekend. Het ging om volgende personen:

- Jfr. Van Impe: kreeg een verblijfsvergoeding van 400 frank en een bestuursvergoeding toegekend. Ze was dus blijkbaar leek en bovendien schoolhoofd.
- Jfr. De Grootte. Kreeg eveneens een verblijfsvergoeding.
- Jfr. Verschraegen: idem.

Het is echter opvallend dat beide laatstgenoemden indertijd aan een basiswedde van 2.600 frank begonnen waren en Van Impe aan 1.400 frank. Dit kan er op wijzen dat Van Impe toch een religieuze was. Voor een school die bestuurd werd door het klooster lijkt dit trouwens logisch.

- Jfr. Goethals. Geen verblijfsvergoeding en eveneens een basiswedde van 1.400 frank.
- Jfr. Collin. Wel een verblijfsvergoeding, maar een basiswedde van enkel 1.000 frank.

- Jfr. Van der Aa. Geen verblijfsvergoeding, basiswedde 1.000 frank.
- Jfr. Ballaert: geen verblijfsvergoeding, basiswedde 1.000 frank.

Allen kregen, boven op hun basiswedde, de wettelijke periodieke verhogingen toegekend, waaruit kan besloten worden dat er geen nieuwelingen bij waren. Deze verhogingen liepen echter sterk uiteen: van minimaal 360 frank (Ballaert) tot 2.500 frank (Vlieghe). Of de lage basiswedde van de drie laatstgenoemden mogelijk te maken hadden met het feit dat ze kloosterzuster waren en bovendien in het kleuteronderwijs stonden, kon niet met zekerheid worden uitgemaakt.

Capit

Proces-verbaal van de Ouderstand B.
WINKEL opgemaakt den 27 maart 1919, datum der
verhandiging van deze dienst van het gemeentebestuur

Provincie Oost-Vlaanderen, Gemeente Wijnkel
Provinciaal Comité van Oost-Vlaanderen, Staatsl. Com van Wijnkel

Staat der Kas.

Ontvangsten:

- 1) der rectorplichtigen van den staat (wanneerkeijft gemeentebestuur) - - - - -
- 2) van het gouvernement door tusschenkomst van,
- 3) van het Nationaal Comité, hetzij rechtstreeks, hetzij door tusschenkomst van het Provinciaal Comité

	87657.00
Totaal	87657.00

Uitgaven:

Bedrag voor soldijlijsten, of soldijlicijen	85114.00
Overschot	2543.00

De staat der ontvangsten stemt overeen met het in kas vastgesteld den 27 maart 1919.

De uitgaven zijn verrechtvaardigd door de soldijlijsten, of soldijlicijen, behoort te worden, en aan het gemeentebestuur overhandigd.

Het overschot is gebuurt van den gemeentebestuur, tegen ontvangstbewijs gestort geworden, om te dienen tot het voortzetten van de dienst.

Getuun in Driedubbel afschrift te Wijnkel, den 27 maart 1919.

De voorzitter van het Staatselijk Comité

Get. D. B. van Peyle

De Burgemeester
Get. J. C. L. L. L.

De gemeentebestuur

Get. Louis de Saepel

Opgemaakte eindafrekening bij overdracht van de kas van de lokale afdeling van het Nationaal Comité aan de gemeente op 27 maart 1919 (foto L. De Maesschalck)

Er is mij door den Lr. Remmeke
Secretaris medegedeeld geweest op
volgende datum:

1915	Maart	4	Ontvangen van jaarlijks	2912	74000
	Leuven	12	" Provinciale Comiteit	2910	55000
	Maart	13	" " " "	2913	36000
	Leuven	14	" " " "	2827	61000
	Maart	20	was van't onverschuldigd bedrag	1898	106900
	April	14	" " " "	2930	25000
Gesamenlijk totaal f					1630584
					1524084
<p>Er is dus in de gemeentecomptabiliteit een ^{15240,84} f van 16305,84 - ^{388,50} 11952,34 1355,50 f te veel in ont- vangsten in geschreven geweest, welke dan in de staats- kas is teruggeport geweest, om de ontvangsten te volmaken maer, en van den weekenden agent nog een dan ontvang- stent zijn van</p>					
Gesamenlijk bedrag der ontvangsten f					611541
					2242125
					2135625

**Afrekening van verleende steun, gedateerd 26 oktober 1915,
detail (foto L. De Maesschalck)**

Herstellingswerken van oorlogsschade
op de oekalseide buurtwegen n^o 1-2-3 en 4
te Wunhel

Bedoog aanbidding W. Ackerman f 29759. ..
werken in meer 2629. 88

f. 32388 88

Op 11 d. 1921 van wegens den staat
daarop ontvangen en aan W. Ackerman betaald 27000. ..

Bedoof door den ondernemer nog te ontvangen f. 5388. 88

Betalingen nog te doen:

1. Aan den ondernemer restaat ondernemingsprijs 5388. 88
2. Aan bestedingskosten (geheellyk reeds betaald) f 140. 8
3. Eereloon (betaald voor de gemeente) 880. 4

Totaal f. 6410. 1

Dus eelyk aan het te ontvangen mandaat van
f. 6410. ..

Wunhel 4 februari 1922.
Ackerman

**Herstelling van de oorlogsschade aan de buurtwegen.
Eindafrekening van aannemer Ackerman, gedateerd 4 februari 1922
(SAG, reeks SKW nr. 932, foto L. De Maesschalck)**

Bijlage 1 : Jaarrekeningen van de gemeente Sint-Kruis-Winkel, periode 1913 - 1918

Indien een vak niet ingevuld is, betekent dit dat de desbetreffende rubriek in de rekening van dat jaar niet voorkomt.

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Deel 1: Inkomsten						
Jaarlijkse en vaste ontvangsten: Gewone middelen						
Aandeel in gemeentefonds	11.967,03	5.748	4.377	4.718	0	2.436
Idem in afzonderlijk fonds	2.616,42	1.334,50	866	580	0	270
Pacht van landgoederen	10	10	10	10	10	10
Intresten op aandelen Gemeentekrediet	160,74	133,36	0	0	132,50	132,50
Intresten van fondsen bij Alg. Spaar- en Lijf-rentekas	6,25		0	0	0	7,62
Toezichtrechten op slachtvlees	334	308	168,50	199	9	0
Toelage provincie voor lager onderwijs	352	352	110	0	380	380
Idem, toelage staat	3.240	3.700	5.910	3.671,25	6.965	5.575
Aanvullende toelage staat						400
Aandeel staat in verhogingen jaarwedde onderwijzers	450	450	450	0	0	1.700
Toelage staat voor bestuursvergoeding					112,50	225
Stichtingen, giften voor lager onderwijs	674	674	452	225	669	669
Betaling schoolgelden volwassenen-onderwijs	375	325,50	196,50	0		
Toelage staat voor bewaarscholen	825	207	1.015	725	725	775

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Opbrengst aflevering uittreksels burg. stand	10	10	0	0	0	0
Idem kiezerslijsten	5	0	0	0		
Afhouding op de jaarwedde veldwachters voor het pensioenfonds	55	55	55	55	55	55
Bijdrage provincie voor idem	11	11	11	11	11	11
Terugbetaling vervoerkosten van gevangenen	0	0	0	0	0	0
Jaarlijkse en vaste ontvangsten: Buitengewone middelen						
Hoofdelijke omslag	2.258	2.774,75	2.803,75	2.803,75	2.741,25	2.736,50
Bijvoeglijke centiemen op grondlast	2.725,25	2.748,07	2.710,54	2.488,44	2.714,10	11.425
Idem, op personele belasting	1.488,79	1.485,11	1.404,73	1.444,22	1.758,21	
Idem, op patentrecht	341,97	309,90	290,54	1.044,22	1.335,23	
Verdeling van de kosten m.b.t. het kuisen van de waterlopen		0				
Belasting op openbare danspartijen	235	155	0			
Toevallige en onzekere ontvangsten						
Lening Gent				10.000		
Lening bij bijzonderen				15.000	20.000	
Hulpgeld Nationaal Comité				1.960		
Lening om te voorzien in buitengewone lasten als gevolg van de oorlog					40.000	

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Vergoeding provincie voor het opmaken der lijst hondenbezitters						5,25
Idem, jaar 1917						16,10
Batig saldo vorig jaar	5.931,99	4.380,72	2.317,98			
Restant der staatsbijlage voor opbouwen school		3.541				
Toelage provincie ontsmettingkosten				82		
Ontvangen van Duits leger voor afgekapt hout						2.559,40
Verkoop boomsnoei	5,50					
Lening bij bijzonderen, zonder bijzondere machtiging						62.000
Totaal aan inkomsten:	34.077,94	28.713,91	23.148,54	45.016,88	77.617,79	90.959,90
Volgens begroting:	35.826,33	35.859,05	28.070,50	59.141,50	77.849,17	93.405,90
Deel II: Uitgaven						
Gewone uitgaven						
1. Huishoudelijk bestuur						
Jaarwedde burgemeester	180	180	180	180	180	180
Jaarwedde schepenen	80	80	80	80	80	80
Zitpenning voor de leden van de gemeenteraad	60	60	60	60	60	60
Jaarwedde secretaris	1.540	1.540	1.540	1.800	1.940	1.940

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Pensioenfonds voor de secretaris	61,60	0	61,60	92,80	72	77,60
Jaarwedde ontvanger	550	550	550	550	600	600
Loon beambte belast met de registers burg. stand	300	300	300	300	300	300
Loon beambte belast met aflevering uittreksels burg. stand	10	10	10	10	0	0
Verzekering gemeentegebouwen en meubilair	5,90	5,90	6,15	6,15	9,75	9,95
Belasting op de gemeentegoederen	32,92	33,13	36,17	39,08	39,08	48,60
Reiskosten	30	30	0	0		
Drukkosten kiezerslijsten	192,50	192,50		0		
Andere bestuurskosten	399,80	399,80	400	500	1.000	989,22
Bijbedienden gemeentehuis					875	1.165
Schadeloosstelling gemeentambtenaren				500	500	500
2. Openbare werken						
Onderhoud gemeentehuis	123	309,55	164	285,10	318,39	284,15
Onderhoud buurtwegen	902,36	909,91	439,20	1.123,25	213,04	934,61
Kuisen onbevaarbare waterlopen		84				
Onderhoud klokken	30	30	30	41,50	44,50	30
Onderhoud kiestoeptellen	54	98,05	400			

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
3. Justitie, politie, plaatselijke veiligheid en gezondheid						
Bureel politiedienst	50	50	50	50	50	50
Jaarwedde veldwachter	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100
Pensioenfonds veldwachter	121	121	121	121	121	121
Kledij en schoenen veldwachter	88,20	125,25	62,04	113,26	132,75	199,75
Onderhoud wapens	10	10	10	10	10	10
Jaarwedde 2 hulpveldwachters			480	480	480	480
Vergelding ambtenaar O.M. bij de politierechtbank			48,58	0	48,58	48,58
Jaarwedde klokkenluider	30	30	30	30	30	30
Kosten werkrechtersraad	9,31	12,82	11,94	8,72	7,83	13,98
Openbare verlichting	466,85	466,85	475	862,90	1.064,37	
Koepokinentingen	50	50	50	50	50	50
Ontsmettingskosten				50	100	45
Begraveniskosten behoeftigen	52,50	75	55	77,50	94,50	71
Vervoer gevangenen	0	9,60	20	0	0	0
Toezicht op slachtvlees	334	308	350	199	13	0
4. Armwezen						
Aandeel in gemeenzaamfonds	1.506,58	991	1.194,44	1.667,75	803,54	1.713,12
Toelage aan bureel weldadigheid	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Toelagen aan burgerlijke godshuizen	2.350	2.200	1.900	2.300	2.700	2.650
Onderhoudskosten opgesloten in bedelaarsgestichten	67,97	50,75	0	0	0	73,95
5. Eredienst						
Onderhoud pastoorij	138,91	138,91	94,61	82,60	48	30,95
Bijlage aan de pastoor	200	200	200	200	200	200
Kosten stichting Kips	74	72	40	80	77	40
Bijlage onderhoud toren / bijlage kerkfabriek	200	200	0	200	0	200
6. Openbaar onderwijs						
Uitgaven m.b.t. de gewone diensten van het lager onderwijs	7.982,34	7.881	10.190,69	10.429,73	11.838,66	12.410,04
Uitdeling van prijzen	200	0	0			0
Uitgaven bewaarschool	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500
Kosten van het geneeskundig toezicht						0
7. Plaatselijke schuld						
Jaardoddingen gemeentekrediet	2.200	1.420	1.420	2.200	0	2.200
Pensioenen	108,22	125,67	125,67	125,67	125,67	66,09
8. Uitgaven van diverse aard						
Abonnement staatsblad	20	0	0	0	12,50	10

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Vergoeding expert slachtvlees	50	50	50	50	50	50
Opmaken hondenlijsten						21,45
Schrijven bevolkingsregister	300					
Toelage fanfare	200	277,60	0			0
Onvoorziene uitgaven	682	550,22	305,80	586,50	2.875,80	912,19
Telefoonabonnement		368,77	0			
Bijlage elektr. installatie kerkfabriek			150			
Bijlage geschilderde ramen der kerk			200			
Buitengewone uitgaven						
Herstel gebouw naast school	500					
Onvoorziene werken aan school	1.359,79					
Restant aanvaardingsprijs school		1.435,18				
Aanvallende jaarwedde gemeenteteontvanger	300					
Achterstallig onderwijzerspensioen		5,90				
Vergoeding 1914 ambtenaar OM			48,58			
Buitengewone toelage Armbestuur	1.000					
Onwaarden rechtstreekse belastingen	19,57	18,64	48,58		8,15	169,35
Onwaarden Wachtebeke				60,75		
Teruggave hoofdelijke omslag	5					

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Boete voor gestolen telefoondraad (10 01 1915)				3.750		
Teruggave lening Gent				10.000		
Intresten lening Gent				346,15		
Herstel rijwielbaan				1.245,15		
Intresten leningen (bijzondere e.a.)				350	525	2.950
Bijstand aan onvrijwillige werklozen				832,98	1.000	
Voeding bevolking, aankoop kolen, kosten inkwartiering				1.750	0	29.338,23
Buitengewone uitgaven (69 mandaten)					34.550	
Klederen voor opgeëisten					261,95	
Buitengewone vergoeding veldwachter					375	0
Bewaking der velden					1.170	
Onkosten levering rogge e.d.					316,25	
Schadelijk slot rekening vorig jaar				2.813,90	6.274,55	2.351,06
Intresten laattijdige regeling Gemeentekrediet						22,11
Totaal aan uitgaven:	29.829,32	26.395,93	25.962,44	51.291,44	74.834,23	72.073,98
Volgens begroting:	33.040,67	32.649,38	29.830,53	52.209,13	77.179,79	81.219,61

Bijlage 2 :
Burgerlijk Godshuis Sint-Kruis-Winkel. Samenvatting van de jaarrekeningen 1913-1918
 Bron: SAG, reeks SKW nr. 648

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Deel 1: Inkomsten						
1. Buitengewone ontvangsten						
Batig slot vorig jaar	95,91	355,95	528,01	320,11	507,94	476,06
Gemeentesubsidie	2.350	2.200	1.900	2.300	2.700	2.650
Bijdrage individuele personen						20
2. Gewone ontvangsten						
Huur van huizen en gebouwen	275	275	275	275	275	275
Pacht van landgoederen	551	551	551	551	551	540
Inschrijving werkelijke schuld	318	313,23	319,82	317,35	317,10	317,10
Jachtpacht	46	46	46	0	0	46
Totaal ontvangsten	3.635,91	3.745,95	3.619,83	3.763,46	4.351,04	4.278,16
Deel 2: Uitgaven						
1. Onderhoud armen						
(Bestedingen St. Jozef)		(697,50)	(912,20)	(848,4)	(1.605,60)	(1.595)
Totaal ondersteuning, St. Jozef inbegrepen	2.881	2.796	2.867,45	2.773,65	3.460,40	3.310,60

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
2. Lasten en ongelden						
Onderhoud gebouwen	8,08	91,44	69,04	156,14	68,85	260,94
Brandverzekering	12,88	13,23	13,23	13,23	13,23	14,35
3. Administratiekosten						
Jaarwedde geneesheer	162,50	162,50	162,50	162,50	162,50	162,50
Jaarwedde ontvanger	125	125	125	125	125	125
Schrijfbehoeften	25	25	25	25	25	25
Onvoorzien (breukbanden)					20	
3. Buitengewone uitgaven						
Onvoorzien	233		37,50			
Totaal uitgaven	3.279,96	3.213,17	3.299,72	3.255,52	3.874,98	3.898,39

Bijlage 3: Burgerlijke Godshuizen SKW - Staten van betalingen, 1914-1918

Bron: SAG, reeks SKW, nrs. 688 t/m 692. De gegevens van 1913 ontbreken.

	1914		1915		1916		1917		1918	
	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag
Januari	24	165,50	28	165,50	24	153	24	148,25	22	153,75
Februari	26	175,50	28	165,50	24	153	25	163,25	22	153,75
Maart	27	175,50	28	165,50	24	153	25	170,75	20	143,75
April	28	178	27	160,50	25	156,75	23	159,55	20	143,75
Mei	28	175,50	25	148,50	25	156,75	23	148,75	20	143,75
Juni	28	175,50	26	153,50	25	156,75	22	148,75	20	143,75
Juli	28	175,50	25	155,50	26	161,75	21	143,75	20	143,75
Augustus	28	175,50	25	155,50	27	174,25	21	143,75	20	143,75
September	28	165,50	24	153	27	162,75	21	143,75	20	143,75
Oktober	29	165,5	24	153	27	158,25	23	163,75	18	133,75
November	29	165,50	24	153	25	153,25	23	163,75	18	133,75
December	29	165,50	24	153	23	143,25	22	156,25	18	133,75
Voorlopig totaal		2.058,50		1.882		1.882		1.854		1.715

	1914		1915		1916		1917		1918	
	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag	Aantal betalingen	Bedrag
St. Jozef		697,50		911,20		848,40		1.606,10(*)		1.595,60
Aannemers				14,25		0,75				
A. De Kezel		35		60		30				
J. Van Hecke		5								
Jan Aers						12,50				
Alg. totaal		2.796		2.867,45		2.773,65		3.460,40		3.310,60

Aannemers: dit betreft uitvoeren van werken aan huizen bewoond door behoeftigen.

Alfons De Kezel: voor het onderhoud van Pieter Francies Standaert (betaald per kwartaal)

Jules Van Hecke: voor onderhoud weduwe Bruno Van Waes

Jan Aers: voor onderhoud kind Elisabeth Marie Dieleman

(*) Bijkomende kosten voor Livien De Craene, van 17 maart tot en met 2 augustus 1917 (3 fr. daags)

Bijlage 4 : Arbureau Sint-Kruis-Winkel. Jaarrekeningen 1913-1918

Bron: SAG, reeks SKW nr. 644

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Deel 1: Ontvangen inkomsten						
1. Buitengewone ontvangsten						
Batig slot vorig jaar	318,35	387,16	556,72	461,84	578,49	112,62
Geldinzamelingen en aalmoezen	367,72	357,74	457,73	556,41	501,66	493,86
Gemeentesubsidie	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Ontvangen verschuldigde onderhoudskosten		22,78		19,50		
Bijvoeglijke subsidie van de gemeente	1.000					
2. Gewone ontvangsten						
Huispacht		130	60	60	60	60
Pacht van landgoederen	612	612	612	612	612	644
Cijzen en grondrenten	10,88	10,88	10,88	10,88	10,88	10,88
Inschrijving werkelijke schuld	1.659	1.659	1.659	1.659	1.659	1.659
Jachtpacht	17	17	0	0	0	0
Totaal ontvangsten:	5.984,95	5.196,56	5.356,33	5.379,63	5.422,03	4.980,36

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Deel 2: Geboekte uitgaven						
1. Onderhoud armen						
(Bestedingskosten St. Jozef)						
Totaal bestedingskosten	(886,35) 890,46	(730) 885,75	(448,75) 892,60	891,30	1.187,40	(362) 1.058
Geld, brood en levensmidd.	1.692	1.624,53	1.693,45	1.689	1.674	1.691,60
Kleding en slaping	85,06	164,43	321,01	346,50	313,75	146,50
Totaal onderhoud armen (zonder de onvoorzijene uitgaven)	2.667,17	2.674	2.907,06	2.926,80	3.175,15	2.896,10
2. Lasten en ongelden						
Grondbelastingen	9,95	10,08	10,34	10,02	10,02	9,86
Onderhoud gebouwen	66,19	4,50	12,91	7,50	26,25	96
Stichtingen	270,50	270,50	270,50	270,50	270,50	270,50
Vergoeding broodbedeler De Vilder	20	20	20	20	20	20
3. Administratiekosten						
Jaarwedde vroedvrouw	0	0	10	5	0	0
Jaarwedde geneesheer	287,50	287,50	287,50	287,50	287,50	287,50
Beloning ontvanger	150	150	150	150	150	150

Rubriek	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Schrijfbehoeften e.d.	20	20	20	20	20	20
Jaarwedde secretaris	50	50	50	50	50	50
Vreemde gemeenten, gestichten e.a.			70,61	(Inbegrepen bij onvoorzien)	(Inbegrepen bij onvoorzien)	
3. Onvoorziene uitgaven t.b.v. onderhoud armen						
Onvoorzien	1.088,41	1.098,21	1.118,68	1.053,82	1.299,99	1.042,77
Onvoorziene uitgaven toegestaan op bijvoegelijke subsidie	967,72					
Buitengewone uitgave t.b.v. dr. Van Geyte			37,50			
Totaal uitgaven	5.627,79	4.639,90	4.894,49	4.801,14	5.309,41	4.842,73

Bijlage 5: Armbureau Sint-Kruis-Winkel.

Voornaamste uitgaven 1913-1918

Bron: SAG, reeks SKW nr. 644

De 'voorzien' uitgaven zijn verdeeld over de rubrieken bestedingskosten, geld en levensmiddelen, kleding en slaping en 'onvoorzien' uitgaven. Eerstgenoemde zijn in de jaarrekening terug te vinden onder de post 'onderhoud der armen'. Uit de teruggevonden gedetailleerde overzichten blijkt dat de onvoorzien uitgaven eveneens kunnen opgesplitst worden in dezelfde rubrieken als 'onderhoud der armen'. Het is echter niet uit te sluiten dat, aangezien details ontbreken, onder 'geld en levensmiddelen, onvoorzien' ook 'kleding en slaping' te vinden is. Vermoedelijk worden onder 'onvoorzien kosten' deze uitgaven bedoeld die gemaakt werden voor nieuwe steuntrekkers in het betreffende jaar, maar waar wel een budget voor voorzien was.

	1913		1914	
	Bedrag	Aantal items	Bedrag	Aantal items
Bestedingskosten (Sint-Jozef en andere)				
Voorzien	890,45	3	885,75	3
Onvoorzien	1.851,90	13	812,80	8
Totaal:	2.742,35	16	1.698,55	11
Geld en levensmiddelen				
Voorzien	1.692	23	1.624,53	32
Onvoorzien	176,47	1	226,90	3
Totaal:	1.868,47	24	1.851,43	35
Kleding en slaping				
	85,06	14	164,43	12
Andere onvoorzien kosten				
Van Geyte	27,50	1	58	2
Mabilde				
Vercouteren				
Alg. totaal	4.723,38		3.772,41	

	1915		1916		1917		1918	
	Bedrag	Aantal items	Bedrag	Aantal items	Bedrag	Aantal items	Bedrag	Aantal items
Bestedingskosten (Sint-Jozef en andere)								
Voorzien	892,60	4	891,30	1	1.187,40	3	1.058	2
Onvoorzien	842,62	7	897,04	9	1.272,06	10	892,20	7
Totaal:	1.735,22	11	1.788,34	10	2.459,46	13	1.950,20	9
Geld en levensmiddelen								
Voorzien	1.693,45	41	1.689	43	1.674	27	1.691,60	26
Onvoorzien	212,36	9	106,78	1	13,10	3	100	1
Totaal:	1.905,81	50	1.795,78	44	1.687,10	30	1.791,60	27
Kleding en slaping								
	321,01	20	346,50	15	313,75	7	146,50	2
Andere onvoorziene kosten								
Van Geyte	63,70	2	0	0	20	1	45	1
Mabilde			40	1				
Vercouteren			10	1				
Alg. totaal	4.025,74		3.980,62		4.480,31		3.933,30	

Bijlage 6: Tabel van de hoofdelijke omslag SKW 1913

Voor de gemeenteraad gebracht op 16 juli 1913.

Klas	Aantal	Bedrag per klas	Totaal	Opmerkingen
1	1	200	100	Voor 6 maanden
2	1	125	125	
3	3	100	150	Voor 6 maanden
4	1	75	75	
5	2	45	90	
6	4	40	160	
7	3	35	105	
8	2	30	60	
9	4	25	100	
10	13	20	260	
11	9	15	135	
12	12	12	144	
13	16	10	160	
14	25	8	200	
15	37	5	185	
16	51	2	102	
17	7	1	7	
Totaal	191		2.158	

De tabel werd gedurende 15 dagen ter inzage neergelegd in het gemeentesecretariaat, ter inzage van de belastingplichtigen.

Bijlage 7:

De parochie Sint-Kruis-Winkel tijdens de oorlog 1914 - 1918

Oorlogsverslag opgesteld door toenmalig pastoor Franciscus Xaverius Philippart en verzonden naar de deken van Lochristi, daar ontvangen op 23 mei 1919.

Bron: Archief Bisdom Gent, gedigitaliseerd in samenwerking met het Rijksarchief en door dit laatste gepubliceerd.

Buitengewone feiten betreffende den oorlog zijn in mijne parochie niet aan te stippen, behalve tamelijk heftige beschieting der laatste dagen waardoor 2 belangrijke wijken, namelijk Terdonk en Rostijne ernstige schade hebben geleden aan huizen en gebouwen. Nauwelijks hadden de bewoners 2 uren tijd om hunne haardsteden te verlaten en het weinige mee te doen wat in de haast kon meegenomen worden. Dat ze schier niets meer vonden bij hunne terugkomst van achtergelaten goederen is hier geen enig feit.

Gelukkig voor de parochie is de wapenstilstand ten gepaste tijde ingetreden. Enige dagen langer oorlog hadde hoogst waarschijnlijk de vernieling betekend van de ganse parochie.

Aangaande verbannen en veroordeelde burgers enz... enz... zal u het ingevulde stukje inlichten.

*Ontvang, Z.E.H. Deken, de verzekering mijner hoogachting.
(Getekend) Philippart*

(Bijlage)

Parochie Sint-Kruis-Winkel

Getal soldaten				Verbannen		
Opgeroepen	Vrijwilligers	Dooden	Verminkte	Getal	Dooden	Waar
72	15 (2 voor, 13 na wapenstilstand)	6	-	12	1	Crefeld

Geboorten en overlijdens		Communiën		Kinderen tot plechtige communie toegelaten		Aanmerkingen
1913	° 44	1913	33.500	1913	57	
	+ 41	1914	37.100	1914	48	
1914	° 44	1915	34.400	1915	59	
	+ 44	1916	33.800	1916	63	
1915	° 52	1917	29.300	1917	43	
	+ 38	1918	33.800	1918	48	
1916	° 27					
	+ 40					
1917	° 30					
	+ 64					
1918	° 29					
	+ 34					

Bibliografie

1. Archiefstukken

SAG, reeks SKW nr. 25: Notulen van het schepencollege 1876 - 1928.

SAG, reeks SKW nr. 35: Notulen van de gemeenteraad, - 1919.

SAG, reeks SKW nr. 36: Notulen van de gemeenteraad, 1919 - 1928.

SAG, reeks SKW nr. 48: Registers uitgaande briefwisseling, 1914 - 1923.

SAG, reeks SKW nr. 62: Correspondentie 1914 - 1917.

SAG, reeks SKW nr. 118: Rekeningen 1910 - 1919.

SAG, reeks SKW nr. 321: Stukken m.b.t. gemeenteleningen W.O.1, 1916 - 1920.

SAG, reeks SKW nr. 618: Beraadslagingen burgerlijke godshuizen, 1881 - 1921.

SAG, reeks SKW nr. 644: Rekeningen Arbureel 1910 - 1919.

SAG, reeks SKW nr. 648: Rekeningen burgerlijke godshuizen, 1910 - 1919.

SAG, reeks SKW nrs. 688 - 693: Bewijsstukken burgerlijke godshuizen, 1914 - 1919.

SAG, reeks SKW nr. 782: Militielijsten 1901 - 1910.

SAG, reeks SKW nr. 783: Militielijsten 1911 - 1915.

SAG, reeks SKW nr. 907: Soldaten onder de wapens. Vergoedingen aan familie, 1914 - 1916.

SAG, reeks SKW nr. 931: Stukken met betrekking tot het aanleggen en verbeteren van de buurtwegen, 1919-1933.

SAG, reeks SKW nr. 932: Herstellen wegen t.g.v. oorlogsschade, 1920 - 1922.

SAG, reeks SKW nr. 1032: Stukken m.b.t. schoolgebouwen, 1909 - 1940.

SAG, reeks SKW nr. 1033: Stukken m.b.t. optrekken van schoolgebouwen, 1903 - 1939.

2. Artikels

VAN ACKER E. en TRANGEZ G.: *Sint-Kruis-Winkel. Een hoek tussen het kanaal Gent-Terneuzen en de Moervaart*, jaarboek HK Oud-Wachtebeke, 2000.

3. Internet

www.ugentmemorie/gebeurtenissen.

Oorlogsverslagen W.O. 1: [http://search.arch.be/archieven/oorlogsverslagen WO1/BisdomeGent/Sint-Kruis-Winkel](http://search.arch.be/archieven/oorlogsverslagen/WO1/BisdomeGent/Sint-Kruis-Winkel). Men dient zich te registreren en in te loggen.

3

1914 - 1918

Sint-Kruis-Winkel en Wachtebeke

onder Duitse bezetting

Luc. De Maesschalck

INHOUD

- p. 275 Inleiding
- p. 279 Bewegingsvrijheid
- p. 280 Voedingsmiddelen
- p. 287 Opeising van vee
- p. 292 Granen
- p. 295 Veevoeder en dergelijke
- p. 297 Andere landbouwproducten
- p. 300 Hout
- p. 302 Industriële en andere producten
- p. 305 De verplichte tewerkstelling
- p. 309 De militairen in de gemeente
- p. 313 Gezondheidscontroles
- p. 313 Algemene richtlijnen
- p. 315 Lokale dienstverlening aan de bezetter
- p. 318 Bibliotheek

Inleiding

In het archief van de gemeente Sint-Kruis-Winkel is een gedeelte van de correspondentie teruggevonden tussen de gemeente en het Duitse opperbevel van het district, meer bepaald de zogenaamde *Hauptkommandantur* te Ertvelde¹. Althans, brieven verzonden door de bezetter, gericht aan de burgemeester van de gemeente. Wat de omgekeerde richting aangaat, valt enkel te beschikken over het register van de uitgaande correspondentie². Daarin staat wel een kopie van de brieven, maar een dubbel van de bijlagen - waar het meestal om ging - is daar niet bij. Wel zijn hier ook brieven te vinden uit de periode 1914 - 1915, gericht aan de Duitse overheid, maar hun aantal is toch eerder beperkt. Wat de Duitse correspondentie betreft: van de jaren 1914 en 1915 zijn slechts een paar velletjes bewaard, van 1918 helemaal niets. Deze van de jaren 1916 en 1917 is vrij uitgebreid, maar er blijken toch stukken uit te ontbreken.

De meeste van deze brieven zijn in het Nederlands, begin 1916 soms nog doorspekt met Duitse woorden, waaruit we kunnen besluiten dat ze niet altijd door Nederlandstaligen zijn opgesteld. Enkele zijn in het Duits. Dat zijn meestal exemplaren specifiek voor Winkel bestemd. De andere brieven, grotendeels handgeschreven maar ook deels getypt, zijn kopieën, waar in een open gelaten plaats de naam van de bestemde gemeente achteraf manueel werd ingevuld. Anders gezegd: ze waren bestemd voor - op zijn minst - het ganse district Ertvelde. Dit betekent dat ze, bijvoorbeeld, ook gericht waren aan Wachtebeke. Althans, voor zover het over algemene instructies gaat. Mogelijk, waarschijnlijk zelfs, had Wachtebeke een iets strenger regime omdat het een grensgemeente was, maar concrete bewijzen zijn daar niet voor gevonden. Het zal duidelijk zijn dat dit niet a priori geldt voor de Duitse opeisingen. Vee bijvoorbeeld, zal wel niet in alle gemeenten op dezelfde dag en met dezelfde aantallen opgevorderd zijn. In het archief van Wachtebeke is echter geen Duitse correspondentie teruggevonden. Sommige van de antwoorden gegeven door het Winkelse gemeentebestuur op vragen van de bezetter, zijn terug te vinden in genoemd register van de uitgaande correspondentie. Althans, tot ongeveer half 1916, daarna neemt dit sterk af. Soms staat het te geven antwoord al in het kort genoteerd op de ontvangen verordening zelf. Al met al betekent dit dat er over Sint-Kruis-Winkel meer concrete gegevens te vinden zijn dan over Wachtebeke.

Wie deze verordeningen doorneemt, krijgt een duidelijk beeld van de enorme impact die de Duitse bezetting had op de maatschappij. Want laat het duidelijk zijn: veel van de algemene instructies die opgelegd werden aan het district Ertvelde, werden op zijn minst opgelegd aan alle plattelandsdistricten van het ganse Etappen-gebied. Stedelijke gebieden, die geen voedselproducenten waren, laten we buiten beschouwing. Handel drijven was vrijwel onmogelijk: de Duitsers legden overal de

-
1. Stadsarchief Gent (verder SAG genoemd), reeks SKW nr. 62, Register van de correspondentie 1914-1917.
 2. SAG, reeks SKW nr. 48, Register van de uitgaande briefwisseling, 1914-1923.

hand op. Vrijwel alleen aan hen kon geleverd worden, op hun bevel. Wel werden de geleverde producten betaald, aan door hen bepaalde prijzen, maar dit alles kan moeilijk als normale handel worden beschouwd. Uit sommige verordeningen is af te leiden dat er wel opkopers de ronde deden, maar die werkten duidelijk voor de bezetter: aan anderen mocht trouwens niet geleverd worden. Transport tussen de aangrenzende gemeenten was verboden voor wie niet de toestemming van de Kommandantur gekregen had. Wat de eigen bevolking nog mocht gebruiken, was strikt gereguleerd. Zelfs over het eigen geproduceerde voedsel, zoals vee of granen, kon men niet vrij beschikken: in principe was alles aangeslagen. De Duitsers bepaalden exact wat de bevolking mocht houden en hoe het diende te worden verdeeld. De burgerbevolking mocht slechts een minimum aan levensmiddelen in huis hebben, en naarmate de oorlog langer duurde werd deze voorraad steeds beperkter. Het valt duidelijk te merken dat, vanaf eind 1916, toen ook de militairen meer zeggenschap kregen in het Etappengebied, de aanpak van de Duitsers steeds strenger werd.

Het gevolg van dit alles was dat de gemeenten een pak werk kregen door de bezetter. Vrijwel dagelijks kwam er wel één of andere instructie binnengerold en soms meer dan één. Uit enkele vermeldingen in de notulen van de gemeenten Wachtebeke en Sint-Kruis-Winkel kan worden afgeleid dat de uitvoering van de bevelen in eerste instantie opgedragen werd aan de burgemeester, maar in de praktijk uitgevoerd werd door de gemeentesecretaris, die er zijn handen aan vol had, ook al werd hij allicht bijgestaan door bijkomend personeel zoals bijvoorbeeld de veldwachter. Er kwam immers een gigantische administratie bij te pas. Elke opeising van een deel van de aangeslagen goederen ging gepaard met het opstellen van een bijhorende lijst. Alle vee diende bovendien wekelijks te worden geteld, alle wijzigingen genoteerd. En deze lijsten moesten overgemaakt worden aan de Hauptkommandantur, zodat deze op elk ogenblik wist hoeveel vee, hoeveel levensmiddelen, hoeveel andere landbouwproducten er in voorraad waren. En daar hield het niet mee op: er moesten lijsten opgesteld worden van alle mogelijke productiemiddelen en -voorraden. Zeker vanaf 1916 dienden ook nog lijsten te worden opgesteld van de werklozen en steuntrekkers. In Wachtebeke werd trouwens als gevolg van al deze taken in 1916 een hulpsecretaris aangesteld. In Sint-Kruis-Winkel hield de secretaris het een jaar langer vol, maar in 1917 werd ook bijkomende hulp aangevraagd. Het blijkt trouwens dat de Duitsers zelf deze papierwinkel over het hoofd groeide: meermaals werd informatie tweemaal opgevraagd. Ook de burgemeester werd niet gespaard. Officieel was hij immers verantwoordelijk. Bovendien is uit de correspondentie te leren dat op gezette tijden, in principe steeds een maandag, een vergadering werd georganiseerd te Ertvelde, waar de burgemeesters mondeling nieuwe instructies, en misschien ook wel eens een bolwassing, in ontvangst mochten nemen. De periodiciteit van deze vergaderingen is niet achterhaald. Zo zijn vermoedelijk begin 1916 de instructies in verband met het verdelen van nieuwe identiteitskaarten, en/of de volkstelling die eraan vooraf ging, mondeling doorgegeven. Hiervan is immers geen correspondentie teruggevonden, op een latere uit te voeren uitbreiding na.

De verordeningen bieden een vrij duidelijk beeld van de manier waarop de bezetter de gemeenten aanpakte. Instructies, bijvoorbeeld de leveringen van vee of voedingsmiddelen, dienden zo snel mogelijk te worden uitgevoerd. Meestal kreeg men slechts een paar dagen de tijd om aan de gestelde eisen te voldoen. De Duitsers deelden enkel mee wat ze opvorderden. Bij wie het product in kwestie moest gehaald worden en het nodige transport ervan was een zaak voor de gemeente. Dat bracht met zich mee dat het gemeentebestuur dikwijls tussen hamer en aambeeld kwam te liggen. Op hun nek gezeten door de Duitsers, dienden ze bovendien dikwijls de woede van de boeren te trotseren. Dat de gemeente ook zelf opeisingen diende door te voeren ten behoeve van de bevoorrading van de bevolking, minstens in het begin van de oorlog, maakte het er niet beter op. Ook al betaalden de Duitsers voor de leveringen (meestal met vertraging), de gemeente draaide op voor alle bijkomende kosten, bijvoorbeeld deze van het transport. En telkens dienden gedetailleerde lijsten te worden opgesteld van de eigenaars die leverden, hun adres, de geleverde hoeveelheid en wat al niet meer. Zaaïen, planten en oogsten diende te gebeuren volgens gegeven instructies en op vastgelegde tijdstippen. Toezicht werd gehouden door militaire patrouilles. En de boetes bij het niet naleven van de voorschriften waren niet min. Zo werd op 24 mei 1916 bekend gemaakt dat iedereen die goederen zonder voorafgaande betaling van de eraan gekoppelde rechten, in- of uitvoerde uit de gemeente, gestraft kon worden tot maximum 2 jaar gevangenis of een boete van 10.000 mark. Idem voor wie in zijn aanvraag tot het verkrijgen van de noodzakelijke toelating voor de uitvoer *uit grove nalatigheid* onjuiste aangifte deed. Ook de burgemeesters zelf werden gewaarschuwd. Per nota van 16 april 1916 werden ze ervan op de hoogte gebracht dat ze een geldboete van 500 mark of een gevangenisstraf tot 6 weken konden oplopen indien de bevelen en verordeningen, gegeven door de Etappenkommandantur, niet naar behoren aan hun inwoners bekend werden gemaakt. In de praktijk bleek dit voor Sint-Kruis-Winkel nogal mee te vallen. Op een vraag van de arrondissementscommissaris, na de oorlog, werd door de gemeente geantwoord dat de burgemeester geen gevangenisstraffen had opgelopen tijdens de oorlog, dat de gemeente 3.750 frank boete had betaald voor een gestolen telefoondraad, tweemaal 62,50 frank en éénmaal 25 frank diende te betalen voor het niet tijdig uitvoeren van de bevelen³.

Het dient hier nog te worden vermeld dat in september 1915, bijna een jaar na de aanvang van de bezetting⁴, nog niet duidelijk bekend was wat mocht en wat niet. Dit blijkt uit een brief van de gemeente gericht aan de Kommandantur te Ertvelde waarin volgende vragen werden gesteld: 1) of de paarden mochten worden gedekt; 2) of het toegestaan was aardappelen te vervoeren buiten de gemeente zonder toelating; 3) of er ook kalveren en melkkoeien uit de gemeente mochten uitgevoerd worden⁵. Het antwoord op deze brief is niet teruggevonden, maar we moeten ons geen illusies maken: het was een kort en bondig NEEN. Niets van dit alles mocht,

3. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 30 januari 1919.

4. De eigenlijke bezettingstroepen arriveerden in Wachtebeke op 24 november 1914. Voor Sint-Kruis-Winkel zal dit wellicht rond dezelfde datum geweest zijn.

5. SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 13 september 1915.

althans niet voordat de Duitsers strikte bevelen hadden uitgevaardigd betreffende deze materie, zoals verder nog zal blijken.

In dit artikel is de inhoud van de voornaamste Duitse correspondentie weergegeven, in de mate van het mogelijke thematisch gegroepeerd. Bij de behandeling ervan hebben we ons hoofdzakelijk op het jaar 1916 geconcentreerd, althans toch wat opeisingen van levensmiddelen betreft. Het jaar daarop is grotendeels een herhaling van het voorgaande; dit werd niet in detail herhaald. Er komen echter heel wat nieuwe zaken naar voor, veroorzaakt door het opgelegde strakkere regime. Deze zijn vanzelfsprekend wel behandeld. Het feit dat er geen *Verordnungen* teruggevonden zijn van het jaar 1918, betekent echter dat ons verhaal in feite niet af is. Zo is niets geschreven over de Spaanse griep bijvoorbeeld, gewoon omdat hierover, wat Wachtebeke en Sint-Kruis-Winkel betreft, geen gegevens over gevonden zijn en/of verwante Duitse instructies. Wat eveneens ontbreekt, zijn gegevens over de gemoedsgesteldheid van de bevolking, om dezelfde reden. Wel kan soms één en ander afgeleid worden uit de beschikbare teksten. Zo is het zeker dat de bevolking zich niet moedeloos neerlegde bij de Duitse bezetting, maar op alle mogelijke manieren trachtte aan de bevelen onderuit te komen en zo goed mogelijk ‘zijn plan probeerde te trekken’. Ook burgemeester Teirlinck liet zich niet imponeren door de bezetter, wat uit ons verhaal nog wel zal blijken. Het ontstaan van de zwarte markt en de verhalen over de aardappelen, eieren,... waarover de Duitsers nooit de volledige controle kregen, zijn duidelijke voorbeelden van volks verzet. Naar het einde van de oorlog toe verhardde de maatschappij echter: het was meer en meer elk voor zichzelf. Sommigen werden rijk door de smokkel en de zwarte markt, anderen stierven van hongersnood en armoede. Maar, zoals gezegd, daar is niet verder op ingegaan wegens gebrek aan concrete gegevens in verband met onze twee behandelde gemeenten. Wie daar meer wil over weten, kunnen we verwijzen naar het boek van Pieter Serrien: *Oorlogsdagen. Overleven in bezet Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog*⁶. Serrien behandelt daarin de bezetting aan de hand van fragmenten uit 32 dagboeken van auteurs verspreid over gans Vlaanderen. Een minimum aan informatie hieruit hebben we onze lezers niet willen ontzeggen en is in dit artikel opgenomen. Het was onvermijdelijk dat bij het schrijven van dit artikel ook herhalingen zouden voorkomen: zaken die al vermeld zijn in één van de vorige artikels in dit jaarboek. Omdat het weglaten van deze informatie het hier beschreven plaatje niet volledig zou maken, is ze toch opgenomen.

De concrete cijfers die in de volgende paragrafen voorkomen slaan vrijwel alle op Sint-Kruis-Winkel. Dit komt, zoals hoger gezegd, doordat alleen in het archief van deze gemeente de Duitse verordeningen konden gevonden worden. In Wachtebeke blijken deze vernietigd te zijn. Met hen is ook een pak interessant cijfermateriaal verdwenen.

In de tekst komt uiteraard dikwijls het bestuur van het district, de zogenaamde *Hauptkommandantur*, ter sprake. De benaming werd dikwijls afgekort tot ‘Kom-

6 SERRIEN P., *Oorlogsdagen*. Manteau, Antwerpen, 2013.

mandantur', waarmee hier dus niet de gemeentelijke Duitse overheid - de *Ortskommandantur* - wordt bedoeld. De functie van deze laatste is in de documenten trouwens nergens teruggevonden. Er kan wel worden verondersteld dat deze de militairen leverde voor - bijvoorbeeld - de controlerende patrouilles, en dat ze op de hoogte was van de bevelen die de gemeente diende uit te voeren. Hoe dit georganiseerd was, is echter nergens teruggevonden.

Vrijwel alle informatie in de volgende tekst is afkomstig uit één en dezelfde bron: het vermelde register uit het vroegere archief van Sint-Kruis-Winkel (nu terug te vinden in het Stadsarchief Gent, reeks SKW nr. 62). Is een andere bron gebruikt, zoals het boek van Serrien, dan is dit in voetnoot vermeld. Citaten uit de oorspronkelijke tekst zijn in cursief genoteerd.

• *Bewegingsvrijheid*

Inwoners van een district (*Kreis*), in ons geval dus het district Ertvelde, mochten zonder toelating dit district niet verlaten⁷. Maar voor inwoners van een grensgemeente gold nog meer. Landbouwers die landerijen bewerkten in het grensgebied moesten daartoe eveneens een toelatingsbewijs bezitten. Vissen op een afstand van minder dan 6 kilometer van de Nederlandse grens werd verboden. Blijkbaar had het burgerlijk beheer van Oost-Vlaanderen al dergelijk verbod uitgevaardigd, maar daar werd verkeerdelijk de afstand beperkt tot 2 kilometer. Visvangst was trouwens volledig verboden vanaf de tweede zondag van de maand maart tot de tweede zondag van juni. Een overtreding werd gestraft met een boete van 300 mark of 3 weken gevangenis. Een uitzondering werd gemaakt voor zalmen en forellen, maar die zalmen in onze streek wel niet veel gevonden hebben.

Per verordening van 15 mei 1916 werd in het ganse Etappengebied voetgangersverkeer voor de inwoners van het gebied toegelaten, zonder paspoort⁸ bij zich te hebben, van 5 uur 's morgens tot 10 uur 's avonds. Tijdens deze tijd was ook rijwielverkeer toegelaten buiten de eigen gemeente, maar alleen indien de wielrijder voorzien was van zijn paspoort. Dit gold echter niet voor het grensgebied met Holland waar de voorschriften strenger waren. Alhoewel we de nauwkeurige afbakening van het grensgebied in onze regio niet kennen, kan men ervan uitgaan dat Wachtebeke onder dergelijk regime viel. Daar diende iedereen wel een pas bij zich te hebben. In het grensgebied Stekene en Kemzeke, die er eveneens volledig onder vielen (maar niet tot het district Ertvelde behoorden) was het vanaf 25 oktober 1915 voor iedereen verboden met de fiets te rijden, zelfs voor artsen die hun patiënten wensten te bezoeken⁹. Of dat ook voor Wachtebeke gold, kon niet worden uitgemaakt.

7 Afgenomen getuigenissen in de jaren '80 van vorige eeuw vermelden soms een bewegingsvrijheid beperkt tot de eigen gemeente. Gezien de vereiste verplaatsingen tussen de hoofdplaats van het district (Ertvelde) en de andere gemeenten, bijvoorbeeld voor de paardenkeuringen, lijkt dit weinig waarschijnlijk.

8 In de verordeningen wordt steeds de term 'paspoort' gebruikt; in feite ging het om een identiteitskaart. De gebruikte terminologie is echter aangehouden.

9 SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 239.

Het verkeer met lastwagens tussen gemeenten, voor zover toegelaten, mocht alleen overdag plaats vinden. Op 24 mei 1916 werd dit nauwkeurig gereguleerd. Dergelijk verkeer werd toen verboden: 1) vanaf 1 april tot 30 september: tussen 9 uur 's avonds en 5 uur 's morgens; 2) van af 1 oktober tot 31 maart: tussen 7 uur 's avonds en 7 uur 's morgens. Overtreders liepen kans op een gevangenisstraf tot 1 jaar en een boete van ten hoogste 5.000 mark.

• *Levensmiddelen*

Bij het begin van de oorlog, nog voor de bezetting van Sint-Kruis-Winkel, wist de burgemeester aan de hogere overheid te melden dat er in de gemeente volgende etenswaren voorhanden waren: 1.060 kg tarwe, 250 kg tarwebloem en 2.870 kg rogge¹⁰. Of deze cijfers overeenstemden met de werkelijkheid, is lang niet zeker. Of er toen al was gehamsterd is vrijwel zeker, en het lijkt weinig waarschijnlijk dat alle voorraden bij de gewone burgers, niet-landbouwers, zijn meegeteld. Er waren bij de kolenhandelaars nog 500 kg kolen aanwezig, wel een zeer beperkte voorraad gezien het najaar voor de deur stond. Maar ook hier waren de hoeveelheden aanwezig bij de bevolking duidelijk niet bij inbegrepen.

De situatie veranderde grondig na de bezetting: de Duitsers wilden immers ook hun deel. Dat er al vroeg opeisingen gebeurd zijn, zelfs al eind 1914, is een zekerheid. Dit blijkt uit de vermelding van gemaakte schulden in de notulen van de gemeenteraad van Wachtebeke¹¹.

Anderzijds was het ook niet hun bedoeling de bevolking te laten verhongeren, alhoewel hun eigen behoeften altijd prioritair waren: de macht van de overwinnaar! Zo werd in december 1914 aan de gemeente Winkel gevraagd wat de behoeften van de bevolking waren voor de duur van drie maanden. Daarop werd door de gemeente het volgende geantwoord: 600 kg bloem in zakken, 4.000 liter petroleum, 1.500 kg rijst.

In het algemeen ging de bezetter zeer systematisch tewerk bij zijn opeisingen. Eerst diende de beschikbare voorraad of de verwachte oogst bekend te zijn. Zo kwam, bijvoorbeeld, midden april 1915 de vraag welke voorraden er in de gemeente aanwezig waren van gierst, erwten, bonen, wolfsbonen, rijgebonden (= staakbonen?), alsook oliekoeken van allerlei aard. Per brief van 19 april werd daarop geantwoord dat er geen dergelijke voorraden aanwezig waren. Waren er wel producten aanwezig, dan werd daar gegarandeerd een hoeveelheid van aangeslagen. Voor wat de oogst van aardappelen en granen betreft, werd vrijwel op een analoge manier tewerk gegaan. Met dien verstande dat in het voorjaar al gevraagd werd naar de geschatte opbrengst ervan. Maar dat zal uit ons verder verhaal nog blijken.

10 SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 4 september 1914.

11 Notulen van 7 december 1914. Het ging om een bedrag van 3.500 frank.

Eigenaardig genoeg wordt in het antwoord van de gemeente Sint-Kruis-Winkel met betrekking tot de behoeften niets vermeld over aardappelen, nochtans een basisvoedsel voor de bevolking. Het moet zijn dat de bevolking toen nog over voldoende voorraad beschikte. Maar voor de Duitse militairen was het eveneens een basisvoedsel, zodat deze ook hun deel wilden van de oogst. Op 19 februari 1916 werd bevolen de aardappelvoorraden boven de 100 kilogram opnieuw te tellen. Er moet dus voordien al een telling - met een opeising als gevolg - plaats gevonden hebben. En de nauwkeurige plaatsbepaling van de voorraad moest worden aangegeven: niet alleen het adres van de eigenaar, maar ook de locatie op het hof! Militaire controle zou ervoor zorgen dat alles volgens de regels verliep. Ontdekte, maar niet aangegeven voorraden zouden worden aangeslagen en de bezitter passend gestraft.

Uit het bovenstaande blijkt dat een gezin in eerste instantie slechts 100 kilogram aardappelen mocht houden voor zichzelf. Althans, begin 1916: het zou er later niet beter op worden. Een handeltje drijven was natuurlijk verboden: verkoop en vervoer van hoeveelheden boven de 15 kilogram zouden worden beboet met 30 mark. Tenzij men toestemming had, natuurlijk. In dergelijk geval kon zowel in de klein- als groothandel handel gedreven worden, aan vastgestelde maximum prijzen. Voor eetaardappelen was dit 10 frank per 100 kilogram in de groothandel, 14 frank in de kleinhandel. Waar men wel mocht – beter gezegd: moest – leveren, was aan het station te Terdonk: daar verwachtte de bezetter 20.000 kg op donderdag 30 maart 1916.

Alle opgelegde beperkingen met bijhorende boetes voor de overtreders waren blijkbaar nog niet voldoende. Op 3 mei 1916 werd het bericht doorgestuurd dat verkoop en uitvoer van aardappelen naar een naburig district (dit waren: Gent, Eeklo en Lokeren) verboden waren. En de boetes bij overtreding werden er niet kleiner op: ze konden nu al oplopen tot 500 mark. Het mocht allemaal niet baten. Per schrijven van 18 juni 1916 deelde de bezetter mee dat in de gemeenten blijkbaar nog grote hoeveelheden aardappelen moesten te vinden zijn die niet aangegeven waren. Dat bleek uit de vaststelling dat er nog verboden aardappeltransport naar Gent plaatsvond. De Duitsers beslisten daarom zelf in actie te schieten, in plaats van vriendelijk te vragen wie nog voorraden had. De dag nadien, op 19 juni, zou een commando van drie man beginnen met de *nodige doorzoekingen*, waarbij de burgemeester hulp en bijstand te verlenen had. Deze hulp bestond er onder andere in voor dit commando passend logies te zoeken, waarbij gemeld werd dat het geen *estaminet* mocht zijn. Of de actie te Sint-Kruis-Winkel veel opgebracht heeft, is niet bekend. Dergelijke *doorzoekingen*, waarbij het ganse huis en afhangen werden onderzocht, zouden trouwens later schering en inslag worden, en niet voor aardappelen alleen.

Niet alleen gerooide aardappelen vielen onder Duits gezag, ook deze op het veld stonden onder hun controle. Half juni 1916 werd bericht dat het rooien van de vroege aardappelen tot nader order verboden was. Wanneer dit verbod werd opgeheven is niet teruggevonden. Wel was de opbrengst blijkbaar te klein om aan alle behoeften te voldoen, want op 11 december werd bevolen dat er het jaar nadien meer gronden moesten beplant worden met vroege aardappelen.

Het nodige plantgoed werd door de Duitsers geleverd. In 1915 was dat nog niet het geval. Dit blijkt uit een brief van de burgemeester waarin gemeld werd dat er voldoende plantgoed in de gemeente aanwezig was¹². Het jaar nadien was de situatie gans anders. Op 6 maart 1916 lieten de Duitsers immers weten dat er problemen waren met het aantal wagons plantaardappelen die de gemeente aangevraagd had. Men vermoedde dat de gewenste hoeveelheid te hoog was. Meer details hierover ontbreken.

Waren aardappelen belangrijk, andere etenswaren waren dat niet minder. Zo diende ook een opgelegde hoeveelheid melk te worden geleverd aan het leger. Om deze te bepalen, ontvingen de burgemeesters, per verordening van 14 april 1916, het bevel dat er onderzoek diende te gebeuren naar de *doorsnedelijke* opbrengst van melk per koe en per dag, en het aantal koeien aanwezig in de gemeente. Het antwoord is, vermoedelijk door de burgemeester aan wie alle correspondentie gericht was, in potlood aangegeven op het document: 250 koeien, 40 liter per dag. Het blijkt echter dat het in wezen niet enkel om melk ging, maar ook om de boter die er kon van verkregen worden. En de Kommandantur liet ook weten, per schrijven van 7 mei, dat de geleverde melk niet de gepaste hoedanigheden had om er goede boter van te verkrijgen. Als norm werd vastgelegd dat er per koe en per dag 7 liter melk diende te worden afgeleverd aan de lokale melkerij Wolf - Bruggeman. Betaling ervan zou gebeuren volgens het vetgehalte. Op 25 mei, op aanvraag van de boeren, stemde de Duitse overheid ermee in dat de boeren zelf boter mochten leveren. Voor de gemeente Winkel kwam dat neer op 632 kilogram per week. De betaalde prijs zou afhangen van de kwaliteit: waterinhoud, vastheid en bewaarbaarheid. Voor de allerbeste boter zou 4,40 frank per kilogram betaald worden. De boter moest ongezouten zijn. De te leveren hoeveelheid was blijkbaar te hoog gekozen, zeker voor de winter: op 3 november werd dit herleid naar 380 kilogram. Er mocht geen boter verkocht worden aan militairen, zeg maar de gewone soldaat (verordening van 31 12 1916). Wat men begin april van het jaar daarop aan de gemeente zelf toestond, was een eerdere schamele hoeveelheid boter van 56 kg, te verdelen onder de bevolking van 1 tot 7 april. Dat moet zowat 100 gram per gezin geweest zijn. Veel meer dan een proefje was dit niet. Het lijkt er dus op dat men teruggekeerd was naar het oorspronkelijke systeem: levering van melk en dat de boeren zelf geen boter meer mochten produceren. Dat de landbouwers voor zichzelf geen boter produceerden, zal wel een illusie van de bezetter geweest zijn.

Melk zou trouwens later nog een probleem opleveren, wat blijkt uit een schrijven van de gemeente gericht aan de Hauptkommandantur¹³. In eerste instantie valt uit de brief af te leiden dat de Duitsers de volledige melkopbrengst opeisten. Op een bepaald ogenblik was blijkbaar deze regel versoepeld en werd het toch toegestaan melk aan de bevolking te leveren. Maar: *Door uw bestuur is aan de plaatselijke melkerij toelating verleend geworden 1/2 liter melk per hoofd aan de rechthebbende inwoners te leveren. De melk bederft bij het koken, oorzaak melk of de koeien*

12 SAG, reeks SKW, nr. 48: brief van 22 februari 1915.

13 SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 21 maart 1917.

van verschillende melkmalen. De melk verzuurde en was onbruikbaar. Als maatregel stelde het bestuur voor in elke straat of buurt een landbouwer aan te stellen om de bedeling uit te voeren. Welk antwoord daarop gegeven werd, is niet bekend.

Melk bleef echter een probleem vormen, althans toch voor de Duitsers, die in de loop van mei 1917 lieten weten dat de melkleveringen aan de melkerijen slechts de helft bereikten van wat er volgens het aantal melkkoeien zou moeten geleverd worden. Dit gold blijkbaar voor het district in zijn geheel, aangezien de betreffende nota naar elke gemeente werd gestuurd. Of dit te maken had met het feit dat koeien massaal ingezet werden als trekdier, aangezien de meeste paarden opgevorderd waren en wegens gebrek aan ossen, is niet uit te sluiten. En dat er melk achtergehouden werd, mag ook worden aangenomen. In elk geval diende, volgens de Hauptkommandantur, aan deze toestand een eind te komen. De straffen werden talrijker en groter, en het gevaar bestond, aldus de bezetter, dat de bevolking de haar toegewezen boterhoeveelheid niet meer zou ontvangen. Daarom had elke gemeente een commissie van 3 personen samen te stellen (Mendonk 2) die de melkleveringen te onderzoeken had. Zij dienden de vergadering van de burgemeesters op 15 mei bij te wonen, maar hierover zijn geen verdere gegevens teruggevonden.

Het is logisch dat ook eieren in het vizier van de bezetter kwamen. Voor 2 april 1916 diende aan de Kommandantur gemeld te worden wat de voorziene eierenopbrengst was voor de maand april. Uitvoer van eieren uit de gemeente werd bovendien verboden. De burgemeester hoefde er niet (meer) over na te denken: op de brief had hij genoteerd: 10.000 eieren voor april. De Kommandantur legde daarop de te leveren quota vast. Blijkbaar was burgemeester Teirlinck vergeten dat voordien al het pluimveebestand was doorgegeven aan de Duitsers, wat blijkt uit het volgende. Per schrijven van 30 april lieten deze weten dat van de maandelijkse eierenopbrengst er wekelijks 3.000 stuks dienden te worden geleverd in de lokale melkerij De Wolf – Bruggeman, verpakt in korven. Ledige korven werden terugbezorgd. De eieren zouden bovendien contant betaald worden aan 12 centiemen/stuk. Alhoewel de brief niet ingeschreven werd in het desbetreffende register, moet de burgemeester hiertegen toch geprotesteerd hebben: 3.000 eieren per week, dat maakte minstens 12.000 eieren per maand! Helaas, zijn haring braadde niet. De Kommandantur liet op 7 mei fijntjes weten dat de heer burgemeester op een vroegere vraag geantwoord had dat er te Sint-Kruis-Winkel een pluimveebestand rondliep van 3.398 stuks. Of hier enkel kippen mee bedoeld waren is niet zeker, maar blijkbaar werd dit door de Duitsers toch zo geïnterpreteerd. Of die werkelijk zo netjes geteld waren, is nog de vraag. In elk geval, een dergelijk aantal kippen betekende dat de gevraagde levering ongeveer overeen kwam met één enkel ei per kip per week. En van die zeven eieren per week kon er toch wel één vanaf! En dat mocht zelfs wat meer zijn. Nog een week later, op 15 mei, werd het te leveren aantal eieren verhoogd naar 5.000 per week. Of de burgemeester hier nog tegen geprotesteerd heeft is niet bekend, maar we vermoeden van niet. Het werd bovendien ook nog verboden eieren te verkopen aan militairen die daartoe niet een toestemming konden tonen afgeleverd door de Kommandantur.

Het is duidelijk dat bepaalde verordeningen voor verwarring konden zorgen. Zo bijvoorbeeld met de eieren. Uit het bovenstaande kan men immers de logische conclusie trekken dat het verschil tussen het aantal geproduceerde en het aantal te leveren eieren in de handen van de boeren bleef. Hoe men dat in overeenstemming moest brengen met de verordening van 29 oktober 1916 is een raadsel. Die bepaalde immers dat het verboden was *bewaarvlees*, vet, boter en eieren op te stapelen. De aangehouden voorraad mocht niet groter zijn dan, per persoon, de behoefte voor twee maanden. Gebaseerd op bovenstaande cijfers kan men enkel besluiten dat, om hieraan te voldoen, de landbouwers van Sint-Kruis-Winkel duizenden eieren per week dienden te verorberen. Of er een andere, mindere legale bestemming voor wisten, natuurlijk.

Maar het moet zijn dat de Winkelse kippen slechte producenten waren. Of misschien was de Duitse interpretatie van de 3.398 stuks pluimvee verkeerd. Bovendien bleek dit in het ganse district Ertvelde het geval te zijn, want de vereiste eieren geraakten niet geleverd. Eigenlijk hoefde dat geen verbazing te wekken. We weten immers dat het niet te best gesteld was met de hoeveelheid veevoeder (zie verder). Over voeder voor kippen wordt trouwens nergens gesproken. Of deze scharrelaars dan enkel moesten rondkomen met wat ze op het hof vonden, eventueel nog vermeerderd met wat sporadische afval, is niet bepaald onwaarschijnlijk.

In elk geval bleven kippen en hun eieren een probleem vormen. Op 24 april 1917 werd de gemeente door de gefrustreerde Duitsers verplicht een lijst op te maken van alle bezitters van hennen, met het aantal hiervan, het aantal geproduceerde, het aantal geleverde en het aantal te weinig geleverde eieren. Een paar weken later, op 11 mei, liet de bezetter weten dat de vereiste levering van eieren nog steeds niet werd gerespecteerd. Wat trouwens al bekend was. Alleen Assenede, Evergem en Wachtebeke hadden het gevorderde aantal geleverd. Deze gemeenten kregen als premie voor goede levering 10% van de hoeveelheid terug. Er werden boetes ingevoerd. Wie 1 tot 10 eieren te weinig afleverde, zou een boete van 5 mark oplopen; voor 11 - 20 eieren werd dit 10 mark, enzovoort. Het contingent eieren te leveren door Winkel werd echter gereduceerd tot 3.900 stuks per week.

Het hoeft geen verwondering te wekken dat de Duitsers niet enkel eieren, maar ook wel een kippenboutje lustten. Dit blijkt althans uit een teruggevonden, maar niet gedateerd document, dat handelt over de levering van 209 hennen aan 3 mark per stuk, waarvoor dus 627 mark werd betaald.

Midden juni 1916 werd de gemeente gesommeerd om de hoeveelheid cichorei (suikerij genoemd) in de gemeente te melden. Voorraden kleiner dan 5 kg dienden niet te worden aangegeven. Er moest wel rekening gehouden worden met wat nodig was voor eigen verbruik. Dit werd vastgesteld op 5 gram per hoofd en per dag. Indien de in de gemeente aanwezige voorraad niet voldoende was om het verbruik te dekken tot 15 oktober, moest de gemeente de hoeveelheid cichorei vermelden

die nodig was tot die datum. Het antwoord van de burgemeester staat in potlood op de verordening geschreven: 1.500 kilogram. Daarmee was het voorziene tekort bedoeld, want volgens de brief gedateerd 15 juni was er op de gemeente geen *suikerij* aanwezig, op enkele kleine hoeveelheden in de *groenselhoven* na. Of aan het vermelde tekort veel gerekend was op basis van de vastgestelde norm, is twijfelachtig. Maar de burgemeester haalde wel zijn slag thuis. Op 24 augustus werd gemeld dat de firma Dhont uit Kluizen een hoeveelheid van 1.500 kg zou leveren, tegen betaling van 63 centiem per kilogram. De gemeente mocht deze verder verkopen, maar aan niet meer dan 65 centiem. En er werd nog op gewezen dat met de voorraad spaarzaam diende te worden omgegaan.

De Duitse troepen waren ook wel uit op een verzetje. En wat kon daar beter bij passen dan een glas goede wijn? Of iets sterker? Op 13 maart 1916 werd dan ook de opgave geëist van de voorraden wijn en geestrijke dranken die in de gemeente aanwezig waren. Toch was het niet zo dat deze drank werd aangeslagen. Althans, dat kan worden afgeleid uit de verordening van 23 september 1916, waarin gevraagd werd naar de namen van bewoners die eventueel bereid zouden zijn wijn te verkopen. De betreffende hoeveelheid en de bijhorende prijs moest eveneens vermeld worden. Er staan op het document in potlood zeven namen ingevuld van mogelijke leveranciers, waarvan we er zes konden ontcijferen: dokter Van Geyte Basiel, Wed. Louis Colpaert, Wed. Mechelinck, Florence De Vilder, pastoor Philippaert Francies, De Clercq Leopold. De wijnen die verkocht werden aan de Kommandantur dienden pas op 29 januari 1917 te worden geleverd, bij voorkeur verpakt in kisten van 50 flessen. De wijnen zouden contant betaald worden bij levering. Hoeveel wijn dit opleverde is niet bekend, maar de Duitsers lieten weten dat er nog meer mocht geleverd worden.

Uit diverse verordeningen kan worden vastgesteld dat de Duitsers, naarmate de oorlog aansleepte, steeds strenger tewerk gingen. De steeds opgedreven beperkingen op levensbehoeften hadden wellicht nog bijkomende redenen. Het is bekend dat de schaarste in Duitsland zelf ook toenam, wat grotendeels te wijten was aan de blokkade van de Duitse havens door de Britse marine. Dus dienden de bezette gebieden te leveren aan Duitsland. Bovendien werden de opbrengsten in Vlaanderen steeds kleiner - dit zal immers niet enkel in het district Ertvelde het geval geweest zijn. Verbazend kan dit niet genoemd worden. Zoals verder nog zal blijken werd er geen of nauwelijks nog kunstmest geleverd. Het is dus begrijpelijk dat de oogsten kleiner werden. Ook het veevoeder was schaars. Het noodgedwongen inzetten van koeien als trekdieren zal de melk- en boterproductie ook geen deugd gedaan hebben. Er werd dan ook strenger toezicht gehouden op de levering van melk aan de bevolking. Zo dienden zieken die aanspraak maakten op *zoete melk*, te beschikken over een getuigschrift dat door een militaire arts goedgekeurd en echt verklaard was, en gestempeld door de Kommandantur.

Eind maart 1917 werden de zogenaamde *vleeskaarten* ingevoerd. Met de toegepaste 244 kg vlees per week bestemd voor de ganse gemeentelijke bevolking, kon

niet iedereen tezelfdertijd worden bevoorraad. Met deze kaarten moest dit beter georganiseerd worden. Het werd bovendien bevolen dat per gemeente slechts één slachter mocht slachten, de anderen mochten enkel helpen bij de verkoop. De gemeente moest ook een slachthuis inrichten voor het slachten van dieren bestemd voor de vleeslevering aan de bevolking. Slachten thuis was niet meer toegelaten.

In mei volgden verdere restricties op het bezit van etenswaren. Broodgraan mocht niet meer in het bezit van de bevolking zijn. Wie er nog had, moest dit te koop aanbieden aan de aangestelde handelaars. Vanaf 21 mei mocht nog enkel een hoeveelheid van 7 kg aardappelen per persoon in bezit gehouden worden. Tot de nieuwe oogst mocht enkel per dag en per kop 100 gram verbruikt worden. Overtreders konden beboet worden tot 3.000 mark. Plantaardappelen werden nog steeds door de Kommandantur geleverd.

Bij laatstgenoemde verordening, die dateerde van 22 mei 1917, werd er tevens aan herinnerd dat elke veldbezitter verplicht was zijn productieve oppervlakte te vergroten. De Duitsers hadden er immers al geruime tijd oog voor dat het met de voedselvoorraden niet de goede kant uitging en dat de bevolking honger begon te lijden. De productie moest dus maximaal worden opgedreven. Een poging daartoe bestond erin alle mogelijke vrije gronden te gebruiken voor de landbouw. De eersten die blijkbaar in het vizier kwamen, waren de bloemisten. Op 10 april 1916 werd bevolen dat er een lijst diende te worden opgesteld waarop elke bloemist in de gemeente vermeld diende te worden, en in welke bloemisterij nog onbebouwde grond lag die voor de zomer niet tot beplanting bestemd was. De dag nadien verscheen een nieuwe verordening, waarin bevolen werd dat elke landbouwer en bezitter van akkerland verplicht was alle akkerland te bebouwen. Niet naleven kon een boete van 500 mark opleveren. Om controle mogelijk te maken, diende op 1 mei 1916 het aantal landbouwers in de gemeente, eigenaars of pachters, te worden opgegeven. Die vraag blijkt half juli herhaald te zijn. Op het formulier staat genoteerd: 183 landbouwbedrijven.

En daar bleef het niet bij. Eind 1916, op 11 december, lieten de Duitsers weten dat de bevolen beplanting van vrije graspleinen met vroege aardappelen ten strengste moest doorgevoerd worden. Dat zou in de lente van 1917 worden gecontroleerd.

Een effectiever middel voor een hogere opbrengst was het gebruik van kunstmest, maar op 9 november 1916 liet Ertvelde weten dat de aangevraagde hoeveelheid niet kon worden geleverd. De landbouwers moesten zich redden met de beschikbare (stal-)mest en afval uit de stad. Verbazend kan dit niet worden genoemd: gezien de omstandigheden zullen alle nitraten wel ingezet zijn voor de fabricage van springstof.

Waar in de officiële, teruggevonden documenten nergens wordt over gesproken, is het bestaan van een zwarte markt. Dat die er was, is duidelijk af te leiden uit bovenstaande verhalen. De problemen die de Duitsers hadden om bijvoorbeeld de

aardappeloogst onder controle te krijgen is daar een duidelijk voorbeeld van. De niet aangegeven voorraden dienden duidelijk niet enkel voor de bevoorrading van de eigenaars alleen, alhoewel er ook kunnen gebruikt zijn als veevoeder. Maar het illegale transport van aardappelen naar Gent was daar duidelijk niet voor bestemd. Ook de problemen met de melk leidden tot dergelijk besluit. Het leveren van melk die niet de vereiste eigenschappen had om er goede boter mee te maken bijvoorbeeld. Blijkbaar hadden de landbouwers melk geleverd die (deels) al ontroomd was. En dat zal wel geen boter opgeleverd hebben uitsluitend bestemd voor eigen gebruik. Dat de Duitsers dat ook wisten, staat buiten kijf. De veelvuldige waarschuwingen en voortdurende verhoging van de boetes wijzen daarop.

• *Opeising van vee*

Er kon niet worden nagegaan wanneer de eerste opeisingen plaats vonden, maar het moet einde 1914 geweest zijn, althans in Wachtebeke. Immers, begin januari 1915 wist dit gemeentebestuur te melden dat deze opeisingen al 15.000 frank gekost hadden. Het is niet bekend over welke opeisingen het ging, maar één van de eerste Duitse doelwitten moet het vee geweest zijn. In december 1914, dus nauwelijks een maand na de bezetting, werden de gemeenten er voor gewaarschuwd dat in West- en Oost-Vlaanderen veekooplieden rondliepen die zagezegd van Duitse afkomst waren en de boeren trachtten te overhalen hun vee te verkopen, maar aan een geringe prijs. Dit was verboden: het vee mocht enkel aan een goede prijs worden verkocht. Een prijs bepaald door de Duitse overheid, wel te verstaan. Bovendien mocht geen enkel stuk vee worden verhandeld zonder toestemming van de Duitsers. Veehandelaren en slachters dienden, om in Gent op de veemarkt handel te kunnen drijven, op de Etappenkommandantur te Gent daarvoor de voorgeschreven toelating af te halen.

Er diende een nauwkeurige inventaris te worden bijgehouden van alle vee dat in de gemeente aanwezig was. In maart 1916 werd daartoe trouwens een nieuw formulier voor opgesteld, dat op 15 april voor de eerste maal diende te worden gebruikt. Vervolgens diende elke 15^e van de maand de telling opnieuw te gebeuren, waarbij het resultaat de 18^e aan de Kommandantur diende te worden overgemaakt. Eventuele wijzigingen tussendoor dienden door de landbouwer steeds te worden genoteerd op zijn document.

In principe waren alle varkens in de gemeente aangeslagen door de Duitsers, per verordening van 18 februari 1916. Ze werden toen ook geteld. Mogelijk was deze telling niet nauwkeurig genoeg, want per bevel van 14 april diende ten laatste tegen de 18^e nog eens het aantal beren te worden geteld. Dit alles betekende nog niet dat de zwijnen onmiddellijk dienden te worden geleverd: dat gebeurde mondjesmaat. Zo werd op 25 april de levering van 50 vette zwijnen geëist, en wel al de dag nadien om 09.00 uur. Bij wie die varkens dienden te worden opgehaald moest de gemeente zelf maar uitmaken. Bovendien kwam bij elke opeising, zoals hoger al vermeld, nog een deel administratie kijken: er moest worden genoteerd wie leverde en hoe-

veel, dit wegens de later uitbetaalde schadevergoeding. De gemeente kreeg immers ongeveer eenmaal per maand het bericht dat ze geld voor deze vergoedingen kon afhalen te Gent, waarbij de nodige formulieren vereist waren. Er moet hier worden aan toegevoegd dat in het archief geen dergelijke berichten meer gevonden zijn vanaf de tweede helft van 1916, wat daarom nog niet betekent dat er geen betalingen meer waren. Zoals hoger gezegd is het archief niet volledig. Het is ook mogelijk dat er toen meer contant werd betaald, wat voordien voor sommige leveringen al het geval was. Uit andere bronnen weten we echter dat, naar het einde van de oorlog toe, er minder en minder werd betaald.

Het moesten niet altijd vette zwijnen zijn. Op donderdag 18 mei 1916, om 09.00 uur, dienden er 50 biggen te worden geleverd, met een gewicht tussen de 30 en 50 kilogram. De gemeente kreeg twee dagen tijd om ze te verzamelen. Voor zover uit de teruggevonden documenten blijkt, werden er in Sint-Kruis-Winkel, in de loop van 1916, in totaal 230 varkens opgeëist (groot en klein samengeteld).

Varkens konden ook ziek worden. Zo werd in juni 1916 vastgesteld dat er roodloop heerste. Per order van 19 juni dienden deze zo spoedig mogelijk ingeënt te worden. Serum en culturen waren hiertoe beschikbaar bij het *Etappen-Sanitärdepot* te Gent. Dit diende aan de dierenartsen te worden gemeld.

De Duitsers lustten niet enkel varkensvlees. Toch is maar één opeising van runderen in het jaar 1916 teruggevonden; het jaar daarop waren er wel meerdere. Op 2 januari 1917 dienden alle runderen, ingedeeld in klassen, aangeboden te worden aan het gemeentehuis voor een keuring. Nog voor deze keuring doorging, op 30 december, werd meegedeeld dat er op 4 januari 41 stuks runderen dienden te worden geleverd aan het veedepot. Vermoedelijk was het de bedoeling deze aan te duiden tijdens de voorziene schouwing.

Eind maart 1916 werd het de gemeenten wel toegestaan zelf slachtingen uit te voeren van zwijnen (levend gewicht tot 292 kg) en runderen (484 kg). Het vlees mocht enkel dienen tot voeding van de eigen bevolking. Er dienden lijsten te worden opgesteld van de week van slachten, de slachters, het aantal dieren en hun gewicht. Dat werd een maand later nog beter gespecificeerd, duidelijk om misbruik te voorkomen. De *werkzame slachtingen* mochten enkel op donderdag uitgevoerd worden, en alleen in tegenwoordigheid van een deskundige van de Kommandantur. Bovendien mocht het geslachte vlees de 244 kg niet overschrijden. Op 2 oktober werd echter gemeld dat deze grens de week voordien overschreden was: er was voor 329 kg geslacht. Het teveel van 85 kilogram zou aan de gemeente in mindering gebracht worden de week nadien.

Opgeëist vee diende te worden verzameld in een zogenaamde *Viehstelle*, het veedepot. Voor Winkel was deze gelegen te Rieme, meer bepaald het terrein van de toenmalige Kühlmann fabriek. Of ook soms veekeuringen op deze plaats doorgingen is niet bekend, maar vermoedelijk niet. Bepaalde keuringen gingen zeker door

in de eigen gemeente. Zo diende, per bevel van 9 maart 1916, de dag nadien alle vee boven de 250 kg ter monstering aangeboden te worden. Op vrijdag 5 mei werd dit nog eens herhaald, maar nu werd de gewichtsgrens verlaagd naar 200 kg. De eigenaars dienden de veelijsten in hun bezit mee te brengen. Waar deze keuringen doorgingen kon niet worden uitgemaakt, maar gezien het om 'alle vee' ging, was dit vermoedelijk in de gemeente zelf, aan het gemeentehuis¹⁴.

Op vrijdag 27 oktober 1916 was opnieuw een monstering voorzien van alle vee. Er diende daartoe een commissie te worden samengesteld door de gemeente, bestaande uit een Belgische dierenarts, een Belgische *Landwirt* (landbouwkundige), de burgemeester of zijn vervanger en een persoon bekwaam om een oormerk aan te brengen. Het vee mocht niet vermoeid worden. Daarom moest het verzameld worden op enkele geschikte plaatsen in de gemeente zodat het niet te ver moest gaan en de commissie niet teveel tijd verloor.

Het leger had een massa paarden nodig en deze dienden door de bevolking te worden geleverd. Zo ging in april 1916 één van de talrijke verplichte paardenkeuringen door. Er zouden er meerdere volgen. Deze grepen altijd plaats te Ertvelde. Alle paarden van minimaal drie jaar dienden te worden aangeboden, uitgezonderd hengsten en pony's. Ze dienden opgetuigd te zijn met hun halster en goede riemen. Ter plekke opgeëiste paarden gingen contant betaald worden, zij het niet altijd volgens de gangbare prijs¹⁵. De burgemeester en gemeentesecretaris dienden bij de keuring aanwezig te zijn. Was eerstgenoemde belet, dan diende hij vervangen te worden door een schepen. Soms diende onmiddellijk de Kommandantur ingelicht te worden over het aantal paarden in de gemeente, zonder dat er een keuring bij te pas kwam. Zo werd op 15 augustus 1916 bevolen dat onmiddellijk (*noch heute*) het aantal paarden, veulens en muilieren diende te worden gemeld. Een week later werd dat uitgebreid tot het aantal ezels, muilezels uitgezonderd. Of daar ook effectief een opeising aan gekoppeld was, kan niet worden aangetoond. Tenslotte kwamen ook de kleine zogenaamde kabrioletpaarden aan de beurt. Deze waren eigendom van rijke lui die zich een door dergelijk paard getrokken personenvoertuig konden veroorloven. De Duitsers waren van oordeel dat deze konden worden afgenomen zonder schade te veroorzaken. Of dit voor dokter Van Geyte, die vermoedelijk ook dergelijk rijtuig had¹⁶, ook het geval was, lijkt ons niet zeker. Wat 1916 betreft, gingen er in elk geval drie paardenkeuringen - zeg maar: opeisingen - door: in april, oktober en december. Het ging telkens om paarden van minimaal drie jaar.

Toch lijkt het erop dat er nog steeds paarden aan de opeisingen ontsnapten. Boeren kunnen immers vindingrijk zijn. Daarom werd op 10 september de verordening

14. Onder 'vee' dient men duidelijk 'hoornvee' te verstaan.

15. SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 226. Het ging om een keuring in Ordningen, op 13 oktober 1915. Volgens het vermelde dagboekfragment bedroeg de betaalde prijs slechts 60% van de werkelijke waarde.

16. Er waren nog geen auto's aanwezig op de gemeente. SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 13 08 1914 gericht aan de gouverneur.

uitgevaardigd dat alle paarden in het gebied van de Kommandantur en ouder dan drie jaar, op de rechter achterbil dienden te worden gebrandmerkt met het teken E4. Dit maakte direct duidelijk of een paard al aan een keuring onderworpen was of niet. Niet-gebrandmerkte paarden werden in beslag genomen, zonder vergoeding wel te verstaan.

Er mocht met paarden ook zomaar niet worden gekweekt: alles moest volledig onder Duitse controle blijven! In mei 1915 blijkt daar een duidelijk verbod voor uitgevaardigd te zijn. Dit kan althans worden afgeleid uit de brief van de gemeente gedateerd 14 mei, waarin de aanwezige hengsten die tot de 'springdienst' benutigd werden, werden geregistreerd, samen met de vermelding dat er van genoemd verbod kennis is gegeven.

Ook schapen ontsnapten niet aan de aandacht van de Duitsers, althans toch niet hun wolopbrengst. Half april 1916 werd gemeld dat het scheren van de schapen op 1 mei afgelopen moest zijn. De wol diende aan de gemeente te worden afgeleverd. De burgemeester diende hierbij lijsten op te stellen van de leveranciers en het gewicht van de geleverde wol. Tenslotte diende de wol op 6 juni, in de voormiddag, naar Ertvelde te worden gebracht. Blijkbaar waren de instructies toch niet helemaal uitgevoerd zoals bevolen. Op 10 juli kwam immers de verordening waarin geëist werd dat alle schapen en lammeren van 1915 die nog niet geschoren waren, nu van hun wol moesten worden ontdaan. De wol diende opnieuw bij de burgemeester te worden afgeleverd, die ze op een geschikte plaats diende op te slaan.

Geiten waren een ander doelwit. Voor 25 april 1916 diende een lijst te worden ingediend met vermelding van het aantal geiten (bokken, melkgeiten, lammeren) in het bezit van elke eigenaar, samen met de geboortedatum van de lammeren. Deze lijst diende elke week bijgewerkt te worden. Slachten van moederlammeren werd verboden.

Belangrijk voor de Duitse oorlogsindustrie waren dierenhuiden. De soldaten hadden immers laarzen nodig! De boeren wisten er echter ook raad mee. Dit bracht met zich mee dat er in de *Kadaver-Verwirkungsstelle* te Gent dikwijls kadavers werden afgeleverd zonder huid. Per verordening van 12 mei 1916 werd dit verboden. Overtredingen werden gestraft met boetes tot 1.000 mark of zes weken hechtenis. Reglementair ingediende vellen werden vergoed, alhoewel dit blijkbaar niet vanaf het begin gebeurd was. Zo dienden allen bij wie begin 1915 vellen aangeslagen waren, zich op 27 mei om 3 uur te melden in Ertvelde bij de Hauptkommandantur, om de *ontschadiging* – bedoeld werd: de vergoeding – voor te bereiden. Daartoe diende men wel de nodige documenten mee te brengen zoals de bijhorende opeisingsbrieven¹⁷. Per verordening van 14 juli 1916 tenslotte werden alle vellen van gedode dieren, zoals schapen, lammeren, geiten, konijnen, hazen, honden, katten, hamsters en

17. Hier werd nog bij vermeld dat andere inwoners, die vergoeding wilden vragen voor andere aangeslagen goederen zoals nitraten, vlas, binnenbanden, koper, prikkeldraad,... zich eveneens konden melden. Blijkbaar waren dergelijke goederen ook al opgeëist.

alle vee, als *oorlogsruwstof* beschouwd en in beslag genomen. De vellen dienden in de Ossestraat te Gent te worden afgeleverd en zouden contant worden betaald.

Begin 1917 kwamen er meer en meer meldingen van gestolen vee. Nu weten we dat er door de eigen bevolking wel eens een kippetje werd gestolen, maar ook Duitse soldaten, die het toen ook niet breed meer hadden, durfden wel eens een beestje meepikken. Volgens de Duitsers was, wie vee liet stelen, daar zelf verantwoordelijk voor. Op 20 februari 1917 verscheen een verordening waarbij elke veebezitter verplicht werd zijn vee zodanig onder te brengen dat het tegen dieven genoegzaam beveiligd was. In het vervolg zou elke eigenaar, die diefstal aangaf, veroorzaakt door nalatigheid in het bewaken van zijn vee, gestraft worden met boete tot 5.000 mark, of een gevangenisstraf indien hij niet kon betalen. Wat men precies moest doen om niet nalatig te zijn, werd niet bepaald.

Het zal duidelijk zijn dat de veestapel en het aantal paarden door de talrijke opeisingen duchtig werd uitgedund. Een duidelijk voorbeeld wordt geboden door het paardenbestand. Half mei 1917 waren er nog 117 paarden in de gemeente. Dit betekende dat niet elk van de 183 boerderijen een paard had. En dit aantal zou nog gehalveerd worden, ondanks het feit dat in juni 1917 aan de landbouwers paarden aangeboden werden die niet of niet meer voor de militaire dienst geschikt waren. Of ze dan nog bruikbaar waren voor landbouwdienst is maar de vraag. Na de oorlog, begin 1919, werd door de provincie geïnformeerd hoe het zat met de veestapel binnen de gemeenten. Voor Sint-Kruis-Winkel kwam men aan de volgende aantallen¹⁸:

- Paarden min 2 jaar: 19
- Paarden meer dan 2 jaar: 49
- Trekossen: 6
- Trekkoeien: 117
- Stieren: 2
- Melkkoeien: 143
- Ander vee: 180
- Varkens, min 6 maand: 215
- Varkens, meer dan 6 maand: 102

Dit betekent dat elke boerderij toch een trekdier had, als men tenminste een koe als trekdier wil beschouwen. Aangenomen dat een trekkoe ook melk kon leveren (wat niet zeker is, want ze staan apart vermeld), kan elke boer toch een melkkoe gehad hebben, en (gemiddeld) één à twee varkens. Het was niet bepaald de grote luxe!

18 SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 17 april 1919.

Het kan niet anders of op het vlak van vee zaten sommige boerderijen compleet aan de grond. Het provinciebestuur moet dit trouwens vroeg ingezien hebben, want al in januari 1919 hadden ze de vraag gesteld om een lijst te ontvangen van de personen die paarden, stieren, koeien, vaarzen, kalveren, varkens en schapen nodig hadden. De gemeente had daar trouwens per 31 januari op geantwoord, maar daar zijn geen details van bekend. Om één of andere reden werd een dergelijke lijst twee weken nadien nog eens verzonden. Wellicht waren deze gegevens louter informatief bedoeld, want de provincie zal wel niet in staat geweest zijn de veestapel aan te vullen. Er was toen immers nog geen vredesverdrag met Duitsland gesloten, dus levering in het kader van herstelbetalingen kwam nog niet ter sprake.

• *Granen*

Het eerste teruggevonden document met betrekking tot opeising van granen dateert van 2 maart 1915. De gemeente diende een overzicht op te maken van de hoeveelheden rogge en tarwe die in de gemeente aanwezig waren en de nauwkeurige plaatsbepaling ervan. En onder 'nauwkeurig' diende te worden verstaan: op zolder, in de stal, of waar dan ook. Het adres alleen van de eigenaar was niet voldoende! Inbegrepen waren de voorraden in het bezit van het lokale voedingscomité en alle voorraden bestemd voor de armen en die in het bezit waren van ondernemingen en / of privépersonen. *Uitgezonderd blijven de hoeveelheden door het Spaansch-Amerikaansch Komitee geleverd.* Het was immers internationaal overeengekomen - ook al stribbelde Engeland lang tegen - dat de voedselhulp geleverd door het buitenland (niet enkel de Verenigde Staten, maar ook nog andere landen zoals Spanje maakten daar in de beginne deel van uit) door de Duitsers niet zou worden aangeslagen ten behoeve van het leger. Om schrik onder de bevolking te vermijden, die wel kon raden wat op haar afkwam, vermeldde de verordening nog dat de vaststellingen enkel gebeurden *in intrest der voldoende verpleging der bevolking [...] en dat men het inzicht niet heeft van de aan de bevolking overgelaten voorraden wat af te nemen ten dienste des legers.* Wat niet belette dat meteen een eerste beperking werd opgelegd: *per kop* mocht niet meer dan 120 gram daags verbruikt worden. En genoemde opgave van de voorraden diende elke maand te worden herhaald.

Getrouw aan hun organisatie hadden de Duitsers voor het jaar 1915 berekend wat de opbrengst moest zijn van rogge en tarwe dat jaar, dit aan de hand van de bezaaide oppervlakten die hun voordien waren doorgegeven. Voor tarwe was dat 2.300 kg per hectare. Dat was niet naar de zin van het gemeentebestuur dat liet weten dat deze hoeveelheid overdreven was¹⁹. Als reden werd opgegeven dat de gemeente *zeer veel gronden bevatte van slechte hoedanigheid. Door gebrek aan vetsel en de aanhoudende droogte kan de opbrengst middelmatig worden geschat. Aan alle landbouwers is gevraagd om zo nauwkeurig mogelijk de opgave te doen; het resultaat wordt hierbij overgemaakt. Gezien de nodige tijd die dit vraagt was het niet mogelijk vroeger te antwoorden.* Een nieuwe en meer nauwkeurige schatting door

19. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 30 08 1915.

de landbouwers werd aan de Kommandantur meegedeeld op 1 september. De rogge zou 1.600 kg per hectare opgebracht hebben, de tarwe 1.800 kg. Blijkbaar was er vanwege de bezetter, die daarover meer uitleg wilde, ook interesse naar de gronden van *slechte hoedanigheid*. Volgens de brief van de gemeente waren dit vroegere sparrenbossen, maar waren er ook betere - middelmatige - gronden en zelfs zeer goede gronden. Over de procentuele verdeling hiervan komen we niets te weten.

Of alle vermeld gepalaver veel opgebracht heeft voor de gemeente, is twijfelachtig. Tenslotte liet ze weten dat ze tegen 16 oktober 1915, 21.500 kg haver kon leveren. Deze hoeveelheid moest geleverd worden aan het station te Wachtebeke. Volgens dezelfde brief was deze levering, volgens overeenkomst, een afkorting van de te leveren hoeveelheid rogge. Voor het verzenden van de haver werden 430 ledige zakken gevraagd²⁰.

Aangezien vrijwel alle *Verordnungen* van 1915 ontbreken, kon niet worden nagegaan wat er dat jaar nog verder aan granen werd gevorderd. Van het daaropvolgend jaar 1916 is meer geweten. Het eerste teruggevonden document daaromtrent dateert van 5 januari. Er werd toen niet minder dan 50.328 kg rogge opgeëist, te leveren op datum van 19 januari aan het station van Terdonk. Dit diende in zakken van 76 kg te gebeuren, zakken die besteld konden worden bij de Kommandantur. Om verhandeling mogelijk te maken, dienden daar twee *bascules* en acht man bij te worden voorzien. Hoe de Duitsers aan deze allesbehalve ronde cijfers kwamen is niet bekend. Een eenvoudige berekening leert ons dat de levering neerkwam op 662,2 zakken.

De bezetter diende reeds vrij vroeg in het jaar een idee te hebben van wat de oogst zou opbrengen. Zo werd op 11 mei 1916 al meegedeeld dat een schatting zou plaats vinden. Deze diende te worden uitgevoerd door een commissie samengesteld uit twee militairen en een Belgische deskundige. Deze laatste mocht door de gemeente zelf worden gekozen. Twee maand nadien, op 17 juli, ging een tweede schatting door. De deskundige van de gemeente die er de vorige maal bij was, diende nu ook aanwezig te zijn. En de gemeente diende eveneens een rijtuig met paard ter beschikking te stellen.

De bezetter wilde de landbouwers ook wel eens te hulp komen. Zo werd hen op 21 augustus 1916 een dorsmachine ter beschikking gesteld. Althans, indien er *een betrouwenswaardige, begoede ondernemer voorhanden* was die bereid was de machine te bedienen. Zijn naam en adres diende aan de Kommandantur te worden doorgegeven. Een dergelijk persoon blijkt ook te zijn gevonden, want op 10 november komt het bericht dat het dorsen van de granen de maand nadien, op 12 december, moet afgelopen zijn en de machine klaar moest staan voor aflevering.

Graan moest natuurlijk gemalen worden wilde men brood kunnen bakken. En dat verliep blijkbaar niet helemaal volgens de Duitse wensen, want op 8 augustus 1916

20. SAG, reeks SKW nr. 48: brieven van 7 en 11 oktober 1915.

kwam het bericht dat alle molens direct hun activiteit moesten staken, althans voorlopig. Er diende wel gemeld te worden welke molens op de gemeente aanwezig waren, hoeveel deze dagelijks konden malen en welke molens noodzakelijk waren om het nodige *broodgraan* te kunnen malen. Er bleken te Sint-Kruis-Winkel drie wind-, twee stoom- en één motormolen aanwezig te zijn, goed voor een dagelijkse capaciteit van 12.500 kilogram. Het is niet bekend wanneer (een deel van) de molens terug vrijgegeven werd en hoeveel dagelijks mocht gemalen worden.

Naast de grote molens bestonden er ook kleine hand aangedreven types. Mogelijk waren die oorspronkelijk over het hoofd gezien, maar daar kwam spoedig verandering in. Al op 27 augustus kwam de verordening dat het aanbieden, te koop stellen en verkopen van alle handmolens en machines nodig voor het malen van graan voor het huishouden en het kleinbedrijf werden verboden. En deze in het bezit van de burgerlijke bevolking mochten niet in bedrijf gezet worden. Dat laatste was natuurlijk gemakkelijker gezegd dan gedaan. En wellicht werd dit bevel ook niet nageleefd, want op 5 december tenslotte werd bevolen dat, om te vermijden dat de inwoners der gemeente graan zouden malen met handmolens, deze alle door de gemeente dienden te worden ingezameld en te worden bewaard. En zoals gewoonlijk hoorde er ook een lijst te worden opgesteld van de ingezamelde voorwerpen, met eigenaar, die aan de Kommandantur af te leveren was. Daarop stonden volgende personen vermeld: De Wilde Petrus, Groenstraat, taverne; Van Rentergem Karel, Burgstraat, maalderij 880 kg; Cornelis Jan, Weegsche, molenmaalderij; Goethals René, Rostijne, maalderij manège; Vanderstraeten, Burgstraat, maalderij; Florence De Vilder, Spaans Veer, mout en graan; De Wulf Petrus, Rostijne, graanmolen.

Op 20 juni 1916 kwam het bevel de toestand van de in de gemeente aanwezige brandbestrijdingsmiddelen op te geven. Ontbrekende apparatuur diende te worden aangevuld en wat aanwezig was moest worden hersteld indien nodig. Kortom, alles moest prima in orde zijn. De Duitsers vreesden dat de geallieerden de oogst eventueel zouden proberen te vernietigen. Anderhalve maand later, begin augustus, werd de bevolking ter kennis gebracht dat de Engelsen en Fransen bombardementen voorbereidden van de graanvelden met *petroleumbommen* om de velden in brand te steken. Een prima gelegenheid om de geallieerden af te schilderen als regelrechte barbaren: *zij kunnen zelf verstandelijkerwijs niet van mening zijn, door de volkerenrechtstrijdige en barbaarsche verwoesting van den eigendom van de Vlaamsche bevolking iets te bereiken, vooral wanneer zij bedenken dat alle aangerichte schade toch eerst en hoofdzakelijk de bevolking van Vlaanderen treft*. De uitdoving van mogelijke branden diende in eerste instantie te geschieden door de plaatselijke brandweer, waarbij alle militairen dienden mee te helpen. De nodige apparatuur diende in orde gebracht. Stoppelvelden dienden onmid-

dellijk te worden omgeploegd. Of de bevolking effectief met schrik leefde voor dergelijke bombardementen is niet achterhaald.

• *Veevoeder en dergelijke*

Wat de oorzaak ervan was is niet duidelijk, maar begin 1915 blijkt er een tekort aan veevoeder te zijn geweest. Per brief van 22 februari 1915 liet de burgemeester aan de Kommandantur weten dat de voorraad voeder voor het private vee was uitgeput. Vereist was 100.000 kg maïsvoeder en 30.000 kg lijnkoeken. Of de situatie werkelijk zo erg was en welk antwoord de gemeente op deze vraag kreeg, is niet bekend. Jaarlijks werden door de boeren immers ook bieten geplant als voedsel voor hun veestapel, maar dat blijkt slechts een beperkte hoeveelheid te zijn geweest, enkel voor eigen gebruik²¹. Of deze ook opgebruikt waren begin 1915 is mogelijk, maar het jaar daarop waren er bieten in overvloed, zij het daarom nog niet te Sint-Kruis-Winkel. Een bericht van de Kommandantur, gedateerd 7 april 1916, liet immers weten dat er in het district nog grote hoeveelheden aanwezig waren waaraan geen behoefte was. De Duitsers waren bereid deze over te nemen. Daartoe moest voor 10 april een overzicht worden opgemaakt. Het militair bestuur wou er 35 frank per ton voor betalen.

Naast voederbieten werden er ook suikerbieten gezaaid. Deze dienden, per order van 29 oktober 1916, te worden verkocht aan de vertegenwoordigers van de suikerfabriek Wittouck te Zelzate. Als veevoeder mochten ze zeker niet worden gebruikt. Elke teler diende de met suikerbieten bebouwde oppervlakte te melden aan de burgemeester, die hiervan een lijst diende bij te houden. Voor 6 november diende deze aan de Kommandantur te worden overgemaakt. Sint-Kruis-Winkel had het jaar voordien al laten weten dat er geen suikerbieten gezaaid waren²². De bezetter ging ervan uit dat de landbouwers niet alle zaad in hun bezit zouden gebruiken. Daarom werd per verordening van 26 mei 1916 bevolen het beschikbare suikerbieten-, voederbieten- en raapzaad dat niet gebruikt werd, op te geven. Dit overtollige zaad kon door de Duitsers worden afgenomen.

De boeren dienden er zich naar te schikken dat de ganse zomeroogst aan hooi zou worden opgeëist door de Duitsers, zowel de eerste als tweede snede (toemaat). Dit verliep echter niet helemaal zoals geëist. Op 1 september 1915 liet de gemeente per brief weten dat een tweede oogst op de meersen van Winkel niet kon geoogst worden. *De toemaat is in de tegenwoordige tijd zowat het enige voedsel voor het vee, bijgevolg zijn de meersen en weiden door het vee afgegraasd. Bovendien is het volgens de landbouwers te laat om nog een tweede oogst te winnen.* Het moet zijn dat de bezetter daar begrip voor opbracht, want het jaar nadien werd opnieuw het hooi opgeëist, maar de tweede oogst zou ter beschikking van de landbouwers blijven. De weiden mochten echter niet te vroeg begraasd worden. Op de naleving

21. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 2 september 1915.

22. SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 2 september 1915.

hiervan zouden patrouilles toezicht houden. Het hooien der meersen moest op 5 juni beginnen, althans indien het weer gunstig was. De hoeveelheid klaverhooi die dit opracht diende natuurlijk te worden gemeld.

Het ziet er naar uit dat toch niet alle hooi opgeëist werd. Op 16 augustus werd immers bericht ontvangen dat vervoer van hooi tussen de gemeenten onderling enkel mocht geschieden na voorafgaande melding aan het gemeentebestuur van de gemeente van waaruit het hooi vervoerd werd. De burgemeester diende na te gaan of de vervoerder wel een vervoerbewijs had en of, rekening houdend met *de pachtigen en kopen* van de betrokkene, de aangegeven hoeveelheid wel kon uitgevoerd worden. Met andere woorden: de burgemeester moest nagaan of er niet gesmokkeld werd.

Bovendien werd per schrijven van 1 mei 1916 meegedeeld dat er voor de boeren nog een alternatief voorzien was waarvan ze vermoedelijk nog nooit gehoord hadden: loofhooi. Dit ersatzhooi moet een Duitse uitvinding geweest zijn. Het betrof de jonge, nog niet verhoutte loten en bladeren van populier, ahorn, es, els, linde en wilg. Deze moesten verzameld worden in mei / juni. Een uitgebreide beschrijving over de werkwijze bij verzamelen en drogen werd bijgevoegd. De landbouwers moesten hierover onderricht worden en er moest direct mee begonnen worden. Tijdens de komende burgemeestersvergadering van 9 mei diende gemeld te worden hoever men gevorderd was. Het is wel opvallend dat de Duitsers dit alternatief aan de Belgen overlieten en zelf met het echte hooi gingen lopen.

Het jaar nadien diende het alternatieve hooi - gesproken werd nu van *bladerhooi* - opnieuw te worden geoogst. Het is duidelijk dat er dit keer niet viel aan te ontkomen, want er waren strenge richtlijnen opgesteld. De gemeente diende voor de oogst dagelijks 80 personen te leveren, mannen en vrouwen, vanaf maandag 4 juni. Daar dienden minstens 16 mannen bij te zijn van minimum 15 jaar. Iedereen moest voorzien zijn van een goed snijdend mes.

Uitbetaalde lonen: ploegbaas 6 frank, arbeider 3 frank, vrouwen 2,50 frank, jongen 2 frank. De namen dienden ten laatste op 3 juni aan de Kommandantur gemeld te zijn. Het moet zijn dat het aantal deelnemers te laag was, of op zijn minst de dagproductie onvoldoende. Op 10 juni werd immers bevolen dat de schoolkinderen dienden vrijgesteld te worden van onderwijs tot 23 juni, met het doel deel te nemen aan de voorgeschreven bladerenoogst. Ze zouden ook het voorgeschreven loon krijgen. Of de oogst tenslotte aan de Duitse verwachtingen voldeed is helaas niet bekend. Of de koeien tevreden waren met dit nieuwe voedingsproduct evenmin.

Diverse landbouwers hadden in augustus 1916 gevraagd om hun gerstoogst te mogen behouden als veevoeder. Per verordening van 1 september werd hun dat geweigerd. De oogst was immers te gering en deze moest voorbehouden worden voor de productie van bier, gistfabricaten en koffiesurrogaat. Via de gerstcentrale zouden de boeren wel de afvalgerst terugkrijgen. Nochtans was pas de dag voordien, op 30 augustus dus, een verordening verschenen waarin bevolen werd dat de landbouwers,

bij de aflevering van de gerst, ook het afvalkoren dienden te leveren. Hoeveel gerst de Winkelse en Wachtebeekse boeren produceerden is niet teruggevonden. Uit een gemeentelijke brief van 2 september 1915 weten we echter dat de brouwers voor de oorlog, in 1913, niet minder dan 103.000 kg gerst hadden verbruikt. Nu ja, met 73 herbergen in de gemeente...

Schaarste aan veevoeder was wellicht een gegeven waar de landbouwers de ganse oorlog moesten mee leven. Zelfs de voor de Duitsers zo belangrijke paarden werden tenslotte op regime gezet. In mei 1917 werd bericht dat de aan de paardenbezitters toegestane hoeveelheid haver verminderd werd met 60 kg per paard, dit tot aan de volgende oogst. De vrijkomende hoeveelheid moest direct worden ingeleverd. Deze was eenvoudig te bepalen: de Kommandantur was immers van alle aantallen op de hoogte. De hoeveelheid paarden in de gemeente bedroeg toen 117. Dit betekende dat $117 \times 60 = 7.020$ kg haver op 5 juni aan het station te Terdonk moest geleverd worden.

• *Andere landbouwproducten*

Zoals hoger al vermeld is, diende gevorderd vee afgeleverd te worden in het veedepot van Ertvelde - Rieme. Vermoedelijk bleef het opgeëiste vee er niet lang, maar dit betekent niet dat er geen stro voor nodig was. En daar moest Sint-Kruis-Winkel minstens een deel van leveren. Dat liep niet altijd van een leien dakje: de gemeente kon soms niet tijdig de vereiste hoeveelheid leveren. Zo liet ze, in de winter van 1916, aan de Kommandantur weten dat het tekort geleverde stro - dat bleek 12.000 kg te zijn - op 15 februari om 09.00 uur 's morgens geleverd zou worden²³. Over welke totale hoeveelheid het toen ging is niet bekend. Het was zeker niet de laatste levering: in januari 1917 diende 40.000 kg stro te worden geleverd aan het veedepot, over vijf dagen. Elke levering diende vergezeld te zijn van twee arbeiders, die zichtbaar moesten instaan voor het lossen.

Een landbouwproduct dat een eeuw geleden in onze streken nog geteeld werd, maar nu hier niet meer voorkomt, is vlas. Ook op dit product liet de bezetter zijn oog vallen. Op 6 september 1915 werd de uitvoer van vlaszaad (lijnzaad) en lijnschelpen (afgeleid veevoeder) uit het Etappengebied verboden. In één moeite werd ook vervoer en zeker de uitvoer van katoen, wol, vlas, jute, zijde en alle daarvan vervaardigde garens en weefsels verboden.

Op 4 maart 1916 werd bovendien bevolen dat alle voorraden inlands vlaszaad op 8 maart om 10 uur dienden te worden ingeleverd aan het veedepot te Rieme. Anderzijds was het ook niet de bedoeling de boeren zonder vlas te zetten. Er werd een soort ruilhandel uitgevoerd: *Voor het afgeleverde zaadgoed wordt dadelijk Russisch zaadgoed afgegeven*. Zoals gewoonlijk diende er ook nog een bijhorende lijst te worden opgesteld van de personen die het zaad afleverden, met vermelding van de hoeveelheid. De bedoeling van deze ruilhandel is niet duidelijk. Of het ontvan-
23. SAG, reeks SKW nr. 48, brief van 12 februari 1916.

gen zaad van betere kwaliteit was, is mogelijk, want voor de ontvangen hoeveelheid diende nog een som te worden betaald. Dit werd duidelijk per verordening van 14 maart, waaruit blijkt dat er 300 kg zaad ontvangen was waarvoor 330 frank diende te worden betaald. En dat moest voor 22 maart gebeuren, zoniet kwam er per dag vertraging nog 5% bij. Terloops werd nog vermeld dat er per hectare 190 kg zaad mocht gebruikt worden, wat zou betekenen dat er ongeveer anderhalve hectare diende bezaaid te worden.

Het dorsen van het vlas, met de eraan gekoppelde levering van het lijnzaad, moest in 1916 voltooid zijn voor 30 september. Dit bleek niet te zijn gebeurd, of toch niet volledig: er waren na die datum nog niet gedorste voorraden aanwezig. Dat was blijkbaar niet direct vastgesteld, want pas op 17 november liet de Kommandantur weten dat het dorsen definitief afgelopen moest zijn op 27 november. Werden na die datum nog hoeveelheden lijnzaad gevonden, dan zouden die zonder vergoeding aangeslagen worden. Waaruit we kunnen besluiten dat alle lijnzaad nog aan de bezetter moest worden overgedragen, weliswaar mits betaling. Of er nog altijd Russisch zaad werd geleverd, is niet bekend.

Het was trouwens niet het vlaszaad alleen dat diende te worden ingeleverd, ook het vlas zelf werd opgevorderd. Blijkbaar was er voor elke producent vastgelegd welke hoeveelheid dit diende te zijn. En daar werd niet altijd gevolg aan gegeven. Zo werd Emmanuel Colpaert er op 5 januari 1917 aan herinnerd dat hij van de vereiste 150 kg bewerkt vlas hij er slechts 53 had geleverd. De gemeente werd vriendelijk verzocht hem mee te delen dat hij tegen 9 januari de rest diende te leveren. Indien niet, kon hij gestraft worden volgens art. 5 van de verordening 204, met een boete tot 20.000 mark of een gevangenisstraf tot 1 jaar. Bovendien kon het vlas in beslag genomen worden. Drie maanden later wordt zijn naam opnieuw vermeld. Toen lagen er blijkbaar nog 30 kg bewerkt vlas en 100 kg klodden bij hem in voorraad. Deze dienden op zaterdag 7 april met de boterkar van de melkerij geleverd te worden aan het station van Ertvelde.

Dat er trouwens gesjoemeld werd met de levering van vlas blijkt uit een klacht van de vlasburelen van Kortrijk en Lokeren. Het vlas diende in balen verpakt te worden. Daarvan werd somtijds geprofitteerd om het binnenste ervan te bevochtigen, zodat het een hoger gewicht bekwam. Of er werd slecht vlas geleverd, dat verpakt werd onder goed vlas. In beide gevallen werd dit slechts ontdekt bij het ledigen van de balen, wat begrijpelijk niet bepaald naar de zin was van de Duitsers.

Een volgend item waar de Duitsers veel belangstelling voor hadden, waren zonnebloemen. Of dit in Sint-Kruis-Winkel toen een bekende plant was, is niet bekend, maar in 1915 dienden er in elk geval te worden aangeplant. Het was de bezetter duidelijk om de olie te doen. Op 10 juni 1915 diende de gemeente zonnebloemzaad af te halen op de Kommandantur te Ertvelde. Het ging om een laattijdige levering, waardoor slechts 4 kg werd geleverd in plaats van de aangevraagde 5 kg. Een deel van de voorziene velden bleek al bezaaid te zijn. De namen van de betrok-

ken landbouwers en het aantal gemaakte plantgaten moest worden meegegeeld. In elk plantgat dienden 4 of 5 zaden te worden gelegd. De zaden moesten ten laatste tegen 19 juni de grond in. Militaire patrouilles zouden toezicht houden en wie bij de uitvoering de gegeven instructies niet volgde riskeerde een boete tot 100 mark.

Het moet zijn dat de zonnebloemenoogst toch geen groot succes was. De Duitsers weten dit duidelijk aan onkunde van de landbouwers. Op zaterdag 25 april dienden de gemeentelijke landbouwdeskundigen – dat zullen wel gewone landbouwers geweest zijn – te vergaderen te Ertvelde, om daar uitleg te krijgen in verband met de teelt van zonnebloemen. Er moeten voordien al instructies gegeven zijn in verband met de voorbereiding van het planten, want de al voorziene aanmaak van de plantgaten werd verschoven tot ten laatste 1 mei, dit wegens de slechte weersomstandigheden. In tegenstelling tot een vroegere (niet bekende) mededeling wordt nu vier kg zaad per hectare voorzien, aan 0,7 mark per kilogram. En de gedroogde stengel van de zonnebloem zou kunnen dienen als brandhout. Voor wie het allemaal niet goed begrepen had, leverde de Kommandantur nog een Nederlandstalige tekst van een paar dichtbeschreven bladzijden waar alle uitleg nog eens samengevat was.

Daar bleef het nog niet bij. De Kommandantur had blijkbaar zelf haar deskundigen op pad gestuurd. Ze hadden een oppervlakte van 1,30 hectare geschikt gevonden voor het planten van zonnebloemen. Zoals gezegd dienden op 1 mei de plantgaten gereed te zijn, en dat waren er niet minder dan 19.500. Mogelijke boetes waren nu al verdrievoudigd tot 300 mark.

Blijkbaar waren er op 1 mei wel plantgaten, maar nog geen zaad. De Duitse levering hiervan liep duidelijk vertraging op. Pas op 30 mei werd meegegeeld dat het zonnebloemzaad *de komende dagen* ging geleverd worden en het diende aanstonds in de grond gestopt.

Per verordening van 22 augustus werd bevolen dat de oogst van oliegevende zaden – waar dus de zonnebloemzaden onder vielen – diende te worden binnengeleverd bij het vlasbureau te Lokeren. Dit diende te gebeuren in zakken, gemerkt met een stuk karton, met daarop de naam van de leverancier, de gemeente en het bruto en netto gewicht. De zaden moesten zeer goed gereinigd zijn.

Wat moeilijk als een landbouwproduct kan beschouwd worden, maar toch de interesse genoot van de Duitsers, waren brandnetels. Daar kwam echter geen opeising aan te pas, integendeel, de bevolking kon er geld mee verdienen. Voor 100 kg goed gedroogde netelstengels werd door de Kommandantur 14 mark geboden, zoals men op 29 september liet weten. Veel effect bleek dit echter niet te hebben, want op 13 oktober werd nog een herinnering gestuurd, met de vermelding dat het inzamelen ook door schoolkinderen kon gebeuren *die daardoor bij de arme bevolking tot het levensonderhoud der familie bijdragen*. Er diende aan de Kommandantur ten laatste tegen 25 oktober te worden gemeld welke maatregelen de gemeente hiertoe genomen had en welke hoeveelheid er ingezameld was. Over de grootte van deze oogst is echter niets bekend. Wat de Duitsers ermee moesten aanvangen evenmin. Er zijn geen opeisingen bekend van groenten. Wat niet betekende dat deze aan de

aandacht van de Duitsers ontsnapten: zo werden er maximumprijzen vastgelegd. Half augustus 1916 mocht aan de producenten maximum 65 frank per 100 kg betaald worden voor tomaten, 30 frank voor salade, 45 frank voor groene erwten en 60 frank voor groene bonen. Er werden ook prijzen opgegeven voor prei, witte, rode en savooikolen, maar die zullen er in augustus wel niet veel geweest zijn. Wie deze producten in het groot afnam om ze verder in detail te verkopen, mocht genoemde prijzen met 20% verhogen. Een verhoging bovenop voor verpakking en verzending was niet toegelaten, behalve voor tomaten omdat deze in kleine kisten dienden te worden verpakt.

• *Hout*

Duitse troepen aan het front gebruikten houten vlechtwerk om de wanden van hun loopgraven te verstevigen. Daartoe waren palen nodig en vlechthout. Per verordening van 21 maart 1916 werden de bewoners ervan op de hoogte gebracht – of eraan herinnerd – dat heesters en struiken bestemd voor het leger niet door burgers mochten gekapt worden om te dienen als brandhout. Meer specifiek betrof het buigzame takken en palen van minimaal 1,40 meter lang en 6 tot 10 centimeter dik. Palen waren er blijkbaar reeds geleverd. Deze bleken grotendeels uit de bossen van de Gentse Burgerlijke Godshuizen te komen. Wat niet altijd volgens de gestelde eisen gebeurde. Een niet-gedateerde verordening beval aan de burgemeester ervoor te zorgen dat de 170 palen, die door Gent niet op de afgesproken datum van de 24^e dezer werden geleverd aan het station van Wachtebeke, alsnog de 30^e moesten worden geleverd, maar nu aan het station van Ertvelde. En daar bleef het niet bij. De tot hiertoe geleverde palen waren van esenhout. Van deze soort moesten er nogmaals duizend geleverd worden tegen 8 september 1916, opnieuw aan het station van Wachtebeke. Het feit dat de verordening gericht was aan de burgemeester van Winkel doet vermoeden dat het niet de godshuizen van Gent waren, maar Sint-Kruis-Winkel, waar de bossen gelegen waren, dat voor het kappen en de levering diende in te staan.

Er moet worden aan toegevoegd dat de restricties met betrekking tot het hout kappen bij aanvang van de winter werden verzacht. Op 3 december 1916 werd bepaald dat er wel hout mocht gekapt worden om te branden en om kloefen te vervaardigen. De hoger vermelde gedroogde zonnebloemstengels waren blijkbaar niet voldoende om de huizen warm te krijgen en eten te koken. De gemeente moest echter nagaan of elke aanvraag daartoe wel gerechtvaardigd was en de *noodzakelijkheid* bevestigen. Veel moeite zal dat niet gekost hebben: de winter van 1916-1917 was keihard en er kwam maar geen eind aan: het vroom tot eind april. Kolen waren er niet of nauwelijks, dus hout was het enige dat overbleef om zich mee te verwarmen en om mee te koken. De scholen dienden te worden gesloten wegens gebrek aan brandstof. Bruikbaar hout werd blijkbaar zo zeldzaam dat er volop gestolen werd. 's Nachts trok men er op uit met zaag en kruiwagen om in te pikken wat maar te vinden was. Naar de mening van de gemeente zal wel niet gevraagd zijn. En wie op Duitse bewakers of patrouilles stootte riskeerde er zijn leven bij te verliezen²⁴.

24 SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 377.

Waar de bezetter ook veel belangstelling voor had, waren wiedauwwissen, gebruikt om manden te vlechten. Of de Duitsers zelf hun manden gingen vlechten is niet bekend, maar op 12 augustus 1916 werden in elk geval alle éénjarige, gepelde of ongepelde wiedauwwissen met een lengte van 1 meter tot 1,8 meter in beslag genomen. Wie zijn voorraden niet inleverde, of nog wissien verwerkte, werd gestraft met een boete van 10.000 mark (ca. 12.500 frank) en een gevangenisstraf tot 3 jaar. Er moet in Winkel een ruime voorraad aanwezig zijn geweest. Op het ontvangen document staat immers in potlood genoteerd: 300 schoven van 15 kg elk. Dat was dan wel in tegenstelling met de brief die de gemeente op 22 februari 1915 aan de Hauptkommandantur overgemaakt had, waarin vermeld stond dat er in de gemeente geen wiedauw aanwezig was. Mogelijk werden hier aanplantingen bedoeld. Genoemde inbeslagname betekende nog niet dat de mandenmakers werkloos werden. Een beperkte voorraad zou nog vrijgegeven worden ten behoeve van de constructie van groenten-, fruit- en vismanden. Maar het vervaardigen van zetels, reismanden en dergelijke was verboden (verordening van 27 augustus 1916).

Ook dikke bomen mochten niet geveld worden zonder toelating. Daarom werd de gemeente op 6 april 1916 verplicht een opgave te doen van alle canadabomen en populieren met een stamomtrek van meer dan twee meter. Op 20 oktober moest het aantal bomen worden opgegeven dat geschikt was voor de fabricatie van klompen, evenals het aantal personen dat klompenmaker van beroep was. Het betrof populieren en wilgenbomen van 0,75 meter tot 1,40 meter omtrek. Op het document staat genoteerd: 1.500 bomen. Volgende namen, vermoedelijk de personen binnen de gemeente die klompen konden maken, staan er eveneens op vermeld: Joseph Van Hoecke, Edmond Van Acker, Oscar De Vos, Gustaaf Van Hecke, Modest Bruggeman, Raymond Bruggeman, Ghislain Spruyt. Of die alle zeven hun boterham konden verdienen met klompen maken is weinig waarschijnlijk.

Er blijken ook notelaars te zijn aangeslagen en geveld door de Duitsers. Notenhout was voor de Duitsers belangrijk: er werden gewerkolven van vervaardigd. Op 24 mei 1916 wordt bekend gemaakt dat de *ontschadiging* (bedoeld wordt de schadevergoeding) van de aangeslagen notelaren weldra zal gebeuren. De gemeente moet daartoe zelf de vooroorlogse prijs opgeven van notelaarhout, meer bepaald de prijs gedurende de periode januari – juli 1914. Maar niet alle notelaars waren omgehakt. Voor de bevolking maakte het echter weinig verschil, want het plukken van groene noten (walnoten en hazelnoten) werd verboden per verordening van 22 juni 1916. Noten moesten ter beschikking blijven van de Kommandantur.

Het waren niet de laatste notelaars die sneuvelden. Begin 1917, op 16 januari, verscheen een nieuwe verordening waarbij de kap werd vereist van 20 notelaars. Zoals wel meer gebeurde ging dit bevel gepaard met nauwkeurige instructies. De bomen moesten gezond zijn, een lengte van ten minste 1 meter hebben en een doorsnede van 0,30 meter. Ze mochten niet afgezaagd worden, maar dienden met een bijl gekapt te worden. De stam was beneden de takken af te snijden; op dit snijvlak diende de naam van de gemeente en het lopend nummer aangebracht te worden. De betref-

fende bomen waren al door een deskundige van de Kommandantur uitgezocht en gemarkeerd op een bijgevoegde lijst. De gemeente kreeg twee weken de tijd: het werk moest klaar zijn op 30 januari.

• *Industriële en andere producten*

Eigenlijk waren de Duitsers geïnteresseerd in alles wat maar enigszins bruikbaar was. Zo is een brief van de gemeente, gericht aan de Hauptkommandantur en gedaateerd 2 september 1915, teruggevonden met daarin, allicht op vraag van de Hauptkommandantur, de vermelding van enkele van de meest uiteenlopende voorraden die in de gemeente beschikbaar waren²⁵. Dat waren *stofen* (of stoffen of stoven bedoeld zijn, is niet duidelijk): 150 stuks; stoofbuizen: geen; vensterruiten: 110 (de maat was blijkbaar niet belangrijk); dakpannen: 2.500; 28 petroleumlampen en 6 wollen dekens.

Het bovenstaande betrof min of meer voorwerpen die door de gewone burger konden worden gebruikt. Maar ook industriële goederen ontsnapten niet aan hun aandacht, evenmin als het aantal bedrijven in de gemeente. Volgens een gemeentelijke brief was er in Sint-Kruis-Winkel één bedrijf aanwezig: de weverij van dhr. Mechelynck op de wijk Terdonk, die in werking was²⁶. Eind februari 1916 kwam het bevel dat een overzicht diende te worden opgemaakt van alle in de gemeente in bedrijf genomen stoomketels, met vermelding van het roosteroppervak en de geleverde stoomdruk. Het betrof niet enkel vaststaande ketels, maar ook mobiele, zoals bijvoorbeeld van stoomwalsen. Voor 8 maart moesten deze gegevens aan de Kommandantur overgemaakt zijn.

Metalen platen waren natuurlijk ook een gewenst product. Per brief van 28 oktober 1915 liet de gemeente echter weten dat deze niet aanwezig waren.

Voor hun vervoer van olie en benzine hadden de Duitsers tankwagons nodig, of op zijn minst ketels die op een open spoorwagon konden worden geplaatst. Op 10 maart 1916 kwam dan ook het bevel dat alle dergelijke tanks moesten worden aangegeven, met hun afmetingen. Er werd bij vermeld dat deze voornamelijk in fabrieken zouden te vinden zijn. In de veronderstelling dat de houten beertonnen van de landbouwers hier niet voor in aanmerking kwamen, zal de opbrengst in Winkel en Wachtebeke vermoedelijk niet groot geweest zijn.

25. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 2 september 1915.

26. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 13 september 1915. Het bedrijf van de familie Mechelynck werd rond 1864 gesticht als suikerfabriek. In 1905 werd deze omgevormd tot een weverij, die haar activiteiten startte in december van dat jaar, als filiaal van het bedrijf Baertsoen - Buisse uit Gent. In 1930 werd ook deze buiten gebruik gesteld. In 1955 kwam het gebouw in handen van de Franciscanerorde, die er verlaten kinderen onder haar hoede nam. Dit duurde tot 1967. Drie jaar nadien, in 1970, werd het gebouw tenslotte afgebroken. Br. Leopold, *Het kasteel van Terdonk*, Sint-Laurensklok jg. 43 (1970-1971) nr. 3.

Half april 1916 diende het aantal tonnen dat in de gemeente te vinden was te worden meegedeeld. Het moesten tonnen zijn van ongeveer 1 m hoogte en ca. 0,50 m doorsnede. Een ramp voor de brouwers? Kleinere vaten waren blijkbaar ook bruikbaar. Zo wist de Kommandantur te melden dat het leger gebruikte, in goede toestand verkerende wijnvaten wenste op te kopen. En ze beloofden zelfs van deze contant te betalen, aan een goede prijs.

Op 20 april 1916 kwam de verordening dat voor 22 april, 12 uur 's middags, moest gemeld worden hoeveel *hand-beton mengmachines* in de gemeente voorhanden waren. Op 2 mei werd dit uitgebreid: toen kwam ook de verplichte opgave van het aantal betonmolens aangedreven door werktuigen. Het lijkt er dus op dat de Duitsers aan het bouwen waren aan het front.

Bouwmaterialen moesten ook in de bouwzone vervoerd worden. Een smalspoor, het zogenaamde Decauvillespoor, is daar het best voor geschikt. Bijgevolg kwam op 19 mei 1916 de instructie dat alle dergelijke sporen, met een spoorbreedte van 50 centimeter, moesten worden aangegeven. Inbegrepen waren de bijhorende platte wagentjes en tuimelaars. De Duitsers toonden hun goed hart door te vragen dat erbij moest vermeld worden hoeveel van dergelijk materiaal kon gemist worden zonder schade toe te brengen aan de eigenaars. Het kan hier vermeld worden dat dergelijke sporen door alle partijen aan het front werden gebruikt, ook door de Belgen, voor de aanvoer van voorraden en munitie. De Britten gebruikten ze zelfs voor personenvervoer naar en van het front.

In juni dienden alle mogelijke stroomgeneratoren te worden gemeld. Dezelfde maand diende nog te worden doorgegeven hoeveel materiaal in de gemeente aanwezig was voor de constructie van borstels en bezems. Idem wat betreft het aantal olieslagerijen.

Op 22 februari 1915 was aan de Kommandantur gemeld dat er binnen de gemeente geen motorrijwielen waren. Op 1 juli 1916 diende een overzicht te worden opgemaakt van de staat van alle rijwielen in de gemeente. Koers- en kinderfietsen waren uitgezonderd. Daarvoor dienden lijsten te worden opgesteld per fabriek, handelaars en private bezitters. Beide eerstgenoemde categorieën kwamen in Winkel wellicht niet voor en het aantal privé bezitters was vermoedelijk beperkt tot een tiental²⁷. Om deze te sussen werd erbij vermeld dat het niet om een algemene opeising ging, er zou alleen een beperkt aantal in beslag worden genomen, een *evenredige hoeveelheid per gemeente*. Hoeveel fietsen Winkel tenslotte geleverd heeft is niet bekend. Een jaar nadien, in juni 1917, werden ook alle nieuwe fietsonderdelen gevorderd. Op deze verordening staat geschreven: Bruggeman Oscar: 12 pompen, één rijwiel zonder banden.

27. Zie DE MAESSCHALCK L., *De eerste fietsen te Sint-Kruis-Winkel*, HK 'Oud Wachtebeke', tijdschrift 2003 nr. 3.

Op 2 juli diende aangifte te gebeuren van alle landbouwmachines in de gemeente: motorploegen, stoomploegen, dorsmachines, grasmaaiers, korenmaaiers, hooi-draaiers,... Bovendien diende ook het aantal *boerenwagens* te worden aangegeven dat kon gemist worden, zowel drie- als vierwielige. En ook in het aantal grote wagenmakerijen was de bezetter geïnteresseerd.

Op 9 augustus 1916 werden de gemeentebesturen ervan op de hoogte gesteld dat oud papier, *aanwezig in hunne burelen*, diende te worden afgeleverd op de Kommandantur.

Dezelfde maand diende nog aangifte te gebeuren van het aantal gebogen *kleibuizen* in de gemeente.

De nauwkeurige datum kon niet worden achterhaald, maar in december 1916 volgde de opeising van alle koperen elektriciteitskabels. Alle geplaatste blanke koperen leidingen, inbegrepen de bovenleidingen van elektrische trams, kwamen hiervoor in aanmerking, evenals alle onder- en bovengrondse kabels, respectievelijk met een doorsnede van 35 of 25 mm². Het bevel gold ook voor alle voorraden van ongeplaatste leidingen. Alle meldingen hierover dienden voor 20 december 1916 te gebeuren. Elektrische centrales dienden plannen te leveren van hun leidingennet, met aanduiding van wat nog in bedrijf gehouden werd.

Eveneens in december volgde de inbeslagname van alle metaalafval en oud ijzer. De handel hierin werd verboden, tenzij mits speciale toestemming. Het jaar daarop, op 9 april 1917, kwam tenslotte het bevel tot opeising van alle metalen huishoudvoorwerpen bij de burgers. Op 20 april moest dit uitgevoerd zijn. Het ging om voorwerpen in koper, messing, brons, nieuwzilver, alpaca, nikkel, tin. Bijhorende lijsten dienden te worden opgemaakt. De betaling van de afgeleverde voorwerpen moest de gemeente zelf uitvoeren. Ze moest ook voor twee bascules en bijhorende gewichten zorgen. Hoeveel koperen luchters - bijvoorbeeld de zogenaamde *lampes belges* - werden er toen niet bruin geleverd om aan de opeising te ontsnappen?

Het verzamelde oud ijzer was blijkbaar niet genoeg. Kort daarop, op 29 april 1917, kwam de verordening dat aambeelden dienden te worden verzameld en voor vervoer gereed gehouden. Een smid die twee aambeelden had, mocht er één houden. Wat de smid die slechts één aambeeld bezat moest doen, is niet vermeld, maar het ziet er naar uit dat die zijn gereedschap mocht houden, want op het document staat maar één naam vermeld: deze van Bruggeman Victor. Het aambeeld in kwestie bleek 130 kg te wegen. Op 6 juli moest het worden geleverd.

Het was nog steeds niet genoeg. Vanaf juli 1917 gingen de opeisingen van metalen voorwerpen tot het uiterste. Ook kookpotten en ander metalen keukenmateriaal moest ingeleverd worden. Het ging zover dat zelfs pompen werden ontmanteld. En van betalen van het aangeslagen materiaal was nog nauwelijks sprake²⁸. Dat de bevolking dat niet wenste in te leveren is duidelijk. De Duitsers echter organiseerden *razzia's* en huiszoekingen en namen de producten gewoon mee, doorgaans zonder betaling.

28 SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 360.

Op 8 november 1916 werden twee verordeningen afgeleverd aan de burgemeester. In de eerste werd gevraagd naar de firmanamen en adressen van alle werktuig- en ijzerhandelaars in de gemeente. De tweede betrof het opmaken van een lijst van alle nijverheidsinstellingen die zich op het gemeentelijk grondgebied bevonden. Een week later volgde de verplichte aanmelding van alle koffiebranderijen. Zoals hoger vermeld waren er te Sint-Kruis-Winkel nauwelijks bedrijven. Het betreft hier duidelijk een verordening voor gans het district en wellicht voor het ganse etappegebied.

Op 21 juni 1917 verscheen een nieuwe verordening in verband met bedrijven. De bezetter verklaarde hierbij dat, als gevolg van het gebrek aan ruw materiaal en grondstoffen, en door het inkrimpen der levensbehoeften, een aanzienlijk deel der bedrijven zou stilgelegd of samengevoegd worden. Het betrof: 1) handwerkbedrijven die hout gebruikten, zoals timmerwerkplaatsen; 2) idem voor metaal (smeden); 3) bakkerijen; 4) slachterijen. Er dienden 4 lijsten te worden opgesteld, blijkbaar één per categorie, met de gegevens van elk bedrijf. Om vast te stellen wat voor de bevolking nog nodig was, dienden de burgemeester, schepe-
nen en secretaris van Winkel, Desteldonk en Zaffelare zich te Ertvelde aan te melden op 2 juli om 4 uur (wellicht wordt 16 uur bedoeld). Wachtebeke was de dag nadien aan de beurt, om 11 uur.

• *De verplichte tewerkstelling*

Zoals bekend hebben de Duitsers vanaf eind 1916 werklozen opgeëist voor hun *Zivil Arbeiter Bataillone* (ZAB - bataljons burgerlijke arbeiders). Voordien waren er ook wel al opeisingen van arbeiders geweest, maar voor kortere periodes en dikwijls voor het uitvoeren van lokale herstellingswerken, bijvoorbeeld aan de wegen. Dergelijke opeisingen gebeurden trouwens ook op vraag van het lokale Belgische bestuur, dat hiermee trachtte de werklozen aan het werk te zetten.

Het is niet moeilijk te achterhalen waarom deze opeisingen plaatsvonden. De oorlog duurde langer dan verwacht. In februari 1916 begon de slag om Verdun. Bedoeld om de Fransen uit te putten, veroorzaakte hij ook veel Duitse verliezen. Bovendien begonnen op 1 juli van hetzelfde jaar de gevechten aan de Somme, die duurden tot half november en beide partijen, geallieerden en Duitsers, elk ongeveer 650.000 man verliezen kostten: doden, gewonden, vermisten. En die slachtoffers moesten worden vervangen. Voor laatstgenoemden was dit moeilijker dan voor de geallieerden. Er dienden dus meer mannen te worden gemobiliseerd in Duitsland. En elke soldaat was nodig aan het front, als vechtsoldaat. Maar wie moest dan de verdedigingswerken bouwen, de bunkers betonneren? En dan hebben we het nog niet over de opvallende arbeidsplaatsen in Duitsland zelf. Voor de Duitse militairen lag de oplossing voor de hand: er waren genoeg Belgische werklozen voorhanden die de Duitse gaten konden vullen.

Er werden hierover, wat Sint-Kruis-Winkel betreft, geen schriftelijke documenten gevonden, maar uit de verordeningen van 1916 valt wel af te leiden dat de opeisingen een zeer goed georganiseerde actie vormden. In de nacht van 9 op 10 februari 1916 was reeds een volkstelling doorgevoerd. Dit had waarschijnlijk niets te maken

met de latere opeisingen: de Duitse *Gründlichkeit* kennende, was deze telling er vermoedelijk zo ook wel gekomen. De bevolking werd niet enkel geteld: er werd hun bovendien een nieuwe identiteitskaart uitgereikt. Het resultaat was dat de Duitsers perfect op de hoogte waren van de grootte en samenstelling van de bevolking. Genoemde identiteitskaarten zouden later nog voorzien worden van de stempel E4 en de naam van de Kommandantur. Deze stempels werden te Ertvelde zelf aangebracht. Wie na 1 augustus hiermee niet in orde was, kon een boete van 500 mark oplopen. Deze stempel vergemakkelijkte persoonscontrole: het was onmiddellijk duidelijk of de gecontroleerde persoon tot het district behoorde of niet.

Alle mannelijke inwoners tussen de 16 en 35 jaar werden maandelijks gecontroleerd op hun aanwezigheid. De eerste teruggevonden verordening hierover dateert van 12 april 1916. Toen ging het nog maar over jongens geboren in 1899 of 1900, vanaf november werd dit uitgebreid tot genoemd leeftijdsinterval. Van afwezigheid werd verondersteld dat ze gevlucht waren om, via Nederland en Engeland, het Belgisch leger aan de IJzer te gaan verwoegen. Of daar eventueel sancties voor de achtergebleven familie aan gekoppeld waren, is niet achterhaald, maar een feit is wel dat de Duitsers er grondig naar op zoek gingen.

Vooraleer er tot gedwongen opeisingen werd overgegaan, probeerde men werkvolk te ronselen op vrijwillige basis. Per verordening van 30 augustus 1916 diende de burgemeester bekend te maken dat niet enkel industrie-, maar ook landarbeiders aan lonend werk konden geraken in Duitsland. Het werd hun zelfs toegestaan de ganse familie mee te nemen. Ook voor vrouwen was daar één en ander te vinden. Vooral dienstmeiden bleken gegeerd te zijn. Dit werd duidelijk gemaakt per schrijven van 20 november 1916, waarin vermeld stond dat in het hertogdom Oldenburg veel plaatsen vrij waren. Vrouwelijke dienstboden konden er tot 375 frank loon per jaar krijgen, plus kost en inwonen. Dergelijke oproepen werden trouwens meermaals herhaald, waarbij ganse gezinnen gevraagd werden, vooral deze met *veel volwassen kinderen, knechten en meiden*.

Een tweede verordening, eveneens gedateerd 30 augustus 1916, beval tegen 1 september een lijst op te stellen van alle werklozen, met vermelding van hun nummer, naam en voornaam en hun beroep.

Vanaf eind oktober 1916 werd het menens. Per verordening van 26 oktober diende tegen 15 november een lijst te worden opgesteld van alle mannelijke personen tussen 17 en 45 jaar. Personen die werkten bij de troepen in Kluizen, Oost-Eeklo en het grensgebied, dienden op deze lijst blauw onderstreept te worden. Wie werk had, diende een bevestiging te leveren van het aantal dagen in de week dat hij werkte en welk dag- of weekloon hij ontving. Deze bevestigingen dienden door de werkgever persoonlijk te worden ondertekend, evenals door het gemeentebestuur. Voor studenten diende een gelijkaardig document door de school te worden geleverd. De burgemeester, secretaris en schepenen waren persoonlijk verantwoordelijk voor het nauwkeurig opstellen van de lijsten. De Duitsers hadden dus in principe de

bedoeling enkel de werklozen aan te pakken, maar in de praktijk draaide dat wel eens anders uit. De bevolking was er zich duidelijk van bewust wat haar boven het hoofd hing, met als gevolg dat talrijke werklozen onderdoken en dus niet kwamen opdagen de dag dat ze zich moesten melden. Het is nogal duidelijk dat de bezetter dit niet kon appreciëren, met als gevolg dat het meerdere keren voorkwam dat ze gewoon het vereiste aantal personen oppikten, zonder rekening te houden met het feit of deze werkloos waren of niet. Bovendien deden ze al het mogelijke om de kwaadwilligen op te sporen. Het hoeft geen betoog dat dit bij de bevolking grote onrust zaaide: niemand was nog zeker van wat hem te wachten stond²⁹.

Wanneer de eerste Winkelse werklozen opgeëist werden om ZAB's te vormen, is niet teruggevonden. Het blijkt dat de opeisingen in Vlaanderen zich de eerste maal concentreerden in de maand oktober van het jaar 1916. Er zijn, wat Winkel betreft, geen Duitse verordeningen hierover bekend, maar dit blijkt wel uit andere bronnen³⁰. Wachtebeke zou pas eind november de eerste opgeëisten moeten leveren³¹.

In de jaarrekening van 1917 vinden we wel een spoor. De gemeente had dat jaar 261,95 frank uitgegeven aan kledij voor de opgeëisten. Het is vrijwel zeker dat er toen al arbeiders vertrokken waren. In 1917 werd het verplicht een kledingreserve aan te leggen voor deze opgeëisten, wat blijkt uit de verordening van 11 februari 1917. Deze verplichting gold voor de gemeenten Ertvelde, Evergem, Lochristi, Sleidinge, Wachtebeke, Zelzate en Zaffelare. Sint-Kruis-Winkel en ook Mendonk waren daar dus niet bij, maar mogelijk werden deze later toch verplicht. Wachtebeke diende 8 vesten, 8 broeken, 8 onderbroeken, 16 hemden, 16 paar kousen, 8 halsdoeken, 16 handdoeken en 8 paar klompen te voorzien. Eventueel konden deze kledingstukken in de omliggende gemeenten, waar er een teveel was, aangekocht worden. Dit laatste bleek uit een voordien bevolen stapelopneming.

Burgerarbeiders mochten wel pakjes ontvangen. Of dit op regelmatige basis gebeurde is niet duidelijk. Wat betreft het district Ertvelde is in elk geval maar één geval bekend, namelijk december 1917. Alle pakjes moesten toen ten laatste op 10 december ingediend zijn, wat later geleverd werd, werd niet meer aangenomen.

Zoals reeds elders beschreven, werden de opgeroepen voor deze 'bataljons' dikwijls onder gruwelijke omstandigheden tewerkgesteld en keerden velen als een wrak terug, als ze al terugkeerden. In officiële documenten van tijdens de oorlog is hierover natuurlijk niets te vinden, maar er waren wel andere personen die er in hun dagboek over schreven. Een voorbeeld wordt gegeven door een fragment uit het geschrift van Arnold De Coninck uit Wetteren, waar men begin januari 1917 99 opgeëisten zag terugkeren die drie maanden tewerk gesteld waren in het Franse Aulnois-sous-Laon: "*Wat nu gebeurt is wel het schrikwekkendste sedert de oorlog:*

29. SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 310.

30. Een uitgebreide beschrijving van de wijze waarop de Duitsers te werk gingen is te vinden bij SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 298 en volgende.

31. Zie het artikel over Wachtebeke elders in dit jaarboek.

het zijn bijna allemaal levende doden, de sukkelaars die zij huiswaarts hebben gezonden. Uitgeput, geraamtes bijna, de doodskleur op hun wangen. Afgrijpselijk³².” Hoeveel opgeëisten er waren in Wachtebeke en Sint-Kruis-Winkel en in welke toestand deze terugkeerden, is niet achterhaald.

Op 21 november 1916 kwam het bevel om nogmaals een lijst op te stellen, ditmaal van de personen die steun ontvingen, welke van deze volledig werkloos waren en welke van hoger genoemden volledig bekwaam waren om te werken. In januari volgde een verduidelijking: personen die voor het leger werkten werden niet als werkloos aangezien, wat trouwens vroeger al gemeld was. Uit één en ander kan men besluiten dat de Duitsers af en toe verloren liepen in hun eigen talrijke lijsten.

Op 15 februari 1917 - de eerste opeisingen van arbeiders waren toen al achter de rug, in elk geval voor Wachtebeke - ontving de gemeente Sint-Kruis-Winkel bovendien 500 formulieren, te verdelen over de woningen, en waarop per huis alle inwoners met hun naam dienden te worden vermeld. Elk formulier moest door de gemeente van het gemeentezegel en -stempel te worden voorzien. Het diende op een karton te worden geplakt en op een geschikte plaats, bij voorkeur aan de binnenkant van een venster aan straatzijde, te worden opgehangen. Het moest nog wel afneembaar zijn om eventuele wijzigingen te kunnen aanbrengen. De bezetter kon dus onmiddellijk zien wie in elk huis woonde.

Uit het voorgaande blijkt de grote inbreng van de gemeente wat betreft deze opeisingen. Zij diende immers de lijsten op te stellen van de personen die hiervoor in aanmerking kwamen. De gemeente had dit eventueel kunnen weigeren, maar voor de hand liggend was dit niet. Het is vrijwel zeker dat boetes en/of gevangenisstraf het gevolg waren geweest. Voor de Duitsers moest dit immers een zwaar vergrijp geweest zijn. De zwaarste boete die de burgemeester van Winkel opliep bedroeg 62,50 frank³³ en, gezien dit geringe bedrag, had deze duidelijk niets te maken met een mogelijke weigering genoemde lijsten op te stellen. Gevangenisstraffen waren er evenmin geweest, waaruit kan besloten worden dat het gemeentebestuur de gevraagde taak heeft vervuld, zonder een duidelijk idee te hebben van de gevolgen wellicht. Nochtans, erg gerust waren ze niet meer over hun verantwoordelijkheid daaromtrent toen alle feiten aan het licht waren gekomen. Dit blijkt uit de brief gericht aan de arrondissementscommissaris van 7 juni 1919, waarin de gemeente beweerde geen lijsten van werklozen te hebben overgemaakt aan de Duitsers. *Slechts de laatste dagen hebben wij verplicht geweest de kontrollijst der weerbare mannen in de mededeeling te geven*, aldus de brief. Gezien het vorige lijkt het er toch op dat de gemeente de waarheid hier enig geweld aandeed: genoemde ‘dagen’ moeten wel ‘maanden’ geweest zijn, zeker indien men er rekening mee houdt dat volgens de jaarrekeningen er in 1917 reeds betalingen gebeurden voor kledij. Bovendien telde de gemeente zes doden onder de opgeëisten, die alle stierven tussen juli en novem-

32. SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 312.

33. SAG, reeks SKW nr. 48: brief aan de arrondissementscommissaris gedateerd 30 januari 1919.

ber 1918. Dus er moeten al opëisingen gebeurd zijn voor juli 1918. Niettemin heeft genoemde brief wellicht bijgedragen tot het verstrekken van het burgerlijk erekruis 1e klas aan de burgemeester, dit per KB van 13 november 1919.

• *De militairen in de gemeente*

Er is geen bron gevonden waaruit kan worden afgeleid waar al de op rust zijnde militairen in de gemeente een verblijfplaats vonden. Het merendeel zat natuurlijk bij particulieren - boerderijen waren daar ideaal voor -, maar het is niet uit te sluiten dat er ook enkele een verblijfplaats vonden in het klooster. Bepaalde tekenen wijzen erop dat ze zelfs in de scholen ondergebracht werden, althans vanaf begin 1917. Zo kwam op 16 februari 1917 in Sint-Kruis-Winkel het bevel dat de toiletten - zeg maar: de beerputten - dienden te worden geledigd. Een maand later diende *in beide scholen* de verlichting in orde te worden gebracht en de noodzakelijke gloeilampen te worden geleverd. Dat gold blijkbaar alleen voor de centrumscholen. Dezelfde maand maart moest gemeld worden welke staats-, private of geestelijke middelbare of volksscholen gesloten waren en waarom. Deze zullen ze in Wachtebeke en Winkel wel niet gevonden hebben. De voornaamste reden echter waarom kan gedacht worden dat de scholen, al of niet tijdelijk, door het leger in beslag genomen werden, is de grote schade die aan de gebouwen en het meubilair werd aangebracht, zoals door de gemeente Winkel aan de schoolopziener gemeld werd na de oorlog³⁴.

Het was natuurlijk onvermijdbaar dat er contacten tot stand kwamen tussen in de gemeente aanwezige militairen en de gewone bevolking. Alleen al het feit dat de troepen in rust deels ondergebracht waren bij de burgers maakte dat mogelijk. Toch is het een feit dat de militaire overheid dit tot een minimum wilde beperken. Een duidelijk voorbeeld daarvan is de verordening van 1 april 1916, waarbij het gemeentebestuur gesommeerd werd, ten laatste de avond van de dag nadien, het aantal herbergen in de gemeente op te geven. Volgens een notitie op dit document waren er dat niet minder dan 73. Dorstig volk, die Winkelaars! Een drietal weken later werden als gevolg daarvan op het gemeentehuis 73 affiches afgeleverd, met daarop de tekst: *Für Deutsche Heeresangehörigen verboten*³⁵. Herbergen mochten dus niet door Duitse militairen worden bezocht: ze moesten zich beperken tot hun eigen voorzieningen, hun *Heim*. Dit document moest aan de deur van elk *estaminet* worden aangebracht en dit werk moest de dag nadien om 7 uur 's avonds afgelopen zijn.

Door de Kommandantur werden enkele herbergen gesloten, allicht omdat ze de regels overtreden hadden. De gangbare mening was immers dat *den Duits* niet deugde, maar een individueel soldaat, die kon wel meevallen. En wie kan nu een dorstig soldaat een pint weigeren? Een sluiting werd zeer categoriek doorgevoerd: het betekende niet enkel: de deur dichthouden. *Den Duits* ging veel grondiger tewerk. Op 30 maart 1917 werd bevolen dat de eigenaars van een gesloten estaminet onverwijld de betreffende uitsteekborden en beschilderingen dienden te verwijderen.

34. SAG, reeks SKW nr. 48: brief van 07 02 1919.

35. Verboden voor Duits legerpersoneel.

Ook glazen, flessen en alle herberggereedschappen moesten verwijderd worden. Alleen het buffet kon in enkele gevallen in het lokaal blijven.

Ook medische verzorging aan militairen mocht door de gemeente of haar inwoners niet worden geleverd. Per verordening van 23 mei 1916 werd het apothekers en drogisterijen verboden medicijnen en gereedschappen ter behandeling van geslachtsziekten te verkopen aan *toebehorenden aan het duitsch leger*.

Naast de gewone bezettingstroepen en troepen in rust kreeg Sint-Kruis-Winkel ook af en toe af te rekenen met doortrekkende militairen. Op 28 juli 1916 werd gemeld dat de gemeente gedurende twee dagen, namelijk 31 juli en 1 augustus, kwartier diende te leveren voor 9 officieren, 32 onderofficieren en 440 manschappen. Niet bepaald een klein aantal. De dag nadien kwam het bericht dat de gemeente bovendien moest zorgen voor avondeten voor de genoemde 9 officieren, en wel in een *geeigneten Gasthaus*, een geschikt restaurant, zeg maar. Waar men dit in Winkel moest vinden is maar de vraag. Of het er iets mee te maken heeft, is niet bekend, maar een week na het 'bezoek' van de troepen werd de herberg van Cyriel Verhoeven vrijgegeven voor militairen. Deze dienden echter wel een aparte, van burgers gescheiden kamer te krijgen. Misschien had Cyriel een prima wijnkelder?

Op 5 januari 1917 was het weer zover. Het ging nu om 10 officieren, 160 manschappen en eveneens 160 paarden. Gezien het winter was, werd aan de gemeente ook duidelijk gemaakt dat ze door de troepen opgeëiste verwarmings- en verlichtingsmiddelen diende te leveren. Tevens werd ze eraan herinnerd dat door de bemiddeling door de Kommandantur geleverde kolen eerst en vooral aan de troepen moesten geleverd worden. Dit werd nogmaals bevestigd op 15 januari, ditmaal met de vermelding dat kolen *uitsluitend* nog aan de troepen mochten geleverd worden. Bij *tegenhandelingen* zouden de burgemeester en secretaris gestraft worden met een geldboete van 1.000 mark. Er was rond die tijd blijkbaar ook een compagnie gelegerd te Terdonk, want een tiental dagen later werd aan de gemeente gemeld dat ze 1.092 mark moest betalen voor de strozakken gebruikt door deze compagnie. Deze zouden daarna, na het vertrek van de militairen, aan de gemeente toekomen en daar best bewaard blijven, want levering van strozakken aan militairen bleek een plicht te zijn van de gemeenten. Het aantal van deze, wellicht gevulde, zakken is niet vermeld. En het bleef niet bij strozakken. De verordening van 20 februari 1917 liet nogmaals weten dat de kosten voor het onderkomen van troepen, inbegrepen verwarming en verlichting, te dragen waren door de gemeente. Bovendien, wanneer de troepen benodigheden zouden aankopen, moest de gemeente het geldbedrag nodig voor deze aankopen vooruit aan de militairen betalen!

Half april 1917 was er opnieuw militair bezoek en een maand later, half mei, nogmaals. Het leek toen wel een invasie. Wellicht had dit te maken met het feit dat de Engelsen een offensief aan het voorbereiden waren - de beruchte slag om Passendale -, wat de Duitsers niet ontgaan was. Er diende kwartier te worden voorzien voor 20 officieren, 900 man en 100 paarden, en op Terdonk nog bijkomend voor 8

officieren, 280 man en 40 paarden. De desbetreffende verordening dateert van 12 mei, en de dag nadien, 's avonds, moesten alle verblijven klaar staan!

Dat de Duitse militairen eind 1916 in het Etappengebied meer en meer zeggenschap kregen, is reeds eerder vermeld. Om het nog eens voor iedereen duidelijk te maken, werd door de Hauptkommandantur te Ertvelde op 20 oktober volgend bericht verspreid. Het Nederlands is niet helemaal wat het moet zijn, maar de boodschap is er niet minder duidelijk om. De brief is ondertekend door Wendt, de toenmalige bevelhebber in Ertvelde:

Aan de persoonlijke of schriftelijke opeischingen der troepenbevelhebbers in Ertvelde, Cluysen en Oost-Eecloo tot stellen van rijtuigen met of zonder bespanning, materiaal, arbeiders e.z.v. aan de gemeenten in het Kommandanturgebied Ertvelde is onmiddellijk gevolg te geven.

Ieder opeisching is als een bevel der Kommandantur aan te zien en zal ik bij iedere nietuitvoering der van de troepenbevelhebbers gegeven aanvorderingen en opeischingen, den burgemeester der betr. gemeente met geldboete tot 500 Mark straffen, indien bestaande reglementen geen hoogere straffen bepalen.

(get.) Wendt

Bovendien liet de Kommandantur op 18 november 1916 weten dat aan alle aanvragen van verwarmingsmateriaal door de troepen *nauwkeurig* gevolg moest worden gegeven. Het ging hier blijkbaar om kachels.

Het voorgaande was een gevolg van het feit dat door de langdurige oorlog eind 1916 ook in Duitsland schaarste begon te ontstaan, wat bijvoorbeeld blijkt uit de verordening van 3 oktober 1916. De Kommandantur wist toen te melden dat er voor de verlichting van de lokalen van de aanwezige Duitse troepen geen petroleum of *carbure* meer zou geleverd worden. En vermits ze toch niet in het donker konden blijven zitten, moest de gemeente zelf maar voor het nodige zorgen. Anders gezegd: de gemeente diende, voor zover nog niet gebeurd, in de burelen, wachtkamers, kwartieren en dergelijke, zelf voor elektrische of gasverlichting te zorgen. Tegen 25 oktober moest de actuele situatie worden doorgegeven aan de Kommandantur. De gemeenten die geen faciliteiten konden leveren, moesten laten weten aan welke lichtcentrale ze wilden aangesloten worden. Voor Winkel en Wachtebeke waren dat duidelijk de *Centrales Electriques des Flandres*. Hoe het in de praktijk werd gerealiseerd is niet bekend.

Of er in Duitsland ook een gebrek was aan katten, is niet duidelijk, maar in maart 1917 was er een vraag naar deze dieren. Tegen 13 maart was het aantal katten te

melden dat door de inwoners van de gemeente aan de Kommandantur te koop werd aangeboden. Per kat werd 3 mark betaald. Jammer, maar de opbrengst van deze oproep is niet bekend.

Kerktorens waren in die tijd ideale uitkijkposten. Eind 1916 was ook de periode dat de Duitsers vreesden voor een Engelse invasie vanuit Nederland, meer bepaald vanuit de Scheldemonding. Dus werd begin december geëist dat de sleutels van de kerktorens bij de burgemeester of in de pastorie werden neergelegd, zodat ze onmiddellijk bereikbaar waren om de deuren van de torens te openen. De betrokken plaatsen dienden voor 10 december aan de Kommandantur te worden gemeld. Op het blad staat genoteerd: de sleutel bevindt zich in de pastorie.

In de zomer van 1917 - de nauwkeurige datum is niet bekend - werd door de Duitse overheid nagevraagd wat er door de gemeente Sint-Kruis-Winkel aan openbare plaatsen en privaathuizen voorzien was om de troepen onder te brengen. Van deze plaatsen diende het aantal en de grootte te worden vermeld. Deze gegevens zijn op het betreffende document ingevuld. Het ging om volgende ruimtes:

- werkkamers (geen)
- wachtlokalen: 1, met oppervlakte 25 m²;
- arrestzalen: dit waren er drie, met een (gezamenlijke?) oppervlakte van 52 m²;
- magazijnen: 1, oppervlakte 30 m²
- lazaretten: 2, oppervlakte 50 m²;
- spijkamers: 1, oppervlakte 20 m²;
- kazernen (geen);
- stalling voor paarden en wagens (geen).

De lijst is dus duidelijk niet volledig: er wordt bijvoorbeeld niet gesproken over het gebouw dat diende als *Heim*. Evenmin over de verblijfplaatsen van de oversten en van de soldaten zelf. Veel huur zal er wel niet betaald zijn. Er diende ook te worden vermeld wat het hoger genoemde aan de gemeente gekost had. Deze moest immers instaan voor de kosten van het verblijf. Voor de verwarming van de lokalen was toen door Sint-Kruis-Winkel al 10.080,15 frank uitgegeven. De verlichting had al een bedrag van 1.269,10 frank opgeslorpt. Tenslotte was voor aanschaffing van allerlei voorwerpen voor de onderkomens 6.496,55 frank uitgegeven. In totaal liepen de uitgaven, tot juli 1917, op tot 17.845,80 frank.

Kolen begonnen trouwens een probleem te vormen. Deze konden niet anders dan geleverd worden dan door de Duitsers zelf. Dit gebeurde ook, met dien verstande dat de helft van de geleverde kolen aan de aanwezige militairen moest overgemaakt worden, zoals hoger al aangestipt. Op 12 februari 1917 kwam bovendien de verordening dat scholen slechts mochten verwarmd worden indien zij zelf nog kolen ter beschikking hadden: elders voorraad bekomen was uitgesloten. Indien de voorraden aan hout en kolen onvoldoende waren, moesten de scholen maar gesloten worden. En dat gebeurde trouwens ook, want de winter 1916-1917 was zeer koud en duurde lang.

Wat de bevelen in verband met de kolen betrof, dienden de Duitsers toch een deel in te binden. Begin april 1917 lieten ze weten dat er door de Kommandantur voor de gemeente 50 ton kolen opgevorderd waren bij de kolen verdelingsplaats. Daarvan moest 'maar' de helft aan de troepen geleverd worden, de andere helft was bestemd voor de bevolking om koken mogelijk te maken. Hieruit kunnen we afleiden dat de gemeente vrijwel zonder brandstof zat, aangezien het gebruik van hout ook sterk beperkt was. Het werd aangeraden van de toegewezen hoeveelheid kolen 3 tot 5.000 kg opzij te leggen voor de komende herfst en winter. Op 27 mei werden er (opnieuw?) kolen geleverd, nu 20 ton. Onder de gewone voorwaarden: de helft voor de troepen. De prijs voor het lossen was vastgelegd op 1,5 frank per ton. De gemeente diende natuurlijk de kolen te betalen.

De daarop volgende winter werden door de Duitsers opnieuw kolen geleverd. Op 22 november 1917 werd aan de gemeente gemeld dat in het kanaal een schip lag - de Solange III - met een lading van 10 ton kolen bestemd voor Sint-Kruis-Winkel. Het lossen zou door dhr. Seghers uit Ertvelde gebeuren. Deze kolen waren echter uitsluitend voor de troepen bestemd. De gemeente diende wel voor het vervoer te zorgen en ze draaide bovendien op voor alle eraan verbonden kosten.

Militairen in rust dienden nog wel schietoefeningen te houden. Doorgaans gingen deze door op een schietveld in Lokeren. Vanaf de tweede helft van 1917 kwamen er via de Kommandantur talrijke waarschuwingen voor dergelijke oefeningen met scherp langs de wegen, o.a. naar het oosten vanaf de baan Wachtebeke - Zaffelare. Langs de baan Moerbeke - Eksaarde werd naar het westen toe geschoten, evenals langs de baan Sinaai - Zwaanaarde. Er grepen oefeningen plaats met infanterie- en machinegeweren, zelfs met artillerie.

• *Gezondheidscontroles*

De Duitsers waren vrij bezorgd over de gezondheidstoestand van de bevolking, althans voor zover het besmettelijke ziekten betrof. De reden is duidelijk: een besmette bevolking kon ook de aanwezige troepen aantasten, en dat kon men best missen. Zo moesten artsen het melden indien ze onder de bevolking *Trachon* opmerkten, een besmettelijke oogziekte. Op 20 november 1916 werd vastgesteld dat Camilla De Baets tyfus had. Er werden onmiddellijk voorschriften uitgevaardigd. Zo bevond zich op tien meter van haar huis een waterput, die onmiddellijk moest gesloten worden. De behandelende arts had een waterstaal te nemen en aan de Kommandantur af te leveren. Aan het huis diende een bord met de vermelding 'Tyfus' te worden aangebracht. Na afloop van de ziekte was een grondige desinfectering door te voeren.

• *Algemene richtlijnen*

De vele bevelen en opeisingen afkomstig van de Duitse bezetter bezorgden hem allesbehalve een positief beeld. Toch waren er ook instructies bij die als positief te

beoordelen zijn. Sommige zijn zelfs de dag van vandaag nog geldig. We laten er een paar volgen.

Niet geliefd door de bevolking, was de invoering van een gedetailleerde identiteitskaart, meestal *paspoort* genoemd. Nochtans was dit geen nieuwigheid: er bestonden al Belgische paspoorten, maar de Duitsers maakten er een spelletje van. Na de bezetting moesten deze natuurlijk omgezet worden in een Duits exemplaar. Begin 1915 was dit vereist voor alle personen die zich verder dan 6 km van hun woonplaats verwijderden. Kost: 15 centiemmen per stuk. In april kwam de verordening dat alle weerbare mannen - bedoeld werden deze van 17 tot 35 jaar - altijd hun identiteitsbewijs bij zich moesten hebben, en daar moest ook het paginanummer van de inschrijving in het bevolkingsregister en het nummer van de controlelijst van de weerbare personen op vermeld staan. Met als gevolg dat al deze mannen om een nieuwe identiteitskaart moesten. Begin juli 1915 werd weer een nieuwe regel ingesteld. De leeftijdsgrens werd toen verlaagd naar 15 jaar en ook de vrouwen moesten een paspoort hebben, met foto. Per 1 november van hetzelfde jaar moest iedereen blijkbaar opnieuw zijn paspoort inruilen voor een nieuw exemplaar³⁶. Natuurlijk dienden deze identiteitskaarten na de oorlog terug te worden geruild voor een Belgisch exemplaar. Dat moet al de eerste helft van 1919 gebeurd zijn, want op 23 juni wist de gemeente Sint-Kruis-Winkel te melden dat de *terhandstelling der eenzelveigheidskaart* binnen de gemeente een voltrokken feit was.

Een volgende dergelijke instructie die teruggevonden is dateert van 20 maart 1916 en betreft een veiligheidsmaatregel die te maken had met transport, namelijk een voorwaarde waaraan een wagen of kar diende te voldoen. Was deze namelijk voorzien van een afdekzeil, dan moest in de achterzijde een opening worden gemaakt, zodanig dat de voerman de signalen van achteraan komende auto's kon zien. Kon de voerman van op zijn bok het achteraan komende verkeer niet zien, dan moest hij zijn wagen te voet begeleiden. Het ging hier duidelijk om wagens getrokken door paarden. Het enige autoverkeer in Sint-Kruis-Winkel kon enkel van de Duitsers zelf komen, want in het begin van de oorlog bezat niemand in Sint-Kruis-Winkel een auto. Bovendien is het wel duidelijk dat het hier niet gaat om een verordening bestemd enkel voor deze gemeente, maar wellicht voor het ganse land. In die tijd reed men ook in de steden nog met paard en kar rond!

Een voorschrift dat de dag van vandaag - met meer of minder tegenzin - opnieuw wordt gevolgd, is de invoering van de zomertijd. Voor de Duitsers zelf was dit ook nieuw. In 1916 bleek er in Duitsland een dreigend steenkolentekort te ontstaan, zodat er diende te worden bespaard op deze vorm van energie. Waarop men besloot de zomertijd in te voeren, om dezelfde reden dus als men dit de dag van vandaag doet, ook al gaat het nu niet meer om steenkool³⁷. Deze uurregeling moest gelden voor het ganse gebied dat de Duitsers onder controle hadden, wat in de praktijk betekende dat de zomertijd bij ons ingevoerd werd op 30 april 1916, om 11.00 uur

36 SERRIEN P., *op. cit.* pg. 177, 197, 234.

37 (Zonder auteurvermelding): Het lijstje. Dank zij WO I, KNACK nr. 17, 2014, pg. 24.

's avonds. De openbare uurwerken dienden dan op 12.00 uur te worden gezet. In de nacht van 30 september / 1 oktober, om 01.00 uur, dienden de *openlijke uurwerken* te worden teruggedraaid naar 12.00 uur, middernacht dus.

De Duitsers hadden voordien, meer bepaald al op 8 november 1914, de zogenaamde *Duitse tijd* ingevoerd. De uurwerken dienden toen een uur vooruit te worden gedraaid. Het land was toen nog niet helemaal bezet: zoals elders vermeld kwamen de bezettingstroepen in onze gemeenten slechts toe eind november. Deze wijzigingen van het uur, vooral het invoeren van de Duitse tijd, werd door de bevolking ervaren als pure plagerij en velen hielden er zich niet aan. Nochtans werden in sommige gemeenten controles uitgevoerd, waarbij 'onbekenden' - in feite Duitse agenten - het uur vroegen aan voorbijgangers. Wie antwoordde met de Belgische tijd kon daarvoor gestraft worden³⁸. Niettemin blijkt dat er veel zakhorloges op het Belgisch uur bleven staan. Wat betekent dat deze tijdens de zomer twee uur achter liepen op het officiële uur. Vandaag kennen we nochtans opnieuw deze situatie: Duits uur (ook al wordt dit zo niet meer genoemd) en zomertijd. Blijkbaar heeft Duitsland de oorlog niet op alle vlakken verloren...

Het was klaarblijkelijk begin 20e eeuw nog geen algemene gewoonte om de gemeentegrenzen zichtbaar af te bakenen, zodat men niet altijd precies wist in welke gemeente men zich bevond. De Duitsers vonden dat dit niet kon. Op 3 oktober 1916 kwam de verordening dat, om het reisverkeer te vergemakkelijken, *aan de straatuitgangen uit de gesloten plaats*, de markering *Kommandanturbezirk Ertvelde, Gemeindenname, Ortschaftsgrenze*³⁹ aan te brengen, in het Duits dus. De informatie was immers in eerste instantie voor het Duitse verkeer zelf bedoeld. Als *gesloten plaats* diende de globale gemeente te worden verstaan, niet de individuele wijken. Op het ontvangen Winkelse document heeft iemand al de straten of plaatsen aangeduid waar een dergelijk bord diende aangebracht. Dit waren: Rostijne, Rieme, Terdonk, Rodenhuize, Spaans veer, Mendonk veer, Wachtebeke tragel, Wachtebeke straat, Groenstraat, Burrelstraat.

Op 5 juni 1917 diende aan de grenzen en centraal in de gemeente nog een bord bij te worden geplaatst. Mogelijk was er een besmettelijke ziekte uitgebroken, want er diende op vermeld te staan dat er geen ongekookt water meer mocht gedronken worden. Indien er troepen in de gemeente aankwamen, moest hun dit onmiddellijk worden gemeld. Het feit dat er een tiental dagen vroeger al alle bronnen of drinkputten, met hun nauwkeurige ligging, moesten gemeld worden, ook deze die niet voor drinkwater geschikt waren, heeft wellicht ook met deze zaak te maken.

• *Lokale dienstverlening aan de bezetter*

In 1917 bleek de bezetter ook slooptransport nodig te hebben. Daar waren natuurlijk schepen voor nodig, en bovenal: schippers. De laatste dag van 1916, 31

38. SERRIEN P., *op. cit.*, pg. 118 en 246.

39. District Ertvelde, Gemeentenaam, Gemeentegrens.

december dus, werd per verordening een lijst geëist van personen die in de scheepvaart werkzaam waren en bij wie ze werkten. Waarop vier weken later logisch de volgende vraag volgde: namelijk hoeveel boten in de gemeente voorhanden waren, al of niet beschadigd. De week daarop volgde de melding dat de *scheepvaarkundigen binnen de gemeente* zich op 13 februari 1917 moesten melden op het gemeentehuis van Winkel. Dat bleken er nogal wat te zijn. Hun namen zijn - vermoedelijk door de burgemeester of secretaris - op het document reeds aangegeven (niet alle voornamen zijn leesbaar): Geirnaert (...), Ongenae Honoré, De Fleurquin Francis, De Wandel Pieter, Bogaert Michel (het lijkt erop dat August bedoeld werd), Vereecke (...), Swartelé Franz en Amedé, Kips Pieter, Van Nieuwenhuyze Adolf, De Baets Edmond, De Buck August, De Coene Edmond, Spruyt Désiré. Of ze allen een eigen boot hadden, is niet bekend. Voor zover uit de verordeningen blijkt, diende Leopold Chalmet zijn boot ter beschikking te stellen, op 12 maart, om twee uur, aan de grote draaibrug te Terdonk. Dit moet ook voor August Bogaert het geval geweest zijn, want een tweetal weken later, op 23 maart, werd hun meegedeeld dat ze hun boten, *liggende ca. 100 meter van de grootste brug van Terdonk, richting Gent*, terug in ontvangst mochten nemen. Een typisch voorbeeld van Duitse nauwkeurigheid!

Alhoewel het niet met zekerheid kan worden vastgesteld, had het scheepstransport mogelijk te maken met het transport van bouwmaterialen nodig voor de bouw van de bunkers op Terdonk en Mendonk. Dezelfde maand februari, meer bepaald de zestiende, diende het aantal metsers in de gemeente Winkel te worden opgegeven. Ook hier staan de namen op het document vermeld: Karel Bauwens, Petrus Bauwens, August Geers, Petrus Chalmet, Joseph Chalmet, Victor Migom, Bonne Pieter, Adolf en Polydor.

Op 21 februari verscheen de verordening waarbij eigenaars van gedekte wagens, of wagens voorzien van één of andere waterdichte afdichting, gemeld moesten worden aan de Kommandantur. Praktisch gezien kwamen alleen deze wagens in aanmerking waarmee cement kon worden vervoerd. Welteverstaan dienden de wagens geleverd te worden met trekdier en voerder erbij, zoals blijkt uit de verordening van de dag nadien, voor de eerste maal rechtstreeks afkomstig van een compagnie militairen. Het betrof troepen ondergebracht te Kluizen en het ging vermoedelijk om *Pioniere*, zeg maar: genietroepen. De *voor de stellingbouw aangeworven voertuigen* moesten stipt om 7.45 uur op de vergaderplaats, het station van Terdonk, aanwezig zijn. Het is duidelijk dat ze ingezet werden voor de bouw van de zogenaamde *Hollandstelling*, de bunkerlinie tussen Knokke en Antwerpen. Voertuigen die te laat aankwamen werden aanzien als niet geleverd. Deze mochten dan waarschijnlijk een dag gratis werken, want het was weeral eens de gemeente die verantwoordelijk was indien de geleverde uren niet in acht genomen waren.

Om dichter bij het werk te zijn werd, eveneens op 22 februari, kwartier geëist voor acht man in de wijk Rodenhuize. Tezelfdertijd werd verzocht voor het huis nr. 1 en dit van de sasmeester drie, respectievelijk twee slaappleatsen te voorzien, uitgerust

met matrassen of strozakken. Of deze nog bovenop genoemde acht plaatsen kwamen, is niet duidelijk, maar vermoedelijk wel. De kwartieren werden op maandag 26 februari betrokken. Dezelfde dag dienden zich ook genoemde metsers te melden aan het station Terdonk, uitgezonderd Bonne Adolf en Polydor.

Metsers alleen bleken trouwens niet voldoende te zijn. Op 4 juni werden 25 arbeiders opgeëist. De dag nadien waren dit er dertig, *voor de bouwarbeid te Terdonk*. Het moet hier vermeld worden dat uit verscheidene brieven van de *Pionierkompagnie* blijkt dat deze arbeiders betaald werden. Hoogstwaarschijnlijk waren er voordien al arbeiders gevorderd van andere gemeenten, want er diende heel wat grondwerk verzet te worden vooraleer de metsers zelf aan de slag konden. Aangezien de bunkers deels ingegraven zijn, diende immers eerst een put van ongeveer 70 kubieke meter te worden uitgegraven⁴⁰!

Kort daarop, half maart, kwam het bevel dat alle in de gemeente Winkel voorhanden prikkeldraad in beslag werd genomen. Het *afdoen* van de draad van de afsluitingen diende seffens te gebeuren. De prikkeldraad diende door de gemeente op draagbare houten rollen te worden gewikkeld. De naam van de leverancier en het gewicht dienden op een lijst te worden vermeld. Er werd 693 kg draad opgehaald, die op 16 april moest geleverd worden aan de Kommandantur. Het vervoer moest door de gemeente worden georganiseerd. Bovendien werd nu ook alle gladde draad opgeëist, voor zover deze niet nodig was voor de afsluiting van de weiden. Het is vrijwel zeker dat de prikkeldraad nodig was voor bijkomende verdedigingswerken rond de bunkers. Deze waren immers door loopgraven met elkaar verbonden.

Waar de bezetter ook een tekort aan bleek te hebben, waren klompen. Om dit tekort aan te vullen ging men op de klassieke manier tewerk. Op 25 maart 1917 verscheen de verordening dat het aantal zelfstandige klompenmakers op de gemeente diende te worden opgegeven: naam, aantal knechten, productiehoeveelheid per week, maximale productie en, eventueel, de reden waarom dit maximum niet werd behaald. Er diende ook te worden vermeld hoe groot de behoefte aan klompenparen was voor de bevolking, per jaar. In mei tenslotte kwam het bevel dat de klompenmakers, woonachtig in het district, klompen dienden te maken voor het leger. Daartoe ging te Desteldonk en Ertvelde opleiding worden gegeven. Voor Wachtebeke waren dit volgende - blijkbaar verplichte - deelnemers: Roets J., De Maere G., Lippens Th., Lippens B., Geldof D., De Maesschalck J. Voor Winkel betrof het de zeven namen die op 20 oktober 1916 al doorgegeven waren: Joseph Van Hoecke, Edmond Van Acker, Oscar De Vos, Gustaaf Van Hecke, Modest Bruggeman, Raymond Bruggeman, Ghislain Spruyt. Van elke klompenmaker werd geëist dat hij per week 30 paar klompen afleverde aan de Kommandantur. De klompen werden betaald. Het betrof zowel mannenklompen als modellen voor vrouwen, scholieren en kinderen. Dit bewijst dat de klompen, alhoewel aan het leger te leveren, in werkelijkheid bestemd waren voor Duitsland. De klompenmakers dienden ook in de winter lang genoeg

40. DE MAESSCHALCK LUC., *De bunkers van Mendonk*, in: Jaarboek 2009 van de Heemkundige Kring De Vierschaar vzw, Wachtebeke, 2010, pg. 207.

door te werken om het vereiste quotum aan klompen te halen. Eind augustus 1917 werd aan diegenen die daartoe verlichting nodig hadden, gevraagd hun naam op te geven, met de vermelding of ze petroleum of *carbure* lampen in hun bezit hadden.

Bibliografie

SAG, reeks SKW nr. 48: Registers uitgaande briefwisseling, 1914-1923.

SAG, reeks SKW nr. 62: Correspondentie 1914-1917.

SERRIEN P., *Oorlogsdagen. Overleven in bezet Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Manteau, Antwerpen, 2013.